

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ПРОМИСЛОВОСТІ
ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ
АКАДЕМІЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

**В.І. Ляшенко
Є.В. Котов**

**УКРАЇНА ХХІ:
НЕОІНДУСТРІАЛЬНА ДЕРЖАВА АБО «КРАХ ПРОЕКТУ»?**

Монографія

**Київ
2015**

УДК 338.24 (477)
ББК У9(4 Укр) 21
Л 99

Усиление внимания к разработке в пределах общих модернизационных процессов новой промышленной политики является одной из основных тенденций развития современного мирового хозяйства. Широкое признание важной роли промышленности в решении актуальных проблем современности нашло отражение в новых задачах ускоренного развития индустрии, которая является генератором научно-технического прогресса и инноваций, важным фактором глобальной конкурентоспособности национальных экономик, выступает в качестве драйвера экономического роста. Украине также нужно активно использовать преимущества промышленности, исходя из анализа ситуации, которая теперь сложилась в Украине и за ее пределами. В монографии дана комплексная характеристика особенностей современных модернизационных процессов в промышленности Украины и ее регионов.. Предоставлены рекомендации, которые должны стать почвой выработки адекватных современным вызовам решений как на государственном, так и на региональном уровнях относительно неоиндустриализации Украины как принципиально важной составляющей национальной экономики и превращения её в конкурентоспособного участника мирового хозяйства.

Рецензенти: д.е.н., проф. О.Ф. Новікова
д.е.н., проф. М.Г. Білопольский

*Рекомендовано до друку ученою радою
Інституту економіки промисловості НАН України
(протокол №9 від 23 грудня 2014 р.)*

Ляшенко В.І.

Л 99 Україна ХХІ: неоіндустріальна держава або «крах проекту»?:
монографія / В.І. Ляшенко, Є.В. Котов; НАН України, Ін-т економіки
пром-сті; Полтавський ун-т економіки і торгівлі. – Київ,
2015. – 196 с.

ISBN 978-966-02-7523-2

Посилення уваги до розробки в межах загальних модернізаційних процесів нової промислової політики є однією з основних тенденцій розвитку сучасного світового господарства. Широке визнання важливої ролі промисловості у вирішенні актуальних проблем сучасності знайшло відображення в нових завданнях із прискореного розвитку індустрії, що є генератором науково-технічного прогресу й інновацій, важливим фактором глобальної конкурентоспроможності національних економік, виступає драйвером економічного зростання. Україні також потрібно активно використовувати зазначені переваги промисловості, виходячи з аналізу ситуації, що наразі склалася в Україні та за її межами. У монографії подано комплексну характеристику особливостей сучасних модернізаційних процесів в промисловості України та її регіонів.. Надано рекомендації, які мають стати підґрунтям вироблення адекватних сучасним викликам рішень як на державному, так і на регіональному рівнях щодо неоіндустріалізації України як принципово важливої складової національної економіки та конкурентоспроможного учасника світового господарства.

УДК 338.24 (477)
ББК У9(4 Укр) 21

ISBN 978-966-02-7523-2

© В.І. Ляшенко, Є.В. Котов, 2015
© Інститут економіки промисловості
НАН України, 2015

ЗМІСТ

ВСТУП.	
Війна як засіб вивільнення майданчика під новий технологічний устрій.....	5
Розділ 1. «Нова промислова політика»: завдання європейської модернізації та «дорожня карта» для України	14
Розділ 2. Методологія дослідження процесів неоіндустріальної модернізації.....	33
2.1. Інституційне забезпечення неоіндустріалізації: діалектика поєднання стимулів та обмежень в регуляторних режимах.....	33
2.2. Методичне забезпечення неоіндустріальної модернізації.....	49
Розділ 3. Оцінка рівня індустріального, постіндустріального та неоіндустріального розвитку регіонів України	57
3.1. Оцінка індустріальної модернізації регіонів України	57
3.2. Оцінка рівня постіндустріального розвитку регіонів України.....	61
3.3. Оцінка рівня неоіндустріальної (інтегрованої) модернізації регіонів України.....	65
3.4. Оцінка рівня неоіндустріальної модернізації промислових міст	69
3.4.1. Стан неоіндустріалізму в містах Запорізької області	72
3.4.2. Оцінка бази неоіндустріалізму міст Полтавської області	75
3.4.3. Перспективи неоіндустріального використання агломераційного ефекту	78
Розділ 4. Донбас – ракова пухлина чи неоіндустріальна точка зростання?	82
4.1. Оцінка перспектив постіндустріальної і неоіндустріальної модернізації міст Донецької і Луганської областей	88
4.2. Порівняльна макроекономічна оцінка можливості виживання	92
4.3. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств Донбасу	96
4.4. Перспективи конкурентоспроможності Донбасу: чи залишиться він Африкою в центрі Європи (роздуми над оцінками за методикою Всесвітнього економічного форуму)?	103
4.5. Стратегування розвитку малого шахтарського міста на прикладі Добропілля	113
Розділ 5. Чи стане Україна Польщею XXI століття?	128
Розділ 6. Збільшення креативного середнього класу як передумова неоіндустріальної модернізації	177
ВИСНОВКИ.	
Напрями активізації процесів неоіндустріальної модернізації регіонів.....	194

**Империя не может умереть –
Я знаю, что душа не умирает!
Империя – от края и до края –
Живёт – и усечённая на треть.**

**Она живёт в балтийских янтарях,
Она живёт в курильских водопадах,
Она – и Севастополь, и «Варяг» –
Она во всём, что мне от жизни надо.**

**Оплаканы – и воля, и покой,
И счастье непокорного народа –
Имперская печаль – иного рода:
Она созвучна с пушкинской строкой.**

**Она – клеветникам наперекор –
Глядит на мир влюблёнными глазами.
Она не выставляет на позор
Оплаченное кровью и слезами.**

**Пусть звякнет цепь!
Пусть снова свистнет плетъ
Над теми, кто противится природе!
Имперский дух – неистребим в народе.
Империя не может умереть!**

В. Шемишученко *

* Шемишученко Владимир Иванович, родился в 1956 г. в Караганде. Получил образование в Киевском политехническом, Норильском индустриальном и Московском литературном институтах. Работал в Заполярье, на Украине и в Казахстане. Прошёл трудовой путь от ученика слесаря до руководителя предприятия. Член Союза писателей России, член Союза писателей Казахстана. Кавалер ордена Святого благоверного князя Александра Невского "За заслуги и большой личный вклад в развитие и укрепление государства Российского". Лауреат международных премий "Поэзия", им. Михаила Матусовского, Арсения и Андрея Тарковских, Семиона Полоцкого. Победитель Первого, Второго, Третьего и Четвёртого международного конкурса поэзии в г. Москве. Награждён Патриархом Московским и всея Руси Алексием II золотой медалью Сергея Радонежского I степени. Лауреат Всероссийских премий имени Н. Гумилёва, А. Прокофьева, им. Антона Дельвига, им. М. Ю. Лермонтова, Хрустальной розы Виктора Розова, «Югра», лауреат Первого Всероссийского Православного конкурса поэзии им. А. Невского, лауреат премии журнала «Наш современник» в области поэзии за 2007 год, лауреат премии журнала «Москва» в области поэзии за 2008 год, обладатель «Золотого пера Московии», победитель международного фестиваля поэзии «Славянские традиции» 2010 года действительный член Петровской Академии наук и искусств. Главный редактор журнала «Всероссийский собор», газеты «Небесный всадник», собственный корреспондент «Литературной газеты». Награждён Почётной грамотой Союза журналистов РФ «За большой вклад в развитие российской журналистики». По итогам Третьего открытого Всероссийского конкурса поэзии в доме-музее Игоря Северянина избран «Королём Поэтов». Участник шести антологий поэзии. Автор десяти книг стихов.

ВСТУП

Війна як засіб вивільнення майданчика під новий технологічний устрій

Сьогодні війна позбавлена трофеїв, минулого блиску і пишності. Сьогодні війна - це лише тяжка праця, кров, смерть, убогство і пропаганда, замішана на брехні.

Уїнстон Черчіль

На думку деяких експертів ескалація міжнародної військово-політичної напруженості обумовлена зміною технологічних устроїв і вікових циклів накопичення, в ході яких відбувається глибока структурна перебудова економіки на основі принципово нових технологій і механізмів відтворення капіталу. У такі періоди, як показує 500-річний досвід розвитку капіталізму, різко дестабілізується система міжнародних відносин, йде руйнування старого і формування нового світопорядку, яке супроводжується світовими війнами між старими і новими лідерами за домінування на ринку. Прикладами подібних періодів у минулому можуть служити: війна Нідерландів за незалежність від Іспанії, в результаті якої центр розвитку капіталізму перемістився з Італії (Генуї) в Голландію; Наполеонівські війни, після яких домінування перейшло до Великої Британії; Перша і Друга світові війни, у результаті яких домінування у капіталістичному світі перейшло до США, і холодна війна між Сполученими Штатами і СРСР, після закінчення якої ті захопили глобальне лідерство за рахунок переваги в розвитку нового, заснованого на мікроелектроніці інформаційно-комунікаційного технологічного устрою і встановлення монополії на емісію світових грошей. У наш час на хвилі зростання нового технологічного устрою вперед виривається Китай, а накопичення капіталу в Японії створює можливості для переміщення центру світового відтворення в Південно-східну Азію.

Дослідження показують, що в періоди глобальних технологічних зрушень на хвилі зростання нового технологічного устрою відкривається "вікно можливостей" для підйому країн, що розвиваються та досягли успіху в підготовці передумов його становлення. На відміну від передових країн, що стикаються з кризою перенакопиченого капіталу в застарілих виробництвах, у них є можливість уникнути масового знецінення капіталу і сконцентрувати його на проривних напрямках зростання. Для того, щоб утримати лідерство передовим країнам доводиться вдаватися до силових прийомів в зовнішній і зовнішньоекономічній політиці. У ці періоди різко зростають військово-політична напруженість, ризики міжнародних конфліктів. Про це свідчить трагічний досвід двох попередніх структурних криз світової економіки.

"Періоди висхідних хвиль великих циклів, як правило, значно багатше великими соціальними потрясіннями і переворотами в житті суспільства, чим періоди низхідних хвиль" [12, с. 42]. До великих соціальних потрясінь і переворотів М.Кондратьєв відносив революції і війни. Війни (у тому числі світові) він вважав швидше наслідком довгих хвиль, чим їх причиною. При цьому він не заперечував зворотного впливу воєн на конкретні прояви відповідної довгої хвилі.

За своїми геополітичними і геоекономічними наслідками структурна криза 70-80-х років минулого століття і пов'язана з нею гонка озброєнь в космосі мали не менші наслідки, чим Друга світова війна. «США і НАТО отримали перемогу, яку принесло поєднання інформаційної і психологічної зброї. До його віддзеркалення радянська система безпеки виявилася не готова. Хоча ця війна носила "холодний характер", обійшлася без кровопролитних боїв і жертви утворилися в основному внаслідок колоніальної політики геноциду населення колишніх республік СРСР, по своєму історичному, геополітичному і геоекономічному значенню вона рівновелика третій світовій війні. Відповідно до тієї ж логіки довгих циклів сучасне загострення військово-політичної напруженості повинне розцінюватися як поява ознак четвертої світової війни» [13].

Російські БТРи і танки в Донецьку, в Луганську збитий Іл-76 українських ВПС, 49 чоловік загинуло. Це означає, що російська влада розв'язала і веде війну з Україною, точніше - з українською антикорупційною революцією національної гідності. Це новий тип війни - без її оголошення і без лінії фронту. Але це війна, тому, що використовується військова техніка, тому, що люди гинуть, рахунок йде на сотні. Серед загиблих - і громадяни України, і громадяни Росії. Розв'язана війна руйнує усі офіційні радянсько-пострадянські міфи і виявляє справжній характер існуючого в Росії політичного режиму. Шукаючи можливість ще раз привернути ува-

гу до болючої проблеми таким чином, щоб читач по-справжньому перейнявся нею, автори роблять спробу вдатися до прийому, який в деяких публікаціях [6] отримав назву "диктофонного", а на наш погляд – і дещо «компілятивного» (*компіляція* (лат. *compilatio* – буквально: крадіжка, грабіж, від лат. *compro* – грабую) – неоригінальний, несамостійний твір; праця, побудована на використанні інших творів; поєднання інших творів) – це коли в текст вмонтовуються живі "голоси". І вони лунають як свідчення, як неспростовні аргументи. Прийом відомий та ефективний, ним вражаюче майстерно користується найбільш імовірний претендент на Нобелівську премію з літератури 2015 року – знаменита білоруська письменниця Світлана Алексієвич. Усі свої шедеври ("У війни не жіноче обличчя", "Чорнобильська молитва", "Час секунд хенд" та ін.) вона скомпонувала з розповідей різних людей – ідеться про так звану диктофонну літературу, "літературу факту", *non fiction*. Записані письменницею і вправно змонтовані "живі голоси" наповнюються такими емоційно зарядженими смислами, що у порівнянні з ними бліднуть художньо витончені тексти, написані в стилі вимислу – *fiction*. Щось подібне, але застосовуючи літературні та журналістські джерела, зробили спробу «змонтувати» і автори цієї праці.

«Зруйнований міф про нинішню Росію як державу православну. Православні не можуть стріляти в православних! А ієрархи РПЦ не лише не посміли відлучити від церкви розпалювачів братовбивчої війни, але навіть не висловлюють вимогу її зупинити! У нинішній Росії православ'я перетворилося на інструмент офіційної політики, загорнутий в рясу! Російські ЗМІ повністю припинили виконувати функцію інформування громадян. Провідні телеканали - це прямий і відкритий рупор терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР». У Росії більше немає ЗМІ, тут відновлені засоби масової агітації і пропаганди, що існували в СРСР. ЗМіП діють, а західні вільні голоси майже не чути! Руїнування ключових пострадянських міфів означає крах усіх інших побудованих на них офіційних міфів і позбавлення сенсу будь-яких владних декларацій. Конституція, правова держава, заборона цензури - це «хмари в штанях» або без штанів... У такій задушливій атмосфері майже нічим дихати!» [1].

Повністю зруйнований культивований владою міф про Вітчизняну війну, про те, що «пам'ять про неї священна». Георгіївською стрічкою задушений трагічний історичний досвід нашого народу, відкинутий головний висновок 1941-1945 про те, що війна недопустима, а той, хто її розв'язує, скоює злочин проти людської природи - проти людяності, проти життя, проти світу. 27 мільйонів пали марно!!

Часто доводиться чути, як обурюються наші люди західною традицією доносительства на сусідів. Якщо людина живе не по кишені, або з'явилася у неї нова рушниця, просто чоловік п'є або при цьому ще й б'є дружину та дітей, обов'язково більшість сусідів поскаржиться представникам влади. Нам, з нашою віковічною традицією держави як знаряддя гноблення, як інституту придушення прав і свобод, тим, хто зник за будь-якого режиму бути тією чи іншою мірою мовчазною опозицією цієї державі, не зрозуміти цієї риси західної культури. Та хіба це наша справа, що там коїться у сусіда. Чи розстрілюють там з танків парламент або з «градів» сотисячне місто, чи затикають там рот пресі або влаштовують багатомільйонні марші нацистів, чи топлять там у підводних човнах своїх матросів або висаджують в повітря автобуси – ми могли лише жахнутися й подякувати Богові, що все це відбувається не з нами, а в сусідній квартирі. Уреши-реши, чи наша справа, вчити цього сусіда, як жити. «Минув час, і хуліган у сусідній квартирі цілковито облаштувався. Його вчорашні жертви, хто вижив, навчилися отримувати задоволення від його знущань, а більшість їх навіть почали відчувати до нього щось на кшталт стокгольмського синдрому, співчуючи його цілям і навіть підшукуючи йому нові жертви. А сусід цей, облаштувавши по-своєму свою квартиру, занудьгував і поліз вивчати життя сусідів, власне нас з вами. Тепер палають школи, лікарні й цілі міста в нашій країні. Палають лише тому, що колись, десять або двадцять років тому, ми визнали безчинства тоді ще неопереного хулігана не своєю справою й вчасно не дали йому по руках, палають з нашої вини.

Не забуваймо, що саме Україна є батьківщиною мазохізму. Чи варто дивуватися тому, що поряд з нами живе стільки людей, які з ностальгією згадують правління кривавих диктаторів минулого, яких тягне під руку кривавих диктаторів сьогодення. Інші вважають, що з терористами треба домовлятися, йти їм на поступки, й, у принципі, з ними навіть можна уживатися, особливо якщо навчитися жити за їхніми правилами. Але є ще одна категорія українських мазохістів. Минуло всього три з половиною місяці від кривавих подій лютого, всього кілька днів як на Банковій з'явився довгоочікуваний новообраний президент, а дехто вже активно готує третій Майдан, наче мало йому війни, що палає на Донбасі. Ці люди не задово-

лені всім – перебігом антитерористичної операції, призначеннями у владі, тим, що з одними реформами зволікають, а з іншими квапляться, що все ніяк не забороняють комуністів і не закривають антиукраїнські засоби масової інформації, й тим, що планують в умовах розгулу тероризму й сепаратизму посилити цензуру й правила проведення масових заходів. Власне, їм не подобається все, що робиться, й усе, що не робиться. Вони вміють лише протестувати. І правильно, навіщо створювати на базі Майдану політичну партію, здатну пройти до парламенту й забезпечити своїм представництвом законодавчу базу реформ?! Навіщо щоденно працювати над відтворенням громадянського суспільства в Україні?! Навіщо, керуючись правами, гарантованими навіть недосконалим колишнім українським законодавством, створювати й розвивати місцеві громади?! Урешити-решит, навіщо записуватися до Нацгвардії й брати в руки зброю?! Адже можна просто сидіти в наметі на Майдані й вимагати, щоб за тебе це зробили інші.

Усі ці групи українців об'єднує одна спільна риса – вони нічого не хочуть робити самі. Вони чекають, що їх ошчасливлять – або добрий цар з Москви, або добрий президент з Вашингтона. І будь-яка влада в Києві, яка намагатиметься знайти вихід з кризи у власних зусиллях, у реформах, у повному перевлаштуванні держави, в підйомі економіки ціною щоденних зусиль усіх українців, викликатиме у цих людей неприязнь і навіть люту ненависть. Їхня Україна – це країна, що живе лише за рахунок кредитів, з невідомими соціальними пільгами і з суспільством, скріпленим круговою порукою загального хабарництва й злочинства. Вони ненавидять людей багатших за себе, називаючи це прагненням соціальної справедливості, вони ненавидять людей успішніших за себе, пояснюючи їхній успіх кумівством і грошима, вони ненавидять людей, які відрізняються від них просто тому, що посередність віддає перевагу одноманітності. Посередність, обиватель – зятятий ворог будь-яких реформ, будь-яких революційних змін. На словах навіть їхній вірний прибічник, не здатний на довготривалі цілеспрямовані зусилля й свідомі жертви, обиватель в деякі моменти здатен подолати свою інертність. Обиватель не здатен на революцію, обиватель здатен лише на бунт. І ті, хто говорить зараз про Майдан 3.0, насправді готують бунт – удар у саме серце справжнього Майдану, вирішальний удар у серце України, що ледве отримала хистку надію на вихід з політичної й економічної безвихіді. Їх підштовхують, ними уміло маніпулюють ззовні, але основна їхня рушійна сила стояла з нами на Майдані. Тим складніше протистояти цій загрозі, тим небезпечніша вона навіть порівняно з озброєними до зубів найманцями на Сході. Небезпечніше відкритого ворога може бути лише зрадник серед учорашніх друзів. Найнебезпечніше зараз розчаруватися, зневіритися в доцільності подальшої боротьби. Легко піти на поводу в тих, хто день за днем твердить по написаному, що в країні нічого не змінилося, що при владі все ті ж люди, які думають лише про особисте збагачення. Зміни не відбуваються в один день, але так легко піти на поводу свого бажання миттєвих поліпшень... Але будь-яка хвороба, тим паче хвороба, що за два з половиною десятиліття укорінилася в організмі, яка за ці роки стала його частиною, не лікується за один день і навіть за кілька місяців. Як неможливо провести реформи за кілька днів, так неможливо перемогти терористів на Сході, якщо в тебе немає ані справжньої міліції, ані навіть справжньої армії» [2].

Повністю зруйнований міф про «братський російський народ», у нас тепер дуже довго не буде ніяких братів, ніяких друзів. Адже правда, звичайний росіянин ні з ким не ворогує, він може дружити і з німцем і з китайцем, і з таджиком, і з чехом., але українці-то завжди були просто своїми! (Перший Український, Другий Український.) Воювати з Україною можуть тільки «антирусскиенечеловеки!» [1].

Нарешті в Україні з'явився обраний 25 травня 2014 р. народом президент в особі Петра Порошенка, який вже розпочав переговори з Росією. Це, проте, не означає, що в найближчому майбутньому криза між двома країнами буде врегульована. Переговори будуть надзвичайно непростими і можуть не увінчатися успіхом. В першу чергу Києву і Порошенку необхідно зупинити кровопролиття в двох східних регіонах України, де за підтримки Росії відбувається повстання, і запобігти їх відділенню. Але міцного миру можна добитися тільки в контексті ширшого врегулювання питання про майбутній статус України і її стосунки з НАТО і ЄС між Києвом і Москвою і, можливо, за участю західних країн.

Східна Україна не є головною перешкодою на шляху нормалізації стосунків з Москвою. Це територія, яку Москва може ще більше дестабілізувати або допомогти заспокоїти, – залежно від готовності Києва співпрацювати з іншими питаннями. І тут Порошенку буде дуже складно балансувати. Кліффорд Капчан з консалтингової компанії Eurasia Group переконаний: «Погляди

Кремля на мінімально допустимі шляхи вирішення конфлікту несумісні з позиціями США, України і ЄС» [3]. Ось що пише радник президента Росії академік С.Глазьев:

«Донбасс – это единственный регион Украины с положительным торговым балансом, фактически, Донбасс субсидировал Киев, потому что на Донбасс приходилось две трети экспорта, а две трети импорта приходилось на Киев. То есть у Киева был уровень жизни высокий за счет Донбасса. Поскольку торговый баланс положительный, значит валютная выручка будет поступать, значит под это дело можно создавать какие-то резервы, эмитировать валюту. Но в то же время все эти вопросы упираются в международное право, признание суверенитета.

Для того чтобы признать суверенитет, с моей точки зрения, есть очень серьезные юридические, правовые аргументы, вытекающие из украинской Конституции, не из нашего какого-то желания или попытки что-то навязать, а из самой Конституции вытекает, что на Украине сегодня Конституции нет, власть узурпирована, и любая территория имеет право выживать, как считает нужным. Варианты существуют, некоторые из этих вариантов могут жить и без признания суверенитета, как живет Приднестровье, например, длительное время. Конечно, без оформления государственности эффективную экономику построить практически невозможно, тем более маленькому государству.

Если минский процесс, как мы надеемся, будет успешным, то украинские банки вернутся на Донбасс, и будет создан какой-то автономный режим функционирования Донбасса, который позволит нормально работать там предприятиям. Это оптимальный вариант, я его вероятность оцениваю не очень высоко, но он желаемый. Российское руководство делает все возможное именно для реализации этого варианта, но именно Украина, Киев отказываются от него» [7].

Як відмічав І. Чубайс: «...Якщо українська влада заплатить хоч би цент «боргу» за газ без попередньої умови - «вивести усіх, що знаходяться на території України, російських «добровольців і радників», це означатиме або я нічого не розумію, або революція програла! Оплачувати власне знищення - це більше, ніж абсурд! Сьогодні усі повинні зрозуміти, що в Росії діє відроджений і осучаснений сталінський режим!» [1]. Якщо новий лідер України поступиться надто багато Москві – особливо в питанні євроінтеграції – він може втратити підтримку Майдану, тобто учасників протестів на головній площі в Києві. Причиною протестів, які в лютому 2014 р. завершилися скиданням президента Віктора Януковича і побічно привели Порошенка до влади, стало небажання колишнього президента підписувати угоди про асоціацію і зону вільної торгівлі з ЄС. У Росії є одна чітка і ясна вимога і одна менш помітна. Чітка вимога Росії – Україна не повинна стати членом НАТО. В інтерв'ю на французькому телебаченні на початку червня під час роковин у Нормандії президент Росії Володимир Путін брехливо заявив, що РФ була вимушена анексувати Крим у березні 2014 р., тому що після відставки Януковича «у нас не було гарантій того, що завтра Україна не стане членом НАТО».

Менш помітна вимога пов'язана із стосунками з ЄС. На думку Капчана, Москва не проти більшої інтеграції України в ЄС. Проте вона вважає її нерозривно пов'язаною з членством в НАТО. Хоча деякі «старі» члени ЄС – Австрія і Фінляндія – залишаються незалежними у військових питаннях, чиновники в Москві відмічають, що усі 11 колишніх комуністичних країн – членів ЄС спочатку приєдналися до НАТО. Можливо, ще важливіше те, що Росія буде проти будь-якої інтеграції в ЄС, що порушує історично тісні торгові і економічні зв'язки з південним сходом України, особливо у сфері оборони. Москва також наполягає на вільному, майже конфедеративному облаштуванні України, яке надасть регіонам право вето на зовнішньополітичні рішення Києва, що частково гарантуватиме захист російських інтересів. Через анексію Криму Росією Порошенку буде набагато складніше відмовитися від потенційного членства в НАТО.

Проте і Північноатлантичний альянс, і керівництво Києва заявляють, що на даний момент планів приєднання України до блоку немає, і що країна має юридично закріплений «позаблоковий статус». Результати опитувань громадської думки вказують на те, що українці підтримують вступ до НАТО менше, ніж євроінтеграцію. Тому можливість компромісу існує. У питанні євроінтеграції, проте, у президента України майже немає простору для маневрів. Учасники протестів на Майдані розглядатимуть будь-який провал або затримку в підписанні угоди про асоціацію з ЄС як зраду. Проте, якщо президент України підпише угоду, Україні і Брюсселю буде необхідно надати Росії деякі переконливі гарантії того, що торгові інтереси Москви на сході України будуть захищені. Навіть якщо президент України зможе домовитися з цих двох питань, все ще не ясно, чи погодиться Москва на компроміс в питанні федералізації в стилі

Боснії, яка поставить хрест на владі Києва. Якщо ні, перспективи у Східній Україні будуть похмурими: у кращому разі вона перетвориться на сіру зону на кшталт Придністров'я в Молдові або Південній Осетії в Грузії, а в гіршому – їй загрожуватиме відкритий конфлікт. Цікавим є спостереження екс-губернатора Луганської області О.Данилова, висловлене їм в інтерв'ю кореспонденту видання obozrevatel.com під інтригуючою назвою – «Вещь, которой нет в кабинете Президента Украины» [4]:

«Поговорим о перспективах нашей страны. Мы балансируем на грани полномасштабного вторжения российских войск. У нас есть шансы этого избежать? - Я когда общаюсь со своими коллегами, с журналистами, задаю им один вопрос: "Что находилось в кабинетах Сталина, Черчилля, Обамы, всех сильных мира сего, и чего не было, и нет в кабинете наших президентов?" – У украинских президентов? – Да, у украинских президентов. Какой, скажем так, вещи нет? – Не знаю. "Красной кнопки"? – Глобуса! Все украинские президенты смотрели на происходящие процессы только в масштабе своей страны, а на такой должности нужно смотреть в масштабе всего земного шара. Путин четко понимает, что геополитика в мире очень сложна. Россия, к большому его сожалению, не производит самый высококачественный продукт в мире, который востребован всеми и всегда - "зеленый наркотик", который производят США. И сколько бы Россия не старалась, очевидно, что нефти и газа явно не хватит для того, чтобы выиграть это соревнование. А тут ее "подавливает" Китай на востоке, и они не могут ничего с этим поделать. Пришлось вступить в тайный союз с Германией, одной из мощнейших европейских стран, которая до сих пор испытывает сложную смесь из чувства вины и жажды реванша по итогам Второй Мировой. И, получается, экономическая мощь у них уже сегодня есть, а на политическое лидерство они еще не выходят, потому что их периодически "тыкают носом" в историю XX века. Путин на этом сыграл, "подтянул" Шрёдера, и не только его, а затем и Меркель...

Мне интересно, не общались ли фрау Меркель с герром Владимиром в ГДР в конце 80-х? С учетом того, что фрау Каснер (девичья фамилия Меркель) тогда являлась гиперактивной "комсомолкой" - была секретарем по пропаганде СННМ? Мы не можем, например, утверждать, что Меркель не была сотрудником Штази, и имеет общение с КГБ-истом Путиным. И с кем же еще, как не с секретарем по агитации и пропаганде районного комитета СННМ (аналог райкома Комсомола) общаться нашим комитетчикам? При этом Путин считал, что единственное спасение для него - это строительство новой геополитической линии - "Пекин-Москва-Берлин". Вероятнее всего, она и была запущена - обратите внимание, как осторожно ведут себя китайцы в ООН при рассмотрении украинского кризиса».

Загалом проглядається ціла багаторівнева ієрархія або ж, як зараз стало модним висловлюватися, «пакет проєктів» своєрідна «Матрьошка» Четвертої світової війни:

1. Нанорівень – проєкт «Путін – найбагатша людина в світі, Цар Землі».
2. Мікрорівень – проєкт «Крим та Севастополь повертаються у «рідну гавань»».
3. Мезорівень 1 – проєкти «Новоросія-1.0», «Новоросія-2.0» і т.д..
4. Макрорівень – проєкт «Євразійська імперія східно-християнської цивілізації» (з перспективою захоплення Києва, як другого Єрусалима, та Константинополя (Стамбула) з проливами).
5. Мезорівень 2 – проєкт «Велика Росія – від Лісабона до Владивостока».
6. Мегарівень – проєкт «Велика Росія – від Владивостока до Владивостока».

Вже сформоване і певне багатобічне забезпечення успішної реалізації цього пакету: ідеологічне – концепція «Руського міру» як російське консервативне, антизахідне євразійство; релігійне – православний фашизм – рашизм; етнополітичне – збирання земель «розділеного російського народу»; культове – формування культу «Великого російського народу – переможця» на чолі з улюбленим «національним лідером», так і хочеться додати «всіх часів і народів». Здається все це ми вже десь колись бачили і чули...

Україна може цікавити Росію і як величезний мобілізаційний резерв живої сили, в тому числі для переселення у малообжиті регіони Сибіру та Далекого Сходу.

Не можна також виключати перспективи кліматичної складової геополітичної стратегії Путіна у разі розгортання сценарію глобального потепління. В цьому випадку України стає привабливою територією з субтропічним кліматом.

«Учені припустили, що станеться зі світом із-за танення льодів. Росія віддасть океану значну частину Сибіру і Кубані, а також Санкт-Петербург. Південь України і Одеса підуть під воду, а Крим стане островом у разі, якщо вічні льоди планети розтануть. Інтерактивна

карта показує, що станеться зі світом, якщо рівень світового океану виросте приблизно на 66 метрів, що передбачається у разі танення льодів на полюсах. Внаслідок цього карта світу істотно зміниться, багато територій і навіть цілі країни виявляться під водою. Україні танення льодів погрожує втратаю Херсонської, Миколаївської, значної частини Донецької і Одеської областей, а також самої Одеси. Крім того, Крим перетвориться на острів. Серед інших втрат в Європі, майже повністю під воду підуть Данія, Нідерланди і Бельгія, значно постраждають країни Прибалтики, Румунія і Кубань. Будуть втрачені Лондон, Венеція, Петербург і інші портові міста. Майже не зміниться карта Іспанії, Норвегії і Греції. Більше усіх територій втратить Росія - під водою виявиться Прикаспійський і Північно-західний регіони, а також Західний Сибір. Також значних втрат зазнають Бразилія, Китай, Ірак, Індія, Аргентина, Уругвай і США. Менше всього земель втратить Африка» [8].

З'явилася версія і стосовно зацікавленості Росії у контролі над покладами «сланцевого газу» Юзівського родовища.

«Не сомневаюсь, что экстремисты будут отодвинуты от власти историей и избирателями, если раньше ничего не случится с подачи самого Киева. Местные «красные кхмеры» учились плохо – и в школе, и в вузе. Никакая территория не стоит столько жертв – своих собственных и чужих граждан. Ведь предлагаемая юго-востоком федерализация – это не наше изобретение, а европейско-американское, и давно уже апробированное. Ни академик Толочко, ни политик Ангела Меркель, настаивающая на том же, – «помаранчевым» не указ. Не понимают, что цель Америки – не единство нашей страны, а ее разрушение. До основания! Вместе с промышленностью, экономикой и государством. Требуется Lebensraum, жизненное пространство, на которое американцы положили глаз, заглядывая далеко вперед.

На этих черноземах можно выращивать такие урожаи, что никакие грядущие мировые дефициты не страшны. А сколько пресной воды! Два стратегических моря – теплое Азовское, из которого при грамотном ведении рыбного хозяйства можно кормить пол-Европы, и Черное – выход в Мировой океан и «подход» к противнику» [10].

Події 2014 р. спонукали автора до перечитання відомих творів Василя Аксьонова «Острів Крим», Дж. Орвела «1984» та братів Стругацьких «Пікнік на узбіччі». З останньої повісті хочеться невести цитату щодо генетичних наслідків Вторгнення чужої цивілізації на Землю:

«На пороге стояла Мартышка, дочь Рэдрика Шухарта, из прихожей на полутемную лестничную площадку падал яркий свет, и в первую секунду Ричард увидел только темный силуэт девочки и подумал, как она сильно вытянулась за последние несколько месяцев, но потом она отступила в глубь прихожей, и он увидел ее лицо. В горле у него мгновенно пересохло.

-Здравствуй, Мария, - сказал он, стараясь говорить как можно ласковее. - Как поживаешь, Мартышка? - Она не ответила. Она молча и совершенно бесшумно пятилась к дверям в гостиную, глядя на него исподлобья. Похоже, она не узнавала его. Да и он, честно говоря, не узнавал ее. Зона, подумал он. Сволочь...

—У врача были?— спросил Нунан, не поднимая глаз. - Да. Ничего они не могут сказать. А один сказал...— Она замолчала. - Он сказал, что она уже не человек.

*Его вдруг ударила жуткая мысль: это **ВТОРЖЕНИЕ** (выделено мной – В.Л.). Не пикник на обочине, не призыв к контакту – **ВТОРЖЕНИЕ** Они не могут изменить нас, но они проникают в тела наших детей и изменяют их по своему образу и подобию. Ему стало зябко, но тут он вспомнил, что читал о чем-то подобном, какой-то покетбук в яркой глянцевиной обложке, и от этого воспоминания ему полегчало. Придумать можно все что угодно. На самом деле никогда не бывает так, как придумывается...*

—За что?— сказала она. - Вот я чего не понимаю. Что мы такое сделали? Мы же не самые плохие все-таки в этом городе... - ...Ричард принялся рассказывать про институтские дела, и, пока он говорил, у стола рядом со стариком неслышно возникла Мартышка, постояла, положила на стол мохнатые лапки, и вдруг совершенно детским движением прислонилась к покойнику и положила голову ему на плечо. И продолжая болтать, он вдруг подумал, глядя на эти два чудовищных порождения Зоны: господи, да что же еще? Что же еще нужно сделать с человечеством, чтобы его, наконец, проняло? Неужели этого вот мало? Он знал, что этого мало. Он знал, что миллиарды и миллиарды ничего не знают и ничего не хотят знать, а если и узнают, то поужасаются десять минут и снова вернутся на круги своя» [5, с. 140-141, 148].

У післямові до цієї книжки С.Переслєгін відмічає:

«Хотя со времен Фрэнсиса Бэкона и до наших дней основной задачей науки считается получение новых и новых эмпирических фактов, «фактов всегда достаточно»... Ре-

зультаты эмпирической науки (да простит меня Бэкон) почти всегда совершенно бесполезны. Чтобы извлечь из них что-то действительно ценное – в узко утилитарном или, наоборот, в возвышенно духовном смысле, – требуется процедура интерпретации. Обычно под «интерпретацией» понимается построение работоспособной модели. На этом этапе труд ученого сближается как с работой детектива, призванного собрать мозаику разрозненных фактов в единую непротиворечивую картину, так и с творчеством художника, для которого из всех оценочных критериев качества этой «картины» важнее всего субъективная красота. На следующем - последнем - этапе происходит переход в надсистему. В метанауку - тогда созданная модель начинает порождать новые смыслы и толкования, новые приемы исследования и в конечном итоге - новые модели...

Однако же, заранее предсказать, что именно «вырастет» из вашей замечательной модели, совершенно невозможно. Скорее всего – ничего. «С Зоной ведь так: с хабаром вернулся - чудо, живой вернулся - удача, патрульная пуля - везенье, а все остальное - судьба...» Конечно, можно попытаться минимизировать опасность... , но толку от этого немного – риск заключен в самой работе ученого. Или сталкера. Риск - плата за то, что мы достаем из Зоны (как бы она ни называлась). Риск - плата за нетождественное преобразование «позиции», за любую деятельность по уменьшению энтропии. «Конечно, не исключено, что, таская наугад каштаны из этого огня, мы в конце концов вытащим что-нибудь такое, из-за чего жизнь не только у нас, но и на всей планете станет просто невозможной. Это будет невезенье. Однако, согласитесь, это всегда грозило человечеству». Не все, однако, обладают мудрым спокойствием..., и мысль о необходимости обеспечения безопасности - Управления, Государства, Человечества, Будущего (всё - обязательно - с большой буквы!) - неизбежно овладеет массами и приведет к действиям. В результате сталкерство объявляется преступлением и уходит в подполье, в -«тень». Но сталкерство заложено в природе если - к сожалению! - не каждого человека, то - к счастью - очень многих. И Рэдрик Шухарт, сталкер, работающий за «зеленые», с полным правом говорит: «Все правильно. Городишко наш дыра. Всегда дырой был и сейчас дыра. Только сейчас - это дыра в будущее»» [5, с. 614-616].

Іншими словами в Криму та на Донбасі навесні 2014 р. відбулося агресивне **ВТОРГНЕННЯ** «руського міра» у добре «унавожений» суспільний ґрунт.

У підсумку маємо добре зрежисовану трагікомічну ситуацію «сучасної реконструкції» «Весілля в Малинівці» в театрі абсурду, або ж з «реконструйованої» у «Пастці – 22» Джозефом Хеллером американської версії «Бравого вояка Швейка» для умов Другої світової війни. Епізод діалогу американського «льотчика-визволителя» та італійського дідугана:

«- Возьмем, к примеру, недавнее прошлое нашей страны, Италия победила Эфиопию и тут же влипла в неприятнейшую историю. В результате победы мы стали страдать такой безумной манией величия, что помогли развязать мировую войну, выиграть которую у нас не было ни малейшего шанса. Зато теперь мы снова проигрываем войну, и все оборачивается к лучшему. И мы наверняка снова пойдем в гору, если ухитримся, чтобы нас хорошенько расколотили».

Нейтли смотрел на него с нескрываемым недоумением: «Теперь я в самом деле не понимаю, о чем вы толкуете. Вы рассуждаете, как ненормальный».

– Наоборот. Я самый нормальный. Я был фашистом при Муссолини, а теперь его свергли и я – антифашист. Я был до фанатизма настроен пронемецки, когда немцы пришли сюда, чтобы защитить нас от американцев. Теперь, когда сюда пришли американцы, чтобы защитить нас от немцев, я – фанатичный проамериканец. Позвольте заверить вас, мой юный разгневанный друг, что у вас в вашей стране не найдется более преданного сторонника в Италии, чем я. Разумеется, пока вы здесь остаетесь.

– Так вы хамелеон! – воскликнул Нейтли, не веря своим ушам. – Вы – флюгер! Бесстыжий, неразборчивый приспособленец!

– Мне сто семь лет, – учтиво напомнил старикашка.

– Неужели у вас нет никаких принципов?

– Конечно, нет.

– И морали?

– О, я человек суровой морали, – с иронической серьезностью заверил его старый негодяй, похлопывая по бедру пухлую брюнетку, примостившуюся на подлокотнике его кресла.

– Не верится... – проворчал Нейтли.

– Все это истинная правда! Ей-богу! Когда немцы вступали в город, я приплясывал на улице, как молоденькая балерина и до хрипоты кричал: «Хайль Гитлер!» Я даже размахивал нацистским флагом, который вырвал у одной славной девушки, когда ее мама отвернулась. Но вот немцы оставили город, и я выскочил на улицу с бутылкой отличного бренди и корзиной цветов, чтобы приветствовать американцев. Бренди, конечно, предназначалось для меня самого, а цветы – чтобы осыпать наших освободителей» [11, с. 133].

Рік 2014, на який припало століття від початку Першої світової війни, приніс людству фундаментальні, тектонічні зміни, яких поки що не усвідомили потрібною мірою. Чи є можливості зупинити процес руйнації світопорядку, що здійснюється силами кремлівського реваншизму та клептократії? Погляди часто звернені в бік історичного прецеденту колапсу радянської імперії. Що ж, подивимося і ми туди ж, проведемо деякі історичні паралелі.

«Представляется интересным рассмотреть проблему с точки зрения ценностной ориентации нашей культуры. Основными ее понятиями являются свобода и познание, что подразумевает движение, изменение, развитие. Наша культура - прежде всего быстро меняющаяся культура. Тем самым, все ее структуры и механизмы зависят от времени, и во всем укладе нашей жизни постоянным является лишь изменение. А право (как оно понимается сейчас и понималось всегда) статично: механизмы изменения законов сложны и крайне медлительны. Иными словами, право регулирует лишь статические аспекты взаимоотношений в динамическом объекте, которым является общество. И поэтому законы обречены на невыполнение. Возможно, дело обстоит еще хуже: общество, в котором законы повсеместно выполняются («правовое государство»), теряет способность к развитию и гибнет» [5, с. 619].

Загалом є прогноз глобального світового стану на початку XXI століття (рис. В.1).

Рис. В.1. Глобальна криза та стан економічної активності у першій третині XXI століття [13]

Тобто незворотно прогнозується чергова глобальна війна за світове технологічне лідерство.

Спробу визначити місце України та її регіонів на цьому тлі намагаються зробити автори цієї книги.

Література

1. Чубайс И. Война против Украины. Откроем глаза! [Электронный ресурс] И. Чубайс. – Режим доступа: <http://www.aboutru.com/2014/06/i7333/>.

2. Плахонин А. 7 пятниц на неделе / А. Плахонин // День. – 2014. – 13-14 июня. – С. 20.
3. Бакли Н. Без вариантов. В отношениях с ЕС и НАТО Порошенко придется считаться с требованиями России / Н. Бакли // Капитал. – 2014. – С. 3.
4. Алексей Данилов: Война в Украине закончится развалом России [Электронный ресурс] / Алексей Данилов. – Режим доступа: <http://politikum.in.ua/post/14aug2014/interview/373-aleksey-danilov-voyna-v-ukraine-zakonchitsya-razvalom-rossii.html>.
5. Стругацкий А.Н. Пикник на обочине. Отель «У погибшего лыпиниста». Улитка на склоне / А.Н. Стругацкий. – М.: Издательство АСТ, 2003. – 619 с.
6. Ключек Г. Анатомія безглуздя / Г. Ключек // «Дзеркало тижня. Україна». – 2014. – №46. – С. 11.
7. Глазьев С. Без суверенитета эффективную экономику Донбассу не построить [Электронный ресурс] / С. Глазьев. – Режим доступа: www.dynacon.ru/content/articles/4345/.
8. Украина может потерять южные области [Электронный ресурс]. – Режим доступа: 08.11.2013 09:33 <http://www.rbc.ua/rus/digests/other/ukraina-mozhet-poteryat-yuzhnye-oblasti-08112013093300>.
9. Дубовицкий Н. ОКОЛОНОЛЯ [gangsta fiction] [Электронный ресурс] / Н. Дубовицкий. – Режим доступа: http://bookfor.ru/sovremennaya_proza/2611-okolonolya.html.
10. Черныш А. Ваша миссия – историческая / А. Черніш // Газета 2000. – 2014. - №51. – С. F5.
11. Хеллер Дж. Уловка - 22 / Дж. Хеллер. – К.: Трамвай, 1995. – 242 с.
12. Кондратьев Н. Большие циклы экономической конъюнктуры // Н.Д. Кондратьев, Д.И. Опарин // Большие циклы конъюнктуры. – М., 1928. – 265 с.
13. Глазьев С. Выход из хаоса [Электронный ресурс] / С. Глазьев. – Режим доступа: www.dynacon.ru/content/articles/4230/.

Розділ 1. «НОВА ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА»: ЗАВДАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА «ДОРОЖНЯ КАРТА» ДЛЯ УКРАЇНИ

Грати в політику – захоплююча справа, але перш ніж почати гру, переконайтеся, що у вас на руках хороші карти.

Уїнстон Черчіль

"Перед початком підвищувальної хвилі кожного великого циклу, а іноді на самому початку її, спостерігаються значні зміни в основних умовах господарського життя суспільства. Ці зміни зазвичай виражаються (у тій або іншій комбінації) в глибоких змінах техніки виробництва і обміну (яким у свою чергу передують значні технічні винаходи і відкриття), а також в зміні умов грошового обігу, в посиленні ролі нових країн у світовому господарському житті" [13, с. 38]. Такі зміни відбуваються безперервно, але вони найбільш інтенсивні у вказаний період. М. Кондратьєв посиляється тут не лише на технічні винаходи і відкриття (це типово для його часу), але і на зміну "умов грошового обігу".

На думку Жозе Мануеля Баррозу, 2010 рік повинен був стати для Європи новим початком. Після кризи Європа повинна стати сильніше, чим раніше. Економічні реалії розвиваються швидше політичних, як ми переконалися на прикладі економічної кризи. Слід визнати, що зростаюча незалежність економіки вимагає рішучіших і узгоджених дій на політичному рівні. За останніх 2 роки в Європі дуже зріс рівень безробіття. Це привело до збільшення боргових зобов'язань на багато років, а також до зростання соціальної напруги. Проблеми європейської економіки вийшли на поверхню. Майбутнє ЄС залежить від того, з якими результатами Європа вийде з кризи.

Для досягнення стійкого зростання в майбутньому треба розглядати ситуацію більш ніж на найближче майбутнє. Європа повинна повернутися до ладу і залишатися там – це основне завдання стратегії «Європа 2020». Такий підхід стосується усунення безробіття, поліпшення якості життя громадян ЄС. Найближчі декілька років роботи покажуть, чи зможе Європа досягти розумного, стійкого і всеосяжного зростання, знайти способи створення нових робочих місць і позначити напрям розвитку для суспільства. Європейська Комісія пропонує п'ять основних напрямів діяльності якими варто керуватися європейським державам: зайнятість; дослідження і інновації; зміна клімату і енергетика; освіта; боротьба з бідністю.

Цілі «Європи 2020» амбітні, але досяжні. Вони підкріплені конкретними пропозиціями, які сприятимуть їх досягненню. Флагманські ініціативи, позначені в стратегії «Європа 2020», показують, який внесок ЄС готовий внести до світового економічного порядку. У ЄС є всі необхідні інструменти для управління новим економічним порядком, який підтримуватиметься за допомогою Внутрішнього ринку, бюджету, підприємництва, зовнішньої політики, а також силами Економічного і Валютного Союзу. Новий європейський економічний курс вимагає скоординованих дій держав-членів ЄС, включаючи соціальне партнерство і кооперацію у сфері питань цивільного суспільства. Якщо європейські держави діятимуть спільно, ЄС вийде з кризи переможцем.

Європа зазнає трансформації. Криза знищила роки економічного і соціального прогресу і виявила структурну слабкість європейської економіки. У той же час, світ дуже швидко змінюється і довгострокові виклики – глобалізація, інтенсивне використання природних ресурсів, виснаження – посилюються. ЄС повинен прийняти на себе свою частку відповідальності за майбутнє світу. Європа може досягти успіху, якщо діятиме колективно, як Союз. Необхідна стратегія, щоб допомогти вийти з кризи і повернути Європейському союзу розумний, стійкий, всесторонній економічний розвиток, високий рівень зайнятості, продуктивності, і суспільної згуртованості. Європа 2020 встановлює бачення Європейської соціально-орієнтованої економіки 21-го сторіччя. Європа 2020 висуває вперед три загальні зміцнюючі пріоритети: 1) розумне зростання: розвиток економіки, заснований на знаннях і інноваціях; 2) стійкий розвиток: просування раціональнішого використання ресурсів, «зелену» і конкурентоздатну економіку; 3) всебічний розвиток: стимулювання розвитку економіки з високим рівнем зайнятості, що забезпечує соціальну і територіальну цілісність.

Європа повинна визначитися, де вона хоче бути в 2020 році. На даний момент Європейська комісія визначила наступні головні цілі: 1) 75% населення у віці від 20 до 64 років повинні бути працевлаштовані; 2) 3% Європейського ВВП повинні інвестуватися в НДДКР;

3) кліматичні (енергетичні) цілі «20/20/20» повинні бути досягнуті (включаючи зниження викидів до 30% за правильних умов); 4) частка учнів, що кинули школи, не повинна перевищувати 10%. Не менше 40% молоді повинні мати вищу освіту; 5) скорочення числа людей, що знаходяться в небезпеці опинитися за межею бідності, на 20 млн. Для того, щоб держави-члени змогли адаптувати стратегію «Європа 2020» до своєї конкретної ситуації, Європейська Комісія пропонує державам трансформувати цілі ЄС в свої національні стратегії.

Цілі відображають основну суть розумного, стійкого і всеосяжного зростання, але вони не є вичерпними, ЄС ставить перед собою велику кількість завдань в ході виконання стратегії «Європа 2020». Для швидкого розвитку і досягнення поставлених цілей ЄС вважає пріоритетними наступні 7 напрямів діяльності: 1) «Інноваційний Союз» для поліпшення умов і можливостей фінансування досліджень і інновацій, щоб гарантувати, що інноваційні ідеї будуть використані в товарах і послугах, що сприятиме економічному зростанню і створенню нових робочих місць; 2) «Просування Молоді» для посилення результативності освітніх систем і сприяння залученню молодих людей на ринок праці; 3) «План розвитку цифрових технологій в Європі» для прискорення повсюдного розвитку високошвидкісного інтернету і надання можливостей участі загалом цифровому комерційному просторі для приватних фізичних і юридичних осіб; 4) «Доцільне використання ресурсів в Європі», щоб зробити економічне зростання незалежним від ресурсів, сприяти переходу на економіку з низьким змістом вуглецю, збільшити використання джерел поновлюваної енергії, провести модернізацію транспортного сектора і забезпечити розумне використання джерел енергії; 5) «Індустріальна політика, направлена на глобалізацію» для поліпшення підприємницького середовища, особливо для середнього і малого бізнесу, для підтримки розвитку могутньої і стійкої промислової бази для повсюдної глобалізації; 6) «План розвитку нових здібностей і збільшення кількості робочих місць», щоб провести модернізацію ринків праці, дати людям можливість отримувати нові знання і навички, щоб збільшити можливість працевлаштування, поліпшення співвідношення попиту і пропозиції на ринках праці, включаючи трудову мобільність; 7) «Європейська політика проти бідності», щоб соціальна і територіальна взаємодія була поширена на всій території і досягнення у сфері економічного розвитку і зайнятості населення допомагали знижувати рівень бідності по всьому ЄС.

Ці сім основних напрямів діяльності є пріоритетними як для ЄС, так і для держав-членів. Політичні, економічні і соціальні інструменти ЄС, особливо Внутрішній ринок, фінансові важелі, інструменти зовнішньої політики, будуть задіяні в усуненні перешкод і досягненні цілей «Європи 2020». Окрім цього необхідно підсилити управління економікою. Дві основні опори «Європи 2020»: вирішення тематичних завдань, відмічених вище, сполучаючи пріоритети і основні цілі; допомога державам-членам в розробці своїх стратегій розвитку. Здійснення другої опори припускає розробку єдиних керівних принципів по кожному напрямку діяльності, спрямування рекомендацій європейським державам, введення заходів у разі відсутності у держави-члена адекватної реакції на ситуацію, надання звітів з проведення стратегії «Європа 2020» і оцінка ефективності використання норм «Пакту про стабільність і процвітання».

Раду ЄС проголошено центральним вузлом стратегії «Європа 2020», Європейська Комісія відстежуватиме просування до цілей, координувати політики держав-членів, вносити необхідні пропозиції для управління процесами і просування першочергових завдань. Європейський Парламент стане рушійною силою стратегії, і буде діяти як законодавець з питань основних пріоритетних напрямів діяльності і як сила, об'єднуюча громадян, що висловлюють думку з приводу політики, що проводиться. Цей підхід, заснований на кооперації органів влади ЄС також повинен розповсюджуватися на комітети, національні парламенти, національні, регіональні і місцеві влади, соціальні сили, і на всі зацікавлені сторони і цивільне суспільство в цілому, так, щоб задіювати в процесі реалізації стратегії якомога більше сил Європи.

Недавня економічна криза не мала прецедентів в нашому поколінні. Постійні досягнення в економічному зростанні і створенні робочих місць, що спостерігалися в останнє десятиліття були знищені – ВВП ЄС впав на 4% в 2009 р., промислове виробництво ЄС повернулося на рівень 1990-х рр. і 23 млн. чоловік – або 10% активного населення – стали безробітні. Криза стала величезним шоком для мільйонів громадян і виявила деякі фундаментальні слабкості. Криза також ускладнила завдання забезпечення майбутнього економічного зростання. Ще досі нестабільна ситуація фінансової системи стримує відновлення, оскільки фірми і домогосподарства стикаються зі складнощами у кредитуванні, витрачанні коштів і інвестуванні. Державні фінанси сильно постраждали, з дефіцитом в 7% ВВП в середньому і державним бор-

гом більше 80% ВВП – два роки кризи знищили 20 років консолідації бюджетів. Потенціал зростання зменшився удвічі протягом кризи.

Виявлені структурні слабкості Європейської економіки та проблемні аспекти розвитку Європейської економіки в докризовий і кризовий періоди. По-перше, середнє значення темпів економічного зростання було нижче, ніж у основних економічних партнерів, в значній мірі у зв'язку з розривом в продуктивності, який збільшився за останні десять років. Велика частина проблем пов'язана з різницею в бізнес структурах разом з нижчим рівнем інвестицій в НДДКР і інноваціях, неефективне використання інформаційних і комунікаційних технологій, опір інноваціям з боку деяких соціальних груп, бар'єри до доступу на ринок, і менш динамічне бізнес-середовище.

Не дивлячись на прогрес, Європейський рівень зайнятості – в середньому 69% населення у віці від 20 до 64 років – все одно нижче, ніж в інших частинах світу. Тільки 63% жінок зайнято порівняно з 76% чоловіків. Тільки 46% зайнятих у віці 55-64 року порівняно з більш ніж 62% в США і Японії. Більш того, в середньому європейці працюють на 10% менше годин, чим їх японські і американські колеги.

Демографічне старіння прискорюється. Після відходу покоління бэби-буму на пенсію, активне населення ЄС почне знижуватися, починаючи з 2013/2014 рр. Кількість населення віком більше 60 років зараз збільшується удвічі також швидко, як до цього в 2007 році – майже два мільйони щороку порівняно з попередніми.

Має місце й посилення глобальних викликів. Поки Європа потребує ліквідації власних структурних слабкостей, світ стрімко змінюється і вже до кінця наступного десятиліття буде зовсім іншим. По-перше, економіки переплітаються все сильніше. Європа виграватиме будучи однією з самих відкритих економік в світі, але конкуренція з боку країн, що розвиваються, посилюється. Такі країни як Китай і Індія збільшують витрати на дослідження і розробки для того, щоб вивести їх промисловість на вищий рівень вартісного ланцюжка і «увірватися» в глобальну економіку. Це чинить тиск на деякі сектори економіки, яким складно залишатися конкурентоздатними, але кожна загроза – це можливість. За умови розвитку цих країн для європейських компаній відкриваються нові ринки.

По-друге, глобальні фінанси до цих пір потребують стабілізації. Доступність легких кредитів, недалекоглядність і надмірний ризик на фінансових ринках по всьому світу сприяли спекулятивній поведінці, підтримуючи зростання, забезпечене фінансовим «міхуром» і викликаючи сильні дисбаланси. Європа залучена в знаходження глобальних рішень для стабілізації фінансової системи і її подальшого ефективного функціонування.

По-третє, кліматичні і ресурсні виклики вимагають рішучих дій. Сильна залежність від енергоносіїв, таких як, наприклад, нафта, і нераціональне використання природних копалин, піддає споживачів і компанії дії руйнівних і дорогих цінових шоків, які підривають економічну безпеку і забруднюють навколишнє середовище. Збільшення населення планети з 6 до 9 млрд. чоловік підсилить боротьбу за ресурси і погіршить стан навколишнього середовища. Тому ЄС буде необхідно продовжувати реалізацію цілей і завдань, розроблених в рамках стратегій протидії кліматичним змінам і зниження рівня забруднення навколишнього середовища.

Європа повинна уникнути спаду, оскільки декілька уроків повинні бути винесені після кризи. По-перше, 28 економік ЄС високо залежні одна від одної: криза підкреслила тісні зв'язки і взаємозалежність між національними економіками, зокрема в євросоні. Реформи або їх відсутність в одній країні впливають на показники інших країн. По-друге, координація усередині Союзу працює: у відповідь на кризу Європа продемонструвала ефективніші дії при сумісній співпраці всіх країн. Жодна країна в світі сьогодні не може ефективно протистояти викликам поодиночки. По-третє, Європейський союз додає цінність на глобальну сцену. ЄС матиме вплив на глобальну політику, тільки виступаючи як єдине ціле. Сильніший зовнішній виступ зажадає сильнішої внутрішньої координації на реалізацію можливих сценаріїв розвитку (рис. 1.1).

Сценарій 1: Стійке відновлення: Європа в змозі повністю відновитися до колишнього значення темпів зростання і збільшити потенціал для його збільшення. *Сценарій 2:* Повільне відновлення: Європа терпить тимчасові втрати добробуту і починає знову рости з цього пониженого базису. *Сценарій 3:* Втрачене десятиліття: Європа терпить тимчасові втрати добробуту і потенціал для майбутнього зростання.

Загалом, Європа може досягати успіху. У Європи багато сильних сторін: до них можна віднести креативність і талант людей, сильна промислова база, динамічний сектор послуг, процвітаючий, високоякісний сектор сільського господарства, сильні морські традиції, єдиний ри-

нок і загальна валюта, позиція як найбільшого світового торгового блоку і лідера в прямих іноземних інвестиціях. Також до них можна віднести: сильні цінності, демократичні інститути, спільність в погляді на економічний, соціальний зв'язок і солідарність, пошана до навколишнього середовища, культурна різноманітність, увага до гендерної нерівності. Розглянемо більш детально чинники зміцнення економіки і основні напрями діяльності «Європи 2020».

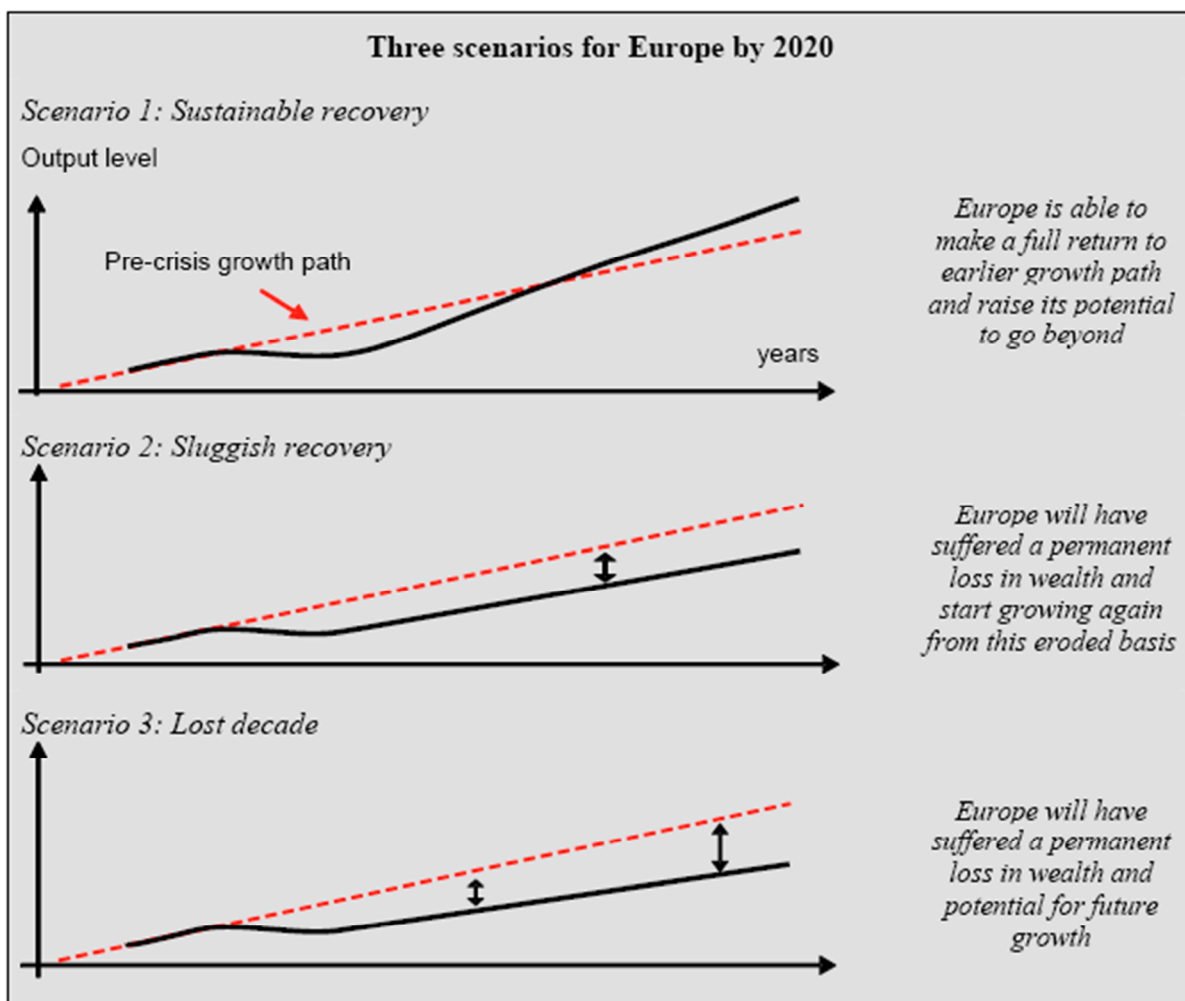

Рис. 1.1. Три можливі сценарії для Європи 2020 (лінія пунктиру – докризове зростання) [1]

Розумне зростання – економіка, заснована на знаннях і інноваціях. Розумне зростання в розумінні ЄС означає посилення взаємодії наукових знань, досліджень і інновацій з економічним зростанням і розвитком ЄС. Цей чинник зміцнення економіки включає підвищення якості освіти, підвищення якості проведення досліджень, підтримку розповсюдження інноваційних технологій і знань по всьому ЄС, збільшуючи доступ до інформації і технологій спілкування, а також гарантуючи, що інноваційні технології використовуватимуться в цілях досягнення глобальних соціальних цілей. Дії в цьому напрямі відкриють інноваційні можливості європейських держав, поліпшать результати освітнього процесу, допоможуть в розвитку економічних і соціальних переваг цифрового суспільства. Всі процеси повинні здійснюватися на рівні ЄС, національному, регіональному і місцевих рівнях.

Пріоритетні напрями діяльності:

1. «Інноваційний Союз» - завдання цього напрямку – перенацілити дослідження, розробки і інновації на сучасні основні проблеми суспільства, такі як зміна клімату, доцільне використання енергії і ресурсів, демографічні проблеми і проблеми охорони здоров'я. На рівні ЄС Європейська Комісія працюватиме в наступних напрямках:

- завершити створення Європейського Простору для Досліджень і Інновацій, розробити стратегічний план з досліджень в області збереження енергії, транспорту, зміни клімату, доцільного використання ресурсів, здоров'я, старіння, виробництва екологічно чистих

продуктів, управління земельними ресурсами, підсилити співпрацю з державами-членами і регіонами ЄС;

- поліпшити основні умови для бізнесу і інновацій (створити Єдине Патентне Бюро ЄС, спеціалізований Патентний Суд, модернізувати загальні положення про авторське право і товарні знаки, збільшити можливість використання захисту інтелектуальної власності малими і середніми підприємствами, прискорити ухвалення взаємозв'язаних стандартів);
- задіювати «Європейські Інноваційні Партнерства» між ЄС і державами-членами ЄС для прискорення розвитку і перерозподілу технологій, необхідних для досягнення поставлених цілей. Це включає «побудову біо-економічного середовища-2020», «задіювання технологій, щоб сформувати європейське промислове майбутнє», «технології, що дозволяють людям в пенсійному віці незалежно існувати і активно брати участь в житті суспільства»;
- підсилити і надалі розвивати політичні інструменти ЄС в цілях підтримки розвитку і інновацій (структурні фонди, фонди підтримки розвитку, рамкова програма з досліджень і розробок), включаючи тісну співпрацю з Європейським Інвестиційним Банком, спрощення адміністративних процедур для отримання фінансування, особливо для середніх і малих підприємств і в області стимулюючих інноваційних механізмів, що відносяться до ринку вугільної промисловості;
- просувати наукові партнерства і підсилювати взаємодію освіти, бізнесу, досліджень і інновацій, підтримувати недавно створені компанії з розробки інноваційних технологій.

На національному рівні держави-члени ЄС працюватимуть в наступних напрямках:

- реформувати національну і регіональну системи досліджень, розробок і інновацій, упровадити сумісне створення програм і збільшити кооперацію з іншими країнами ЄС з питань фінансування, гарантувати розповсюдження технологій по всьому ЄС;
- гарантувати достатню підтримку випускників наукових, математичних і інженерних факультетів, змінити учбовий план шкільних занять відповідно до принципів розвитку творчих здібностей, інновацій і підприємництва;
- зробити пріоритетним розвиток наукових знань, використовуючи податкові важелі і інші фінансові інструменти для збільшення інвестування досліджень, розробок і інновацій.

2. «Просування молоді» - метою цього напрямку є збільшення міжнародної привабливості європейської вищої освіти і підвищення якості освіти і навчання на всіх рівнях в ЄС, поєднуючи разом досконалість і рівність, за допомогою надання тим, хто навчається можливості пересування в межах ЄС, поліпшення ситуації у сфері зайнятості молодих фахівців. На рівні ЄС Європейська Комісія працюватиме в наступних напрямках:

- впровадити і укріплювати програми ЄС в сферах свободи пересування, навчання в університетах, досліджень і прив'язувати ці програми до національних програм і можливостей держав-членів;
- проводити план модернізації вищої освіти (учбовий план, фінансування і управління);
- досліджувати шляхи просування підприємництва через програми мобільності для молодих професіоналів;
- підтримувати схвалення неформального навчання;
- запустити в дію загальні принципи зайнятості молоді, що встановлюють принципи, які сприяють зменшенню безробіття в середовищі молоді.

На національному рівні держави-члени ЄС працюватимуть в наступних напрямках:

- гарантувати достатнє інвестування освіти і навчальних систем на всіх рівнях (від дошкільного до вищого);
- поліпшити показники у сфері освіти в кожному сегменті (дошкільна, початкова, середня, професійна і вища освіта).
- збільшити відкритість і доступність освітніх систем за допомогою створення національних кваліфікаційних стандартів;
- поліпшити умови попадання молоді на ринок праці за допомогою ухвалення керівних принципів, проведення консультацій, навчання.

3. «План розвитку цифрових технологій в Європі» – метою цього напрямку є отримання стійкої економіки і соціальних благ шляхом створення Спільного Цифрового Ринку ЄС, зас-

нованого на високошвидкісному інтернеті і сумісного застосування з можливістю широкополюсного доступу для всіх громадян ЄС до 2013 року, а також забезпечення збільшення швидкості користування інтернетом до 2020 року, а крім того збільшення на 50% і більше кількості приватних осіб, підключених до інтернету із швидкістю понад 100 Мбіт/с. На рівні ЄС Європейська Комісія працюватиме в наступних напрямках:

- забезпечити стабільну законодавчу базу, яка стимулюватиме приток інвестицій у відкриті і конкурентоздатне середовище, інфраструктуру, засновану на високошвидкісному інтернеті і на пов'язаних з інтернетом послугах;
- створити і розвивати ефективну лінію політики ЄС в даній сфері;
- сприяти можливості використання інвестицій в ході виконання даного плану дій;
- створити спільний цифровий ринок з використанням сервісів і змісту Інтернету;
- поширювати доступ в Інтернет серед громадян ЄС.

На національному рівні держави-члени ЄС працюватимуть в наступних напрямках:

- розробити стратегії розвитку високошвидкісного Інтернету, цільове фінансування, включаючи структурні фонди, в тих областях, які не повністю інвестовані приватними інвесторами;
- розробити законодавчу базу для координації робіт і зменшення вартості побудови мережі;
- просувати розміщення і використання сучасних мережевих сервісів (електронний уряд, охорона здоров'я «он-лайн», «розумний будинок»).

Стійке зростання – просування ідеї доцільнішого використання природних ресурсів, поліпшення екологічної обстановки і конкурентоспроможності в економіці. Стійке зростання означає побудову економіки на підставі доцільного використання ресурсів, стійкої і конкурентоздатної економіки, використовуючи лідерство Європи в розробці нових процесів і технологій, включаючи екологічно чисті технології. Такий підхід повинен привести Європу до мало-забрудненого, наповненого природними ресурсами світу. Чинник стійкого зростання стане основою ще більш поглибленого економічного, соціального і територіального об'єднання націй ЄС.

4. «Доцільне використання ресурсів в Європі» – мета цього напрямку діяльності полягає в підтримці руху у напрямі доцільного використання ресурсів і низько-вуглецевої економіки, яка ефективно використовує всі можливі ресурси. Необхідно відокремити економічне зростання від використання ресурсів і економіки, підтримувати ідеї збереження енергії. На рівні ЄС Європейська Комісія працюватиме в наступних напрямках:

- мобілізувати фінансові важелі ЄС, як складову частину інвестиційної політики, яка суміщає разом ЄС, національні публічні і приватні фонди;
- поліпшити основні принципи дії інструментів ринку торгівля цінними паперами, податки і збори в області енергетики, державна допомога);
- вносити пропозиції щодо зменшення використання вуглецю в транспортному секторі на підтримку зростаючої конкуренції в цій області;
- прискорити впровадження стратегічних проектів для вирішення основних проблем ЄС;
- закінчити побудову єдиного енергетичного ринку і ввести в дію Стратегічний План Використання Енергетичних Ресурсів, який будується на ідеї використання поновлюваної енергії.
- виступити з ініціативою оновлення європейських мереж, включаючи трансєвропейську енергетичну мережу, а також підтримати проекти створення інфраструктури в балтійському, балканському, середземноморському і євразійському регіонах;
- схвалити і упровадити переглянутий план по доцільному використанню енергії і упровадити програму по доцільному використанню ресурсів;
- визначити основні напрями діяльності в області структурних і технологічних змін, необхідних для досягнення до 2050 року низьковуглецевої, сприятливої для навколишнього середовища економіки, яка доцільно використовує ресурси.

На національному рівні держави-члени ЄС працюватимуть в наступних напрямках:

- поетапно скорочувати використання шкідливих для навколишнього середовища речовин за допомогою скорочення субсидій на шкідливі виробництва;
- використовувати ринкові інструменти, такі як податкові послаблення і державні закупівлі, щоб адаптувати методи виробництва і споживання;

- розвивати розумну, інноваційну транспортну і енергетичну інфраструктуру;
- гарантувати скоординоване впровадження проектів інфраструктурних змін;

5. «Індустріальна політика, направлена на глобалізацію» – Європейська Комісія має намір працювати із зацікавленими сторонами (у бізнесі, профспілках, установах науки, організаціях, що захищають права споживачів) для розробки загальних принципів сучасної індустріальної політики, підтримки підприємців, щоб направити і допомогти промисловості успішно перенести передбачувані проблеми і зміни. На рівні ЄС Європейська Комісія працюватиме в наступних напрямках:

- розробити індустріальну політику, яка створить сприятливі умови для підтримки і розвитку сильної, конкурентоздатної і багатообразної промислової основи в Європі;
- розробити горизонтальні заходи підтримки індустріальної політики (розумне регулювання, сучасний підхід до державних закупівель, правила конкуренції і стандартизації);
- поліпшити середовище діяльності для бізнесу, особливо для малих і середніх підприємств;
- підтримувати інтернаціоналізацію середніх і малих підприємств;
- підтримувати використання технологічних і виробничих методів, що знижують рівень споживання енергії;
- підсилити конкуренцію в туристичному секторі економіки ЄС;

На національному рівні держави-члени ЄС працюватимуть в наступних напрямках:

- покращувати середовище діяльності для бізнесу;
- ослабити адміністративний тиск на компанії, поліпшити якість законодавства для компаній;
- працювати спільно із зацікавленими особами в різних секторах (бізнес, профспілки, наукові організації, організації по захисту прав споживачів).

Всеосяжне зростання – економіка високого ступеня зайнятості населення, прагнуча до економічного, соціального і територіального об'єднання. Всеосяжне зростання економіки дає людям нові можливості за допомогою високого рівня зайнятості, інвестицій в знання і навички, боротьби з бідністю і вдосконаленням ринку праці, навчання і соціального захисту, які разом сприяють побудові згуртованого, більш соціально однорідного суспільства. Дуже важливо для посилення територіальної єдності, щоб плоди економічного зростання розповсюджувалися по всьому ЄС, включаючи віддалені регіони. Європі необхідно задіювати весь свій трудовий потенціал, щоб гідно справитися з такими проблемами, як старіння нації і посилення світової конкуренції.

6. План розвитку нових здібностей і збільшення кількості робочих місць» – метою цього напрямку є створення необхідних умов для вдосконалення ринку праці для збільшення зайнятості і гарантії стабільності суспільства. Наділяючи європейців новими можливостями за допомогою отримання ними нових знань і навичок, ЄС націлює майбутню робочу силу на адаптацію на ринку праці до умов, що змінюються, що приведе до зменшення безробіття і зростання продуктивності діяльності працівників. На рівні ЄС Європейська Комісія працюватиме в наступних напрямках:

- створити ринок праці, побудований на гнучкості в динамічній економіці і безпеці при цьому для робочих;
- створити і адаптувати законодавство, яке відповідатиме принципам розумного регулювання, включаючи інструменти трудового законодавства (робочий час, час відпочинку, призначення на посаду, донесення інформації до працівників), а також нові виникаючі ризики спричинення шкоди здоров'ю і отримання травм на роботі;
- підтримувати внутрішньоевропейську мобільності працівників за допомогою необхідних інвестицій, особливо з Європейського Соціального Фонду;
- підтримувати посилення кооперації між інститутами трудового ринку, зокрема державні установи зайнятості держав-членів ЄС; підсилити ступінь соціального партнерства, підключити всі можливі служби до вирішення проблем в області зайнятості;
- дати сильний поштовх, спонукаючий до вирішення проблем кооперації у сфері освіти і навчання, включаючи в обговорення цих питань всі зацікавлені сторони;

На національному рівні держави-члени ЄС працюватимуть в наступних напрямках:

- упровадити національні шляхи досягнення гнучкості і безпеки на ринку праці;
- переглянути і регулярно відстежувати ефективність податкових і пільгових систем;

- підтримати нові форми балансу роботи і повсякденного життя, проводити активну політику з проблеми старіння нації, а також збільшувати гендерну рівність;
- підтримувати і відстежувати ефективність впровадження заходів соціального партнерства;
- дати сильний поштовх, спонукаючий до розробки і впровадження Європейського Рамкового Рішення по Кваліфікаціях, за допомогою встановлення національних стандартів кваліфікацій працівників;
- налагоджувати партнерство між сферами освіти/навчання і зайнятості зокрема шляхом залучення соціальних партнерств в плануванні освітніх заходів.

7. «Європейська політика проти бідності» – основна мета цього напрямку діяльності – гарантувати соціальну і територіальну співпрацю проти бідності і соціального звільнення, щоб підвищити значущість цієї проблеми і визнати основні права людей, що знаходяться в важкому положенні, даючи можливість таким людям гідно прожити життя і брати активну участь в суспільному житті. На рівні ЄС Європейська Комісія працюватиме в наступних напрямках:

- створити основу для кооперації, обміну досвідом і результатами у сфері боротьби з бідністю, а також здійснювати конкретні дії на підтримку людей в важкому положенні;
- розробити і впровадити програми підтримки соціальних інновацій для самих незахищених верств населення (шляхом надання інноваційних технологій в навчанні, освіті, надання робочих місць для бідних груп населення, боротьби з дискримінацією, а також шляхом розробки нових правил для мігрантів, що дозволяють їм задіювати весь свій робочий потенціал);
- зробити заходи для оцінки адекватності і стійкості до суспільних змін мерів соціального захисту, пенсійних систем, виявити шляхи кращого доступу до систем охорони здоров'я;

На національному рівні держави-члени ЄС працюватимуть в наступних напрямках:

- підтримувати ідеї розділеної, колективної і індивідуальної відповідальності у сфері боротьби з бідністю і соціальним звільненням;
- визначити і впровадити заходи, що відносяться до певних груп людей (сім'я з одним батьком, немолоді жінки, меншини, люди з обмеженими можливостями);
- повністю розвернути програму соціального захисту і пенсійних систем для гарантії отримання відповідного доходу і охорони здоров'я.

Сучасна глобальна криза, що змінила тривалий економічний підйом розвинених країн, є закономірним проявом довгих циклів економічної активності, відомих як хвилі Кондратьєва (рис. 1.2). У основі кожної з них лежить життєвий цикл відповідного технологічного устрою - комплексу технологічно зв'язаних виробництв, що становлять разом з відповідними їм інститутами цілісність, що самовідтворюється.

Наприклад, депресія середини 70-х – початку 80-х років ХХ ст., обумовлена вичерпанням можливостей зростання п'ятого технологічного устрою, спричинила гонку озброєнь в космосі з широким використанням інформаційно-комунікаційних технологій, що склали ядро нового технологічного устрою. Колапс світової системи соціалізму, що не зуміла своєчасно перейти на новий технологічний устрій, дозволив провідним капіталістичним країнам скористатися її ресурсами для "м'якої пересадки" на нову довгу хвилю економічного зростання. Вивезення капіталу і витік умів з колишніх соціалістичних країн, колонізація їх економік полегшили структурну перебудову ядра світової капіталістичної системи. На цій же хвилі зростання піднялися нові індустріальні країни, що зуміли завчасно створити ключові виробництва і закласти передумови їх швидкого розвитку в глобальному масштабі. Політичним результатом цих структурних трансформацій стала ліберальна глобалізація з домінуванням США як емітент основної резервної валюти (табл. 1.1 і 1.2).

Вичерпання потенціалу зростання домінуючого технологічного устрою стало причиною глобальної кризи і депресії, що охопила провідні країни світу останніми роками. Заміщення старого технологічного устрою новим - це період кризи, в ході якої відбувається знецінення і втеча капіталу із застарілих технологічних ланцюжків, що втратили прибутковість, і країн, обтяжених надвиробництвом традиційних товарів. Вихід з кризи так само, як і раніше, супроводжуватиметься масштабними геополітичними і економічними змінами. Як і в попередніх випадках, лідируючі країни демонструють нездатність до спільних кардинальних інституціональних нововведень, які могли б каналізувати капітал, що вивільняється, в структурну перебудову еко-

номіки на основі нового технологічного устрою, і продовжують відтворювати інституціональну систему, що склалася, і обслуговувати втілені в ній інтереси.

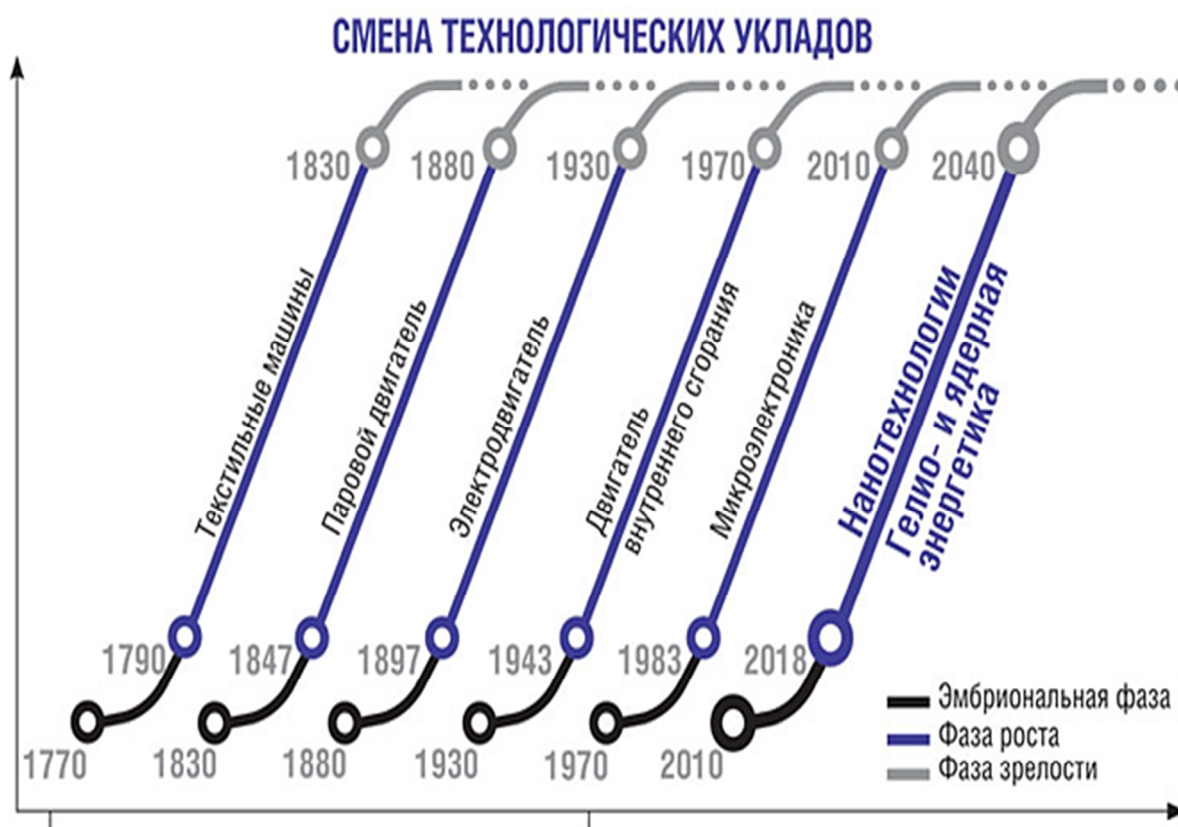

Рис. 1.2. Зміна технологічних устроїв [2]

В Україні потрібно провести велику роботу з корегування до 2020 р., прийнятих на рівні областей регіональних стратегій. Вони повинні бути максимально орієнтовані і враховувати ідеї прийнятої в березні 2010 р. і проаналізованої вище в ЄС нової європейської стратегії економічного розвитку – «Європа 2020: Стратегія розумного, стійкого і інтегруючого зростання». Особливо актуальні для регіонів розділи: «Інноваційний Союз», направлений на поліпшення умов і можливостей фінансування НДДКР і інновацій, щоб гарантувати використання інноваційних ідей у виробництві товарів і послуг, що сприятиме економічному зростанню і створенню нових робочих місць; і «Нова промислова політика в умовах глобалізації» передбачає поліпшення підприємницького середовища, особливо для малого і середнього бізнесу, підтримку розвитку сильної і стійкої промислової бази, щоб успішно протистояти світовим конкурентам.

Ідея неоіндустріалізації може сприйматись скептично щодо її реалізації в умовах національної економіки. Значний ступінь зношеності основних виробничих фондів, який по деяким галузям сягає 80%, а в цілому за всіма видами економічної діяльності майже 70%, свідчить про використання в промисловості неефективних засобів виробництва. Це негативно впливає на конкурентоспроможність її продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку, стримує реалізацію її потенціальних можливостей. До того ж майже у всіх країнах колишнього СРСР у 90-х роках спостерігався значний спад промислового виробництва. З огляду на це ряд фахівців оперує терміном «деіндустріалізація».

Деіндустріалізація – процес зворотній до індустріалізації. Як зауважує британський дослідник А. Каїрнкрос [4], зазвичай деіндустріалізація відмічається послідовним зниженням обсягів промислового виробництва, що не пов'язані з циклічними кризовими явищами у економіці. Нерідко це призводить до падіння експорту, збільшенню дефіциту торговельного балансу, та скорочення зайнятості. Зменшення негативних наслідків від деіндустріалізації подекуди досягається за рахунок переорієнтації економічних суб'єктів з випуску товарів на надання послуг, збільшенню імпорту і збільшенню залежності країни від зовнішніх постачальників. Останнє характерне практично для всіх країн, які прийнято називати постіндустріальними. Точніше

Таблиця 1.1

Хронологія та характеристика технологічних укладів [2;3]

Техн. уклад	Хронологічні межі	Ключовий фактор укладу	Ядро технологічного укладу	Головні переваги	Країни розповсюдження
I	1770-1830 pp.	Текстильні машини	Текстильна промисловість, виплавка чавуну, текстильне машинобудування, обробка заліза, водяний двигун, будівництво каналів.	Концентрація і механізація виробництва на фабриках	Бельгія, Великобританія, Франція, Нідерланди
II	1830-1880 pp.	Верстати, паровий двигун	Паровий двигун, машино-, пароплавебудування, транспорт, залізничне будівництво, вугільна, станкоінструментальна промисловість, чорна металургія.	Підвищення масштабів та концентрації виробництва за допомогою парового двигуна	Франція, Великобританія, Бельгія, США, Німеччина.
III	1880-1930 pp.	Електро-двигун, сталь	Важке та електротехнічне, машинобудування, виробництво і прокат сталі, неорганічна хімія, лінії електропередач.	Підвищення гнучкості виробництва, стандартизація урбанізація	США, Німеччина, Франція, Великобританія, Швейцарія, Росія-СРСР.
IV	1930-1970 pp.	Нафтохмія, двигун внутрішнього згорання.	Виробництво і переробка нафти, автомобіле-, тракторобудування, синтетичні матеріали, кольорова металургія, виробництво товарів тривалого користування, органічна хімія.	Масове та серійне виробництво	Західна Європа, США, Японія, СРСР
VI	2010-2050 pp.	Мікроелектронна та процесорна техніка	Електронна промисловість, програмне забезпечення, оптико-волоконна та обчислювальна техніка, телекомунікації, роботобудування, інформаційні послуги, виробництво і переробка газу.	Підвищення гнучкості індивідуалізація виробництва, подолання екологічних обмежень, зменшення енерго- і матеріаломісткості виробничого процесу	Японія, США, Західна Європа, Китай
VI*	2010-2050 pp.	Нано- та клітинні технології	Наноелектроніка, молекулярна та нанофотоніка, наноматеріали та покриття, нанобіотехнології, наносистемна техніка.	Різне зниження матеріало- та енергетичності виробництва, створення матеріалів та організмів із заданими властивостями	Японія, США, Західна Європа

Таблиця 1.2

Характеристики технологічного устрою

	Номер технологічного устрою					
	1	2	3	4	5	6
Період домінування	1770-1830 роки	1830-1880 роки	1880-1930 роки	1930-1970 роки	від 1970 до 2010 років	2010-2050 роки
Технологічні лідери	Великобританія, Франція, Бельгія	Великобританія, Франція, Бельгія, Німеччина, США	Німеччина, США, Велика Британія, Франція, Бельгія, Швейцарія, Нідерланди	США, Західна Європа, Японія	США, ЄС, Японія	США, ЄС, Японія, Росія (?)
Розвинені країни	Німецькі держави, Нідерланди	Італія, Нідерланди, Швейцарія, Австрія, Угорщина	Італія, Данія, Австрія, Угорщина, Канада, Японія, Іспанія, Росія, Швеція	СРСР, Нові індустріальні країни (НІК)	НІК, Бразилія, Росія	НІК, СНД, Бразилія, Китай
Ядро технологічного устрою	Текстильна пр-ть, машинобудування, виплавка чавуну, обробка заліза, будівництво каналів, водний двигун	Паровий двигун, будівництво залізниць, транспорт, машинобудування, суднобудування, будівельна, станкоінструментальна пр-ть, чорна металургія	Електротехнічне, важке машинобудування, виробництво проката та сталі, ліній електропередач, неорганічна хімія	Автомобіле-, тракторобудування, кольорова металургія, синтетичні матеріали, органічна хімія, виробництво і переробка нафти	Електронна пр-ть, обчислювальна, оптоволоконна техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудування, виробництво і переробка газу, інформаційні послуги	Наноелектроніка, молекулярна і нанофотоніка, наноматеріали і наноструктури, нанокриття, оптичні наноматеріали, наногетерогенні системи, нанобіотехнології, наносистемна техніка, наностаткування
Ключовий чинник	Текстильні машини	Паровий двигун, верстати	Електродвигун, сталь	Двигун внутрішнього згоряння, нафтохімія	Мікроелектронні компоненти	Нанотехнології
Ядро нового укладу, що формується	Парові двигуни, машинобудування	Сталь, електротехніка, важке машинобудування, неорганічна хімія	Автомобілебудування, органічна хімія, виробництво і переробка нафти, кольорова металургія, автотодорожнє будівництво	Радари, будівництво трубопроводів, авіапр-ть, виробництво і переробка газу	Нанотехнології, молекулярна біологія	Клітинні технології, методичної інженерії
Переваги даного технологічного устрою у порівнянні з попереднім	Механізація і концентрація виробництва на основі використання парового двигуна	Зростання масштабів і концентрації виробництва на основі використання парового двигуна	Підвищення гнучкості виробництва на основі використання електродвигуна стандартизація виробництва, урбанізація	Масове і серійне виробництво	Індивідуалізація виробництва і споживання, підвищення гнучкості виробництва	Різка зниження енергоємності виробництва, 3D-друк, конструювання матеріалів і організмів із задалегідь заданими властивостями
Коротка назва епохи	Ранній капіталізм (антифеодалізм)	Класичний капіталізм	Імперіалізм	Індустріалізм	Постіндустріалізм	Неоіндустріалізм

саме це, на думку більшості вчених, прийнято називати постіндустріалізмом: зниження частки промислового виробництва і збільшення питомої ваги сектора послуг у валовий внутрішній продукт (далі – ВВП). Однак це, як видно з наведеного вище визначення, швидше деіндустріалізація, згубні наслідки якої настільки великі, що немає жодної країни в світі, яка б прагнула до її здійснення. До того ж фактично у всіх розвинених країнах світу, має місце переважання промислового виробництва (і зайнятості в цьому сегменті), над усіма іншими видами економічної діяльності. Виходячи з усього вищесказаного використання поняття «постіндустріалізація» для позначення процесу, в ході якого національна економіка повинна позбутися промислового виробництва, віддаючи перевагу розвитку сфери послуг, видається некоректним.

На прикладі нашої країни процес деіндустріалізації проявляється як ніде інде. За останні роки спостерігається падіння темпів виробництва практично у всіх стратегічних галузях виробництва. Як демонструє дослідження А. Задої [6], за останні 20 років в Україні мало місце постійне падіння питомої ваги промисловості у валовому внутрішньому продукті (ВВП), в той час, як саме вона має бути основою, на якій ґрунтується довгострокове економічне зростання. В нашій країні зберігається тенденція постійного падіння зайнятості у реальному секторі економіки, яке, навіть у порівнянні з іншими країнами, не може бути розцінене, як позитивне явище, що характеризує рух України до постіндустріальної епохи. До того ж в національній економіці наявна ще одна негативна деіндустріальна тенденція: зростання питомої ваги добувних галузей за рахунок переробних. Це свідчить про зростання залежності України від експорту сировини, а, як наслідок, і від динаміки світових цін на ресурси. Все це відбувається на фоні інших негативних тенденцій у національній економіці, що призводить до необхідності кардинального реформування національної індустрії.

Ще одним поняттям, яким часто оперують дослідники проблем та перспектив розвитку національної економіки, є «реіндустріалізація». Є. Примаков вважає, що ідея реіндустріалізації має бути реалізована шляхом формування нової промислової політики на базі передових світових техніко-технологічних досягнень. Як і інші дослідники, автор наполягає на першочерговій значущості продуманої промислової політики, яка повинна перетворитися на «дорожню карту» руху до нової промислової бази Росії [8].

Французький дослідник і політичний діяч Ж.-П. Бландіньєр [J.-P. Blandinieres] розглядає реіндустріалізацію у контексті міжнародних економічних процесів [7]. Сам процес реіндустріалізації розглядається ним, в першу чергу, як поступовий перехід до системи гнучкого виробництва, яка повинна прийти на зміну великому, інтегрованому по горизонталі і вертикалі, господарюючому суб'єкту. Останнього він вважає не пристосованим до сучасного світу через свою негнучкість і регламентованість. В той же час автор відзначає, що нова економічна стратегія має ґрунтуватися на зниженні сукупних витрат внаслідок модернізації і переоснащення виробничих потужностей, а також перенесення їх в країни з більш дешевою робочою силою, приводячи в приклад провідні економічні держави світу. Не вдаючись в глибокий аналіз висунутої Ж.-П. Бландіньєром концепції, зазначимо лише, що вона по деяким положенням суперечить теорії неоіндустріалізації, в тому вигляді, в якому вона розуміється провідними вітчизняними дослідниками. Це викликано тим фактом, що в сучасному світі можливість інтенсивного інноваційного розвитку, активної розробки та впровадження передових технологій, а також економії на масштабах та істотного зниження собівартості відкриваються тільки перед великими міжгалузевими фінансово-виробничими комплексами. Це характерно як для рівня національної економіки, так і для міжнародних процесів, в яких величезну роль відіграють великі транснаціональні компанії (далі – ТНК), що беруть участь в глобальних ланцюжках створення вартості.

Останніми роками в Україні також активно заговорили про важливість модернізації. Як це прийнято у цивілізованому світі, спочатку ідея модернізації циркулювала в науковому середовищі.¹ У ній вона сформувалася в загальну думку, що Україна відстає від параметрів сучасного суспільства і методів господарювання і момент для проведення кардинальних реформ вже настав. Потім ідея модернізації стала набувати рис системного наукового підходу, який потріб-

¹ Геєць В. Ліберально-демократичні основи: курс на модернізацію України / В. Геєць // Економіка України. – 2010. – №3. – С. 4-20; Онищенко В. Модернізація як імператив розвитку України / В. Онищенко // Економіка України. – 2011. – №7. – С. 4-14; Гриценко А. Методологічні підстави модернізації України / А. Гриценко // Економіка України. – 2011. – №1. – С. 38-47; Лібанова Е.М. Соціальні проблеми модернізації української економіки / Е.М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 1. – С. 5-21.

ний при реалізації її в реальній економіці і соціумі.¹ У 2010 році проблема модернізації України вийшла з чисто наукової площини і перейшла в площину політичну, ставши обов'язковим інструментом для усіх законодавчих і виконавчих структур державного управління. Момент переходу ознаменував вихід Послання Президента України Верховній Раді України «Модернізація України - наш стратегічний вибір».² У ній Глава держави поставив завдання виконавчій і законодавчій гілкам влади про украй важливу необхідність проведення системних реформ в країні, спрямованих на прискорену модернізацію усіх сфер життя і діяльності людини.

Значна частина політичних проєктів і стратегій на сучасному етапі створюється з усвідомленням того неодноразово вказаного експертами факту, що ми стаємо свідками формування нової географії влади [10], у яких значення державного чинника незмінно падає, а політичний потенціал субдержавних утворень — регіонів і особливо найбільших міст — постійно росте. У нових структурних координатах макрорегіони і мегаполіси стають ключовими командними висотами світової економіки, де в концентрованій формі відбувається виробництво, накопичення і переважне використання економічно значимих чинників : капіталу, праці, знань. Саме вони формують мережеву просторову структуру сучасного капіталізму, виконуючи в ній роль "вузлів", "хабов", "комір". Перспектива створити на території країни мережу подібних вузлів, точок тяжіння глобальних політичних і економічних комунікацій, представляється бажаним сценарієм, в основі якого лежить прагнення "упіймати" відповідний глобальний тренд. Сама наявність в країні макрорегіонів або міст глобального, світового рівня розглядається як одно з найважливіших умов входження у світовий економічний і культурний простір, а також запоруку економічного зростання [11].

У науковій сфері і сфері державного управління, що підтверджується публікаціями і змістом Послання Президента України, відмічають, що проблема модернізації - це не стільки проблема інституціональна, скільки проблема гуманітарна, що вимагає кардинального, якщо не революційного, оновлення свідомості цілих соціальних шарів і кожного конкретного індивіда зокрема. На старій ідеології і політиці, системі цінностей і принципах нове не побудувати (табл. 1.3). Потрібна «істотна модернізація суспільної свідомості, модернізація особи і управління, і . простого працівника» [3с. 6]. Саме вільний, а не такий, що насильно викликається, рух модернізації «знизу-вгору» робить її органічною, максимізувавши шанси повністю реалізуватися.⁴

Таблиця 1.3

Частка устрою економіці країни, %

Країни	Устрої			
	III	IV	V	VI
США	10	20	60-65	5-7
Росія	25-30	55-60	15-20	1,5
КИТАЙ	30-35	40-45	30-35	3
Україна	55-60	30-35	5-7	0,1

Виділяють наступні сучасні моделі індустріалізації:

- **«традиційна індустріалізація»** з переважанням добувних галузей промисловості, важкого та низько технологічного машинобудування з технологіями переважно 3-го та 4-го укладів, які намагаються з метою підтримки конкурентоспроможності модернізувати до ринкових викликів сучасності;
- **«некроіндустріалізація»** – стан галузей промисловості з технологіями 3-го та 4-го укладів, які переживають процеси деіндустріалізації, умовно кажучи, першого типу - скорочення виробничих потужностей внаслідок їх фізичного зносу та відсутності ринкового попиту на продукцію;

¹ Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. - К.: НВЦ НБУВ, 2010. - 232 с.

² Модернізація України - наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Заради України. - К., 2011. - 416 с.

³ Смелянов Ю.С., Хачатурян А.А. Людський капітал в модернізації Росії : Інституціональний і корпоративний аспекти / Предисл. Е.П. Велихова. - М.: Едиториал УРСС, 2011. - 416 с.

⁴ Геєць В. Указ. праця, с. 5.

- **«постіндустріалізація»** – перехід до переважання технологій 5-го укладу, який супроводжується процесами деіндустріалізації, умовно кажучи, другого типу – виводом за межі країни низько технологічних галузей (offshoring), введенням сучасних високотехнологічних виробничих потужностей орієнтованих на випуск продукції з високою часткою доданої вартості, інформатизацією суспільства, розвитком сфери сучасних наукоємних послуг;
- **«неоіндустріалізація»** – перехід до технологій 6-го укладу, з випуску продукції з високою доданою вартістю, який характеризується індивідуалізацією, наномініатюризацією, біотехнологізацією, когнітивізацією, розвитком 3D-друку шляхом реіндустріалізації (reshoring), тобто збільшення в національній економіці робочих місць на базі цих технологій переважно в сфері малого та середнього підприємництва.

Взаємодія цих моделей наведена на рис. 1.3.

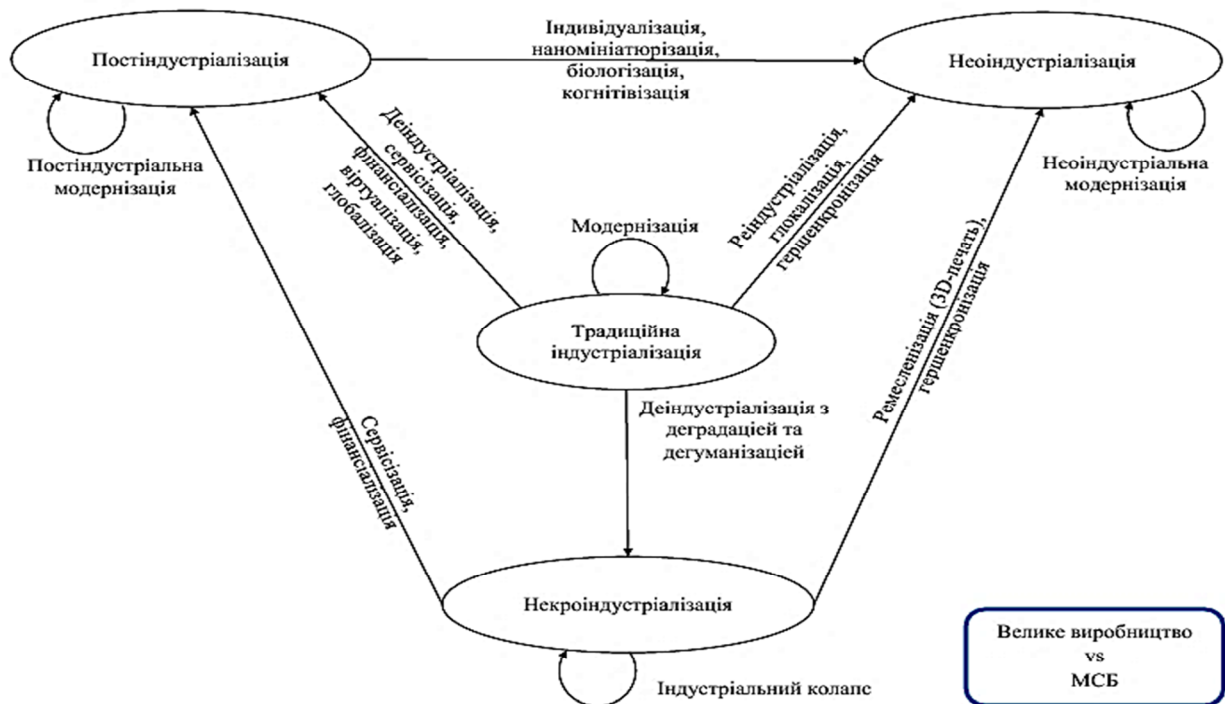

Рис. 1.3. Взаємодія сучасних моделей індустріального розвитку

Як відмічає Ю.Кіндзерський: «Реструктуризація промислового виробництва потребує відповідних взаємоузгоджених управлінських рішень, ресурсів і часу. Тому вона має здійснюватись на засадах державного стратегічного планування. Воно передбачає розробку системи довго-, середньо- та короткострокових прогнозів, визначення низки взаємопов'язаних цілей соціально-економічного і розвитку першого, другого і третього порядку, розроблення довгострокових концепцій, середньострокових програм та індикативних планів, створення інститутів організації і виконання намічених завдань, методів контролю та механізмів відповідальності за досягнення намічених результатів» [19, с. 532].

Нині новий технологічний устрій виходить з ембріональної стадії розвитку у фазу зростання. Його розширення стримується як незначним масштабом і неопрацьованістю відповідних технологій, так і неготовністю соціально-економічного середовища до їх широкого застосування. Проте незважаючи на кризу, витрати на освоєння новітніх технологій і масштаб їх застосування ростуть з темпом близько 20-35 відсотків на рік. Подальше розгортання кризи визначатиметься поєднанням двох процесів - руйнування (заміни) структур колишнього технологічного устрою і становлення структур нового. Сукупність робіт по ланцюжку життєвого циклу продукції (від фундаментальних досліджень до ринку) вимагає певного часу. Ринок завойовують ті, хто уміє пройти цей шлях швидше і виробити продукт в більшому об'ємі і кращої якості. Чим швидше фінансові, господарські і політичні інститути перебудовуються відповідно до потреб зростання нових технологій, тим раніше почнеться підйом нової довгої хвилі. При цьому зміниться не лише технологічна структура економіки, але і її інституціональна система, а також

склад лідируючих фірм, країн і регіонів. Досягнуть успіху ті з них, хто швидше зможе вийти на траєкторію зростання нового технологічного устрою і вкластися в складові його виробництва на ранніх стадіях. І навпаки - вхід для тих, що спізнюються з кожним роком ставатиме все дорожче і закритється з досягненням фази зрілості.

В той же час наздоганяючі країни з не дуже великим технологічним відставанням дістають в цей період можливість "зрізати круг" - заощадити на фундаментальних і пошукових дослідженнях шляхом імітації досягнень передових країн. Оскільки останні обтяжені значними капіталовкладеннями у виробництвах домінуючого технологічного устрою, які надають значну інерцію виробничо-технологічній структурі, у країн, що наздоганяють виникає можливість "зіграти на випередження", сконцентрувавши інвестиції в перспективних напрямках зростання. Саме таким чином сьогодні Китай, Індія і Бразилія намагаються зробити технологічний ривок. Прагнучи забезпечити себе від спекулятивних атак і зберегти економічний суверенітет, вони не відкривають свої фінансові системи для експансії американського капіталу, демонструючи упевнене зростання в умовах кризи. Їх приклад наслідують найбільші країни Латинської Америки і Південно-східної Азії, чинячи опір поглинанню активів спекулятивним капіталом. За допомогою валютних свопів Китай швидко створює свою систему міжнародних розрахунків.

В Україні «вбудовування моделі промислової політики для реалізації стратегії розвитку галузі доцільно здійснювати з урахуванням стадійного підходу... Фактичний стан промисловості свідчить про її перебування на етапі експортно орієнтованого розвитку сировинної спрямованості та інверсивного типу, утвореного внаслідок деіндустріалізації та економічного занепаду. Для цього етапу характерне превалювання «вертикальної» («жорсткої») моделі промислової політики. З цих міркувань інструментарій політики, яка має проводитись в Україні, повинен забезпечити певну селективність по відношенню до суб'єктів і об'єктів політики з точки зору визначення пріоритетів, спрямування ресурсів і формування відповідної мотивації до діяльності у тих чи інших сферах виробництва.

Напрямами реформування промисловості мають стати, по-перше, оптимізація структури промислового виробництва з переважною його орієнтацією на потреби внутрішнього ринку та матеріально-технічне забезпечення здійснення місії країни у світі та євро регіоні; по-друге, ліквідація критичного зносу та інноваційно-технологічна модернізація виробництва; по-третє, інвестиційне забезпечення структурних змін і технологічної модернізації» [19, с. 532].

Але на цьому історія не закінчується. Розвиток людства вимагає нових форм організації глобальної економіки, які дозволили б забезпечити стійкий розвиток і віддзеркалення планетарних погроз, включаючи екологічні і космічні (табл. 1.4). В умовах ліберальної глобалізації, побудованої під інтереси транснаціональних, в основному англо-американських корпорацій, ці виклики існуванню людства залишаються без відповіді.

Таблиця 1.4

Багаторівнева світогосподарська система

Уровни хозяйства	Структура	Режимы регулирования развития	Институты
1	2	3	4
L10 – Универсальный, все-ленский	Колонизация космического пространства	1) Режим силы (военных действий); 2) режим международных договоров	База нарабатывается
L9 — Мегауровень	Мировое хозяйство как совокупность всех взаимодействующих уровней;	1) Режим силы (военных действий); 2) режим международных договоров	ООН, МВФ, МАГАТЭ, ВТО, Всемирные конвенции
L 8 — Мезоуровень ⁴	Мировое хозяйство / народное хозяйство / мезохозяйство I уровня; Интеграционные специализированные и региональные союзы и объединения,	1) режим международных договоров; 2) режим взаимных льгот и тарифов	ТНК, НАТО, СЕНТО, СЕАТО, ОБСЕ, ЕС, ЕврАзЭС, ШОС,

1	2	3	4
L 7 - Макроуровень	Народное хозяйство от- дельной страны	1) режим международных договоров; 2) национальное законодательство – общий режим; 3) режимы форм собственности и их транс- формаций; 4) режим валют- ного круса; 5) таможенные режимы	Президент, парламент, Кабмин, и др.
L 6 — Мезо- уровень3	Народное хозяйство / Предприятие = мезохо- зяйство II уровня:	1) общий национальный режим; 2) специальные режимы регулирования (льготные и дискриминационные)	Региональные, территориально- отраслевые, отраслевые и меж- отраслевые комплексы и объе- динения, ФПП
L5 — Микро- уровень	Предприятия и их объ- единения, производящие общий конечный продукт	1) общенациональный об- щий режим; 2) режимы спе- циальных адресных льгот или дискриминационные	Корпоративные структуры
L4 — Мезо- уровень2	Совместные проекты	Общий и специальные ре- жимы	СЭЗ, ТПР, технопарков, группы подразделений предприятий, выпускающие обособленные виды его конечного продукта
L3 — Мини- уровень	Субъекты предпринима- тельской деятельности, специализированные функциональные подраз- деления с их частичным продуктом и инфраструк- турными услугами	Специальные режимы биз- нес-инкубаторов, упрощен- ного режима для микро- и малых предприятий	Инкубаторы, научные и индус- триальные парки
L 2 — Мезо- уровень 1	Профессиональные груп- пы работников одной специальности; Трудовые коллективы- бригады,	1) режимы ведения коллек- тивных переговоров 2) режимы создания пред- принимательских сетей (ин- трапренерства); 3) режимы «корпоративных социальных пакетов»	Внутренние регуляторные акты, договоры
L1 — Наноуро- вень	Рабочее место, домохо- зяйство	1) общий и специальные упрощенные режимы нало- гообложения физических лиц с целью стимулирования самозанятости; 2) режимы мотивации работ- ников;	Физические лица-предпринима- тели; Трудящийся работник, осу- ществляющий конкретную ак- тивную, целесообразную, уни- версальную, созидательную, опосредованную деятельность

На порядку денному стоїть завдання формування нової регіональної промислової політики, в якій пріоритети економічних реформ і модернізації країни будуть органічно переплетені із завданнями регіонального розвитку. Основи регіональної політики, яка повинна забезпечити модернізацію в національному масштабі, в якійсь мірі була зроблена спроба закласти в нову Державну Стратегію регіонального розвитку на період до 2020 р. Після її затвердження протягом півроку кожен регіон повинен розробити відповідний нормативний документ регіонального рівня, в якому цілі, завдання і пріоритети модернізації погоджені із загальнонаціональними і розширені за рахунок регіональної специфіки. До того ж при розробці регіональної стратегії розвитку з метою проведення прискореної модернізації усіх сфер життєдіяльності людини органи управління зобов'язані особливий акцент зробити на розвиток тісної міжрегіональної взаємодії в різних сферах, активізації міжрегіональної кооперації і співпраці у фор-

муванні нових інтегрованих економічних макрорегіонів.¹ Певні напрацювання в цьому напрямку має Інститут економіки промисловості НАН України [14; 15].

Подолання кризових явищ і забезпечення стабільного розвитку промисловості України потребує розробки та реалізації матричної промислової політики європейського типу [16]. Така політика ґрунтується на тому, що: 1) успіхи промисловості залежать, у першу чергу, від дій бізнесу, який несе відповідальність за розвиток продуктів, процесів і майстерності робітників, необхідних для збереження наявних і відкриття нових ринків у глобалізованому світі, пошуку нових можливостей зростання з урахуванням вимог корпоративної соціальної відповідальності та сталого розвитку; 2) головним завданням державної промислової політики є створення сприятливого середовища для розвитку всього масиву бізнесу шляхом реалізації комплексу горизонтальних заходів щодо сприяння інноваціям, структурним зрушенням, конкурентоспроможності при уникненні селективних інтервенцій (у ті чи інші види діяльності, галузі або виробництва); 3) промислова політика не може бути обмежена тільки широкими горизонтальними заходами, а має враховувати специфічний контекст окремих регіонів і секторів, тобто передбачати матричне поєднання базисних горизонтальних заходів та їх регіональних (територіальних) і секторальних (галузевих) додатків.

У контексті матричної політики постановка нових цілей розвитку промисловості не є прерогативою уряду, а має здійснюватися в процесі публічно-приватного партнерства власників промислових підприємств, з одного боку, і української держави в особі уряду, наукових і громадських організацій – з іншого. Його результатом має бути досягнення стратегічного консенсусу, у тому числі, про перспективні напрями територіального та галузевого розвитку.

Сучасні стратегічні інтереси української держави полягають у збереженні і ефективному нарощуванні національного промислового потенціалу перш за все на власній території і переважно на власній ресурсній базі з урахуванням сучасних екологічних вимог із достатнім рівнем диверсифікації (за продуктовою і технологічною структурою). При цьому необхідно забезпечити баланс між промисловими галузями (секторами, виробництвами), які, з одного боку, визначають стратегічні перспективи України на глобальних ринках, а з іншого – є критичними з позицій національної та економічної безпеки.

Виходячи з цього, у першочерговому порядку має бути знайдено консенсус щодо перспектив розвитку таких галузей, як: 1) наукоємні машинобудівні виробництва (авіаційна та ракетно-космічна галузь, судно-будування, сільськогосподарське машинобудування, енергетичне і транспортне машинобудування, високотехнологічне обладнання для добувної та металургійної промисловості); 2) приладобудування (високотехнологічні прибори і системи широкого функціонального та галузевого призначення, зокрема, для розвитку житлово-комунальної та соціальної – охорона здоров'я, освіта – сфер); 3) оборонно-промисловий комплекс (виробництво сучасних видів озброєння та військової техніки); 4) виробництво екологічно і біологічно чистих харчових продуктів; 5) добування паливно-енергетичних корисних копалин та новітні види виробництв з їх комплексного використання та переробки; 6) виробництво електроенергії, у тому числі на основі відтворювальних і нетрадиційних ресурсних джерел; 7) базові переробні виробництва (металургія, хімія та нафтохімія).

Традиційні базові галузі матеріально-сировинного сектору промисловості також мають розвиватися, але тільки на принципово новому техніко-технологічному фундаменті та в економічно доцільних і екологічно допустимих межах. При цьому важливо підкреслити, що сучасний науково-технічний прогрес і інновації відкривають нові можливості для розвитку всіх без винятку галузей промисловості як традиційних базових, так і авангардних виробництв. Зважаючи на це, принципово важливим стає не стільки визначення пріоритетів як таких, скільки організація стратегічної публічної співпраці держави і бізнесу під контролем громадянського суспільства і такої координації їх дій, яка здатна забезпечити принципову узгодженість планів уряду і власників підприємств як щодо стратегічних цілей розвитку промисловості країни, так і щодо актуальних механізмів їх реалізації.

По суті, йдеться про формування *Ukraine-corporation*, тобто «країни, що діє як велике, але єдине і цілеспрямоване товариство, як держава розвитку з активним урядом і національно-відповідальною елітою, які вважають швидкий економічний розвиток своєю першочерговою метою» [17]. При цьому майданчик для організації такої співпраці має перебувати на нейтра-

¹ Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – С. 95-96.

льному полі – у тому сенсі, що ані уряд, ані домінуючі власники підприємств не повинні мати апріорних переваг при відстоюванні своїх інтересів. На загальнонаціональному рівні для відновлення керованості промисловістю має бути визначений *спеціальний орган управління розвитком*, що використовується у більшості успішних держав [18], із правом законодавчої ініціативи, покликаний формувати «довгі» правила гри економічних суб'єктів незалежно від поточних політичних установок, визначення и узгодження стратегічних інтересів, що спільно і відкрито виробляються представниками влади, бізнесу і цивільного суспільства. Для цього такий орган має налагодити перманентну стратегічну співпрацю і координацію дій між урядом, бізнесом і суспільством, засновану, у тому числі, на організаційних можливостях відомих з європейського досвіду Технологічних платформ, Груп високого рівня і Спільних технологічних ініціатив [14].

Результатами його діяльності мають стати: суспільно визнані стратегічні національні пріоритети розвитку економіки і промисловості зі статусом закону; науково обґрунтовані прогнози розвитку промислового виробництва, у тому числі в розрізі ключових технологій і основних видів промислової продукції; системно збалансований комплекс довго- і середньострокових цільових програм розвитку, що реалізують ідею управління за принципом «від досягнення до досягнення» (замість управління за принципом «від бюджету до бюджету»).

У контексті створення нової національної системи управління промисловістю слід істотно підвищити рівень науково-аналітичного обґрунтування стратегічних напрямів розвитку промисловості України. Успішне економічне «завтра» України неможливе без фундаментальних досліджень новітніх тенденцій розвитку світової економіки та промисловості, що уловлюють не просто ситуативні зміни, а глибокі системні зрушення у її процесах і структурі, які розкривають природу і наслідки прояву нових закономірностей у всьому їх різноманітті.

У рамках середньострокової концепції промислової політики для «запуску» неоіндустріалізації в Україні на даному етапі її розвитку надзвичайно важливим є використання можливостей входження до нових глобальних ланцюжків створення вартості – від доступу до сировини і енергії до післяпродажного обслуговування и утилізації промислових товарів. Їх окремі ланки розташовані, як правило, у різних країнах відповідно до конкурентних переваг окремих підприємств, країн і світових регіонів. Для цього потрібно визначити найбільш перспективні для національного виробництва глобальні ланцюжки створення вартості, вбудовування у які забезпечить нову якість зростання у промисловому секторі. Необхідно знайти форми дієвої державної підтримки входження в такі ланцюжки, пов'язаного з переходом від технологічно застарілих виробництв, які домінують тепер в українській промисловості і визначають її місце в низькодохідних первинних ланках глобальних ланцюжків, до виробництв, вбудованих у більш дохідні наукоємні ланки. При цьому мають бути враховані новітні глобальні тенденції, що визначають перспективи світової економіки, зокрема, економічна стагнація традиційних промислових лідерів (у тому числі ЄС), піднесення світового Півдня, прискорення процесів регіональної економічної інтеграції як альтернативи глобальній конкуренції тощо. Очевидно, що чинниками вибору для України (особливо в найближчій перспективі) будуть використання природно-ресурсного (з обмеженням по екології і національній безпеці), трудового і транзитного потенціалів. У даному ракурсі оцінки вектор на входження в ланцюги, орієнтовані на економіку світового Півдня, що швидко зростають, дає більше шансів для вирішення завдань неоіндустріалізації України, ніж європейський вектор, обтяжений до того ж проблемами уповільнення економічного зростання и загострення міжцивілізаційних суперечностей.

Література до розділу 1

1. Стратегия Европы 2020 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/eu2020/index_en.htm.
2. Глазьев С. Ю. Стратегия опережающего развития России в условиях глобального кризиса: монография / С. Ю. Глазьев. – М.: Экономика, 2010. – 256 с.
3. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / С. Ю. Глазьев. – М.: Наука, 1993. – 348 с.
4. Cairncross A. What is deindustrialization? in: Blackaby F. (Ed.) Deindustrialisation / A. Cairncross. – London: Pergamon, 1982. – P. 5-17.

5. Castells M. Information Technology and Global Capitalism / M. Castells // On the Edge. Living with Global Capitalism. – London, 2000. – P. 59-74.
6. Задоя А.А. Деиндустриализация в Украине: «двадцать лет спустя» / А.А. Задоя // Економічна теорія. – 2012. – № 1. – С. 26-35.
7. Бландиньер Ж.-П. Реиндустриализация России: насколько пригоден европейский опыт / Ж.-П. Бландиньер // Экономист. – 2005. – №5. – С. 35-45.
8. Примаков Е. Реиндустриализация или постиндустриализация? / Е. Примаков // Прямые инвестиции. – 2012. – № 3. – С. 3.
9. Целевая программа развития и поддержки малого и среднего предпринимательства в городе Донецке на период до 2020 года: моногр. / А.А. Лукьянченко, А.И. Амоша, Г.А. Гришин, В.И. Ляшенко и др.; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – 2-е изд., доп., перераб. и испр. – Донецк, 2013. – 214 с.
10. Harvey D. Spaces of Global Capitalism : Towards a Theory of Uneven Geographical Development / D. Harvey. – L., N.Y., 2006. – 436 p.
11. Sassen S. The Global City / S. Sassen. – Princeton: Princeton University Press, 1991. – 384 p.
12. Глазьев С. Выход из хаоса [Электронный ресурс] С. Глазьев. – Режим доступа: www.dynacon.ru/content/articles/4230/.
13. Кондратьев Н. Большие циклы экономической конъюнктуры / Н.Д. Кондратьев, Д.И. Опарин // Большие циклы конъюнктуры. – М., 1928. – 265 с.
14. Промышленная политика и управление развитием промышленности в условиях системных дисбалансов: концептуальные основы: моногр. / В.П.Вишневский, А.И. Амоша, Л.А. Збаразская, А.А. Охтенъ, Д.Ю. Череватский; под общ. ред. В.П. Вишневского и Л.А. Збаразской/ НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2013. – 180 с.
15. Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості: наук.-аналіт. доповідь / О.І. Амоша, В.П. Вишневський, Л.О. Збаразська та ін.; за заг. ред. В.П. Вишневського; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2014. – 200 с.
16. Implementing the Community Lisbon Programme: A policy framework to strengthen EU manufacturing – towards a more integrated approach for industrial policy. – European Commission, 2005, COM(2005) 474 final; An Integrated Industrial Policy for the Globalisation Era Putting Competitiveness and Sustainability at Centre Stage SEC (2010) 1272, COM (2010) 614 final.
17. Программа развития Организации Объединенных Наций . Доклад о человеческом развитии 2013. Возвышение Юга: человеческий прогресс в многообразном мире / пер. с англ. изд-ва "Весь Мир". – The United Nations Development Programme, New York, USA, 2013. – P. 66.
18. Gumede W. Comparative development planning. Development Planning Division / W. Gumede // Working Paper Series. – 2009. – № 8, DBSA: Midrand. – P. 7-8.
19. Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації : монографія / Ю.В. Кіндзерський ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів НАН України». – К., 2013. – 536 с.

Розділ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ НЕОІНДУСТРІАЛЬНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

2.1. Інституційне забезпечення неоіндустріалізації: діалектика поєднання стимулів та обмежень в регуляторних режимах

"По-справжньому ефективні інститути в короткостроковому періоді повинні володіти властивістю стабільності (жорсткості), а в довгостроковому – властивістю адаптивності (гнучкості). Пригнічуючи небезпечні поточні поведінкові девіації, інститути проте повинні постійно еволюціонувати під впливом глобальних технологічних зрушень. При цьому система інституційних обмежень відповідальна за досягнення короткострокових цілей, а система мотивації – довгострокових. Така діалектика розуміння двох сторін інститутів дає прекрасний апарат для розуміння успіхів і невдач різних країн і народів".

Є. Балацький

Поняття "модернізація" широко використовується в різних науках, в політичних деклараціях, публіцистиці, освіті і тісно пов'язано з такими поняттями, що припускають позитивні зміни як "перебудова", "реформи", "нововведення", "розвиток". Використання цього поняття природне в швидко змінному інформаційному суспільстві. Символами економічної модернізації теперішнього часу є "економіка знань", "інноваційна економіка", "економіка різноманітності", "глобалізація економіки" [1-3; 21].

Згідно С.М. Гаврову історіософське поняття модернізації розглядається переважно в трьох різних значеннях: 1) як внутрішній розвиток країн Західної Європи і Північної Америки, що відноситься до європейського Нового часу; 2) наздоганяюча модернізація, яку практикують країни, що не відносяться до країн першої групи, але прагнучі їх наздогнати; 3) процеси еволюційного розвитку найбільш модернізованих суспільств (Західна Європа і Північна Америка), тобто модернізація як перманентний процес, що здійснюється за допомогою проведення реформ і інновацій, що сьогодні означає перехід до постіндустріального суспільства [4].

Модернізоване суспільство має комплекс взаємозв'язаних рис, які часто розглядаються як окремі процеси економічної, політичної, соціальної і культурної модернізації.

Економічна модернізація передбачає інтенсифікацію процесу економічного відтворення яка досягається завдяки посиленню процесів диверсифікації і зростанню диференціації праці, енергетичного устаткування виробництва, перетворення науки у виробничу (економічну) силу і розвитку раціонального управління виробництвом. Її складовими є [5]: 1) заміна сили людини або тварини неживими джерелами енергії, такими як пар, електрична або атомна енергія використовувані у виробництві, розподілі, транспорті і комунікації; 2) відокремлення економічної діяльності від традиційного оточення; 3) прогресуюча заміна знарядь праці машинами і складними технологіями; 4) зростання в кількісному і якісному відношенні вторинного (промисловість і торгівля) і третинного (обслуговування) секторів економіки при одночасному скороченні первинного (добування сировини); 5) зростаюча спеціалізація економічних ролей і кластерів економічної діяльності – виробництва, споживання і розподілу; 6) забезпечення самопідтримки в зростанні економіки – як мінімум, забезпечення зростання, достатнього для одночасного регулярного розширення виробництва і споживання; 7) неоіндустріалізація.

Модернізація стала чинником створення економічних форм і інститутів, сприяючих розвитку і домінуванню товарно-грошових відносин у виробництві, споживанні і примушенні до праці, що привело до розвитку капіталізму. Це, у свою чергу, спричинило розвиток і розповсюдження ринкових відносин, формування і розвиток національних і транснаціональних ринків (табл. 2.1.1).

Використання досягнень науки в бізнесі сприяло науково-технічній революції і перетворенню науки на одну з важливих виробничих сил. Економічна модернізація також припускає постійне вдосконалення методів управління економікою і виробничих технологій, що сприяло появі раціональної бюрократії, менеджменту і економічної науки. Таким чином, під економічною модернізацією в зв'язку з цим слід розуміти структурні, технологічні і інституційні зміни в національній економіці, направлені на підвищення її міжнародної конкурентоспроможності.

Таблиця 2.1.1

Інституційна структура технологічних устроїв [22]

Соціально економічні характеристики устроїв	Номер технологічного устрою					
	1	2	3	4	5	6
Режими економічного регулювання в країнах-лідерах	Руйнування феодалних монополій професійних спілок, свобода торгівлі	Свобода торгівлі, обмеження державно-державного регулювання, поява втручання, поява державної власності на природних ресурсів, професійні монополії, спільні підприємства, формування соціального законодавства	Розширення державного регулювання, державна власність на природні ресурси, монополії, державна власність на інфраструктуру, у тому числі – соціальної	Розвиток державних інститутів, соціального забезпечення, військово-промисловий комплекс, Кейнсіанське державне регулювання економіки	Державне регулювання стратегічних видів інформаційної і комунікаційної інфраструктур, лібералізація фінансових інститутів і ринків капіталу	Стратегічне планування науково-технічного і економічного розвитку. Електронний уряд. Інститути розвитку і фонди фінансування інноваційної активності
Міжнародні режими економічного регулювання	Британське домінування в міжнародній торгівлі, фінансах	Політичне, фінансове домінування Великобританії, панування Великої Британії, панування Свобода міжнародної торгівлі	Імперіалізм і колонізація, Кінець Британського панування	Економічне і військове домінування США і СРСР	Поліцентричність світової економічної системи. Регіональні блоки, Лібералізація. Глобалізація	Становлення інститутів глобального регулювання економічної активності і світових ринків. Полівальність світової фінансової системи
Основні економічні інститути	Концентрація окремих підприємств і дрібних фірм, їх об'єднання в підприємства, що забезпечують кооперацію індивідуального капіталу	Концентрація виробництва у великих фірмах, панування в торговельно-промислових монополіях і олігополіях, що забезпечують концентрацію капіталу на принципах обмеженої відповідальності	Злиття фірм, концентрація виробництва в картелях і трестах. Панування в монополіях і олігополіях. Концентрація фінансово-промислового капіталу в банківській системі. Відділення управління від власності	Транснаціональна корпорація, олігополія на світовому ринку, вертикальна інтеграція і концентрована виробництва. Дивізіонізм, контроль і встановлення технології виробництва "саме вчасно"	Міжнародна інтеграція дрібних і середніх інформаційних фірм, основні технології, інтеграція, державно-приватне партнерство	Класична інтеграція. Інтеграційні структури бізнесу, науки і утворення технології, державно-приватне партнерство
Організація інноваційної активності в країнах-лідерах	Організація наукових досліджень в національних академіях і наукових суспільствах, місцевих наукових і інженерних суспільствах. Індивідуальне інженерне і винахідницьке підприємство. Професійне навчання кадрів з відривом і без відриву від виробництва	Формування науково-дослідних інститутів, суспільних наукових суспільств, професійної освіти і інженерів. Формування національних і міжнародних систем охорони інтелектуальної власності	Створення внутрішніх науково-дослідних інститутів, суспільних наукових суспільств, професійної освіти і інженерів. Формування національних і міжнародних систем охорони інтелектуальної власності	Спеціалізовані і науково-дослідні відділи в більшості фірм. Державне субсидування науково-дослідних дослідно-конструкторських робіт. Залучення держави до нових технологій цивільних НДДКР. Розвиток середнього, вищого і професійної освіти. Передача технологій за допомогою ліцензій і інвестицій транснаціональними корпораціями	Горизонтальна інтеграція НДДКР, проектування виробничих процесів на основі досліджень. Державна підтримка підприємств. Комерціалізація науки і науково-виробничої інтеграції, КАЛС-технології. Комп'ютерне моделювання життєвого циклу продукції	Перехід до безперервного інноваційного процесу на основі досліджень. Державна підтримка підприємств. Комерціалізація науки і науково-виробничої інтеграції, КАЛС-технології. Комп'ютерне моделювання життєвого циклу продукції

Спочатку в західній теорії під модернізацією розумілася обумовленість індустріалізації країн, що розвиваються, переходом до демократичних форм правління. Політична модернізація країни на основі демократичних цінностей розглядалася як застава вбудовування країни в міжнародне співтовариство індустріальних демократій. У більш загальному плані політична модернізація означає формування, розвиток і розповсюдження політичних інститутів, які здатні поліпшити позиціонування держави в міжнародних економічних і політичних відносинах [1]. Політична модернізація припускає створення певних політичних інститутів, які повинні сприяти реальній участі населення у владних структурах і впливу народних мас на ухвалення конкретних рішень. Її складові [5]: 1) наближення до диференційованої політичної структури з високою спеціалізацією політичних ролей і інститутів; 2) еволюція політичної системи у напрямі створення сучасної суверенної держави; 3) посилення ролі держави; 4) розширення сфери дії і посилення ролі законодавчого поля, об'єднуючого державу і громадян; 5) зростання чисельності громадян (осіб з політичними і цивільними правами), розширення залучення до політичного життя соціальних груп і індивідів; 6) виникнення і зростання політичної бюрократії, перетворення раціональної деперсоніфікованої бюрократичної організації на домінуючу систему управління і контролю; 7) ослаблення традиційних еліт і їх легітимності, посилення модернізаторських еліт.

Політична модернізація почалася з появи в Європі перших національних централізованих держав, поглиблення політичної модернізації в Європі і Америці привело до збільшення кількості централізованих держав, встановлення конституційного ладу, парламентської форми правління, впровадження принципу розподілу влад становлення політичних партій і рухів, загального виборчого права правової держави, розвитку демократії і впровадження паритетної демократії. В той же час вона привела і до регіональної і глобальної експансії централізованих буржуазних держав, процес утворення світових колоніальних імперій (початок XVI ст.) і в XIX ст. до розвитку імперіалізму як вищого, системнішого способу такої експансії, направленою на поділ світу на залежні території і зони впливу.

Соціальна модернізація припускає формування відкритого суспільства з динамічною соціальною системою. Таке суспільство виникло і розвивалося на основі ринкових відносин, правової системи, яка регулює відносини власників, і демократичної системи. Демократія в такому соціумі необхідна для того, щоб було можливо швидко вносити зміни в правила гри в змінній обстановці і стежити за їх виконанням. Її складові [5]: 1) створення суспільства з відкритою стратифікаційною системою і високою мобільністю; 2) ролевий характер взаємодії (очікування і поведінка людей обумовлені їх суспільним статусом і соціальними функціями); 3) формальна система регулювання відносин (на основі письмового права, законів, положень, договорів); 4) складна система соціального управління (відокремлення інституту управління, соціальних органів управління і самоврядування); 5) секуляризація (переважання світських ознак); 6) виділення різних соціальних інститутів. Соціальна модернізація сприяла появі ранньомодернових і сучасних націй, масового і громадянського суспільства і соціальної держави.

Культурна модернізація припускає формування високодиференційованої і в той же час уніфікованої культури, що базується на комплексній парадигмі прогресу, вдосконалення, ефективності, щастя і природного виразу особистих можливостей і відчуттів, а також на розвитку індивідуалізму. Її складовими є [6, с. 218-230]: 1) диференціація головних елементів культурних систем; 2) розповсюдження писемності і світської освіти; 3) зростаюча віра в науку і технології; 4) створення складної, інтелектуальної і інституціоналізованої системи для підготовки до здійснення спеціалізованих ролей; 5) поява нових індивідуальних орієнтацій, звичок, характеристик, що виявляють себе в більшій можливості пристосовуватися до все більш широких соціальних горизонтів; 6) розширення сфер інтересів; 7) усвідомлення того, що винагорода повинна відповідати внеску індивідуума, а не будь-яким іншим його особливостям; 8) можливість розвивати гнучку інституційну структуру, здатну пристосовуватися до постійно змінних проблем і потреб.

Всі країни СНД стоять перед необхідністю модернізації економіки і всі вони більшою чи меншою мірою відчувають дефіцит фінансових і інтелектуальних ресурсів для її здійснення. Світовий досвід показує, що модернізація здійснюється при одночасному використанні національних ресурсів і іноземних інвестицій, що привертаються в країну, нових знань і технологій.

На думку авторів роботи [1], при цьому модернізація стає креативною (піонерною), якщо розроблені в країні технологічні і інституційні нововведення отримують визнання і починають розповсюджуватися по світу, приносячи країні певний рентний дохід. Інший тип модер-

нізації, який можна назвати адаптивним (імітаційним), здійснюється шляхом впровадження запозичених нововведень (у вигляді, наприклад, промислового збирання), що пов'язане з певними витратами на придбання авторських прав, патентів, ліцензій, устаткування, на інжиніринг, сервісне обслуговування і так далі (виплатою інноваційної ренти.) Креативний і адаптивні типи модернізації в країнах поєднуються в різній пропорції, що відображає їх економічний і інноваційний потенціал.

Інші автори [5] розрізняють два типи модернізації – органічну і неорганічну. Первинна, органічна модернізація проходила в тих країнах, які були новаторами на цьому шляху, і розгорталася завдяки внутрішнім чинникам, зокрема, корінним змінам у сфері культури, ментальності, світогляди. Її становлення пов'язують з появою національних централізованих держав, зародженням буржуазних відносин, зокрема капіталістичної кооперації і мануфактури, формуванням ранньомодернових націй, а під'йом – з першою промисловою революцією, руйнуванням традиційних спадкових привілеїв і впровадженням рівних цивільних прав, демократизацією, становленням національних суверенних держав і тому подібне

Вторинна, неорганічна модернізація відбувається як відповідь на зовнішній виклик з боку розвиненіших країн і здійснюється переважно під впливом запозичення чужих технологій і форм організації виробництва і суспільства, запрошення фахівців, навчання кадрів за кордоном, залучення інвестицій. Її основний механізм – імітаційні процеси. Починається ж вона не у сфері культури, а в економіці і/або політиці і в останньому випадку визначається як наздоганяюча модернізація або «модернізація із запізненням». Згідно Ш. Эйзенштадту така модернізація є своєрідним «викликом», на який кожне суспільство дає свою «відповідь» відповідно до принципів, структур і символів, закладених в досягненнях його тривалого розвитку. Тому її підсумком є не обов'язково засвоєння соціальних досягнень Заходу, але сукупність якісних змін традиційного суспільства, в тому або іншому ступені адаптованих до мануфактурного або індустріального виробництва [7, с. 261].

Найчастіше термін «наздоганяюча модернізація» вживається відносно колишніх колоній і напівколоній після отримання ними політичної незалежності. Традиційно передбачалося, що розвинені промислові країни вже апробували певну модель переходу від традиційного до сучасного суспільства. Це, у свою чергу, перетворювало модернізацію на різновид глобалізації тобто взаємодії цивілізацій по якій можна виділити «передові» або «прогресивні» суспільства, і ті, які їм наслідують. У новітніх концепціях міра такого спадкоємства вже не розглядається як повне копіювання досвіду Заходу, але визначається здійсненням низки обов'язкових заходів при збереженні вагомої національної специфіки.

Існує і типологія, яка визнає наявність трьох типів модернізації: ендегенна, яка здійснювалася країнами на власній основі (Європа, США і т. п.); ендегенно-екзогенна, здійснювана країнами на власній основі, нарівні як і на основі запозичень (Росія, Туреччина, Греція і так далі); екзогенна (у її імітаційних та симуляційних варіантах), здійснювана на основі запозичень за відсутності власної підстави [8]. Екзогенна характерна для більшості колишніх колоній, тоді як ендегенно-екзогенна відбувається переважно в поясі країн, що оточують західні.

Особливістю сучасного етапу дослідження розвитку економічних систем різних рівнів виступає усвідомлення зростаючого ступеня нерівнованості в енерго-мас-інформаційних обмінних процесах життєдіяльності організацій, що функціонують переважно за принципом відкритих систем і що змінюють місце свого існування до якісно інших форм. На цьому етапі з розвитком пізнавальної діяльності людини відбувається проникнення синергетичної парадигми і в багато сфер інституційних досліджень.

Звернемося до класичних робіт Нобелівського лауреата Д. Норта [9; 10], при цьому особливу увагу приділимо його другій книзі, що недавно вийшла в російському перекладі, «Розуміння процесу економічних змін». У ній центральна ланка учення Норта – поняття інститутів, тобто системи відносин між економічними агентами (формальні і неформальні "правила гри"), як вже стало уявлення, отримує нові, додаткові елементи. Зокрема, він говорить про дві функції, що виконуються інститутами: створення обмежень і створення стимулів [10, с. 104]. Перевага такої двохланкової схеми виявляється в двох аспектах. По-перше, вона дозволяє уникнути односторонності, яка часто виникає через те, що при розгляді інститутів нерідко враховується тільки аспект обмежень і упускається їх стимулююча роль. Так, при перенесенні прогресивних інститутів їх дисфункція переважно пояснюється саме відсутністю стимулів.

Типовим прикладом може служити спроба формування в Україні національної і регіональних інноваційних систем, які, будучи зовні схожими на свої західні зразки, не містять сти-

мулюючих норм. І навпаки, китайці [6], що сконструювали досить примітивну систему сімейної відповідальності, створили тим самим ефективну структуру стимулів, що дозволила їм здійснити стрімкий економічний розвиток [10, с. 228]. По-друге, розгляд інститутів в площині "обмеження-стимули" дозволяє збудувати діалектику їх статичних і динамічних властивостей. Для цього Норт переводить розгляд проблеми в інші координати. Так, він акцентує увагу на тому факті, що інститути повинні одночасно володіти двома, здавалося б, суперечливими властивостями – жорсткістю і гнучкістю [10, с. 155].

Цей аспект проблеми детально розглянутий у статті Е.Балацького [11]. З одного боку, громадський порядок вимагає стійкості інститутів, щоб економічні агенти могли їх зрозуміти, усвідомити і збудувати свої дії відповідно до них. Інакше безперервна зміна правил гри приведе до хаосу і руйнування соціальної основи існування соціуму. Жорсткість інститутів, по Норту, має на увазі перш за все заборону на опортуністичну поведінку, зокрема за допомогою різноманітних санкцій. Саме у звуженні діапазону ухвалюваних політичних рішень Норт убачає одну з головних переваг США в порівнянні з іншими країнами світу. Іншими словами, властивість жорсткості інститутів грає тактичну роль, перешкоджаючи зростанню волатильності політичних і економічних рішень суб'єктів і тим самим перешкоджаючи "рознесенню" соціальної системи. З іншого боку, надмірна жорсткість і консервативність інститутів рано чи пізно викликає стагнацію системи, не дозволяючи їй сприймати і упроваджувати прогресивні нововведення. Отже, інститути повинні володіти деякою гнучкістю, що дозволяє їм своєчасно адаптуватися до нових реалій зовнішнього світу і прогресивних інновацій, що генеруються системою. У контексті даної властивості США, що йдуть в авангарді технологічних і соціальних змін, також вигідно відрізняються від багатьох країн світу. Тим самим властивість гнучкості інститутів, що полягає в перенастроюванні системи на нову траєкторію розвитку, відповідальна за суспільний прогрес і грає стратегічну роль.

Нами в роботі [12] зроблена спроба саме з таких позицій розглянути найбільш динамічний елемент в структурі економіки – підприємництво. Фінансово-регуляторні, особливо податкові, стимули і обмеження в заданих умовах виступають як цілеспрямовані засоби державного управління формуванням ринкових відносин, як найважливіші елементи політики держави. Це не повернення до жорсткої централізованої системи управління, а повернення до здорового глузду, бо без відповідної державної участі неможливі і реформи, неможливе і досягнення її цілей.

До складу державної регуляторної політики у сфері малого підприємництва входять: 1) створення і ліквідація підприємницьких структур; 2) система дозволів на ведення певного виду підприємницької діяльності, правила і процедури, які її регламентують, але не потрапляють під дозвільну систему; 3) правила і процедури входження в ринок і виходу з нього суб'єктів підприємницької діяльності, її згорання у разі нерентабельності або недоцільності; 4) механізми регулювання ціноутворення; 5) антимонопольне регулювання; 6) регулювання зайнятості і використання трудових ресурсів; 7) режими оподаткування підприємницької діяльності і механізми контролю за сплатою суб'єктами підприємницької діяльності податків і обов'язкових платежів до бюджету; 8) правила відносно обсягів і процедур подачі обов'язкової статистичної, бухгалтерської і податкової звітності; 9) контроль за безпекою і якістю продукції і послуг; 10) система розрахунків між підприємницькими структурами, з державою і населенням; 11) режими залучення кредитів і інвестицій; 12) режими і механізми стимулювання інноваційної діяльності.

Економічний світ влаштований таким чином, що всякий прогрес в області технологій, продуктової різноманітності, способів організації виробництва і управління здійснюється через відторгнення або корегування існуючих знань і створення нових знань, в чомусь ефективніших і досконаліших в порівнянні з тими, що є. Сучасний етап інноваційного розвитку в цьому відношенні нічим не відрізняється від попередніх. Інша справа, що еволюція знань приводить до якісних змін в економіці і з часом знаходить додаткове прискорення. Услід за цим прискорюється і інноваційний прогрес в самій економіці. Тим часом економічний мейнстрим вельми слабо реагує на ці процеси. Його до цих пір цікавлять перш за все особливості досягнення рівноважних станів, або, як вони порушуються під дією конкуренції і інноваційного розвитку. Встає питання про адекватність мейнстриму реаліям економічної практики, про еволюцію усередині самої економічної теорії.

Як відзначає Б.З.Мільнер [13, с. 27], парадокс сучасного постіндустріального суспільства полягає в тому, що фундаментальна економічна наука в країнах, що досягли успіху в області

інноваційного прогресу, до цих пір знаходиться в полоні ортодоксальних теорій, що неадекватно описують особливості технологічно прогресуючої ринкової економіки. До ортодоксальних теорій відносять перш за все теорію загальної рівноваги і споріднену їй неокласичну теорію. Наслідком даного парадоксу можна вважати ту обставину, що між ортодоксією і сучасним бізнесом виникло щось на зразок Великої китайської стіни. В результаті більшість ортодоксальних розробок замикаються не на практику, а самі на себе, а бізнес розвивається без належної підтримки з боку фундаментальної економічної науки. Ортодоксія, поза сумнівом, робить вплив на економічну політику, проте такий вплив, через відірваність ортодоксії від реальних проблем інноваційного прогресу, нерідко набуває негативного характеру. Найбільш яскравим свідомством цього є рекомендації МВФ для країн з перехідною економікою, ухвалення яких привело до глибокого спаду виробництва у ряді країн. До теперішнього часу в економічній літературі є немало робіт, присвячених критичному аналізу Вашингтонського консенсусу. Узагальнення цього аналізу дається в [13, с. 26-27; 14, с. 41-49].

Ортодоксії протистоять еволюційна економічна теорія, яка розглядає економічний розвиток як необоротний процес наростання складності, різноманіття і продуктивності виробництва за рахунок зміни, що періодично повторюється, технологій, видів продукції, організацій і інститутів (правил поведінки, по Д. Норту). На відміну від ортодоксії еволюційна теорія, особливо прихильники синергетичного напрямку, сприймає технологічно прогресуючу економіку як систему, що самоорганізується, дія якої обумовлена значною мірою її інтелектуальними ресурсами, еволюцією знань і, що важливе, активністю новаторів, що трансформують інтелектуальні продукти в нові блага.

Прихильники еволюційно-синергетичного підходу стверджують, що середовище є носієм різних форм майбутньої організації системи в якості поля можливих шляхів еволюції. Завдяки відкритості, нелінійності і нерівномірності в середовищі, що містить спектр потенційно можливих структур, на певних стадіях і в певних ділянках виникає можливість надшвидкого розвитку процесів – виникнення так званого «режиму із загостренням». Коли розвиток процесу локалізується, наприклад, в якій-небудь певній сфері підприємницької діяльності, то стає можливим так званий «режим горіння». Стосовно економіки в цілому це можна інтерпретувати як можливість створення таких інституційних, фінансових і організаційних умов, за яких мотивація, або підприємницький інтерес до продуктивної або інноваційної діяльності постійно підтримувалися б і «підігрівалися» певною системою фінансово – регуляторних стимулів. Найбільше це протистояння ортодоксії і еволюційній теорії виявляється в двох аспектах.

Перший аспект. Ортодокси і еволюціоністи по-різному трактують суть економічних суб'єктів. Для ортодоксів всі суб'єкти раціональні, максимізують прибуток і прагнуть до рівноваги. У цьому сенсі всі суб'єкти однорідні. Для еволюціоністів подібна однорідність неістотна і, більш того, не беззаперечна [15]. Оскільки еволюціоністи звертають першорядну увагу на розвиток як процес якісних змін, їх цікавить відмінність між тими суб'єктами, які здійснюють подібного роду зміни, і суб'єктами, які протидіють змінам і кінець кінцем виявляються жертвами змін. Так, згідно Й. Шумпетеру, всю безліч суб'єктів можна розділити на дві групи: 1) новаторів, які відстежують еволюцію в системі знань і на цій основі проєктують, розробляють і упроваджують нові технології і продукти, створюють нові або модернізують старі фірми або ж впливають на зміни в інституційній структурі економіки; 2) консерваторів, які індіферентні до еволюції знань, використовують наявні технології, виробляють «старі» види продукції, діють в рамках фірм, що склалися, прагнуть до незмінності інститутів.

Поділ економічних суб'єктів на новаторів і консерваторів – початковий пункт економічної еволюції. Він властивий всім формаціям: новаторами можуть бути і вожді первісних племен, і рабовласники, і поміщики, і капіталісти, і директори соціалістичних підприємств. Це означає, що економічна еволюція складає ту спільність, яка об'єднує всі соціально-економічні формації. Вона відбувалася, відбувається і, ймовірно, відбуватиметься до тих пір, поки існує людська цивілізація.

Якщо ж звернутися до ринкової економіки, то, поділ економічних суб'єктів на новаторів і консерваторів обумовлений не тільки особливостями їх менталітету (зокрема, їх інертністю або, навпаки, підвищеною активністю), але і економічною передісторією. Наприклад, не виключено, що економічні суб'єкти, виступаючи у момент t в ролі консерваторів, це колишні новатори, які в попередні моменти $t-1$, $t-2$ і так далі вклали кошти в модернізацію виробництва і у момент часу t не встигли окупили свої вкладення. Відповідно новатори, що діють у момент t , – це нерідко колишні консерватори, що окупили свої минулі вкладення і шукають тепер нові

точки вкладання свого капіталу. Зрозуміло, новатори – це не тільки колишні консерватори. Новаторами можуть бути і абсолютно нові економічні суб'єкти [13, с. 28].

Відзначимо той факт, що економічні суб'єкти, залежно від того, чи є вони новаторами або консерваторами, підкоряються різним цілям і поведуться по-різному. Новатори менш раціональні, ніж консерватори, оскільки своєю поведінкою породжують стани невизначеності, що виключають можливість раціональної поведінки. Вони свідомо йдуть на порушення рівноваги, тоді як консерватори намагаються зберігати цей стан. Нарешті, новатори дійсно максимізували прибуток (бо прагнуть до надприбутку від нововведень), тоді як консерватори намагаються зберегти його досягнутий рівень.

Отже, відмінність між ортодоксальним і еволюціоністським розумінням суті економічних суб'єктів надзвичайно велика. Головне ж полягає в тому, що ортодокси, ігноруючи поділ суб'єктів на новаторів і консерваторів, спочатку заганяють себе в ситуацію, при якій вони не в змозі повноцінно аналізувати економічну еволюцію і інноваційний прогрес як основний двигун цієї еволюції.

Другий аспект. Якщо ортодокси (неокласики) у якості ідеальної моделі ринку розглядають модель досконалої конкуренції, де всі дійові особи прагнуть до так званого стану Парето-оптимальності (ідеальний випадок, коли виграв одного з економічних суб'єктів не погіршує економічний стан решти всіх суб'єктів), то еволюціоністи уявляють ринок інакше. Вони сприймають ринок як систему, головною рушійною силою якої є процеси порушення рівноваги, тобто процеси, прямо протилежні принципу Парето-оптимальності. На думку М. Блауга – відомого фахівця в області методології економічної науки, «досконала конкуренція – надзвичайно помилкова концепція... Коротше кажучи, конкуренція – це феномен порушення рівноваги, тобто феномен нерівноваги, тоді як теорія загальної рівноваги по К. Ерроу і Ж. Дебре... та фундаментальні теорії добробуту... направлені на аналіз кінцевого стану рівноваги, а не на осмислення конкуренції як динамічного процесу» [16, с. 57].

Хоча Блауг не відносить себе до еволюціоністів, він точно відобразив основну позицію еволюційної економічної теорії: прогрес рухають нерівноважні процеси. Ця теоретична позиція не є результатом абстрактних міркувань, вона виникає з реального економічного життя. Дійсно, саме з економічної практики ми дізнаємося, що початковим пунктом генерації нерівноважних станів є конкуренція в області знань. Все починається з «виробництва» ефективніших наукових ідей: нові ідеї витісняють старі. Далі, нові ідеї підхоплюють новатори, і нерівновага зі сфери ідей переходить в сферу виробництва. Конкуренція в цій сфері приводить до різного роду якісних змін, до зміни старих економічних конструкцій новими. І це також нерівноважний процес. Нерівноважний в тому сенсі, що успішні новатори, виходячи на ринок зі своїми оригінальними нововведеннями, породжують нові потреби, які вони самі не можуть задовольнити миттєво повною мірою. Нові потреби протягом деякого часу перевищують можливості нового виробництва.

Проте ринкова економіка влаштована таким чином, що дане перевищення (нерівновага) в кожен момент часу виявляється «захованим» за рівновагою попиту і пропозиції. Діє механізм цін, і саме цей факт виявляється вирішальним для ортодоксальної теорії. Проте, ціни самі по собі не знищують ринкову нерівновагу. Вони лише підказують виробникам, що їм вигідно розвивати в нерівноважній ситуації. Завдяки цій інформації, з часом нерівновага зникає, бо «на-вздогін за новаторами кидаються імітатори» – економічні суб'єкти, що копіюють новаторів і що насичують незадоволену нову потребу.

Але поки нерівновага зберігається, вона припускає монополізм новаторів в області їх активності. Даний монополізм, як відзначав Шумпетер, несумісний з моделлю досконалої конкуренції. «Впровадження нових способів виробництва і нових товарів з самого початку несумісного з досконалою (і миттєвою) конкуренцією. Але це означає, що з нею несумісне те, що ми ... називаємо економічним прогресом. І дійсно досконала конкуренція – автоматично або в результаті спеціальних заходів – тимчасово руйнується і завжди руйнувалася усюди, де з'являлося будь-що нове» [17, с. 151].

Монополізм, нерівновага і нововведення – пов'язані поняття. І цей зв'язок кінець кінцем виявляється в утворенні надприбутку (квазіренти) від нововведень [15, с. 46]. Звичайно, новаторам заздалегідь невідомо, яким буде цей надприбуток і чи буде він взагалі. Тут діє чинник невизначеності, чинник, який обумовлений перш за все конкурентною боротьбою між новаторами і консерваторами, а також усередині групи новаторів. Невизначеність породжує інноваційні ризики. Проте ці ризики неминучі, і вони цілком узгоджуються з нерівноважною приро-

дою інноваційного надприбутку. Проте результат конкурентної боротьби, як правило, зумовлений на користь новаторів: новатори витісняють частину найменш ефективних консерваторів з економічного простору, за рахунок чого якраз і відбувається економічний і технологічний прогрес. Неокласики не звертають уваги на даний нюанс.

Таким чином, еволюційна теорія, на відміну від ортодоксальної, орієнтується на вивчення особливостей технологічно прогресуючої економіки. У цьому її перевага. Проте, саме ортодоксія (неокласика) панує в сучасній фундаментальній економічній науці, тоді як еволюційна теорія займає периферійне положення. У економічній літературі можна знайти достатньо переконливі роз'яснення положенню справ, що склалося. Наприклад, чл.-кор. РАН В. Автономов вважає, що «однією з основних причин панування неокласичного підходу є його універсалізм, готовність одноманітно, за допомогою моделі раціональної, такої, що максимізує прибуток, поведінки пояснити... всі явища... Другою перевагою неокласичних моделей є те, що вони дозволяють варіювати ступінь складності або деталізації обговорюваних проблем». Інша «перевага неокласичної теорії: їй набагато легше навчати» [18, с. 758, 761]. Автори роботи [13, с. 30-31] до цих роз'яснень додають ще три: 1) якщо ортодоксія «дивиться» на економіку з позицій статичної рівноваги або ж рівноважного економічного зростання, то еволюційна теорія звертає увагу на те, що конкурентна ринкова економіка обов'язково повинна бути нерівноважною. На жаль, ця відмінність «послужила погану службу» еволюціоністам. Ортодоксальне (рівноважне) трактування виявилось зручнішим для математичного моделювання, ніж еволюційне. В усякому разі, саме ортодоксальні моделі набули найбільшого поширення в економічній літературі, тоді як побудова моделей еволюційного типу знаходиться в ембріональному стані. Ця формальна обставина певною мірою зумовила розстановку сил, що склалася, в сучасній фундаментальній теорії; 2) серйозною проблемою економічної науки є її «клановість» і роз'єднаність. Еволюціоністи не хочуть погоджуватися з аргументами ортодоксів, а ортодокси – з еволюціоністами. Тим часом протистояння цих гілок економічної науки могло б зникнути або знайти м'якші форми, якби їх представники погодилися з тим очевидним фактом, що економіці в рівній мірі притаманні і рух до рівноваги, і порушення останнього. Все залежить від того, з якого ракурсу дивитися на економіку. Усвідомлення цієї багатогранності рано чи пізно повинне запанувати над науковими амбіціями. Тому майбутній розвиток економічної науки може піти по шляху синтезу еволюційної і ортодоксальної теорій [7]; 3) оскільки представники технологічного (інноваційного) бізнесу в країнах Заходу цілком обходяться без послуг фундаментальної економічної науки, протистояння ортодоксальної і еволюційної теорій має, швидше, пізнавальне, ніж практичне значення. Та і сама еволюційна теорія здається далекою від економічної практики, оскільки багато завдань даної теорії формулюються на мові, не зрозумілій для практиків. Проте відмітимо, що величезна армія економістів, обслуговуючих різні корпорації, фірми, фінансові структури і так далі, щодня вирішує численні завдання еволюційного типу, але на своїй власній мові. По суті, ці фахівці проводять прикладний еволюційний аналіз конкретних аспектів інноваційного прогресу, зокрема, в області високих технологій.

Мале підприємництво є особливим типом підприємницької діяльності, який слід розглядати як єдність соціально-економічної і організаційно-технічної суті цього явища, тобто єдність підприємницьких (виробничих) відносин і продуктивних сил як сукупність матеріально-речових елементів виробництва, робочої сили і форм організації виробництва. Саме єдність переваг, які мають малі форми організації виробництва, з перевагами підприємницької діяльності дає якісно новий феномен – мале підприємництво. Мале підприємництво є важливим структуроутворюючим чинником ринкової економіки. Мале підприємництво історично і логічно було необхідною передумовою створення ринкового середовища, первинною початковою формою ринкового господарювання у вигляді дрібнотоварного виробництва, яке грало структуроутворюючу роль в історії становлення змішаної економіки ринкового типу.

Своєрідне функціональне призначення малого підприємництва набуває особливого значення для країн, які йдуть шляхом відтворення змішаної економіки. Саме на основі здібності малого підприємництва до структуроутворення ринку, завдання його становлення (відродження) і розвитку встає в розряд пріоритетних (першочергових) заходів реформування економіки України. Крупний капітал, безумовно, визначає рівень науково-технічного, технологічного, інноваційного, в цілому виробничого потенціалу, але основою розвитку країн із змішаною економікою є мале підприємництво як найбільш масова, динамічна і гнучка форма господарювання.

Мале підприємництво набуває особливого, виняткового значення в перехідний період до змішаної економіки. Саме мале підприємництво стимулює економічну конкуренцію, структурну перебудову економіки, сприяє ослабленню монополізму, формуванню нового соціального шару підприємців-власників, які складають соціальну базу економічної реформи, забезпечують стабільність суспільства і гарантії безповоротності руху до ринку. Для того, щоб досягти поставлених вище цілей потрібно сформувати систему спеціальних фінансово-регуляторних «режимів горіння», що дозволяють створювати в тих регіонах країни, де є відповідні наукові і технологічні заділи своєрідні «інноваційні офшори», здатні в найкоротші терміни реалізувати концепцію «інноваційного ліфта» для «посіву», «вироснування», розвитку і «експансії» малих інноваційних підприємств.

Всі структури, які займаються підприємницькою діяльністю на території України потрапляють під дію загальнодержавних фінансово-регуляторних режимів, разом з якими можуть бути виділені фінансово-регуляторні режими, дія яких розповсюджується на окремі сфери або галузі діяльності (рис. 4.1.1.1). Взаємозв'язок і взаємодія загальнодержавного і галузевих фінансово-регуляторних режимів відбувається на макро- і мікрорівнях. Загальнодержавний фінансово-регуляторний режим синхронізований з державною політикою розвитку у всіх сферах діяльності. Зараз державна політика України направлена на виведення економіки з кризи. На мікрорівні при здійсненні регуляції різних сфер діяльності економіки використовується певний набір норм і правил, який складається в галузеві фінансово-регуляторні режими. А саме – спеціальні режими оподаткування підприємницької діяльності, режими амортизації, митні режими, режими валютного курсу, кредитні режими, режими стимулювання інноваційної і інвестиційної діяльності, і ін. Причому всі вони виступають формами реалізації шumpетерівської ідеї аномального кредитування інновацій [20]. А задіяні в комплексі в одному напрямі можуть дати синергетичний ефект «горіння».

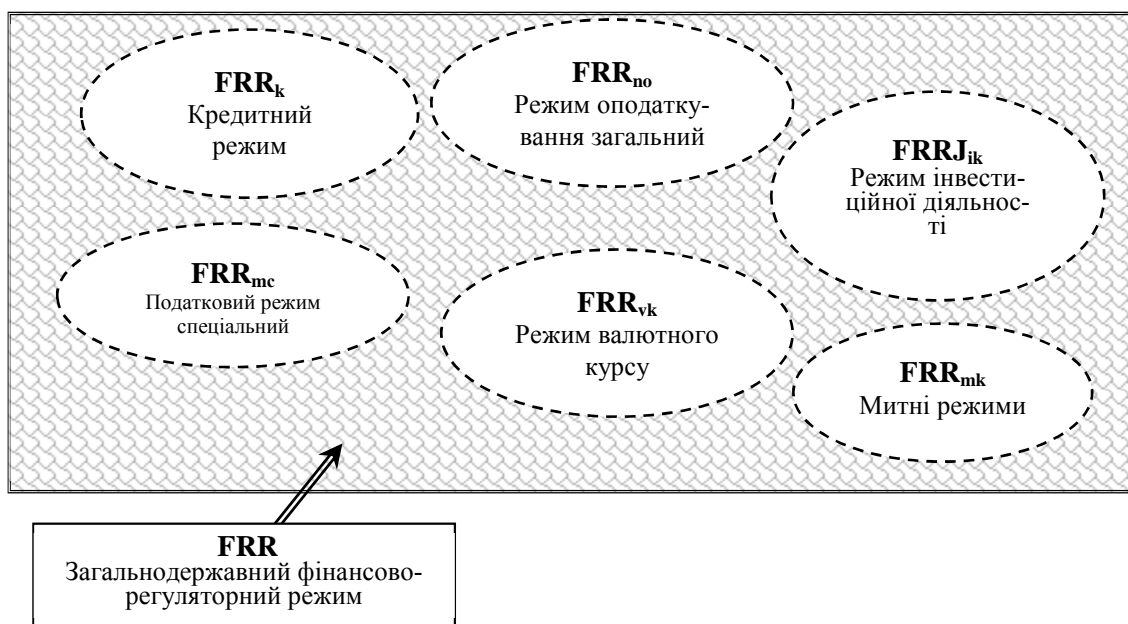

Рис. 2.1.1. Схема взаємодії загальнодержавного і сукупності галузевих фінансово-регуляторних режимів

Автор роботи [12] бере на себе сміливість на основі дослідження міждисциплінарного поняття режиму визначити як круг проблем, досліджуваних економічною режимологією загальні і специфічні закономірності формування і реалізації регуляторних режимів, як інститутів, що мають стимулюючу, нейтральну або обмежувальну дію на мотивацію розвитку підприємницької діяльності.

Регуляторним режимом є цілеспрямована взаємодія сукупності суб'єктів економічного процесу в рамках інститутів економічної діяльності, ресурсів і стратегій боротьби за реалізацію власних економічних інтересів з метою досягнення і/або утримання економічних переваг для мінімізації власних трансакційних витрат. При цьому в процесі свого формування будь-який економічний режим є певним результатом операції на ринку інститутів.

Суб'єкти державного регулювання ринку на основі своєї компетенції виконують два основні завдання: 1) забезпечують виконання публічних вимог до підприємців (наприклад, антимонопольні органи в частині порушення господарючими суб'єктами антимонопольного законодавства, податкові органи – в частині виконання підприємцями норм податкового регулювання); 2) здійснюють індивідуальне регулювання підприємницької діяльності (наприклад, органи, що ліцензують, ухвалюють рішення про надання підприємцеві ліцензії на здійснення певного виду діяльності).

Ці засоби державного регулювання ніколи не застосовуються розрізнено, а утворюють особливі комплекси. У науці вони іменуються регуляторними режимами. Режим у сфері державного регулювання ринку – це спеціально сформована система дозволів, заборон і обов'язків, що дозволяє за допомогою впливу (стимулюючого, нейтрального або обмежувального) на діяльність підприємців і органів державної влади досягти певного балансу публічного і приватного інтересів. Пропорції між дозволом, заборонаю і зобов'язанням неоднакові і залежать від особливостей регульованих відносин. З цього видно, що режим у сфері державного регулювання ринку об'єднує два різновиди засобів: 1) режим здійснення підприємницької діяльності; 2) режим регулювання підприємницької діяльності.

Кожен з вказаних режимів має свої особливості. Режим здійснення підприємницької діяльності характеризується переважанням публічних обов'язків. Це обумовлено загальнодозволенним типом регулювання діяльності підприємців (принцип "дозволено все, окрім прямо забороненого законом"), заснованим на конституційній свободі підприємницької діяльності. Всі особливості такого режиму залежать від тих цілей, які переслідує держава, а їх реалізація зачіпає підприємницьку діяльність господарюючих суб'єктів. Саме тому режим здійснення підприємництва найтіснішим чином пов'язаний з правовим статусом підприємців і визначає обсяг їх прав і обов'язків залежно від конкретного виду діяльності.

Режим регулювання підприємницької діяльності: 1) нормує діяльність органів державної влади у сфері економіки; 2) направлений на забезпечення виконання публічних вимог до підприємницької діяльності в регулятивних і охоронних відносинах; 3) залежить від режиму здійснення підприємницької діяльності і забезпечує його реалізацію; 4) зосереджується на компетенції уповноважених органів. Остання обставина обумовлена дозвільним типом регулювання, що діє відносно органів державної влади (принцип "заборонено все, окрім прямо дозволеного законом").

Можливості підприємця, засновані на дозвільному регулюванні (принцип "дозволено все, окрім прямо забороненого законом"), забезпечують реалізацію їх ролі в національній системі господарювання, оскільки вони здійснюються виключно у зв'язку з виконання підприємцем тих умов і обмежень, які обумовлені державним регулюванням економіки. Ці можливості можна розділити на дві групи: 1) оформлені у вигляді виключень із загального порядку (режиму) і цілі його адаптації (конкретизації), що служать, до певної ситуації (наприклад, пільги, стимулюючі яку-небудь діяльність); 2) необхідні для взаємодії з органами державного управління в процесі підприємницької діяльності.

Пільги поширені у сфері державного регулювання економіки досить широко. У законодавстві вони відносяться до переваг, які отримують правовласники в порівнянні з іншими особами. За своєю природою пільги служать виключеннями із загального режиму підприємницької діяльності, використовуваними для стимулювання окремих видів підприємницької діяльності і розвитку економічних систем різного рівня. Нерідко в законодавстві приводиться легальне визначення поняття "пільги". Так, для цілей податкового регулювання пільгами вважаються ті, що надаються окремим категоріям платників податків і платників зборів, передбачені законодавством про податки і збори переваги в порівнянні з іншими платниками податків або платниками зборів. Суб'єктами пільг є окремі категорії підприємців, яким на підставі законодавства надаються відповідні права.

Надання пільг повинне відповідати наступним вимогам: 1) пільги не можуть носити індивідуального характеру. Індивідуальні пільги утруднюють добросовісну конкуренцію, тому загальні заборони відносно таких пільг закріплені в антимонопольному законодавстві; 2) спеціальні заборони можуть стосуватися окремих видів пільг, так, стосовно податкових пільг законом заборонено персоніфікувати норми законодавства про податки і збори, що визначають підстави, порядок і умови застосування податкових пільг. Проте податкове законодавство, погіршуюче положення платника податків, не має зворотної сили; 3) надання пільг повинне бути пов'язане із стимулюванням корисної (з погляду суспільних інтересів) діяльності. Пільги повинні надаватися лише у визначених законом формах (як правило, це повне звільнення від пуб-

лічного обов'язку, зміна кількісних нормативів або зміна одного обов'язку на інший); 4) порядок використання податкових пільг характеризується тим, що платник податків має право відмовитися від використання пільги або припинити її використання на один або декілька податкових періодів (якщо інше не передбачене законом). Це пов'язано з дозвільною природою пільг.

Оскільки на кожному рівні економічних систем відповідний режим формується і реалізується через інституціалізовану сукупність норм і правил, то виникає підстава говорити про певні економіко-правові режими. Так, фіксація в Конституції України, Цивільному і Господарському кодексах України, а також свого часу в Законі "Про власність" права приватної власності виступає могутнім інституційним стимулом. Проте для того, щоб подібний стимул відбувся і був до того ж справедливим, держава повинна ставити власників в певні інституційні рамки, встановлювати обмеження, усуваючи тим самим небажані для суспільства крайнощі у використанні власності. Влада власника по відношенню до речі, що належить йому, не безмежна, бо він: зобов'язаний приймати заходи, що запобігають збитку здоров'ю громадян і навколишньому середовищу, який може бути нанесений при здійсненні його прав; повинен утримуватися від поведінки, що приносить неспокій його сусідам і іншим особам; вимушений у випадках, передбачених законодавчими актами, допускати обмежене користування його майном іншими особами і тому подібне

Чітко встановлена в законодавстві система стимулів і обмежень, що упорядковує розрізнені форми і методи в єдиний і послідовний управлінський процес, – гарантія міцного і надійного зв'язку особистого інтересу чиновників з успіхом реформ, застава оптимізації механізму організації і діяльності державної служби. Всі вищеперелічені способи лімітації політичної влади здійснюються, кінець кінцем, не інакше, як через встановлення системи конкретних регуляторних обмежень: заборон, обов'язків, припинень, мерів покарання і тому подібне. Механізм їх дії, так само як і всяких інших обмежень, пов'язаний з інформаційно-психологічним середовищем і без нього неможливий. Це, якщо говорити в цілому, є особливості поєднання регуляторних стимулів і обмежень в умовах становлення змішаної економіки і формування громадянського суспільства в Україні.

Інтереси суспільства (тобто колективні блага) і інтереси державних агентів (тобто приватні блага для індивідуального споживання або рента) прямо не співпадають. Отже, ці агенти не мають прямої зацікавленості в тому, щоб нести витрати ради створення колективних благ для суспільства. Принаймні, можна стверджувати, що ця зацікавленість носить обмежений характер і спирається на такі нестійкі і непрогнозовані мотиви, як моральні цінності.

Переклад понять теорії про інтереси на мову практики, особливо практики державного управління і правового регулювання суспільних відносин, стане можливим тільки тоді, коли проблематика інтересів досягне загальноприйнятого вирішення, а само поняття інтересів збагатиться знанням про їх поелементну структуру і взаємозв'язок, взаємодію структурних складових інтересу.

Публічний (загальний) інтерес слід визначити як життєвий необхідний стан великих соціальних груп (включаючи суспільство в цілому), обов'язок по реалізації (досягненню, збереженню і розвитку) якого лежить на державі. Публічний інтерес є законним (правовим) інтересом, оскільки він відбивається в законодавстві, відповідає йому, охороняється і захищається на підставі закону уповноваженими суб'єктами.

Завдання у сфері державного регулювання полягає в тому, щоб не допустити формування і реалізації ілюзорного корпоративного інтересу. Тому проблема алгоритмізації і моделювання інтересів суб'єктів господарювання і управління в процесі підготовки регуляторних актів, є важливим соціальним замовленням для економістів, психологів, кібернетиків, соціологів і юристів. Без її рішення немає можливості проводити науково обгрунтовану профілактичну роботу з ілюзорним корпоративним інтересом – істотною перешкодою на шляху взаємозв'язку приватних, колективних і загальнодержавних інтересів.

Таким чином, використовуючи аналогію з марксовими схемами метаморфоза товару можна запропонувати схему: «інтерес – режим – інтерес» або переводячи її в розряд системних уявлень (рис. 2.1.2).

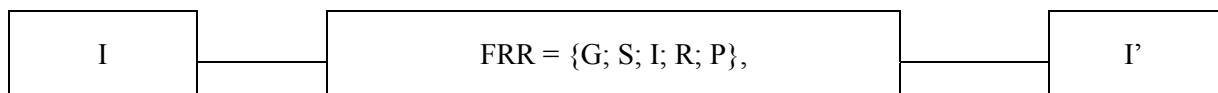

Рис. 2.1.2. Системне представлення фінансово-регуляторного режиму

Таким чином, будь-який фінансово-регуляторний режим (FRR) в економічній системі може бути розглянутий як певна система управління, а також представлений і формалізовано описаний таким чином:

$$FRR = \{G; S; I; R; P\},$$

де G – безліч цілей, які декларується досягти введенням даного режиму;

S – безліч суб'єктів, на яких розповсюджується дія даного режиму;

I – безліч норм, правил, обмежень і умов (бажано необхідних і достатніх), які необхідні для досягнень декларованих цілей, оскільки саме правила визначають характер «гри», встановлюючи способи взаємодії між суб'єктами і вводячи обмеження на використання ними ресурсів і стратегій в боротьбі за досягнення економічних цілей і/або утримання економічної влади на ринку. Дана складова є найбільш складною і багато в чому визначальною компонентою формованого економічного режиму. Системно вона може бути представлена таким чином:

$$I = \{O; U; H; Rn; Rr; Rl; Rs; Ra; Rat; Rt; Rvk; Rk\},$$

де O – безліч обмежень, що накладаються на суб'єктів, задіяних в процесі функціонування режиму; U – сукупність умов, бажано необхідних і достатніх, яким повинні задовольняти суб'єкти; H – безліч санкцій і штрафів, вживаних до порушників інституційних обмежень; Ra = {Rao; Ral; Rac} – відповідно загальний, пільговий і спеціальний режим у сфері акредитації; Rat = {Rato; Ratl; Ratic} – відповідно загальний, пільговий і спеціальний режим у сфері атестації; Rn = {Rno; Rnl; Rnc} – відповідно загальний, пільговий і спеціальний податковий режим; Rr = {Rro; Rrl; Rrc} – відповідно загальний, пільговий і спеціальний режим реєстрації підприємницької діяльності; Rl = {Rlo; Rll; Rlc} – відповідно загальний, пільговий і спеціальний режим ліцензування підприємницької діяльності; Rs = {Rso; Rsl; Rsc} – відповідно загальний, пільговий і спеціальний режим сертифікації; Rt = {Rto; Rtl; Rtc} – відповідно загальний, пільговий і спеціальний митний режим; Rvk = {Rvko; Rvkl; Rvkc} – відповідно загальний, пільговий і спеціальний режим валютного курсу; Rk = {Rko; Rkl; Rkc} – відповідно загальний, пільговий і спеціальний режим кредитування.

R – безліч ресурсів, задіяних в процесі реалізації даного режиму;

P – множина політик або стратегій направлених на досягнення і реалізацію оголошених цілей. Ця системна компоненту економічного режиму може бути представлена як: $P = \{A; T\}$, де A – безліч алгоритмів і процедур, в рамках заданих інституційних обмежень, необхідних для досягнення поставлених цілей; T – термін реалізації поставлених цілей.

Очевидно, що відповідність даному визначенню фінансово-регуляторного режиму вимагає уточнення понять самих незалежних змінних. Причому критерієм ефективності вибору з множини режимів найпривабливішого для підприємця служитиме ступінь мінімізації трансакційних витрат останнього. Іншими словами, підприємці прагнутимуть вибирати або набувати на ринку інститутів такого режиму господарювання, який максимізував би величину їх доходу на одиницю інвестицій або ж мінімізував би величину трансакційних витрат на отримання цього доходу.

В той же час в цілях нормальної реалізації права власності держава через такі форми, як заборони, обов'язки, заходи покарання і так далі, повинна ставити правові обмеження і відносно всіх тих, хто робить замах на цю власність. Зокрема, в Конституції України закріплено, що право приватної і інших видів власності охороняється законом.

Отже, в цілях успішної реалізації суб'єктивного права (як стимулу) одних осіб встановлюються обов'язки і заборони (обмеження) для інших осіб, а також відповідальність (обмеження) за зловживання цим правом. Що стосується обов'язку, то це, ймовірно, самий важко здійснюваний інституційний засіб, оскільки тут (на відміну від здійснення дозволу і заборони) суб'єкт витрачає "особисту" енергію. Враховуючи, що обов'язок є інституційним обмеженням відносно власних інтересів зобов'язаної особи, яке одночасно містить і додаткові негативні стимулюючі моменти, спонукаючи діяти на користь уповноваженого, для забезпечення його (інтересу) успішної реалізації, використовуються як багатообразні обмежуючі (припинення, захист, покарання і тому подібне), так і різні стимулюючі засоби (заохочення, пільги, компенсації, виплати, допомога і тому подібне). Зрозуміло, виконання обов'язку під впливом тільки обмежуючих чинників можливо. Але це далеко не завжди виступає достатньою гарантією його

(обов'язку) якісної реалізації. Та і держава зовсім не зацікавлена в тому, щоб всі обов'язки виконувалися виключно з примусу, під тиском сили. От чому для найбільш ефективного виконання окремих обов'язків встановлюються заходи заохочення (часом як найсильніший стимул), які необхідні для того, щоб стимулювати дані постійні соціально корисні дії зобов'язаної особи (для нього, часом до речі, "об'єктивно невідгідні") обіцянкою і наданням відповідних благ, цінностей. Тим самим заохочення у разі заслуженої поведінки зобов'язаної особи компенсує витрати, певну обмеженість одних інтересів за рахунок задоволення інших (інституційний альтруїзм відшкодовується свого роду інституційним егоїзмом). Тому інституційні обов'язки вимагають до себе підвищеної гарантуючої уваги і часто навіть при найдосконалішій системі гарантій виступають найбільш слабкою ланкою в механізмі регулювання.

Разом з тим далеко не всякі інституційні обмеження забезпечуються такими могутніми стимулюючими засобами, як заохочення. Наприклад, дотримання заборон (пасивних обов'язків) немає необхідності підтримувати подібними заходами, бо вони не супроводжуються активною суспільно значущою поведінкою. Існують і інші взаємно забезпечуючі зв'язки між стимулами і обмеженнями.

Таким чином, можливість формування різних економічних режимів з урахуванням специфіки розвитку різних категорій суб'єктів і різноманіття цілей регулювання на різних рівнях створюють передумови для конструювання та використання спеціальних режимів як певного збалансованого набору стимулів і обмежень підприємницької діяльності для подолання стійких негативних станів економічних систем (наприклад, виходу з інституційних пасток).

Режими активізації розвитку підприємництва можуть бути систематизовані у вигляді чотирьох груп: організаційно-правові, фінансові, економічні і соціальні. Важливим є використання їх в комплексі на макро-, мезо- і мікрорівнях. Так, ефективне використання режимів страхування, кредитування, санації і банкрутства на мікрорівні неможливе без реалізації механізмів, пов'язаних з вдосконаленням нормативної і правової бази, проведенням відповідної політики держави, розробкою програм соціально-економічного розвитку регіонів.

Недолік уваги до вказаних режимів знижує ефективність розвитку підприємницького сектора економіки. Особливої важливості вказані режими набувають в даний час, коли основна маса невеликих державних і комунальних підприємств вже приватизована і розвивається по законах ринкової економіки. Розробка і реалізація режимів, сприяючих розвитку малих підприємств, повинна бути направлена головним чином не на надання яких-небудь переваг, а на усунення дискримінації в їх діяльності і адаптацію до ринкових умов господарювання.

Розвиток промисловості України обумовлений тим, які потенційні можливості існують у цьому секторі економіки та з якими ризиками і загрозами пов'язана реалізація таких можливостей. При цьому оскільки промисловість не є ізольованим елементом економіки країни, а його невід'ємною складовою частиною, сфера дії сучасних можливостей, ризиків та загроз виходить за межі самого промислового сектору і визначається особливостями загального господарського середовища, що історично склалося на території держави.

Уже багато років міжнародні рейтингові агенції (PricewaterhouseCoopers, The World Bank and International Finance Corporation та ін.) складають звіти, у яких оцінюються умови для здійснення господарської діяльності в країні, що сформувалися, у тому числі, під впливом механізмів державного регулювання (Doing business, Paying taxes тощо). З аналізу оцінок Doing business за 2011-2013 рр., а також передбачень на 2014 р. (табл. 2.1.2), впливає висновок про те, що в Україні ситуація з умовами для ведення бізнесу, у тому числі промислового, поступово поліпшується, хоча країна і досі посідає найнижчі місця у світовому рейтингу міжнародних агенцій (2014 р. – 112 місце), значно поступаючись не тільки світовим лідерам, а й сусідам – РФ (2014 р. – 92 місце), Білорусі (2014 р. – 63 місце), Польщі (2014 р. – 45 місце).

Так, у період з 2011 по 2013 р. відбувалося спрощення вимог щодо початку бізнесу, реєстрації власності, а також сплати податків. Окремі умови ведення бізнесу – одержання кредитів та виконання зобов'язань за контрактами – були порівняно сприятливими в Україні. Проте такі важливі для розвитку економіки показники, як легкість ведення міжнародних торговельних операцій та захист інвесторів, з року в рік демонструють тенденцію до погіршення.

У цілому ж в Україні залишається занадто багато проблем і недоліків, що перешкоджають розвитку не лише її промислового сектору, але й економіки загалом. Такі недоліки, що тепер спостерігаються як у частині правового забезпечення, так і специфічних норм гос-

подарювання, потрібно послідовно виправляти для створення нових стимулів розвитку промисловості. Вирішенню цього завдання певною мірою може сприяти імплементація в українське господарське законодавство європейських норм. Проте в цілому проблема є більш складною і комплексною, зачіпаючи, у тому числі, базові інститути, які визначають мотивацію економічних суб'єктів. Як свідчать статистичні дані, наразі в Україні склалася критична ситуація з прибутковістю бізнесу. Це видно як з аналізу показників рентабельності, так і фінансових результатів діяльності промислових підприємств. Зокрема, частка прибутку у ВВП країни опустилася до мінімальних значень за останні 15 років. Рівень прибутку підприємств і підприємців у сукупних доходах економіки зараз перебуває на історичному мінімумі. Уже більше 40% підприємств є нерентабельними і величина ця зростає. Це дає підстави стверджувати, що в українській економіці ще з докризового 2008 р. почала простежуватися тенденція до зниження норми прибутку. Пік показника рентабельності операційної діяльності (за видами економічної діяльності) було досягнуто в 2005 р.

Таблиця 2.1.2

Окремі відомості щодо легкості ведення бізнесу в Україні

ПОКАЗНИКИ	2011	2012	2013	2014 (оцінка)
Легкість ведення бізнесу, місце	149 (зі 183)	152 (зі 183)	137 (зі 185)	112 (зі 189)
Зокрема:	118	112	50	47
Можливість розпочати бізнес, місце				
Отримання дозволів на будівництво	179	180	183	41
Реєстрація власності, місце	164	166	149	97
Отримання кредитів, місце	32	24	23	13
Захист інвесторів, місце	109	111	117	128
Ведення міжнародної торгівлі, місце	139	140	145	148
Виконання зобов'язань за контрактами, місце	43	44	42	45
Сплата податків, місце	181	181	165	164

Складено за даними The World Bank and International Finance Corporation (<http://www.doingbusiness.org/>).

Обмеження здатності національної економіки створювати додану вартість і прибутки є однією з основних причин кризових явищ, з якими зіткнулася промисловість України. Відсутність прибутків або їх обмеженість у просторі та часі, а також обмежені можливості збільшення норми прибутку мають наслідком відсутність мотивації до ведення бізнесу і, як наслідок, до інвестицій і розширення виробництва. Так само це обумовлює і обмеженість фінансових ресурсів для приватних інвестицій і скорочення бюджетних доходів, за рахунок яких також можливо стимулювати розвиток національної економіки. Зазначені явища вказують на кризу інституційної моделі, на якій засновано отримання прибутку.

У період до 2014 р. в Україні сформувалися такі інституційні умови, за яких домінуючим напрямом максимізації прибутків у бізнесі, окрім використання природних переваг, стало штучне заниження відносних витрат ведення бізнесу. У той же час основною конкурентною перевагою, необхідною для одержання прибутку, стала економічна влада, до якої відносяться: монопольна ринкова влада; вертикальна інтеграція; внутрішньокорпоративна влада, що диктує режим і умови оплати праці; доступ і використання в приватних цілях державної, зокрема, правоохоронної і судової влади; використання приватного насильства, як легалізованого (структури безпеки), так і кримінального порядку тощо. Проте такий механізм одержання економічного прибутку шляхом захоплення і розподілу ренти влади має свої межі, які наразі можна вважати вичерпаними. Для цього є комплекс причин. По-перше, штучне заниження цін на витрати виробництва можливе лише до деякого критичного рівня, наслідком переходу якого є порушення умов відтворення ресурсів, необхідних для ведення виробничої діяльності. По-друге, інтереси максимізації прибутків і, відповідно, мінімізації витрат виробництва входять у суперечність з інтересами держави, її соціальною та інфраструктурною політикою. По-третє, до негативних наслідків інституційної моделі одержання прибутку, що наразі склалася в Україні, слід віднести відторгнення інновацій, поглиблення диспропорцій у роз-

витку видів економічної діяльності, низьку якість економічного зростання. По-четверте, високі темпи науково-технічного прогресу у світовій економіці, завдяки чому прискорене зниження фізичних витрат виробництва (як результат авангардних технологій) випереджає можливості вітчизняних підприємств по утриманню занижених цін на ресурси (природні та трудові). Крім того, упровадження нових технологій веде до створення продукції з такими якісними характеристиками, які вітчизняна економіка вироблювати вже у принципі не в змозі. У результаті спостерігається поступове пониження якісної «ніші» української продукції на світових ринках і реальна загроза її витіснення з кращих світових ринків загалом [24].

Центральною проблемою економічної і, особливо, нової промислової політики має стати відтворення джерел одержання прибутку і формування ефективних інституційних моделей його максимізації, без чого неможливо забезпечити стійке економічне зростання внаслідок відсутності необхідної мотивації і інвестиційних ресурсів. Для цього необхідно перейти від теперішніх інституційних форм ведення бізнесу і максимізації прибутку, які засновані на надлишку економічної влади і штучному заниженні витрат ведення бізнесу. Тобто наразі в Україні потрібно усунути приватну економічну владу як джерело одержання економічної ренти і створити умови для переходу до бізнес-стратегій, у яких одержання і максимізація прибутку ґрунтуються на таких конкурентних перевагах, як ефективність організації бізнесу, інновацій на стратегія зростання, підвищення якості та швидкості бізнес-процесів.

Здійснення такої політики має відбуватися за рахунок комплексу першочергових інституційних перетворень [25]: 1) обмеження монополізму і вживання заходів щодо захисту економічної конкуренції. Це положення має реалізовуватися шляхом введення відповідальності за антиконкурентні дії з боку органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління і контролю, що має бути затверджено внесенням відповідних змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції»; 2) приведення номінального акціонерного капіталу у відповідність із реальним капіталом. Необхідно провести реальну корпоратизацію цілісних господарських структур, що склалися до цього часу. Йдеться про перетворення на відкриті акціонерні товариства нинішніх закритих бізнес-структур, які контролюють стратегічні господарські комплекси (ІСД, СКМ та ін.), унаслідок чого їх нинішні власники мають стати звичайними утримувачами акцій (нехай навіть у розмірі контрольного пакета) разом з іншими можливими співвласниками; 3) обмеження режиму власності фізичних осіб у великих корпоративних структурах; потрібною є інституалізації власності, зокрема, шляхом розширення перехресного володіння акціями між акціонерними підприємствами, які утворюють мережеві структури ведення бізнесу; 4) перегляд корпоративного законодавства в напрямі розширення прав представництва в органах корпоративного контролю для «співучасників» (персоналу підприємства, постачальників, споживачів, місцевих органів влади та ін.); 5) обмеження вертикальної інтеграції бізнесу, скорочення адміністративних бар'єрів і вживання заходів щодо зменшення розміру трансакційних витрат і підвищення швидкості бізнес-процесів; 6) введення дієвих законодавчих обмежень на використання офшорних структур із метою трансфертного ціноутворення.

«Тактика структурних змін має вибудовуватись із необхідності орієнтації, з одного боку, на конкретні сегменти внутрішнього і зовнішнього ринків, де вітчизняні товаровиробники мають або можуть швидко отримати конкурентні переваги та забезпечити виконання місії країни, спираючись на внутрішні сприятливі умови і державну підтримку, з іншого – на кардинальне розширення власного виробництва до досягнення паритету або переважання у тих секторах внутрішнього ринку, на яких сьогодні переважає або домінує імпорту і які мають найбільші обсяги від'ємного торгівельного сальдо, здійснюючи політику активного імпортозаміщення і протекціонізму, розвиваючи виробництво заміщуючої продукції. Використання державних холдингових компаній і державного замовлення має стати ключовим елементом державного стимулювання випереджаючого розвитку виробництва продукції переробних галузей, насамперед наукомістких і високотехнологічних виробництв, які замикають на собі міжгалузеві технологічні ланцюги й можуть розглядатись як «точки зростання» через здатність створювати мультиплікативний ефект зростання економічної та інноваційної активності в суміжних виробництвах. Важливим завданням структурно-виробничої оптимізації є правильний вибір галузевих пріоритетів, на яких повинні концентруватися ресурси країни і надаватися відповідна державна підтримка. Перевага має віддаватися тим виробництвам, що забезпечать здійснення країною своєї місії. При виборі галузевих пріоритетів основна увага має бути зосереджена на відновленні потенціалу вітчизняного машинобудування та легкої промислово-

сті, диверсифікації та розширенні асортименту продукції хімічної промисловості та гірничо-металургійного комплексу, їхньому пристосуванні до потреб внутрішнього ринку» [26, с. 533].

Мета зазначених інституційних перетворень полягає в обмеженні рентних механізмів створення і одержання прибутку, активізації інноваційних процесів приватних бізнес-структур і сприянні підвищенню ефективності організації бізнес-процесів.

Війна на Сході країни буде і війною інститутів. Той хто створить стимулюючу систему регуляторних режимів для неоіндустріальних трансформацій і отримає в ній перемогу.

Литература до підрозділу 2.1

1. Вардомский Л.Б. Модернизация экономики в странах СНГ: типы, ресурсы, инструменты / Л.Б. Вардомский, А.В. Шурубович // Экономика і прогнозування. – 2009. – № 1. – С. 70-76.
2. Геєць В.М. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України / В.М. Геєць // Экономика України. – 2010. – № 3. – С. 4-20.
3. Гриценко А.А. Методологічні основи модернізації України / А.А. Гриценко // Экономика України. – 2011. – №1. – С. 38 – 47; № 2. – С. 4-12.
4. Гавров С.Н. Модернизация / С.Н. Гавров // Социокультурная антропология: история, теория, методология. Энциклопедический словарь. – М.: Академический проект, Константа, 2012. – С. 821-830.
5. Модернизация. – Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
6. Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае (2001–2010) / Пер. с англ. под общей редакцией Н.И. Лапина / Предисл. Н.И. Лапин, Г.А. Тосунян. – М.: Издательство «Весь Мир», 2011. – 256 с.
7. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Эйзенштадт. – М.: Кнорус, 1999. – 428 с.
8. Галечян А.М. Политическая элита как субъект модернизации современной России: автореф. дис. ... канд. полит. наук / А.М. Галечян. – М., 2008. – 22 с.
9. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
10. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений [Текст] / Д. Норт; пер. с англ. К. Мартынова, Н. Эдельмана; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 256 с.
11. Балацкий Е.В. Когнитивно-институциональный синтез Д. Норта / Е.В. Балацкий // Общественные науки и современность. – 2011. – № 5. – С. 154-166.
12. Ляшенко В.И. Финансово-регуляторные режимы стимулирования экономического развития: введение в экономическую режимологию / В.И. Ляшенко. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2012. – 370 с.
13. Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями / под ред. Б.З. Мильнера. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 624 с.
14. Полтерович В.М. Элементы теории реформ / В.М. Полтерович. – М.: Экономика, 2007. – 348 с.
15. Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Уинтер. – М.: Финстатинформ, 2000. – 436 с.
16. Блауг М. Тревожные процессы в современной экономической теории. Чем на самом деле занимаются экономисты / М. Блауг // К вопросу о так называемом «кризисе» экономической науки. – М.: ИМЭМО РАН. 2002. – С. 47-78.
17. Шумпетер И. Капитализм, социализм и демократия / И. Шумпетер. – М., Экономика, 1995. – 478 с.
18. Автономов В. Единство и многообразие современной экономической теории / В. Автономов // История экономических учений. – М.: ИНФРА-М, 2000. – С. 749-772.
19. Маевский В.И. О взаимоотношении эволюционной теории и ортодоксии / В.И. Маевский // Вопросы экономики. – 2003. – № 11. – С. 42-55.
20. Колесникова Г.В. Спеціальні режими кредитування як стимули й обмеження розвитку підприємництва / Г.В. Колесникова, В.І. Ляшенко // Модернізація механізмів розвитку малого та середнього бізнесу: монографія. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2011. – С. 112-122.

21. Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.
22. Нанотехнологии как ключевой фактор нового технологического уклада в экономике / под ред. академика РАН С.Ю. Глазьева и профессора В.В. Харитонов. – М.: «Тривант». 2009. – 304 с.
23. Большая книга о малом наномире / В.И. Ляшенко, И.В. Жихарев и др. – Луганск: Альма-матер, 2009. – 531 с.
24. Промышленная политика и управление развитием промышленности в условиях системных дисбалансов: концептуальные основы: моногр. / В.П. Вишневский, А.И. Амоша, Л.А. Збаразская, А.А. Охтен, Д.Ю. Череватский; под общ. ред. В.П. Вишневого и Л.А. Збаразской/ НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2013. – 180 с.
25. Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості: наук.-аналіт. доповідь / О.І. Амоша, В.П. Вишневський, Л.О. Збаразська та ін.; за заг. ред. В.П. Вишневого; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2014. – 200 с.
26. Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації: монографія / Ю.В. Кіндзерський; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2013. – 536 с.

2.2. Методичне забезпечення неоіндустріальної модернізації

Початок ХХІ століття – епоха наростання кризових тенденцій, та як наслідок, численних дисбалансів господарського розвитку. Нестійкість існуючої економічної моделі, що змусила говорити про загальну кризу капіталізму, викликала необхідність вироблення нових моделей економічної політики держав Заходу. Одним із заходів, покликаних забезпечити стійке зростання національних господарств розвинених країн і зміцнити їх економічну безпеку у рамках нестабільної глобальної економіки, стала реіндустріалізація – концепція нової промислової політики, орієнтована на зміцнення індустріального базису економіки на якісно новій основі. Як міра нової промислової політики реіндустріалізація розглядається в основному у рамках політекономічного аналізу, проте виявлення її концептуальних основ виходить за рамки суто економічної проблематики, дозволяючи співвіднести реіндустріалізацію з модернізаційними процесами сучасності [1; 2]. Модернізація країн, що розвиваються, призвела до становлення в них неоіндустріального економічного базису і моделі соціуму, що надбудовується над ним, з властивими розвиненому модерну ціннісними і ідейними установками. Следствием стало переміщення в нові індустріальні країни частини промислового потенціалу, переважно з технологіями 4-го технологічного устрою, розвинених держав Заходу. Скорочення їх індустріального базису за рахунок технологій 3-го та 4-го устроїв, "деіндустріалізація", пояснювалося необхідною трансформацією економічної основи суспільств, що входять в період розвитку "після модерну". Крім того, завдяки перманентній науково-технічній революції роль "драйвера" соціально-економічного розвитку почала переходити від індустріальної сфери до постіндустріальної, від виробництва матеріальних благ до виробництва інформації і послуг. Описані зміни були концептуалізовані в постіндустріальній схемі громадських трансформацій, та в певним чином фіксували втрату матеріальним виробництвом ролі їх рушійної сили.

Проте, "не маючи такого виробництва – нехай сучасним, високоефективним, мінімізуючим використання людської праці і матеріальних ресурсів, але виробництвом, – держава, навіть сама високорозвинена, не може розраховувати на те, щоб протягом тривалого періоду зберегти за собою командні висоти у світовій політиці і економіці" [3, с. 31]. Постіндустріальні трансформації розвинених країн не привели до формування моделі їх стійкого безкризового розвитку; навпаки, виникла необхідність подолання подальшої деградації і руйнування виробничої інфраструктури. Рішення цієї задачі можливе лише у рамках реіндустріалізації – процесу, що представляє собою відтворення нового індустріального базису економіки і надання йому ролі рушійної сили економічного і соціального розвитку. Реіндустріалізація не припускає механічного повторення традиційної індустріалізації, що була драйвером колишніх попередніх етапів модернізації: йдеться, фактично, про нову модернізаційну хвилю, що відбувається на новій довгій хвилі науково-технічного прогресу. Розвиток високих технологій починає робити перетворюючу дію на індустріальний і доіндустріальний способи виробництва шляхом вдоскона-

лення їх засобів. Аналогії цьому процесу можна знайти у минулому, коли розвиток промисловості почав робити пряму дію на аграрний сектор і інші доіндустріальні сфери шляхом революційного оновлення традиційних засобів і технологій виробництва. Таким чином, успішна реіндустріалізація припускає наявність розвиненого постіндустріального сектора в економіці. Створений їм технологічний заділ стає однією з передумов неоіндустріалізації, оскільки дозволяє здійснювати модернізацію на основі переважання високотехнологічної індустрії. В той же час постіндустріальні трансформації не обов'язково припускають проведення неоіндустріалізації в її історично-конкретних формах – як нової промислової політики розвинених держав, що здійснюється у рамках їх національних господарств. За наявності відкритого глобалізованого світового господарства постіндустріальний прогрес може йти в будь-якому місці світу, що має розвинений індустріальний базис. Проте нова модернізаційна хвиля має великі можливості для реалізації там, де остаточно завершилася попередня; процес деіндустріалізації є, фактично, історична передумова для "нової індустріалізації".

Розгляд неоіндустріалізації як явища, що має місце переважно у рамках національних господарств, вимагає констатації певних протиріч між її ідеологією і ідеологією глобалізму. Передусім, на відміну від процесу глобалізації, неоіндустріалізація має суб'єкта: їм виступає держава, що проводить цілеспрямовану політику не повернення загубленої промисловості, а створення нової. У літературі виділяється цілий комплекс заходів промислової політики держави, як загальносистемного (імпортозаміщення, підтримка експорту, збільшення кредитних ресурсів, реформа податкової системи), так і галузевого характеру [4, с. 27]. Існує і інше протиріччя: між активною роллю держави, що припускає створення оптимальних умов для своєї промисловості, і принципами вільного ринку і міжнародної конкуренції.

Сам факт наявності таких протиріч показує, що ідеологія реіндустріалізації має істотні відмінності від ліберальної ідеології колишньої індустріальної модернізації країн Заходу. Причому їй ідеологеми відкритих кордонів, вільного ринку і відмови від протекціонізму сприяють становленню глобального господарства, у рамках якого модернізаційні хвилі не замикаються в межах національних господарств, сприяючи руху капіталів і виробництв туди, де для цього створюються найкращі умови. З одного боку, подолання деіндустріалізації, що стала одним з наслідків глобалізації, тягне часткову відмову від ліберальної ідеології. Але з іншого – відтворення виробничого потенціалу колись деіндустріалізованих країн є по суті прояв тієї ж логіки, що колись призвела до деіндустріалізації: услід за сприятливими умовами ведення бізнесу рухається і капітал. В той же час існує ряд відмінностей сучасної неоіндустріалізації або ж реіндустріалізації і від соціалістичної моделі традиційної індустріальної модернізації: активна роль держави у рамках "нової промислової політики" не припускає централізованого планування модернізаційного процесу в усьому різноманітті його проявів. Незважаючи на орієнтацію на "замикання" виробничих ланцюжків усередині національних господарств, розмови про вихід неоіндустріальних країн з мережі світогосподарських зв'язків, що склалися у рамках глобальної капіталістичної економіки, не відбувається.

Уявляється, що специфікуючу ознаку ідеології неоіндустріалізації можна охарактеризувати словами Д. Белла "підпорядкування економічної функції соціальним цілям" [5, с. 22]; і в цьому також полягає протиріччя з ідеологією глобалізму, протиставляючій соціальній політиці держави "імперіалізм економічної складової" [6, с.24]. Деіндустріалізація зіграла негативну роль в здатності держав виконувати свої соціальні зобов'язання, тому цілі і завдання соціального характеру віднині не можуть не враховуватися при розробці нової промислової політики. У зв'язку з цим серед позитивних соціальних ефектів неоіндустріалізації можна назвати: збільшення зайнятості, підвищення прибутків населення, оздоровлення підприємницького клімату, бюджетну підтримку різних сфер через фінансові можливості держави та ін., що суттєво збільшилися. В той же час, як відмічає А. Андрєєв, "успішна реалізація промислової політики сама стає причиною виникнення соціальних проблем" [4, с.28]. Так, нова модернізаційна хвиля, пов'язана з неоіндустріалізацією, веде до збільшення продуктивності праці і як наслідок – вивільнення традиційних індустріальних працівників. Одним з шляхів вирішення протиріччя між створенням нових робочих місць і вивільненням працівників із-за модернізації виробництва може стати зміна структури зайнятості і розвиток нових її типів. Збіг нової індустріалізації з постіндустріальними зрушеннями дозволяє використовувати постіндустріальний тип зайнятості в індустріальному виробництві: промислові підприємства, що не вимагають великої кількості працівників, можуть формуватися на основі окремих інноваційних технологій і розробок, або навіть окремих виробничих функцій. Таким чином, імпульс до розвитку отримує дрібний і се-

редній промисловий бізнес, що може стати носієм таких цінностей, як свобода підприємництва, приватна ініціатива, можливість добитися успіху за рахунок власних компетенцій та ін. Колишня традиційна індустріальна модернізація, що призвела до становлення державно-монополістичного капіталізму, а потім обернулася деіндустріалізацією, поступово розмивала соціальну базу подібних цінностей. Проте неоіндустріалізація здатна сприяти її зміцненню, навіть незважаючи на збільшену роль держави як регулятора і контролера економічних і соціальних процесів.

«Индустриализация XIX–XX вв., которую пережили все развитые индустриальные страны (даже, как совсем недавно говорили – высокоразвитые страны), явление более или менее понятное: внечеловеческая и внеживотная энергия (уголь с паром, нефть с внутренним сгоранием, электричество с бегущим по проводам током); металл, машины, станки, агрегаты, неземные двигатели; механизированные фабрики, заводы, шахты; частичный работник, он же и придаток машины, станка, линии, конвейера; машинист, механик, техник, инженер; самодвижущийся наземный, водный и воздушный транспорт; железные дороги, автобаны, аэропорты, подземное и надземное метро; проводная и беспроводная связь; большие индустриальные, или же с индустрией, или же попросту индустриально оснащенные города; индустриализованное сельское хозяйство. Индустриализации соответствовали индустриально обустроенное жизненное пространство, индустриально-обусловленный образ жизни и индустриальные пейзажи. Славная и всеми приветствовавшаяся индустриальная революция с индустриальным переворотом всего земного бытия: от природы к неприроде, от естества к искусству, от натуральщины к искусственности!»

Сложнее с неоиндустриализацией, ибо это, с одной стороны, продолжение индустриализации, а с другой – ее отрицание. Полагание с отрицанием вместе, причем не только в плане сохранения всего, или почти всего, или просто многого из индустриального – как базиса (полагание), но и в плане дополнения уже старого индустриального качественно новым индустриальным, которое уже и не совсем индустриальное – не металлическое, не машиное, не тяжелое, не весомое, не видимое, а именно – химическое, биологическое, микромирное, счетно-информационное, автоматическое, вневременно.е, внепространственное, неземное (космическое), мегамирное, во многом уже внечеловеческое (вместочеловеческое). Этакая неоиндустриальная индустрия, а может, хотя бы в части своей – и попросту неиндустрия, а скорее – «техничия», технологизм, техникум. И вышло так, что в последней четверти XX в. высокоразвитые индустриальные страны стали определенно переходить к неоиндустриализму, который прозорливо был назван даже постиндустриализмом, что, в общем-то, правильно, но в связи с реальностью все-таки не совсем, ибо и индустрия осталась, и в самом постиндустриализме хватает индустриализма – общего для всей индустриальной эпохи, а не только «железно» индустриальной. А в начале XXI в. уже стало совершенно ясно, что высокоразвитые страны стали странами неоиндустриальными с мощным постиндустриальным моментом.

Свою масштабную неоиндустриализацию СССР в свое последнее время явно проморгал. Кое-что, конечно, было, но не широко, не объемно, не последовательно. Индустрию можно было еще планировать, а вот неоиндустрию, ее создание – уже нет. Не тот это мир, не планомерный, ибо очень уж он закрыт, неизвестен, неопределен, самостоятелен, своеволен, капризен, даже и коварен. Проектировать его можно было, хотя бы ради целоположенного финансирования и стимулирования, но не было для кого это делать, ибо плановые агенты – не агенты вовсе, а всего лишь исполнители, а тут требовались большие инициаторы, то бишь не так уже подотчетно служивые, как самостоятельно действующие агенты, а их-то и не было, как не было вообще эффективной самоорганизации внизу вкупе с инновационной инициативой снизу, ибо тотальной плановой системе все это было чуждо, а перестроиться на стимуляционное проектирование она не смогла и... не могла. Догма «плана – планирования – планомерности» победила реальность, требовавшую лишь ориентационно-вспомогательного проектирования – это сверху, и большой творческой активности возможных агентов неоиндустриализма, которые вроде бы были технически были, но зато не были хозяйственно – это снизу. В итоге страна осталась без необходимого ей самостоятельного неоиндустриализма, а потом, уже в результате «реформы» 1990-х, и без многого индустриализма – как умершего по «указивке» сверху, так и не выдержавшего конкуренции извне – из-за рубежа. И что сегодня? А сегодня как раз перед страной стоит проблема самостоятельного (своего) неоиндустриализма, возможно, что и с некоторым восстановлением индустриализма, хотя бы ради безопасности страны.

Нельзя сказать, что своего неоиндустриализма у нас нет, что весь он заимствованный, но зато можно с уверенностью сказать, что его явно не хватает, причем не так для воспроизводства текущего бытия, как для его всестороннего развития, однако не вишь, не количественно, как это было при индустриализме, а вглубь и качественно – как это положено при неоиндустриализме. Сейчас важно не так оснащение общества индустриальной базой, хотя ее качественное совершенствование и предполагается, как оснащение общества новой техно-технологической системой, качественно изменяющей весь образ бытия не только в сторону его интеллектуально-операционального усложнения, но и в сторону его экономии относительно природы и самого человека. Не безграничное расходование природы и человека, а их всестороннее сбережение – с параллельным преданием бытию экзистенциальной ответственности, поведенческой скромности и витальной меры. Неоиндустриализм – не одно лишь материально-техническое обновление хозяйства, как и не только обновление материально-технических оснований бытия, это еще и обновление человека, его сознания; социума, его организации; культуры, ее формального выражения; цивилизации, ее механизма. Неоиндустриализм – существенные (и даже сущностные) перемены в мировоззрении, в категориальном оснащении познающего, размышляющего, отображающего и проектирующего разума, в дискурсах, в языках, в коммуникациях, в социабельности (сетевобразность, сетеум), как и, естественно, в самом человеке как субъекте бытия (человек-компьютер вместо просто человека; компьютер-человек вместо просто компьютера). Отсюда неперенные новины в воспитании, образовании, просвещении, формировании человека и его личного мира, уже менее всего социально-устойчивого – ячейкового, семейного, коллективного, а более всего индивидуального, автономного, атомарного, но при этом и весьма подвижного. Так или иначе, но неоиндустриализм – другая часть бытия, дополнительная, надстроечная, но и передовая, ведущая, влиятельная, если не господствующая.

Особое место в неоиндустриальном социуме-нетеуме принадлежит чистому интеллекту со свободным интеллектуализмом. Жизнь, хозяйство, организация, обновление – это теперь большая интеллект-игра, в которой главным призом служит... сама эта игра! Нечто вроде современного космополитического футбола, разве лишь без жутких безразмерных гонораров. Все равно кто, все равно где, все равно для чего – лишь бы процесс-игра, – непрерывные и занимательные! Неоиндустриализм против не только традиции, но и любого постоянства. Он против любых фундаментов, оснований, корней, привязанностей. Все равно каких – отеческих, «родненьких», территориальных, страновых, народных, национальных, континентальных, даже и земных. Нравится это кому-нибудь или нет, но неоиндустриализм – такая не только высшая подсистема, но и... высокая антисистема – разъедающая, облегчающая и опустошающая любое стабильное бытие, хотя и в нем паразитарно нуждающееся. Неоиндустриализм насколько созидателен в виртуально-интеллектуальной сфере, настолько и разрушителен в сфере реально-жизненной. Неоиндустриальная революция – хоть и необходимая и неизбежная мера, но в то же время и достаточно опасная игра – не на жизнь, а на смерть! В неоиндустриализме больше смерти, чем жизни! Вот почему здесь требуются понимание, различение и беспокойство, ведущие к контролю над неоиндустриализмом и его обузданию: **неоиндустриализм ведет к окончательной перделке человека в постчеловека, а социума в постчеловеческую массу.** Неоиндустриализм, – сам того, может, и не ведая, – вызывает невольно к инстинкту общечеловеческой безопасности, способному реализовываться в разумной неоиндустриальной политике.

Неоиндустриальная политика не может не включать в себя не только стимулирование неоиндустриализма, но и контроль над ним. В общем – всесторонне целостное регулирование со стороны ответственного за выживание человека регулирующего центра. Неоиндустриальный империализм, не говоря уже о фашизме – не виртуальная лишь, а вполне и реальная возможность! Вот почему выплывает необходимость как тактически развивающего неоиндустриализма, так и его стратегически упорядочивающего, даже и ограничивающего, централизованного дирижизма, а в данном конкретном случае – неодирижизма. Неодирижизм – дирижизм эпохи неоиндустриализма: гибкий, дискретный, побудительный, игровой (что-то вроде судьбы на футбольном поле). Это дирижизм, сочетающийся с неолиберализмом, который, в отличие от индустриального либерализма, не чужд кое-каких самоограничений и не отвергает лимитов и ориентиров, задаваемых дирижизмом» [7].

Для кожної стадії модернізації нами визначено набір індикаторів, частка з яких є універсальною, та їх еталонних (стандартних) значень (табл. 2.2.1). Еталонні значення для індика-

торів модернізації змінюються залежно від стадії модернізації, при оцінці якої вони використовуються.

Таблиця 2.2.1

Індикатори оцінки стадій модернізації та їх еталонні значення

Найменування індикатора (конкретизація використовуваного показника)	Еталонне значення		
	індустріальна модернізація	постіндустріальна модернізація	неоіндустріальна модернізація
Економічні індикатори			
Валовий регіональний продукт (ВРП) на душу населення, грн.	34746,57 ¹	200000 ²	200000
Питома вага доданої вартості в сільському господарстві у ВРП, %	15 ³	x	x
Питома вага доданої вартості у сфері послуг у ВРП, %	45	x	72
Питома вага доданої вартості в матеріальній сфері (питома вага сільськогосподарської та індустріальної доданої вартості у ВРП), %	x	28	x
Питома вага осіб, зайнятих в сільському господарстві, %	30	x	x
Питома вага зайнятих у сфері послуг, %	x	x	72
Питома вага праці в матеріальній сфері (питома вага осіб, зайнятих в сільському господарстві і промисловості), %	x	28	x
Питома вага утилізованих відходів	x	x	100
Соціальні індикатори			
Питома вага міського населення (рівень урбанізації), %	50	78	78
Медичні послуги (число лікарів на 1000 жителів), ‰	1	3	3
Рівень дитячої смертності (кількість померлих на 1000 народжених живими), ‰	30	2	x
Очікувана тривалість життя, років	70	79	79
Індикатори знання і інновацій в знаннях			
Рівень письменності серед дорослих, %	80	x	x
Питома вага осіб з середньою освітою (питома вага тих, хто навчається в середніх учбових закладах, серед населення відповідного віку), %	x	100	x
Питома вага осіб з вищою освітою (питома вага студентів, що одержують вищу освіту, серед населення відповідного віку), %	15	67	67
Фінансування інновацій в знання (співвідношення витрат на НІОКР і ВРП), %	x	3	3
Людський вклад в інновації в знання (кількість учених і інженерів, повністю зайнятих в НІОКР, на 10000 населення), чол.	x	50	x
Патенти на інновації в знання (кількість жителів, що подають заявки на патенти, на 1 млн. жителів), чол.	x	774	774
Поширеність мережі Інтернет (кількість користувачів мережі Інтернет на 100 жителів), чол.	x	70	70
Питома вага тих, хто підвищив кваліфікацію та отримав нову професію	x	x	25

x – при проведенні оцінки стадії модернізації індикатор не використовувався.

¹ Стандартне значення прийнято на рівні 6399 дол. США для 2000 г. В даних розрахунках стандартне значення надано за курсом НБУ 5,43 грн. за 1 дол. США для 2005 г.

² При визначенні даного показника використовувалося середньоарифметичне значення показників Великобританії, Німеччини, Китаю, Італії, США, Франції та Японії за відповідний рік. Джерело: Organisation for Economic Co-operation and Development / www.oecd.org. – 2013. – Режим доступу: http://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=SNA_TABLE4.

³ Цей та інші стандартні значення запропоновані авторами Оглядової доповіді [8].

Всі індикатори поділяються на дві групи – стимулятори та дестимулятори. Стимулятори (позитивні індикатори) – це індикатори, зростання значення яких прискорює процеси модернізації. До зворотних індикаторів (дестимуляторів) відносяться індикатори, зростання значення яких стримує процеси модернізації. Дестимуляторами індустріальної модернізації є рівень дитячої смертності, питома вага доданої вартості та праці у сільському господарстві; постіндустріальної модернізації – рівень дитячої смертності, питома вага доданої вартості та праці в матеріальній (промисловість разом із сільським господарством) сфері. Всі інші індикатори є стимуляторами. При розрахунку та інтегрованої модернізації дестимулятори не використовуються.

Кожен індикатор проходить зважування шляхом співставлення його з базовим (стандартним) значенням. Зважування індикаторів здійснюється по формулі:

а) для позитивних (стимуляторів) індикаторів:

$$I_i = (PZ_{\text{IND}} / BZ_{\text{IND}}) \times 100 \quad (2.2.1)$$

б) для зворотних (дестимуляторів) індикаторів:

$$I_i = (BZ_{\text{IND}} / PZ_{\text{IND}}) \times 100 \quad (2.2.2)$$

де I_i – індекс розвитку i -го індикатора;

PZ_{IND} – реальне (фактичне) значення i -го індикатора;¹

BZ_{IND} – базове (стандартне) значення i -го індикатора.

Для індустріальної модернізації $i = 1 \div 10$; постіндустріальної модернізації $i = 1 \div 16$; для інтегрованої модернізації $i = 1 \div 12$.

Після зважування індикаторів визначаються індекси груп індикаторів і інтегральний індекс стадії модернізації. Індекси індустріальної та інтегрованої модернізації визначаються на підставі трьох груп індикаторів, постіндустріальної модернізації – чотирьох. Формула розрахунку індексів модернізації виглядає таким чином:

а) для постіндустріальної стадії модернізації:

$$I_{\text{ПМ}} = (I_3 + I_{\text{ПЗ}} + I_{\text{ЯЖ}} + I_{\text{ЯЕ}}) / 4 \quad (2.2.3)$$

де $I_{\text{ПМ}}$ – індекс постіндустріальної модернізації;

I_3 – індекс інновацій в знаннях ($I_3 = \Sigma I_i / 3$, $i = 1 \div 3$);

$I_{\text{ПЗ}}$ – індекс передачі знань ($I_{\text{ПЗ}} = \Sigma I_i / 4$, $i = 4 \div 7$);

$I_{\text{ЯЖ}}$ – індекс якості життя ($I_{\text{ЯЖ}} = \Sigma I_i / 5$, $i = 8 \div 12$);

$I_{\text{ЯЕ}}$ – індекс якості економіки ($I_{\text{ЯЕ}} = \Sigma I_i / 4$, $i = 13 \div 16$);

б) для індустріальної та інтегрованої модернізації:

$$I_{\text{IM}} = (I_{\text{EI}} + I_{\text{CI}} + I_{\text{IЗ}}) / 3 \quad (2.2.4)$$

де I_{IM} – індекс індустріальної/інтегрованої модернізації;

I_{EI} – індекс економічних індикаторів ($EI = \Sigma I_i / 4$, $i = 1 \div 4$);

I_{CI} – індекс соціальних індикаторів ($CI = \Sigma I_i / 4$, $i = 5 \div 8$);

$I_{\text{IЗ}}$ – індекс індикаторів знань (для індустріальної модернізації $I_{\text{IЗ}} = \Sigma I_i / 2$, $i = 9 \div 10$; для інтегрованої модернізації $I_{\text{IЗ}} = \Sigma I_i / 4$, $i = 9 \div 12$).

Індустріальна та постіндустріальна стадії модернізації складаються з таких фаз еволюції: початок, розвиток, розквіт і перехід до наступної стадії модернізації. Використаний інструментарій визначення фази, в якій знаходиться стадія модернізації, передбачає вживання лише частини індикаторів відповідної стадії. Результатом оцінки виступають підсумкові індекси та інтегральні значення фаз кожної стадії модернізації. Індикатори фаз індустріальної модернізації приведені в табл. 2.2.2, постіндустріальної – в табл. 2.2.3. Фази і фазові значення інтегрованої модернізації не розглядаються.

Кожній фазі індустріальної модернізації відповідають наступні задані значення: традиційне суспільство – 0; початкова фаза – 1; фаза розвитку – 2; фаза розквіту – 3; перехідна фаза – 4. Розрахунок фази, в якій знаходиться розвиток індустріальної модернізації (Φ_{IM}), здійснюється по формулі:

¹ При проведенні розрахунків джерелами реальних (фактичних) показників були публікації Державної служби статистики, наведені на сайті в розділі «Публікації»\«Регіональна статистика» та печатні джерела [10, 11]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

$$\Phi_{\text{IM}} = (Z_{\text{ДВСГ}} + Z_{\text{ДВСГ/ДВП}} + Z_{\text{ЗСГ}} + Z_{\text{ЗСГ/ЗП}}) / 4, \quad (2.2.5)$$

де $Z_{\text{ДВСГ}}$ – задане значення фази, визначене виходячи з показника відношення доданої вартості в сільському господарстві ($0 \div 4$);

$Z_{\text{ДВСГ/ДВП}}$ – задане значення фази, визначене виходячи з показника відношення доданої вартості в сільському господарстві до доданої вартості в промисловості ($0 \div 4$);

$Z_{\text{ЗСГ}}$ – задане значення фази, визначене виходячи з показника питомої ваги зайнятості в сільському господарстві в структурі загальної зайнятості ($0 \div 4$);

$Z_{\text{ЗСГ/ЗП}}$ – задане значення фази, визначене виходячи з показника співвідношення зайнятості в сільському господарстві до зайнятості в промисловості ($0 \div 4$).

Таблиця 2.2.2

Класифікація фаз і значень сигнальних індикаторів індустріальної модернізації

Фаза	Відношення доданої вартості в сільському господарстві до ВРП	Відношення доданої вартості в сільському господарстві до доданої вартості в промисловості	Співвідношення зайнятості в сільському господарстві до загальної зайнятості	Співвідношення зайнятості в сільському господарстві до зайнятості в промисловості
Перехідна фаза	<5%	<0,2	<10%	<0,2
Фаза розквіту	$\geq 5\%$, <15%	$\geq 0,2$; <0,8	$\geq 10\%$, <30%	$\geq 0,2$; <0,8
Фаза розвитку	$\geq 15\%$, <30%	$\geq 0,8$; <2,0	$\geq 30\%$, <50%	$\geq 0,8$; <2,0
Початкова фаза	$\geq 30\%$, <50%	$\geq 2,0$; <5,0	$\geq 50\%$, <80%	$\geq 2,0$; <5,0
Традиційне суспільство	$\geq 50\%$	$\geq 5,0$	$\geq 80\%$	$\geq 5,0$

Таблиця 2.2.3

Класифікація фаз і значення сигнальних індикаторів постіндустріальної модернізації

Фаза	Питома вага доданої вартості в матеріальній сфері	Питома вага зайнятості в матеріальній сфері
Фаза розквіту	<20%	<20%
Фаза розвитку	$\geq 20\%$, <30%	$\geq 20\%$, <30%
Початкова фаза	$\geq 30\%$, <40%	$\geq 30\%$, <40%
Підготовча фаза	$\geq 40\%$, <50%	$\geq 40\%$, <50%

Кожній фазі постіндустріальної модернізації відповідають наступні задані значення: підготовча фаза – 0; початкова фаза – 1; фаза розвитку – 2; фаза розквіту – 3. Розрахунок фази, в якій знаходиться розвиток постіндустріальної модернізації, виробляється по формулі:

$$\Phi_{\text{ПМ}} = (Z_{\text{ДВМВ}} + Z_{\text{ЗМВ}}) / 2, \quad (2.2.6)$$

де $Z_{\text{ДВМВ}}$ – задане значення фази, визначене виходячи з реального показника доданої вартості матеріального виробництва ($0 \div 3$);

$Z_{\text{ЗМВ}}$ – задане значення фази, визначене виходячи з реального показника питомої ваги зайнятості в матеріальному виробництві в структурі загальної зайнятості ($1 \div 3$).

Індекс індустріальної або класичної модернізації відображає прогрес соціально-економічної системи в переході від аграрного до індустріального типу виробництва. Відбувається відхід від примітивних виробничих форм, що розвиваються перш за все в галузях, які забезпечують видобуток, первинну обробку ресурсів та вимагають працівників з низьким рівнем кваліфікації. На зміну видобутку природних ресурсів (extracting) приходить виробництво (manufacturing) широкого спектру заздалегідь визначених продуктів, що забезпечують зростаючу кваліфікацію працівників.

Література до підрозділу 2.2

1. Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае (2001–2010) / Пер. с англ. под общей редакцией Н.И. Лапина/Предисл. Н.И. Лапин, Г.А. Тосунян. – М.: Издательство «Весь Мир», 2011. – 256 с.

2. Смолий К. Реиндустриализация: социально-философский аспект / К. Смолий // Свободная мысль. – 2014. – №1. – С. 202-205.
3. Спасский Н. О твердой силе и реиндустриализации России / Н. Спасский // Россия в глобальной политике. – 2011. – № 6. – С. 27-35.
4. Андреев А.Ф. Реиндустриализация. О подходах к разработке промышленной политики и ее основных элементов / А.Ф. Андреев // Свободная Мысль. – 2011. – № 10. – С. 24-32.
5. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М.: Academia, 2004. – 426 с.
6. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 316 с.
7. Осипов Ю.М. Неоиндустриализация: сущность, значение и механизм реализации / Ю. М. Осипов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.econ.msu.ru/cmt2/lib/c/1450/file/Neoindustrializaciya_1%281%29.pdf.

Розділ 3. ОЦІНКА РІВНЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО, ПОСТ-ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТА НЕОІНДУСТРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

3.1. Оцінка індустріальної модернізації регіонів України

З десяти індикаторів свого стандартного значення, що відповідає завершенню етапу індустріальної модернізації, в Донецькій і Луганській областях досягли сім¹. Незважаючи на статус індустріального регіону по рівню ВРП на душу населення Донецька область займає лише третє місце, поступаючись Дніпропетровській і Полтавській областям; Луганська область займає восьме місце². У теж час ця специфічна особливість регіону відбивається на очікуваній тривалості життя, рівень якого гірший, ніж в Донецькій області, тільки в Миколаївській і Кіровоградській областях. Відношення реального значення очікуваної тривалості життя в Луганській області до еталонного показника найвище серед індустріальних регіонів України. За показником ВРП на душу населення Донецький економічний район займає друге місце, ненабагато поступаючись придніпровському економічному району. У Донецькому районі спостерігається тенденція до збільшення долі сфери послуг у ВРП, що побічно свідчить про прагнення до завершення першої стадії модернізації.

Розрахунок індексів груп індикаторів індустріальної модернізації показав, що Донецька область займає друге місце після Дніпропетровської (табл. 3.1.1). Луганська область істотно відстає по економічних індикаторах. У цьому ракурсі її можна назвати міцним середняком індустріальної модернізації. У 2010 р. в Донецькій і Луганській областях був досягнутий рівень 1960-і років 19 найбільш розвинених країн світу по вибраних соціальних індикаторах і індикаторах знань.

Основним чинником, стримуючим індустріальну модернізацію, є рівень валового регіонального продукту(ВРП) на душу населення. Проте, якщо враховувати чинник «тіньової економіки»³ то в Донецькій і Луганській областях цей індикатор перевищує його еталонне значення.

Таблиця 3.1.1

Індекси груп індикаторів індустріальної модернізації

Регіони	Економічні індикатори			Соціальні індикатори			Індикатори знання		
	2005	2008	2010	2005	2008	2010	2005	2008	2010
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Україна	82	90	92	99	99	100	100	100	100
АР Крим	80	85	87	99	99	100	100	100	100
Вінницька	70	78	79	98	99	100	100	100	100
Волинська	75	84	84	99	100	100	100	100	100
Дніпропетровська	78	95	98	99	99	100	100	100	100
Донецька	78	91	94	99	99	100	100	100	100
Житомирська	74	82	85	99	99	100	100	100	100
Закарпатська	77	83	84	93	93	94	100	100	100
Запорізька	77	89	92	99	99	100	100	100	100
Івано-Франківська	73	84	86	96	96	97	100	100	100
Київська	78	90	94	99	99	100	100	100	100
Кіровоградська	71	78	81	99	99	100	100	100	100
Луганська	73	82	85	99	99	100	100	100	100
Львівська	80	85	87	100	100	100	100	100	100

¹ Для оцінки індустріальної модернізації як стандартних(еталонних) значень були взяті показники, що відбивають середній рівень 19 промислових країн в 1960-х роках.

² При оцінці індустріальної модернізації в аналітичній частині в силу географічних і політичних чинників свідомо не враховувалися результати розрахунків по містах Києву і Севастополю.

³ За оцінками різних експертів доля «тіньової економіки» в Україні лежить в діапазоні від 40 до 60%. При обліку чинника «тіньової економіки» автори виходили з середнього показника експертних оцінок і при коригуванні ВРП був застосований коефіцієнт 1,5.

Закінчення табл. 3.1.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Миколаївська	81	87	90	99	99	100	100	100	100
Одеська	81	89	91	99	99	100	100	100	100
Полтавська	75	85	92	99	99	100	100	100	100
Ровненская	76	84	85	98	98	99	100	100	100
Сумська	73	83	86	99	99	100	100	100	100
Тернопільська	70	78	79	96	96	98	100	100	100
Харківська	81	90	92	99	100	100	100	100	100
Херсонська	72	76	77	99	99	100	100	100	100
Хмельницька	74	81	82	100	100	100	100	100	100
Черкаська	71	85	83	99	100	100	100	100	100
Чернівецька	71	79	78	95	96	96	100	100	100
Чернігівська	72	82	83	99	99	100	100	100	100
м. Київ	96	100	100	100	100	100	100	100	100
м. Севастополь	80	87	90	100	99	100	100	100	100

Слід звернути увагу на те, що по групі економічних індикаторів Донецька область не-набагато обійшла найближчих переслідувачів: Запорізьку, Полтавську і Харківську області. І якщо невелику різницю із Запорізькою областю можна пояснити практично ідентичною індустріальною спеціалізацією, то відповідна розбіжність в індексі цієї економічної групи з Полтавською і Харківською областями, підтверджує важливість орієнтації на оброблювальні, а не сировинні (добувні), галузі промисловості. Це твердження наочно підтверджується підсумковим індексом індустріальної модернізації цих областей, різниця між якими ще менша (табл. 3.1.2).

Таблиця 3.1.2

Індекс індустріальної модернізації регіонів України

Регіон	2005	2008	2010
Україна	92	96	97
АР Крим	92	94	95
Вінницька	87	91	91
Волинська	90	93	93
Дніпропетровська	91	97	99
Донецька	91	96	98
Житомирська	89	92	94
Закарпатська	88	90	91
Запорізька	91	95	97
Івано-франківська	88	92	93
Київська	91	95	97
Кіровоградська	88	91	92
Луганська	89	92	94
Львівська	92	94	95
Миколаївська	92	94	96
Одеська	92	95	96
Полтавська	90	94	97
Ровненская	89	93	94
Сумська	89	93	95
Тернопільська	86	90	91
Харківська	92	96	97
Херсонська	88	90	91
Хмельницька	89	92	93
Черкаська	88	94	93
Чернівецька	87	90	90
Чернігівська	88	92	93
м. Київ	98	100	100
м. Севастополь	92	95	96

Індекс індустріальної модернізації не нижчий, ніж в цілому по Україні, мають тільки шість областей, у тому числі і Донецьку область. Луганська область за увесь період дослідження має інтегральні значення нижче середнього по Україні. Індекс індустріальної модернізації Донецької області за період дослідження демонструє стабільні темпи зростання, поступаючись по рівню лише Дніпропетровській області. У Луганській області темпи зростання цього індексу мають середню динаміку.

Застосувавши метод простої екстраполяції, можна стверджувати, що вже в 2012 р. Донецька область повинна була завершити процес індустріальної модернізації, а Луганська область - в 2016 р. Проте процес модернізації не є лінійним і тому це не здійснений прогноз. Проте, якщо в цих областях понизити рівень тіньової економіки хоч би на 30%(у Луганській області бажано забезпечити зниження до 45%), на 3-4 процентні пункти підвищити долю доданої вартості у сфері послуг у ВРП і на 1-2 роки збільшити рівень очікуваної тривалості життя, то результати кількісної оцінки процесів індустріальної модернізації засвідчать її завершення порівняно з еталонними значеннями 1960-і років 19 найбільш розвинених країн світу.

В цілому по Донецькому економічному району простежується стабільна позитивна динаміка розвитку стадії індустріальної модернізації (рис. 3.1.1). Зростання індексу за розрахунковий період склало 6 процентних пункту: з 90 в 2005 р. до 96 в 2010 р. Проте розмір індексу індустріальної модернізації Донецького району в течії усього періоду дослідження залишався в тіні Придніпровського і Північно-східного(Слобожанського) економічних районів, які щорічно є лідерами цієї стадії модернізації України.

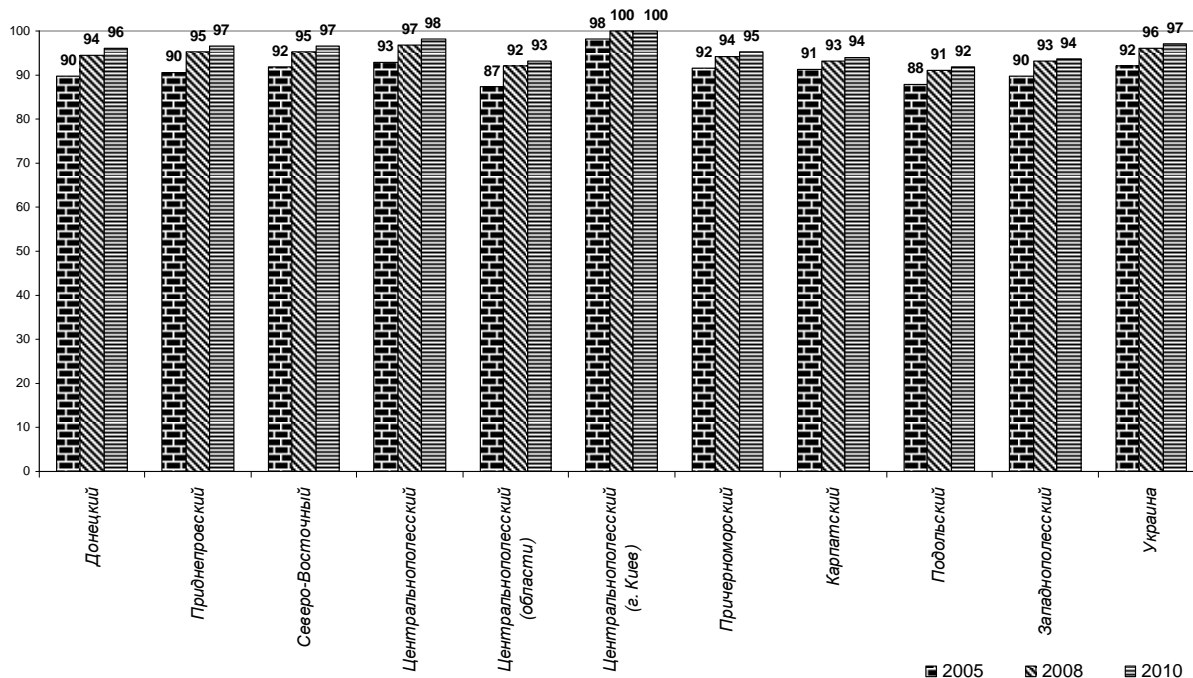

Рис. 3.1.1. Індекс індустріальної модернізації економічних районів України¹

Найвищий індекс індустріальної модернізації у Центральнопольського економічного району. Проте, його лідируючі позиції сформовані індикаторами м. Києва.² Без нього цей економічний район займає передостаннє місце, знаходячись вище за Подільський, але нижче Карпатського і Западнопольського. Проте, прогрес цього регіону за аналізований період досить істотний. По темпах зростання індексу індустріальної модернізації Центральнопольський еко-

¹ Структура економічних районів України : Донецький(Донецька і Луганська області), Придніпровський(Дніпропетровська, Запорізька і Кіровоградська області), Північно-східний(Полтавська, Сумська і Харківська області), Центральнопольський(Житомирська, Київська, Черкаська і Чернігівська області, м. Київ), Причорноморський(Миколаївська, Одеська і Херсонська області, АР Крим і м. Севастополь), Карпатський(Закарпатська, івано-франківська, Львівська і Чернівецька області), Подільський(Вінницька, Тернопільська і Хмельницька області), Западнопольський(Волинська і Рівненська області)

² Тут і далі при оцінці стадій модернізації враховуються індекси Центральнопольського економічного району без показників м. Києва.

номічний район йде врівень з Донецьким районом і лише трохи поступається Придніпровському економічному району.

Для оцінки фазових значень цієї стадії модернізації використовуються 2 економічні індикатори із загальної моделі (відношення доданої вартості в сільському господарстві до ВРП; співвідношення зайнятості в сільському господарстві до загальної зайнятості) і 2 додаткові індикатори (відношення доданої вартості в сільському господарстві до доданої вартості в промисловій продукції; співвідношення зайнятості в сільському господарстві до зайнятості в промисловості). У табл. 3.1.3 приведені результати оцінки фази індустріальної модернізації¹. Використовувані сигнальні індикатори покликані показати, в якому ступені завершений перехід до індустріалізації.

Таблиця 3.1.3

Оцінка фаз індустріальної модернізації регіонів України

Регіони	2005	2008	2010
Україна	3 ²	3,25	3,25
АР Крим	3	3,25	3,25
Вінницька	2,25	2,5	2,5
Волинська	2,25	2,75	2,75
Дніпропетровська	3,75	4	4
Донецька	4	4	4
Житомирська	2,5	2,5	2,75
Закарпатська	2,75	3,5	3,25
Запорізька	3,25	3,75	3,5
Івано-франківська	3,25	3,5	3,5
Київська	2,5	3,25	3
Кіровоградська	2,25	2,5	2,5
Луганська	3,75	4	4
Львівська	3,25	3,5	3,5
Миколаївська	3	3	2,75
Одеська	2,75	3,25	3,25
Полтавська	3	3	3
Ровненська	2,5	2,75	3
Сумська	2,75	3	3,25
Тернопільська	2,5	2,75	2,75
Харківська	3,25	3,5	3,5
Херсонська	2,5	2,5	2,5
Хмельницька	2,25	2,5	2,75
Черкаська	2,5	3	2,5
Чернівецька	2,5	2,75	2,5
Чернігівська	2,25	2,5	2,5
м. Київ	4	4	4
м. Севастополь	4	4	4

На протязі усього періоду дослідження Донецька і Луганська області, а також Донецький економічний район (табл. 3.1.4), знаходяться в перехідному стані до другої стадії модернізації. В цілому усі індустріальні регіони України знаходяться в цій фазі. Виключенням є тільки Запорізька область, яка не може стабілізувати вектор модернізації, то наближаючись до перехідної фази, то знову опускаючись вниз у фазу розквіту.

¹ Значення фаз індустріальної модернізації приведені в числовому форматі з двома десятковими знаками після коми для чіткішого розуміння куди прагне розвиток цієї фази в її проміжному стані: у бік наступного більше вищого ступеня або її розвиток тільки стартував.

² Фазовим інтервалам їх фактичних величин привласнюються значення від 0 до 4: 0 - традиційне суспільство; 1 - початкова фаза; 2 - фаза розвитку; 3 - фаза розквіту і 4 - перехідна фаза.

Таблиця 3.1.4

Оцінка фаз індустріальної модернізації економічних районів України

Економічні райони України	Фазова оцінка індустріальної модернізації		
	2005	2008	2010
Україна	3	3,25	3,25
Донецький	4	4	4
Придніпровський	3,25	3,75	3,75
Північно-східний	3	3,25	3,25
Центральнопопесский, у тому числі	3,5	3,5	3,5
області	2,75	3	2,75
м. Київ	4	4	4
Причорноморський	3	3,25	3
Карпатський	3,25	3,5	3,5
Подільський	2,25	2,5	2,5
Західнополіський	2,5	3	2,75

Індустріальна розвиненість Донецького району накладає підвищені зобов'язання на нього, відводячи йому роль «локомотиву» просування індустріальної модернізації в інших економічних районах. Це дає свої переваги Донецькому району. По-перше, - це необхідність проведення обов'язкової диверсифікація промислового виробництва, що зумовить зниження долі доданої вартості в добувній промисловості у ВРП. У найближчій перспективі диверсифікація виробництва приведе до збільшення кількості робочих місць і поліпшення інноваційного потенціалу району, що у свою чергу сприятиме підвищенню рівнів заробітної плати і кваліфікації працівників, а також розвитку сільського господарства. У найближчій перспективі ці зміни сприятимуть поліпшенню усіх складових конкурентоспроможності територій ¹. По-друге, дозволити ефективніше проводити постіндустріальну модернізацію і вивратися із застою.

3.2. Оцінка рівня постіндустріального розвитку регіонів України

Завершення індустріальної модернізації стає основою для успішного розвитку постіндустріальної модернізації. Під постіндустріальною модернізацією розуміється перехід від індустріального суспільства до суспільства знань. Процес постіндустріальної модернізації в світі почався трохи більше 30 років тому та поки що не завершений. Драйверами розвитку постіндустріальної модернізації є вплив науки, що посилюється, на виробництво. Ця стадія модернізації закріплює пріоритет за інженерами і ученими, збагачує індустріальний світ новими рисами і властивостями. В цей час здійснюється перехід до третього рівня розвитку економіки – економіки залежної від інновацій, темпи та масштаби виробництва яких визначають рівень конкурентоспроможності території [1, с. 13].

Оцінка ступеня відповідності фактичних показників їх еталонним значенням показала, що в Донецькій області постіндустріальна модернізація повністю здійснена лише за показником кількості лікарів на душу населення (медичні послуги). Згасаюча динаміка просліджується в групі індикаторів «Передача знань» за рахунок зниження питомої ваги осіб з середньою і вищою освітою у відповідній віковій групі населення (табл. 3.2.1). Дані процеси не пов'язані з природними демографічними хвилями. Швидше за все вони обумовлені зниженням матеріальних можливостей у тих, хто потенційно може навчатися, і зростанням розчарування якістю функціонуючої системи освіти в суспільстві.

Індикатори, що характеризують питому вагу доданої вартості та праці в матеріальній сфері, найяскравіше відображають відхід від аграрної та сировинної спеціалізації регіонального індустріального комплексу у бік економіки знань. Саме ці два показники обумовлюють низький індекс якості економіки Донецької і Луганської областей (табл. 3.2.1). Необхідно відзначити, що лише індекс якості життя в цих областях однаковий і має найвище значення серед всіх регіонів України. Проте дане лідерство забезпечено високими показниками рівня урбанізації в них, що підтверджується ще вищим індексом якості життя міст Києва і Севастополя.

¹ Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2011 : Назустріч економічному зростанню та процвітанню. – С. 11-13.

Таблиця 3.2.1

Індекси груп індикаторів постіндустріальної модернізації

Регіони	Індекс інновацій в знаннях			Індекс передачі знань			Індекс якості життя			Індекс якості економіки		
	2005	2008	2010	2005	2008	2010	2005	2008	2010	2005	2008	2010
Україна	32	30	30	72	74	70	78	79	80	54	61	64
АР Крим	18	16	15	55	54	51	78	77	79	68	77	79
Вінницька	14	14	17	58	54	53	72	72	73	47	53	57
Волинська	6	6	7	54	52	54	74	75	75	58	62	65
Дніпропетровська	34	29	30	72	72	67	83	83	84	43	47	47
Донецька	22	20	19	64	62	57	84	84	85	41	46	48
Житомирська	5	4	4	57	56	56	74	75	75	47	52	57
Закарпатська	8	7	9	47	47	47	69	69	70	60	60	63
Запорізька	31	25	27	71	75	72	80	81	82	44	49	52
Івано-Франківська	11	13	12	60	60	56	71	72	72	56	63	66
Київська	17	15	17	49	50	50	73	76	77	54	66	71
Кіровоградська	7	7	9	53	54	50	74	75	76	47	50	54
Луганська	12	13	14	65	66	62	83	83	85	40	43	44
Львівська	26	25	24	74	74	72	78	78	79	64	72	74
Миколаївська	31	26	24	58	58	58	79	79	80	54	60	59
Одеська	21	21	20	76	80	78	77	78	79	75	82	83
Полтавська	10	11	12	68	68	63	76	77	79	42	45	47
Рівненська	6	4	6	63	64	60	72	73	74	56	60	63
Сумська	27	21	20	73	68	62	76	78	79	39	45	51
Тернопільська	9	9	9	73	71	66	72	72	74	54	61	66
Харківська	83	77	83	75	76	76	82	83	84	60	70	69
Херсонська	13	12	12	60	59	56	75	76	77	50	54	55
Хмельницька	4	5	5	58	63	60	74	74	76	53	58	64
Черкаська	11	9	9	63	65	60	74	73	75	47	50	51
Чернівецька	14	15	17	60	59	57	70	71	73	61	64	68
Чернігівська	8	8	7	60	57	54	73	76	77	45	52	56
м. Київ	95	96	98	81	87	91	89	88	90	85	89	90
м. Севастополь	56	46	46	75	70	66	89	88	88	81	82	83

Індекси інновацій в знаннях і передачі знань в Донецькій області одні з найнижчих серед регіонів України. Головним чинником, що зумовив такий стан, є вкрай низький рівень інноваційної активності мешканців області та поширення мережі Інтернет в регіоні. Необхідно також акцентувати увагу на їх тренді, що убуває. Це свідчить про тенденції згортання в області процесів розвитку економіки знань.

У Луганській області індекси інновацій в знаннях і передачі знань також, як і в Донецькій області, одні з найнижчих серед регіонів України. Проте зниження демонструє лише індекс передачі знань, а індекс інновацій в знаннях, навпаки, щорік збільшується. І хоча темпи зростання мінімальні, проте вони стійкі. Схожу стійкість зростання індексу інновацій в знаннях демонструє лише Чернівецька область. Найвищий індекс постіндустріальної модернізації (неомодернізації) належить Харківській області (табл. 3.2.2).

Таблиця 3.2.2

Індекс постіндустріальної модернізації регіонів України

Регіони	2005	2008	2010
1	2	3	4
Україна	59	61	61
АР Крим	55	56	56
Вінницька	48	48	50
Волинська	48	49	50
Дніпропетровська	58	58	57

1	2	3	4
Донецька	53	53	52
Житомирська	46	47	48
Закарпатська	46	46	47
Запорізька	57	58	58
Івано-Франківська	49	52	52
Київська	48	52	54
Кіровоградська	45	47	47
Луганська	50	51	47
Львівська	61	62	62
Миколаївська	55	56	55
Одеська	62	65	65
Полтавська	49	50	51
Рівненська	49	50	51
Сумська	54	53	53
Тернопільська	52	54	54
Харківська	75	77	78
Херсонська	50	50	50
Хмельницька	47	50	51
Черкаська	49	49	49
Чернівецька	51	52	54
Чернігівська	47	48	48
м. Київ	87	90	92
м. Севастополь	75	72	71

Дуже цікава ситуація складається в Донецькій області. Якщо більшість областей демонструють хоч і низькі, але стійкі темпи зростання індексу постіндустріальної модернізації, то в Донецькій області за 2005 та 2008 роки даний індекс застиг на одному рівні, а 2010 році навіть знизився. Аналогічну динаміку демонструє індекс постіндустріальної модернізації ще в одному старопромисловому регіоні – Дніпропетровській області. У Луганській області індекс постіндустріальної модернізації спочатку продемонстрував незначне зростання на 1 відсотковий пункт, а потім, в 2010 р., – різке зниження на 4 процентних пункти. Згорання в Луганській області процесів постіндустріальної модернізації значно вплинули на її загальний індекс неоіндустріальної (інтегрованої) модернізації.

Внаслідок низького індексу постіндустріальної модернізації своїх обласних складових Донецький економічний район займає передостаннє місце серед всіх економічних районів України (рис. 3.2.1). Нижче показники лише у Подільському та Західнополіському (Волинському) економічних районах. За весь період дослідження індекс постіндустріальної модернізації Донецького економічного району застиг на відмітці 52 пункти.

Негативні тенденції Донецької та Луганської областей обумовлені структурою їх економіки, орієнтованої на галузі важкої індустрії, серед яких домінують галузі, що забезпечують видобуток і первинну обробку ресурсів. Дані галузі характеризуються низхідною віддачею виробництва, а пріоритетність їх розвитку та підтримки в державній і регіональній промисловій політиці стримує галузі, що виробляють наукоємну продукцію, і тим самим не даючи в Донецькій і Луганській областях прискорити процеси постіндустріальної модернізації. Розрахунки фаз постіндустріальної модернізації, в яких знаходяться області України, свідчать, що вони застигли в підготовчій фазі (табл. 3.2.3).

Не дивлячись на те, що індустріальна модернізація в Донецькій та Луганській областях майже завершена, постіндустріальна ще й не починалася. При цьому такі адміністративно-територіальні одиниці як АР Крим, Львівська і Одеська області, що спеціалізуються на наданні послуг і мають високу питому вагу оброблювальної промисловості, вже увійшли до наступної фази – фази розвитку постіндустріальної модернізації. Столиця України, будучи центром концентрації галузей нематеріального виробництва, знаходиться у фазі розквіту постіндустріальної модернізації, а м. Севастополь балансує між фазами розвитку та розквіту.

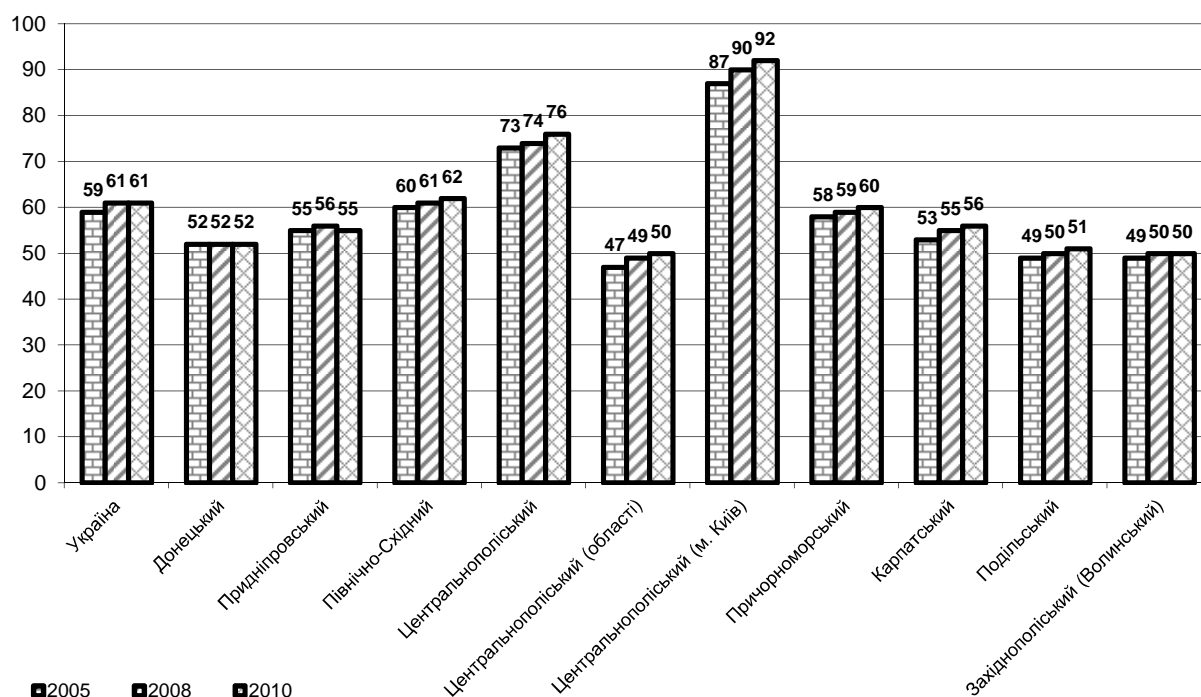

Рис. 3.2.1. Індекс постіндустріальної модернізації економічних районів України

Таблиця 3.2.3

Фаза постіндустріальної модернізації регіонів України

Регіони	2005	2008	2010
Україна	1,00 ¹	1,00	1,50
АР Крим	1,50	2,00	2,00
Вінницька	0,00	1,00	1,00
Волинська	1,00	1,00	1,50
Дніпропетровська	0,00	0,00	0,00
Донецька	0,00	0,00	0,00
Житомирська	0,50	1,00	1,00
Закарпатська	1,00	1,00	1,50
Запорізька	0,00	0,50	0,50
Івано-Франківська	1,00	1,50	1,50
Київська	1,00	1,50	1,50
Кіровоградська	0,00	0,50	1,00
Луганська	0,00	0,00	0,00
Львівська	1,00	2,00	2,00
Миколаївська	0,50	1,00	1,00
Одеська	2,00	2,00	2,00
Полтавська	0,00	0,50	0,00
Рівненська	1,00	1,00	1,50
Сумська	0,00	0,00	1,00
Тернопільська	1,00	1,00	1,50
Харківська	1,50	1,50	1,50
Херсонська	1,00	1,00	1,00
Хмельницька	0,50	1,00	1,50
Черкаська	0,50	1,00	1,00
Чернівецька	1,00	1,50	1,50
Чернігівська	0,00	1,00	1,00
м. Київ	3,00	3,00	3,00
м. Севастополь	2,50	2,50	2,50

¹ 0 – підготовча фаза; 1 – початкова фаза; 2 – фаза розвитку; 3 – фаза розквіту.

Серед інших економічних районів Донецький є аутсайдером в просуванні стадії постіндустріальної модернізації (табл. 3.2.4).

Таблиця 3.2.4

Оцінка фаз постіндустріальної модернізації економічних районів України

Економічні райони України	Фазова оцінка постіндустріальної модернізації		
	2005	2008	2010
Україна	1	1	1,5
Донецький	0	0	0
Придніпровський	0	0	0
Північно-Східний	0,5	1	1
Центральноподільський, у тому числі	1,5	2	2
області	0,5	1	1
м. Київ	2,5	2,5	2,5
Причорноморський	1,5	2	2
Карпатський	1,0	1,5	1,5
Подільський	0,5	1	1
Західноподільський (Волинський)	1	1	1

Причини такого незавидного стану були наведені вище. Підтвердженням правильності зроблених висновків є аналогічні показники фаз постіндустріальної модернізації Придніпровського економічного району, який, хай в меншій мірі, ніж Донецький, характеризується сировинною індустріалізацією.

3.3. Оцінка рівня неоіндустріальної (інтегрованої) модернізації регіонів України

Неоіндустріальна (інтегрована) модернізація розуміється як сукупний стан індустріальної та постіндустріальної модернізації, що відображає характер їх взаємної координації в даному регіоні і відмінність від передового світового рівня такої координації. Індекс інтегрованої модернізації одночасно характеризує відносні рівні модернізації регіонів, що розвиваються і є розвиненими, виступаючи інтегральним показником розвитку індустріальної та постіндустріальної модернізації. З трьох груп параметрів індексу інтегрованої модернізації Донецької та Луганської областей найбільш високе значення має соціальний індекс (табл. 3.3.1). Індекс індикаторів знань за період дослідження в Донецькій області знизився на 5 одиниць, а в Луганській області виріс на 2 одиниці. Зниження даного показника для Донецької області ще раз підтверджує, що процеси завершення індустріальної модернізації не лише не допомагають розвитку постіндустріальної, але і починають активно її гальмувати. Наприклад, Харківська область завдяки диверсифікації економічної діяльності й орієнтації на наукоємні галузі демонструє прямо протилежні тенденції: за період дослідження індекс індикаторів знань виріс на 5 пунктів.

Таблиця 3.3.1

Індекси груп індикаторів інтегрованої модернізації

Регіони	Економічні індикатори			Соціальні індикатори			Індикатори знань		
	2005	2008	2010	2005	2008	2010	2005	2008	2010
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Україна	51	57	63	91	92	93	39	39	41
АР Крим	57	62	65	90	90	91	25	23	22
Вінницька	47	53	51	82	82	83	28	25	28
Волинська	54	58	63	84	84	85	18	18	20
Дніпропетровська	41	48	57	95	95	96	39	38	38
Донецька	39	45	57	95	95	96	33	31	28
Житомирська	49	54	61	85	85	86	20	19	20
Закарпатська	56	59	63	80	80	80	14	14	16
Запорізька	41	47	57	95	95	96	41	39	41
Івано-Франківська	46	55	60	82	82	83	27	28	26

Закінчення табл. 3.3.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Київська	47	56	54	85	86	87	18	18	19
Кіровоградська	48	53	59	87	87	88	20	20	20
Луганська	37	42	53	95	95	96	30	32	32
Львівська	56	61	61	90	90	91	36	38	37
Миколаївська	49	55	61	90	90	91	36	33	33
Одеська	62	67	69	90	91	92	38	40	41
Полтавська	39	44	37	87	87	88	31	31	30
Рівненська	49	54	58	83	83	84	26	26	25
Сумська	41	47	58	89	90	91	36	35	32
Тернопільська	52	59	59	82	83	83	30	32	32
Харківська	54	61	66	96	96	97	59	57	64
Херсонська	50	55	60	88	88	89	25	25	24
Хмельницька	47	54	61	84	84	85	22	25	24
Черкаська	46	51	58	85	85	86	27	27	26
Чернівецька	56	61	64	82	82	83	27	27	28
Чернігівська	46	53	61	86	86	87	24	21	20
м. Київ	71	75	76	97	97	98	73	77	81
м. Севастополь	68	69	69	96	96	96	51	45	42

Індекс інтегрованої модернізації Донецької області, на відміну від індексу Луганської області, демонструє позитивну динаміку зростання (табл. 3.3.2).

Таблиця 3.3.2

Індекс інтегрованої модернізації регіонів України

Регіони	2005	2008	2010
Україна	61	63	66
АР Крим	58	59	59
Вінницька	52	53	54
Волинська	52	54	56
Дніпропетровська	58	60	64
Донецька	56	57	60
Житомирська	51	52	56
Закарпатська	50	51	53
Запорізька	59	60	64
Івано-Франківська	52	55	56
Київська	50	53	53
Кіровоградська	52	53	56
Луганська	54	56	54
Львівська	61	63	63
Миколаївська	58	60	62
Одеська	63	66	67
Полтавська	52	54	52
Рівненська	53	54	56
Сумська	55	57	61
Тернопільська	55	58	58
Харківська	70	72	76
Херсонська	55	56	58
Хмельницька	51	54	57
Черкаська	53	54	57
Чернівецька	55	57	58
Чернігівська	52	54	56
м. Київ	80	83	85
м. Севастополь	72	70	69

Темпи зростання індексу інтегрованої модернізації Донецької області прискорюються, але поки що не дозволяють перевищити середній показник по Україні. У Луганській області в 2010 р. індекс інтегрованої модернізації повернувся до свого значення 2005 р. Аналогічна ситуація сталася лише в Полтавській області. До того ж, якщо індекс Донецької області відстає від відповідного індексу України на 6 пунктів, то індекс Луганської області рівно в два рази більше – на 12 пунктів.

В цілому по Україні та по всіх її економічних районах спостерігається позитивна динаміка індексу інтегрованої модернізації в 2005-2010 рр. (табл. 3.3.3). Найбільший прогрес демонструють Північно-Східний – 7 пунктів, Донецький, Придніпровський, Центральнопільський (області) та Подільський економічні райони – по 5 пунктів. Проте жоден економічний район не має індексу інтегрованої модернізації більше, ніж в цілому по Україні, окрім Центральнопільського району, який повністю зобов'язаний цьому м. Києву.

Таблиця 3.3.3

Індекс інтегрованої модернізації економічних районів України			
Економічні райони України	2005	2008	2010
Україна	61	63	66
Донецький	55	57	60
Придніпровський	58	60	63
Північно-Східний	58	61	65
Центральнопільський, у тому числі	69	71	73
області	50	52	55
м. Київ	80	83	85
Причорноморський	60	62	63
Карпатський	56	58	59
Подільський	53	55	58
Західнопільський (Волинський)	52	54	56

Ситуація, що склалася, характеризує досить збалансований координований розвиток індустріальної та постіндустріальної модернізації. Це дозволяє отримувати високий синергетичний ефект, що виявляється у випереджаючому зростанні індексу інтегрованої модернізації всієї системи – України – по відношенню до відповідних індексів окремих її складових – економічних районів. Поки це можливо за рахунок стійкості процесів завершення індустріальної модернізації у всіх економічних районах України. Надалі вузька спеціалізація старопромислових регіонів гальмуватиме завершення індустріальної та зумовить посилену стагнацію постіндустріальної модернізації. В результаті інтегрована модернізація змінить свій розвиток на деградацію. Гармонійний розвиток інтегрованої модернізації в Донецькому економічному районі дозволяє займати лідируючі позиції не тільки в середині країни. Однак ці позиції він втрачає, про що свідчать стійко зростаючі індекси інших економічних районів. В табл. 3.3.4 наведено індекси модернізації провідних економічних районів України та країн, за площею та чисельністю населення порівнянних з ними. З «найбіднішою» країною Євросоюзу Болгарією та Словаччиною Донецький економічний район змагається на рівних по всіх стадіях модернізації та їх сукупності. З відібраних для порівняння найбільш конкурентоздатним, завдяки м. Києву, є Центральнопільський економічний район. Його індекси постіндустріальної та інтегрованої модернізації ще в 2005 році обігнали Словаччину і Хорватію. Проте, якщо порівнювати з такими розвиненими країнами як Австрія або Швейцарія, то відставання просліджується досить істотне.

Таблиця 3.3.4

Індекси модернізації провідних економічних районів і окремих країн			
Країна, територія чисельність населення	Індекс індустріальної модернізації	Індекс постіндустріальної модернізації	Індекс інтегрованої модернізації
1	2	3	4
Австрія* 83,9 тис. км ² 8,4 млн.чел.	100	90	88
Болгарія 111,0 тис. км ² 7,5 млн.чел.	95	55	53

1	2	3	4
Ізраїль* 22,0 тис. км ² 7,8 млн.чел.	100	81	80
Ірландія* 70,3 тис. км ² 4,5 млн.чел.	100	82	81
Словаччина 49,0 тис. км ² 5,4 млн.чел.	100	63	59
Хорватія 56,6 тис. км ² 4,3 млн.чел.	100	61	62
Швейцарія* 41,3 тис. км ² 8,0 млн.чел.	100	95	91
Донецький 53,2 тис. км ² 6,7 млн.чел.	2005	90	55
	2008	94	57
	2010	96	60
Придніпровський 83,7 тис. км ² 6,1 млн.чел.	2005	90	58
	2008	95	60
	2010	97	63
Північно-Східний 84,0 тис. км ² 5,4 млн.чел.	2005	92	58
	2008	95	61
	2010	97	65
Центральнополіський 111,5 тис. км ² 8,2 млн.чел.	2005	93	69
	2008	97	71
	2010	98	73

Примітка:

* - країни, які за класифікацією авторів Оглядової доповіді відносяться до розвинених.

Друге місце серед економічних районів України посідає Північно-Східний економічний район. На відміну від Центральнополіського, даний район не має такого сильного «локомотиву зростання» як м. Київ. Але це не є стримуючим розвиток чинником. Навпаки, відсутність «центру», який притягує ресурси економічного району, дозволяє прогресувати процесам диверсифікації виробництва та рівномірно розташовувати виробничі сили. Хоча індекси постіндустріальної та інтегрованої модернізації Північно-Східного економічного району в 2010 р. також наздогнали Словаччину та Хорватію, однак відставання від відповідних індексів таких розвинених країн як Австрія і Швейцарія достатньо суттєве.

Проведена кількісна оцінка стадій модернізації для Донецької і Луганської областей, їх сукупності (Донецького економічного району) показала, що індустріальний тип спеціалізації області є як негативним, так і позитивним чинником. Позитив виявляється в наявності різних галузей промисловості, що дозволяє Донецькій області бути в лідерах, і чим, на жаль, обділена, Луганська область. Негатив – в надмірній сировинній спеціалізації, розташованих на території областей галузей промисловості. З існуючих трьох секторів економіки в даних областях зосереджені промисловість (зі всіх галузей промисловості переважає добувна) і сільське господарство, що використовують застарілі технології для виробництва продукції першої стадії переділу. Впровадження передових технологій для виробництва альтернативної продукції з високою доданою вартістю з традиційних сировинних ресурсів украй слабо розвинене. Внаслідок цього в області третій сектор економіки – сектор послуг – не забезпечений стимулами розвитку.

У сьогоднішньому світі знову настає епоха глобальної переоцінки цінностей: на перші позиції знову виходить промисловість. Але це не промисловість, заснована на витяганні природної ренти, а промисловість, побудована на принципах зростаючої віддачі, яка дозволяє отримувати з одного типу сировини різні продукти для інноваційних способів їх використання. І ця нова промисловість вимагає кваліфікованого персоналу, що володіє знаннями, досвідом і здібностями, інноваційно та соціально активного. Це наближає регіон, в якому цей людський ресурс функціонує, до завершення процесів постіндустріальної модернізації та забезпечення органічності розвитку інтегрованої модернізації.

Ось чому важливим напрямом підвищення соціально-економічного потенціалу модернізації регіону є створення умов для самореалізації людини. Необхідна побудова соціально-

економічної системи, орієнтованої на максимально можливу реалізацію потенціалу кожної людини, що мешкає в регіоні, не залежно від місця його застосування, – виробництво, наука, освіта, докільця тощо. Тут важно все: починаючи від надання якісної освіти населенню до забезпечення можливостей реалізації у виробничому та соціальному житті його інноваційного потенціалу.

Донецькій і Луганській областям для модернізаційного ривка необхідний перехід до прогресивного способу виробництва. У цьому контексті важливе збільшення долі галузей оброблювальної промисловості на території регіону. Розвиток даного типу промисловості, що випускає продукт високої доданої вартості, стане драйвером розвитку інших секторів економіки – сільського господарства та сектора послуг. Ця структурна перебудова можлива без зменшення долі добувного сектора. Об'єми видобутку корисних копалин, вироблювані в даних областях, можливо навіть продовжувати нарощувати. Зменшення долі сировинного сектора промисловості відбуватиметься природним чином. За рахунок розширення видів оброблювальної промисловості, які збільшуватимуть обсяги виробництва продукції з високим ступенем переробки, доля сировинного сектора у валовому регіональному продукті знижуватиметься. Даний перехід до прогресивного виробництва сприятиме не лише посиленню економічного потенціалу області, але й дасть сильний поштовх до оновлення соціального потенціалу області. Підвищення рівня задоволення потреб населення в продуктах і послугах, що створюються індустріальним суспільством, дозволить змінити стан суспільства підсиливши соціальну складову регіонального модернізаційного потенціалу у бік побудови суспільства знань.

Таким чином, в даних областях настав момент для рішучих дій. Індустріальна модернізація вже підійшла до свого логічного завершення, а ось процеси постіндустріальної модернізації деградує. Поки це не позначається на інтегрованій модернізації, яка продовжує зберігати позитивний синергетичний ефект від взаємодії двох стадій модернізації. Проте довго це не може продовжуватися і в найближчому майбутньому, за відсутності прогресивних змін, це може припинитися і тоді існує вірогідність не просто стагнації модернізації, а прояв зворотних модернізації процесів – демодернізації.

Логіка отриманих результатів свідчить, що Донецькій і Луганській областям як крупним промисловим регіонам поважно не концентруватися на одній стадії модернізації, наприклад, прагнути якомога скоріше завершити індустріальну і лише потім приступити до посиленої реалізації постіндустріальної модернізації. Такий підхід лише закріпить відставання та приведе до того, що області не лише не почнуть постіндустріальну модернізацію, але й не зможуть завершити індустріальну. Зростаюча потреба в прискореній реалізації постіндустріальної модернізації зобов'язує шляхом координації одночасно рухатися в двох напрямках: закінчувати індустріальну та розвивати постіндустріальну модернізацію, тобто йти шляхом інтегрованої модернізації. Дана рекомендація виходить з того, що індустріальна модернізація закладає економічні та соціальні основи постіндустріальної, яка по відношенню до неї як суперечить їй, внаслідок чого нівелює досягнення індустріальної модернізації, так і є її продовженням, розвиваючи почате, але на іншій більш якісно-інноваційній основі. Тому координований розвиток, в нашому випадку регулярно здійснюваний одночасний взаємозв'язаний розвиток двох стадій модернізації, найактуальніший та ефективний для цих областей та їх об'єднання у вигляді Донецького економічного району.

Для втілення в життя описаних перспектив модернізація повинна стати для Донецької і Луганської областей об'єднуючою регіональною стратегією. Якість формування регіональної стратегії визначить успішність реалізації модернізаційних завдань та забезпечить необхідну консолідацію всіх ресурсів регіону для їх вирішення. Стратегічне бачення модернізації даних областей має на увазі не послаблення, а навпаки посилення державних регіональних важелів регулювання. Проактивна та відповідальна регіональна політика реалізації завдань стратегії модернізації стане основою підвищення конкурентоспроможності регіонів і забезпечення гідного рівня життя населення.

3.4. Оцінка рівня неоіндустріальної модернізації промислових міст

Розуміння міста в контексті інституційного тлумачення означає, що місто можна розглядати як складну структуру взаємозв'язаних елементів. Як соціальним інститутом він є сукупність правил, установок, стереотипів, думок, звичок, звичаїв, що реалізуються в діяльності

людини в рамках обмеженого окультуреного простору [4]. По-друге, слід врахувати історичну мінливість міста як соціального явища, динамізм процесів, що відбуваються в ньому. Ця риса особливо чітко виявляється сьогодні – в епоху глобалізаційних процесів. Сучасне місто – це не стільки простір місць, скільки простір потоків – людських, інформаційних, логістичних і багато інших [5]. Місто поєднує в собі стани постійності, стійкості та мінливості, центрованості та відвертості. Місто – це створена в ході історичної творчості людей штучне місце існування, що є динамічною відкритою системою соціокультурних територіально-просторових місць і потоків. В Україні можна виділити чотири рівні ієрархії міст¹ [6, с. 103].

1. Столиця України – місто Київ. Можливо навіть вважати його претендентом на здобуття статусу глобального міста. На долю столиці приходить майже п'ята частина ВРП України та інвестицій в основний капітал, понад третина загального об'єму реалізованих послуг та майже половина імпорту товарів і послуг.

2. Регіональні (обласні) центри. Не дивлячись на те, що чисельність в даних містах варіюється від 116 тис. (м. Ужгород) до 2,8 млн. чіл. (м. Київ), саме у цих містах концентрується значна частина фінансового, виробничого та людського капіталу регіону, унаслідок чого вони мають найвищий абсолютний і душевий ВРП, є крупними транспортними вузлами та мають в своєму розпорядженні сильні адміністративні ресурси. Населення цих міст має найвищий рівень життя серед населення регіону. У цих містах інтенсивніше створюються та розвиваються нові сфери діяльності та суспільні стосунки, створюються високооплачувані робочі місця, зростає рівень грошових доходів населення, розвиваються мережі оптової та роздрібної торгівлі, ділових і особистих послуг, послуги транспорту та зв'язку.

3. Міста, що грають важливу культурну, транспортну, експортну або іншу роль, – центри регіональної агломерації. Це середні та крупні (до півмільйона жителів) міста, які динамічно розвиваються. В основному виступають як експортні промислові та інфраструктурні центри.

4. Інші міста.

Історія будівництва міст визначила прискорене проходження етапу індустріалізації, початок якого припав на 30-ті роки ХХ століття. Автори роботи [7, с. 2] вважають, що процес індустріалізації повністю залежить від темпів і рівня урбанізації території. Вони стверджують, що «жодна країна не стала індустріальною без процесу урбанізації, як би хаотично він не відбувався». Таким чином, всі міста України вважати такими, що завершили етап індустріальної модернізації.

Серед авторів, які займалися проблемою структуризації міського соціального простору, можна назвати Дж. Форрестера, що визначав місто як складну, саморегулюючу систему, "усередині якої створюється напруга, що змінює економічну діяльність та обумовлює зрушення у використанні земельних ділянок, будівель і міграції населення" [8, с. 14]. Проблемам планування модернізації міст в контексті забезпечення стійкого розвитку регіонів присвячені роботи учених Сіднейського університету [9].

Ієрархія чинників впливу на реалізацію потреб людини виглядає таким чином: на першому місці – зусилля самої людини; на другому – наявність соціальних зв'язків; на третьому – вплив сім'ї, друзів; на четвертому – можливості, які надає місто; на п'ятому – політика держави. Місто як чинник впливу займає лише четверте рангове місце, поступаючись соціальним чинникам, які передбачають перш за власну відповідальність та відповідальність близьких і родичів за ступінь задоволення тієї або іншої потреби індивідуума, але випереджаючи політичні. Таким чином, місто як простір для життя поза сумнівом важливий як чинник, що обумовлює поведінку людей, їх активність, міру та форми реалізації потреб, але його вплив на жителів заломлюється і опосередковується рядом інших істотних чинників. Задоволеність або незадоволеність життям в місті багато в чому залежить від активності самих людей, займаної ними соціальної позиції. Цей висновок підтверджується і тим, що комфортніше відчують себе в місті люди молоді, активні, тоді як для літніх людей місто з'являється як простір мало комфортний для життя. Міра задоволення потреб сигналізує про міру включення людини в оточуюче його штучне місце існування.

Сучасний успішний розвиток територій відбувається завдяки змінам, які характеризуються трьома вимірами: 1) збільшення щільності, що виявляється в зростанні міст; 2) скоро-

¹ Дана класифікація міст була наведена в статті російських дослідників. Цей підхід був адаптований авторами для міст України.

чення відстаней по мірі того, як працівники і бізнес мігрують ближче до вузлів високої економічної щільності; 3) зниження ступеня роз'єднаності (збільшення згуртованості) у міру того, як підвищується проникність економічних кордонів і розширюються виходи на зовнішні, у тому числі і світові, ринки, щоб скористатися перевагами масштабного виробництва і спеціалізації. Таким чином, виходячи з даної концепції, будь-яка стратегія розвитку регіону повинна вирішувати три основні проблеми, пов'язані з урбанізацією, територіальним розвитком та міжрегіональної (міжнародної) інтеграцією.

Сучасна модель глобалізації розглядає світову економіку як багаторівневу систему. Верхній рівень становить мережу "воріт в глобальних мир", які представляють собою компактні території мегаполісів. Дані мегаполіси виконують функції транспортних вузлів, фінансових центрів, центрів освіти, науки і політичного впливу, а також забезпечують доступ до глобальної економіки великих територій, що входять в сферу їх економічного і політичного тяжіння. У зв'язку з цим, актуальним завданням стратегії розвитку території ставати входження в багаторівневу мережу глобальних міст і регіонів, що актуалізує завдання оцінки стану та перспектив розвитку промислових міст в контексті пост- та неоіндустріального розвитку. Данні концепції соціально-економічного розвитку домінують у державній політиці багатьох країн світу, конкуруючи між собою і визначаючи розвиток окремих з них. Так, стратегія розвитку промисловості Європейського Союзу побудована на базі неоіндустріальні концепції.

Сучасне місто відіграє важливу роль в стратегії модернізації та розвитку економіки кожної держави. В Україні нехтування розвитком міста як виробника призвело до побудови так званих «city-sale» із консервуванням виробництв третього технологічного укладу. Міста перетворилися на площадки для перепродажу, практично втративши своє природне призначення – виробництво. Таке перетворення міста сталося внаслідок сліпого слідування шляхом постіндустріальної парадигми розвитку, перекутивши її сутність, основні принципи та цілі розвитку.

Місто завжди було драйвером економіки. Міське населення виробляє та споживає у рази більше, ніж сільське. Якщо поглянути на Китай, то їх економічний розвиток напряду залежить від процесів урбанізації. Починаючи з другої половини 80-х процеси урбанізації в Китаї тільки прискорилися. У абсолютному вираженні кількість міського населення за останні 20 років (з 1993 по 2013 рр.) зросла майже у 4 рази (з 200 до 730 млн. чол.). Щорічно чисельність міських жителів збільшується на 21 млн. чол. (за останні 30 років він зріс у два рази) збільшився, тобто за два роки – це Україна, за п'ятнадцять років – США.

Україна не має такого демографічного та територіального потенціалу як Китай. Рівень урбанізації Китаю в 2013 р. склав 54% (до 2018 р. планується досягти показника в 60%), а України – 69% (з 1991 по 2013 р. зріс на 1,5 пункти). Але Україна може піти дещо іншим шляхом, а такі області як Полтавська мають стати «локомотивами» альтернативного шляху розвитку. Основою нового шляху розвитку стане диверсифікація процесів урбанізації. Акцентування зусиль необхідно спрямувати не на зростання чисельності населення існуючих міст-мільйонників, а на розвиток субурбії (приміська зона не тільки великих міст). Продовження «накачування» населенням великі міста України принесе безліч соціальних, екологічних та інших проблем. Наприклад, наполягання на висотному житловому будівництві принесе поряд із екологічними ризиками зниження якості житлово-комунальних послуг.

Індустріальний вектор розвитку нового типу міст та їх агломерацій більш актуальний для України як для країни, яка звикла та отримує задоволення від виробництва товарно-матеріальних цінностей. Нові часи потребують нових підходів до процесів індустріалізації. У сучасному світі актуальності набирає концепція нової індустріальної політики (неоіндустріалізація), яку втілюють у себе такі індустріально розвинені країни як Китай, США, Росія. Неоіндустріалізація активізує економічні та соціальні процеси шляхом різкого зростання вимог до кваліфікації робітників, появою нових спеціальностей, новими вимогами до розташування промислових об'єктів на території міста, посиленням вимог до якості та розвиненості інфраструктури, встроєнням малого та середнього бізнесу до сітєвих структур для посилення динаміки промислового розвитку тощо. Саме потреба в національній неоіндустріалізації потребує розробки комплексної програми відповідної економічної модернізації.

3.4.1. Стан неоіндустріалізму в містах Запорізької області

За рівнем урбанізації Запорізька область входить до п'ятірки найбільш урбанізованих областей України, поступившись четвертим місцем Харківській області починаючи з 2005 року. Незважаючи на досить значне падіння рівня урбанізації в 2008 р, якого змогла уникнути лише Харківська область, надалі частка міського населення неухильно зростає. Це позитивна характеристика, оскільки урбанізація є одним з головних чинників розвитку індустріалізації на окремо взятій території.

Крупними промисловими містами області є Запоріжжя, Бердянськ, Мелітополь, Токмак та Енергодар, в яких проживає 85% міського населення регіону. На території цих міст розташовані промислові підприємства майже всіх існуючих в Україні галузей промисловості: машинобудування, металургія та металообробка, хімічна, нафтохімічна, легка та харчова промисловість тощо. Таким чином, міста Запорізької області володіють досвідченою робочою силою, мають потужний промисловий фундамент, відносно високу продуктивність праці та сильні економічні зв'язки з підприємствами інших регіонів України та країн світу.

Індекси груп постіндустріальної модернізації (табл. 3.4.1.1) показали свій максимальний рівень по групі «Передача знань». Це було досягнуто завдяки високій питомій ваги учнів закладів освіти. В той же час систематичне збільшення індексу передачі знань, не переходить в якість у вигляді зростання індексу інновацій в знаннях. Навіть навпаки, по таких містах як Бердянськ та Мелітополь простежується стійка зворотна залежність. Інакше кажучи посилення каналів передачі знань (Інтернет, телебачення, школи, ВНЗ тощо) не сприяє розвитку інноваційного потенціалу міст.

Таблиця 3.4.1.1

**Індекси груп постіндустріальної модернізації промислових міст
Запорізької області**

Назва міста	Інновації в знаннях				Передача знань				Якість життя				Якість економіки			
	2000	2005	2008	2012	2000	2005	2008	2012	2000	2005	2008	2012	2000	2005	2008	2012
Запоріжжя	65	65	64	64	97	89	104	120	86	87	87	89	35	37	45	47
Бердянськ	22	24	11	10	97	87	99	120	88	88	87	87	46	49	57	59
Мелітополь	13	8	2	1	96	86	102	120	85	86	88	92	38	40	48	50
Токмак	х	х	х	х	103	103	106	120	84	84	86	86	39	42	49	51
Енергодар	1	1	х	х	107	106	105	120	87	85	90	88	32	34	39	40

Примітка:

х – розрахунок не проводився через конфіденційність або відсутність статистичної інформації.

У зв'язку з вище зазначеним зростання індексу якості економіки обумовлено скоріш екстенсивними, ніж інтенсивними чинниками економічного росту. Затухаючі темпи росту індексу групи показників якості економіки промислових міст підтверджують дану тезу, а також звертають увагу на вичерпання потенціалу екстенсивних чинників економічного зростання.

Розрахунок інтегрального показника постіндустріальної модернізації промислових міст Запорізької області показав його стійке зростання (табл. 3.4.1.2). Головними чинниками цього стали групи індикаторів передачі знань та якості економіки. Щодо групи якості життя, то найбільш динамічно розвивалися показники очікуваної тривалості життя при народженні та рівень дитячої смертності, завдяки яким вдалося не допустити зниження загального індексу по цій групі.

Таблиця 3.4.1.2

Індекс постіндустріальної модернізації промислових міст Запорізької області

Назва міста	2000	2005	2008	2012
Запоріжжя	71	69	75	80
Бердянськ	63	62	63	69
Мелітополь	58	55	60	66
Токмак	56	57	60	64
Енергодар	56	56	59	62

Аналізуючи результати розрахунку фази, в якій знаходиться постіндустріальна модернізація, то слід відмітити, що на підготовчій стадії знаходиться міста Запоріжжя та Енергодар (табл. 3.4.1.3). Це обумовлено їх промисловою спеціалізацією. Місто Бердянськ знаходиться на початковій стадії постіндустріальної модернізації саме завдяки розвитку на його території сфери рекреаційних і туристичних послуг.

Таблиця 3.4.1.3

Фаза постіндустріальної модернізації міст Запорізької області

Назва міста	2000	2005	2008	2012
Запоріжжя	0	0	0	0
Бердянськ	1	1	1	1
Мелітополь	0	0	0	1
Токмак	0	0	1	1
Енергодар	0	0	0	0

Оцінюючи інтегральні показники неоіндустріальної модернізації по групах індикаторів, слід відмітити рівень соціальних індикаторів (табл. 3.4.1.4). Ця група має найбільші показники, завдяки їх тому, що їх фактичні показники найбільш наближені до еталонних показників. Простежується стагнація індикаторів знань. Насторожують чинники, які викликали її – погіршення рівня фінансування освітньої, наукової та науково-технічної сфери та зменшення питомої ваги тих, хто отримує вищу освіту.

Таблиця 3.4.1.4

Індекси груп індикаторів неоіндустріальної модернізації

Назва міста	Економічні індикатори				Соціальні індикатори				Індикатори знань			
	2000	2005	2008	2012	2000	2005	2008	2012	2000	2005	2008	2012
Запоріжжя	46	48	51	53	95	95	96	96	55	51	54	54
Бердянськ	37	38	43	45	95	95	96	96	52	48	50	51
Мелітополь	43	45	49	50	95	95	96	96	51	44	50	50
Токмак	41	43	48	49	95	95	96	96	50	50	50	50
Енергодар	52	54	61	63	95	95	96	96	51	50	50	50

Примітка:

x – розрахунок не проводився через конфіденційність або відсутність статистичної інформації

Слід також відмітити позитивну динаміку розвитку групи економічних індикаторів, незважаючи на доволі слабкі темпи росту індексу даної групи індикаторів. Слабкі темпи росту індексу економічної групи індикаторів викликані відповідними тенденціями зростання валового продукту міста на душу населення.

Показник зростання індексу неоіндустріальної модернізації має завдячувати соціальним індикаторам, а темпи його зростання позитивним темпам розвитку інших двох груп індикаторів (табл. 3.4.1.5). Отже головна увага має бути спрямована на пошук механізмів розвитку економічних індикаторів і індикаторів знань, що зніме обмеження щодо зростання інтегрального індексу неоіндустріальної модернізації.

Таблиця 3.4.1.5

Індекс неоіндустріальної модернізації промислових міст Запорізької області

Назва міста	2000	2005	2008	2012
Запоріжжя	65	65	67	68
Бердянськ	61	61	63	64
Мелітополь	63	61	65	65
Токмак	62	63	65	65
Енергодар	66	67	69	70

Таким чином, розрахунки показали, що найбільші ризики промислових міст Запорізької області знаходяться у групі економічних індикаторів. В той же час по групах індикаторів надання та накопичення знань існує суттєвий резерв, задіяння якого стане драйвером розвитку не тільки економічний, а й соціальних індикаторів. У зв'язку з цим, модель неоіндустріальної модернізації промислових міст Запорізької області, повинна ґрунтуватися на наступних складових:

1. Розширення та поглиблення взаємодії та партнерства місцевих органів влади, приватного сектора та суспільства при розробці та реалізації стратегії розвитку міста.
2. Забезпечення збалансованого розвитку наявного індустріального потенціалу міста з стійким збільшенням в його виробничо-економічній структурі частки наукоємних і високотехнологічних виробництв, що випускають продукцію з максимальною доданою вартістю, екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих виробництв.
3. Інтенсивне використання потенціалу підприємницької свободи та інноваційно-інвестиційної активності суб'єктів економіки.
4. Активне сприяння розвитку інтелектуального потенціалу області та його залученню в процеси розвитку промислового базису області.
5. Збільшення в обсязі реалізованої продукції та послуг частки внутрішнього ринку.
6. Використання сучасних форм організації промислового виробництва та розподілу продукції (кластери, мережеві структури, технологічні платформи, промислові парки тощо).

Проведене дослідження показало, що досить істотний вплив на низькі темпи розвитку процесів модернізації міської агломерації надає слабе використання можливостей міст-ядер і нерозвиненість вертикальних і горизонтальних механізмів, здатних зробити позитивний вплив на міста супутникової зони. В першу чергу це відноситься до міст Запоріжжя та Бердянськ, які недостатньо ефективно використовують можливості агломераційного ефекту в нарощуванні виробничого і інтелектуального потенціалів, стимулювання розвитку виробничої та соціальної інфраструктури, зародження та становлення нових галузей виробництва міської агломерації.

Потужними міськими агломераціями Запорізької області є Південна агломерація «Бердянськ-Мелітополь-Токмак» та Північна агломерація у вигляді осі «Запоріжжя-Енергодар», з перспективою об'єднання їх в одну мега-агломерацію «Метелик» (рис. 3.4.1.1), до якої в подальшому приєднається місто Пологи. Кожна агломерація має крупні транспортні вузли (морські порти та аеропорти), які є важливими конкурентними перевагами для стимулювання економічної та соціальної активності міст.

Рис. 3.4.1.1. Мега-агломерація міст Запорізької області «Метелик»

Одночасно із заходами розвитку агломерації міст Запорізької області необхідно впроваджувати заходи, які мають протидіяти наслідкам дії доцентрових сил: проведення систематичного контролю за станом екологічної безпеки, якістю та достатністю послуг соціального та інфраструктурного характеру, рівнем злочинності тощо.

3.4.2. Оцінка бази неоіндустріалізму міст Полтавської області

Проведене дослідження було спрямовано на оцінку нео- і постіндустріального потенціалу міст та розробки рекомендацій щодо обрання оптимальної для них концепції модернізації економіки, визначення основних індикаторів якості процесів модернізації. Особливо це актуально для Полтавської області, на базі якої було проведено розрахунки. Економіка області збалансовано сполучає індустріальні, сільськогосподарські галузі та сферу послуг, які в змозі споживати знання, створювати інновації та розвивати високотехнологічні сектори економіки.

Економічна модернізація передбачає інтенсифікацію процесу економічного відтворення, яка досягається завдяки посиленню процесів диверсифікації та зростання диференціації праці, енергетичного обладнання виробництва, перетворення науки у виробничу (економічну) силу і розвитку раціонального управління виробництвом [13]. До її складових відносять: а) заміна сили людини або тварини неживими джерелами енергії, такими як пар, електрику або атомна енергія, використовувані у виробництві, розподілі, транспорті та комунікації; б) відділення економічної діяльності від традиціоналістського оточення; в) прогресуюча заміна знарядь праці машинами і складними технологіями; г) зростання в кількісному і якісному відношенні вторинного (промисловість і торгівля) і третинного (обслуговування) секторів економіки при одночасному скороченні первинного (видобуток); д) зростаюча спеціалізація економічних ролей і кластерів економічної діяльності виробництва, споживання та розподілу; е) забезпечення зростання, достатнього для одночасного регулярного розширення виробництва та споживання; ж) зростаюча неоіндустріалізація.

Модернізація стала чинником створення економічних форм та інститутів, що сприяють розвитку і домінування товарно-грошових відносин у виробництві, споживанні та примусі до праці, що призвело до розвитку капіталізму. Це, в свою чергу, спричинило розвиток і поширення ринкових відносин, формування і розвиток національних і транснаціональних ринків. Використання досягнень науки в бізнесі сприяло науково-технічній революції і перетворення науки в одну з важливих виробничих сил. Економічна модернізація також передбачає постійне вдосконалення методів управління економікою і виробничих технологій, що сприяло появі раціональної бюрократії, менеджменту та економічної науки. Таким чином, під економічною модернізацією в цьому зв'язку слід розуміти структурні, технологічні та інституційні зміни в національній економіці, спрямовані на підвищення її міжнародної конкурентоспроможності.

Географічне розташування Полтавської області сприяє якісній модернізації економіки її міст. Серед 7 областей-сусідів є області які стимулюватимуть неоіндустріальний розвиток і ті, хто буде використовувати його результати. Так, сусідство з Дніпропетровською, Харківською, Київською та Сумською областями дозволить залучати їх інноваційний, промисловий та науковий потенціал. Кіровоградська, Чернігівська та Черкаські області будуть користатися результатами нової індустріалізації Полтавського регіону. Подальше розвинення транспортної інфраструктури посилить процеси модернізації, внаслідок прискорення комунікаційних, наукових, технологічних тощо зв'язків. Для дослідження було обрано міста Полтавського регіону, які мають статус обласних. Оцінка пост- та неоіндустріальної модернізації проводилася за допомогою системи індикаторів, на основі яких визначається інтегральний показник (індекс модернізації), що дає узагальнену оцінку сукупності індикаторів. Індустріальна модернізація міста не оцінювалася, оскільки міста створювалися внаслідок індустріалізації. Тому міста вже пройшли стадію індустріалізації. Суперечки можуть йти навколо масштабів чи фаз індустріальної модернізації, але факт індустріалізація = урбанізація вже безперечний.

Розрахунок здійснювався за вдосконаленою методикою, яку викладено в роботах [14, с. 50-67; 17-20]. Удосконалення методики було викликано недосконалістю вітчизняного механізму обліку статистичної інформації, необхідністю врахувати особливості неоіндустріалізації, екологічну та навчальну складові процесів модернізації, які не були відображені в базовій методиці. Статистичні обмеження, пов'язані з тим, що вітчизняна система не веде статистичного обліку деяких показників на рівні міст, необхідних для розрахунку визначених стадій модернізації. Тому від використання деяких показників було прийнято рішення відмовитися, а ряд необхідних показників замінити на інші. Необхідність врахування особливостей неоіндустріального розвитку потребувало замінити показник «співвідношення доданої вартості в сфері послуг і ВВП» на «співвідношення доданої вартості в сфері виробництва з високою доданою вартістю і ВВП».

Перелік індикаторів було також доповнено двома показниками: питома вага тих, хто підвищив кваліфікацію та отримав нову професію та питома вага утилізованих відходів. Перший показник доповнює концепцію навчання протягом життя, яка є однією з провідних у пост- та неіндустріальних системах. Другий показник дає пряме уявлення про якість технологій, які використовуються. Пост- та неіндустріальні системи спираються на високотехнологічні виробництва, які відрізняються своєю безвідходністю та/або повторною переробкою відходів.

У сучасному світі домінують дві концепції соціально-економічного розвитку: постіндустріальна та неіндустріальна. Під постіндустріальною модернізацією розуміється перехід від індустріального суспільства до суспільства знань. Ця концепція була розроблена в 70-х роках минулого століття і до сих пір ще не втратила своєї актуальності. Концепція постіндустріального суспільства була висунута американським соціологом і політологом Деніелом Беллом, професором Гарвардського і Колумбійського університетів, в 1973 р [15]. Його ідея полягала в тому, що постіндустріальне суспільство характеризується рівнем розвитку послуг, їх переважанням над усіма іншими видами господарської діяльності в загальному обсязі ВВП і відповідно чисельністю зайнятих у цій сфері (до 90% працюючого населення).

Неоіндустріальна модернізація відображає новий етап розвитку індустріалізації в напрямку підвищення частки наукомісткого передового виробництва. Дана концепція зародилася порівняно недавно, хоча перші дослідження на цю тему були розпочаті навіть раніше досліджень з проблем постіндустріалізації. Джон Кеннет Гелбрейт, американський економіст канадського походження, в 1967 р висунув ідею нового індустріального суспільства [16]. За його думкою, однією з головних економічних характеристик є зміна структури робітничого класу шляхом збільшення частки зайнятих розумовою кваліфікованою працею. Однак, на відміну від концепції постіндустріального розвитку, яка також спирається на зміну структури робочої сили тільки у бік сфери надання послуг, основним завданням даної трансформації стає підтримка високих темпів виробництва.

Спираючись на вищевикладені концепції, було здійснено спробу провести кількісну оцінку процесів пост- і неоіндустріальної модернізації. Результати розрахунків показали, що столиця регіону, хоча й непереконливо, але лідирує за постіндустріалізацією (табл. 3.4.2.1). Така ж сама картина складається й по інших регіонах України, де авторами було проведено аналогічні оцінки [17-20]. Вибивається із загальної картини ситуація, яка склалася в сфері неоіндустріального розвитку міст Полтавської області. Уперше індекс даної стадії модернізації вище у міста обласного значення, ніж у регіональній столиці (табл. 3.4.2.2). Це явище необхідно більш детально дослідити, але вже зараз можливо стверджувати, що в неоіндустріальній модернізації виграють ті, хто спирається на більш наукоємні виробництва та виробництво кінцевого продукту. За промисловим виробництвом, і в першу чергу продукції переробної промисловості, м. Кременчук випереджає м. Полтаву, що й обумовило його достатньо суттєве неоіндустріальне лідерство.

Таблиця 3.4.2.1

Індекс постіндустріальної модернізації окремих міст Полтавської області

Міста Полтавської області	2005	2008	2010	2013
Полтава	62	64	67	66
Комсомольськ	53	49	50	55
Кременчук	59	66	60	65
Лубни	49	51	49	53
Миргород	44	48	47	46

Вищий індекс постіндустріальної модернізації м. Полтави був забезпечений завдяки групі індикаторів «Інновації в знаннях». Однак й тут столичний статус допоміг м. Полтаві. З трьох показників, вона отримала переконливу перемогу лише по показнику кількості зайнятих у науково-дослідних і дослідно-конструкторських роботах (НДДКР). По рівню фінансування НДДКР м. Полтава ще більш-менш сперечається з м. Кременчук, то за кількістю інноваційно-активних мешканців – непристойно значно програє.

В групі індикаторів «Передача знань» міста Полтава та Кременчук мають майже однакові показники, а ось в групі «Якість життя» фаворитами переважним чином є міста Лубни та Комсомольськ. Однак їх перевага отримана завдяки значно нижчим показникам дитячої смерт-

ності, що, можливо, викликано не якістю медичних послуг, а демографічними чинниками. В останній групі «Якість економіки» безперечним лідером є м. Кременчук, що знову підтверджує тезу: концентрація підприємств високої стадії переробки ресурсів – це ознака якості економіки.

Неоіндустріальна концепція розвитку вимагає більш прискіпливого ставлення до розвитку наукової та освітньої сфер та якомога щільнішого та якіснішого впровадження результатів їх діяльності до ланцюжків створення додаткової вартості. Саме науково-освітній потенціал, органічно вбудований у промисловість м. Кременчук, дозволив йому отримати найвищий індекс неоіндустріалізації. По групах економічних індикаторів і індикаторів знань м. Кременчук переважає всі інші міста Полтавської області, у тому числі столицю регіону. Навіть більше, по групі індикаторів знань перевага складає від 7 (у 2005 р.) до 25 (у 2013 р.) пунктів. Це достатньо суттєва перевага. Такий розрив був лише в Харківській області між м. Харків і іншими містами регіону. Але там це обумовлено історичними чинниками: Харків завжди розвивався як центр науки та освіти.

Таблиця 3.4.2.2

Індекс неоіндустріальної модернізації окремих міст Полтавської області

Міста Полтавської області	2005	2008	2010	2013
Полтава	69	64	64	63
Комсомольськ	56	57	57	57
Кременчук	72	74	72	72
Лубни	53	55	56	57
Миргород	51	52	52	52

Інтегральний індекс неоіндустріальної модернізації м. Кременчук проявляє ознаки стагнації. До того ж навіть хронічної стагнації. Такий стан знову обумовлений відповідними тенденціями в групі індикаторів знань на фоні відсутності будь-яких змін в інших групах індикаторів. Проте відсутність неоіндустріального розвитку м. Кременчук не дозволило м. Полтаві не тільки його наздогнати, а й відстати. Збільшення розриву між індексами двох міст з 3 до 9 пунктів знову було обумовлено групою індикаторів знань, які в м. Полтаві, починаючи з 2005 р., значними темпами знижуються. За період з 2005 по 2013 рр. зниження склало 22 пункти.

Таким чином, можна констатувати, що головна проблема міст Полтавської області – це недостатній рівень розвитку наукової та освітньої сфер, внаслідок чого порушується зв'язок між елементами у трикутнику «наука-освіта-промисловість». У сучасному світі наука та освіта є одним з головних складових механізму соціально-економічного розвитку. Прикладом може служити місто Вашингтон (США), яке має найбільший в країні відсоток дорослих з вищою освітою та професійним ступенем. Внаслідок того, що Вашингтон значно випереджає інші міста США за середнім рівнем освіти своїх жителів, він займає друге місце в США за рівнем середнього індивідуального та сімейного доходу.

Ситуація в сфері науки та освіти, що склалася досліджуваних містах Полтавської області, свідчить, що напрямок постіндустріального розвитку соціально-економічної системи регіону не актуальний. Головною перешкодою є низькі можливості самофінансування, внаслідок різних причин, у тому числі – низького попиту на продукцію та послуги, які ці сфери генерують. Можливість вести самостійну економічну політику, якісно функціонувати та стійко розвиватися за рахунок власних коштів – вимога постіндустріального розвитку, яку міста Полтавської області не в змозі виконати.

Альтернативою постіндустріалізації є нова індустріалізація, яка науку та освіту розглядає не як самостійну галузь виробництва, а як чинник виробництва. Маючи достатній промисловий базис, міста Полтавської області можуть сприяти впровадженню науки та освіти в індустріальну систему шляхом посилення партнерства між ними, що гарантовано запустить механізми поетапного зростання інноваційного, кваліфікаційного та продуктивного потенціалу економіки регіону.

Отже, як вже зазначалося, виявлені порушення проявляються як серед внутрішніх, так і серед зовнішніх зв'язків соціально-економічної системи міст Полтавської області. Тому для відновлення якості зв'язків та переорієнтацію економіки регіону на рейки неоіндустріального розвитку необхідно:

розширити та поглибити партнерства між наукою, освітою, владою, приватним сектором та суспільством при розробці та реалізації стратегій та програм розвитку міста;

при відборі заходів до міських програм розвитку пріоритет віддавати наукоємним і високотехнологічним проектам, екологічно безпечним та спрямованим на ресурсо- та енергозбереження, проектам, які передбачають створення кінцевої продукції з найвищим рівнем доданої вартості;

впроваджувати міжміські цільові інфраструктурні, соціальні, економічні, науково-освітні, екологічні програми розвитку;

активно залучати інтелектуальний потенціал громадян та потенціал суспільних організацій міста в процеси розвитку його виробничого базису;

використовувати сучасні форми організації виробництва та розподілу продукції (класери, мережеві структури, технологічні платформи, промислові парки тощо).

Влада міст Полтавської області може використати ще один позитивний досвід м. Вашингтон. Це залучення мобільного кваліфікованого персоналу зі спірних територій (зон бойових дій). Під час війни у В'єтнамі в Америці була прийнята програма Amnesty (Помилування), яка дозволила безперешкодно іммігрувати до країни. Завдяки цієї програмі значна частина проамериканськи налаштованих в'єтнамців змогли виїхати до Вашингтону з зони бойових дій. У теперішній час можливо розробити та впровадити механізм залучення до міст Полтавської області кваліфікованих фахівців з зони бойових дій Донецької та Луганської областей.

Рівень урбанізації Полтавської області (62%) є достатньо високим, хоча й нижче за середній по Україні (69%) [21, с. 20]. Це надає переваги для розвитку міст регіону, особливо якщо задіяти агломераційний потенціал області. Сьогодні в Полтавській області географічно склалися два агломераційні вектори: «Полтава-Миргород-Лубни» та «Кременчук-Комсомольськ». Обидва вектори мають яскраво виражених лідерів – міста Полтава та Кременчук. Ці міста мають стати містами-ядрами, спроможними задіяти всі механізми розвитку населених пунктів супутникової зони. Для посилення агломераційного ефекту пропонується ієрархувати агломерація: нижня ступень (горизонтальні зв'язки) – це агломераційні вектори; верхня ступень (вертикальні зв'язки) – агломераційний п'ятикутник «Полтава-Миргород-Лубни-Кременчук-Комсомольськ».

Регіональні органи влади мають резерви як розвивати міста, які входять до агломераційних векторів «Полтава-Миргород-Лубни» та «Кременчук-Комсомольськ», так і сприяти розвитку субурбії, розташованої по обидві сторони від них. В субурбії необхідно проводити політику створення місць міського праці. Слід розвивати сільські поселення: насичувати їх мінізаводами, капіталізувати та ущільнювати житло, використовувати місцеві ресурси води, палива, їжі тощо. Потрібно також розвивати соціальну, культурну та транспортну інфраструктуру, яка зв'яже міста в агломераційні мережі, та наукову і освітню сфери в містах-ядрах. Посилити процеси розвитку субурбії можливо за рахунок вищеназваної програми залучення кваліфікованої сили з територій бойового конфлікту.

Поряд із заходами розвитку агломерації міст Полтавської області необхідно впроваджувати заходи, які мають протидіяти наслідкам дії доцентрових сил: проведення систематичного контролю за станом екологічної безпеки, якістю та достатністю послуг соціального та інфраструктурного характеру, рівнем злочинності тощо.

3.4.3. Перспективи неоіндустріального використання агломераційного ефекту

При правильному використанні агломераційного ефекту взаємодії міст в регіоні створюються конкурентоздатні кластери [10], що також концентрує економіку на даній території. Прояв агломераційних ефектів на території відбувається в трьох основних напрямках:

концентрація виробників кінцевих товарів (або фірм-експортерів) і виробників послуг;
зростання реального доходу працівників (споживачів) із-за ефекту домашнього ринку;
аккумуляція неявних знань.

По-перше, це концентрація виробників кінцевих товарів (або фірм-експортерів) і виробників послуг (рис. 3.4.3.1). У даній ситуації ключовим чинником початку агломераційного процесу стає експортна орієнтація регіону. Зростання економічної активності в регіоні виникає довкола експортних підприємств за сприятливих умов зовнішньої торгівлі.

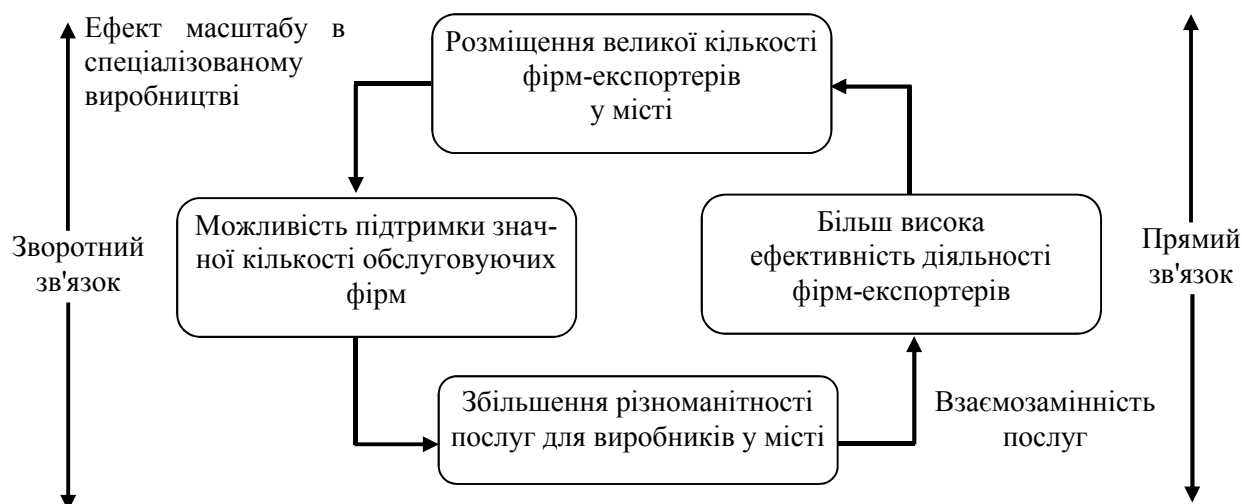

Рис. 3.4.3.1. Причинно-наслідкові зв'язки в територіальній агломерації виробників кінцевих товарів (фірм-експортерів) і виробників послуг [11]

Ефективний розвиток експорту створює передумови для появи обслуговуючих компаній. Їх наявність та різноманітність покращує інституційне і інфраструктурне середовище регіону, який, у свою чергу, стає бажаним місцем для локалізації інших експортних підприємств суміжної спрямованості. Поява нового промислового підприємства у багатьох випадках стимулює розвиток місцевих компаній-постачальників, які прагнуть задовольнити потреби цього підприємства у сфері виробництва, маркетингу та розподілу продукції, яку воно випускає. Розташування промислового підприємства в безпосередній близькості від постачальників дозволяє йому користуватися перевагами зручніших способів взаємодії з ними і обмінюватися новими ідеями та міркуваннями з приводу скорочення витрат виробництва. Конкурентна боротьба між постачальниками вихідних ресурсів призводить до зниження цін на продукцію, підвищенню її якості, а також до використання нових технологій на ринку вихідних ресурсів, що, у свою чергу, підвищує конкурентоспроможність нового промислового підприємства в міжнародній торгівлі.

Важливими стимул-реакціями розвитку агломераційного процесу в даному випадку є ефект масштабу в спеціалізованому виробництві та додаткові послуги. Ефект масштабу (економія від масштабу) виробництва має місце у разі, коли середній об'єм витрат на виробництво продукту знижується в міру збільшення кількості одиниць продукції, випущених однією компанією. Економія від масштабу дозволяє компаніям забезпечити досить низькі середні витрати на виробництво одиниці продукції, що дає їм переваги перед конкурентами, які діють на ринку.

Другий варіант прояву агломераційного ефекту – це зростання реального доходу працівників (споживачів) (рис. 3.4.3.2).

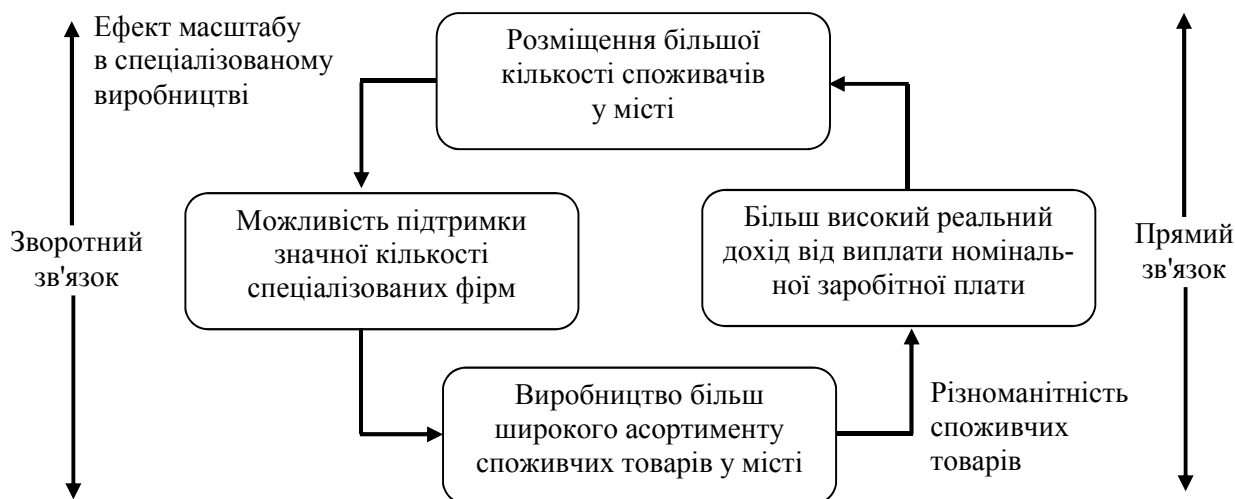

Рис. 3.4.3.2. Причинно-наслідкові зв'язки в територіальній агломерації виробників споживчих товарів і працівників (споживачів) [12]

Цей варіант виходить з припущення, що в місті виробляється більша різноманітність споживчих товарів. При економії транспортних витрат ці товари можуть бути придбані за нижчою ціною, ніж в інших регіонах. Таким чином, знаючи номінальну заробітну плату та враховуючи любов споживачів до різноманітності, можна вважати, що реальний дохід працівників цього регіону збільшується. У свою чергу, це спонукає до переїзду в регіон нових працівників і поступового зростання попиту на споживчі товари.

Завдяки ефекту домашнього ринку (тобто виграшу від розміщення виробництва поряд з емним ринком) більша кількість фірм в місті (регіоні) пропонує нову різноманітність товарів для споживачів. Як показано на рисунку, кругова причинність концентрації фірм і працівників в місті (регіоні) формується через прямі зв'язки (пропозиція більшої різноманітності товарів збільшує реальний дохід працівників) і зворотні зв'язки (велика кількість споживачів залучає нові фірми). Отже, через грошові екстерналії, обумовлені ефектами прямих і зворотних зв'язків, економія масштабу на рівні фірм трансформується в зростаючу віддачу на рівні міста в цілому.

У сучасних умовах розвиток промислових підприємств вимагає тісної співпраці з установами освіти та науки, що є головними рушійними силами науково-технічного прогресу (НТП). НТП робить позитивний вплив на процеси модернізації через стимулювання створення сучасних високотехнологічних галузей виробництва та розвитку прогресивних форм організації виробництва (кооперації, комбінування, інтеграції), що у свою чергу впливає на розміщення виробничих потужностей і формування стійких зв'язків між виробництвом і населеними пунктами. Так розвиток вугледобувної та металургійної галузей стимулювали формування відповідних вертикально-інтегрованих промислових комплексів і ряд пов'язаних з ними галузей – хімічну (в першу чергу коксохімію) і машинобудування (в першу чергу – важке). На рис.3.4.3.3 показані основні причини концентрації високотехнологічних компаній, промислових або фінансових фірм в окремих регіонах.

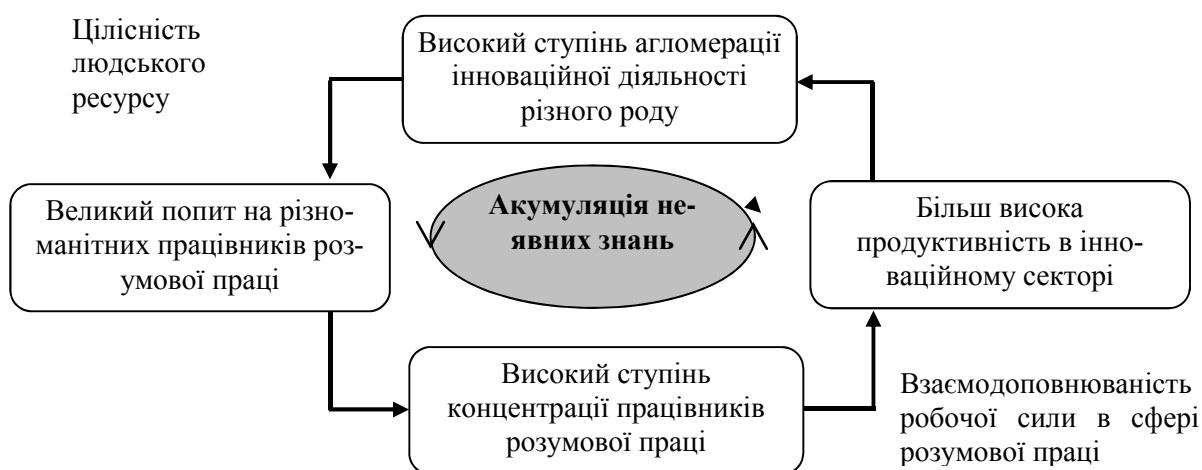

Рис. 3.4.3.3. Причинно-наслідкові зв'язки в територіальній агломерації інноваційної діяльності і працівників розумової праці [12, с.12]

Також на рис. 4 показано, як різноманітність працівників-фахівців призводить до агломеративного процесу відносно інноваційної активності. Однак тут важливо зазначити, що концентрація працівників розумової праці відбувається виключно в умовах інституційної і інфраструктурної підтримки. Акумуляція неявних знань формується при міжособистісному спілкуванні фахівців різного профілю.

Література до підрозділу 3

1. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2011: Назустріч економічному зростанню та процвітання. – Фонд «Ефективне управління»: «Друкарський Дім «Коло», 2011. – 205 с.

2. Регіони України 2012: статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики, 2013. – Ч. 1. – 511 с.
3. Регіони України 2012: статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики, 2013. – Ч. 2. – 810 с.
4. Заборова Е.Н. Город как социальное пространство / Е.Н. Заборова, А.Ф. Исламова // Социс. – 2013. – № 2. – С. 97-101.
5. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика. Общество. Культура / М. Кастельс. – М., 2000. – 342 с.
6. Колосов В.А. Принцип полицентризма в региональной политике и роль крупных городов как локомотивов развития / В.А. Колосов // Проблемы государственной политики регионального развития России: материалы Всероссийской научной конференции (Москва, 4 апреля 2008 г.). – М.: Научный эксперт, 2008. – С. 94-106.
7. Доклад о росте. Стратегии устойчивого роста и инклюзивного развития. – М.: Издательством «Весь Мир», 2009. – 179 с.
8. Форрестер Дж. Динамика развития городов / Дж. Форрестер. – М.: Прогресс, 1974. – 212 с.
9. Tony Gilmour. Dialogues in Urban Planning: Towards Sustainable Regions. 1st ed / Tony Gilmour, Edward J. Blakely, Rafael E. Pizarro. – Sydney: Sydney University Press, 2008.
10. Ottaviano G. Agglomeration and trade revisited / G. Ottaviano, T. Tabuchi, J.-F. Thisse // International economic review. – 2002. – Vol. 43, № 2. – P. 136-151.
11. Fujita M. The Development of Regional Integration in East Asia: from the Viewpoint of Spatial Economics / M. Fujita // Review of Urban & Regional Development Studies. – 2007. – V. 19, № 1. – P. 2-20.
12. Растворцева С.Н. Управление развитием процессов концентрации экономической активности в регионе: подходы новой экономической географии: монография / С.Н. Растворцева. – М.: Экон-информ, 2013. – 131 с.
13. Модернизация. – Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
14. Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае (2001-2010) / пер. с англ. под общей редакцией Н.И. Лапина / Предисл. Н.И. Лапин, Г.А. Тосунян. – М.: Издательство «Весь Мир», 2011. – 256 с.
15. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М.: Академия, 2004. – 578 с.
16. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество: пер. с англ. / Дж. Гэлбрейт. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Транзиткнига»; СПб.: Terra Fantastica, 2004. – 602 с.
17. Котов Є.В. Порівняльна оцінка стану модернізації промислових міст Донбасу / Є.В. Котов, В.І. Ляшенко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна політика в Україні: сучасний стан та шляхи активізації: [зб. Наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів: ІРД НАН України, 2014. – Вип. 3(107). – С. 261-275.
18. Котов Е.В. Оценка уровня модернизации городов и регионов при разработке стратегий опережающего развития / Е.В. Котов, В.И. Ляшенко // Устойчивое развитие экономики: опережающее развитие / В.А. Подсолонко, Е.А. Подсолонко, В.Н. Храпко и др. – Симферополь: ДИАЙПИ, 2013 – 610 с.
19. Котов Є.В. Напрями активізації процесів модернізації промислових міст і їх агломерацій / Є.В. Котов, В.І. Ляшенко / Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми / О.М. Алимов, О.І. Амоша та ін.; за заг. ред. В.І. Ляшенка; ІЕП НАН України, КПУ. – Запоріжжя: КПУ, 2014. – С. 791-794.
20. Котов Е.В. Проблемы и перспективы неоиндустриальной модернизации экономики промышленного региона на примере Запорожской области / Е.В. Котов, В.И. Ляшенко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво – 2014. – № 4 (79). – С. 19-33.
21. Стратегія розвитку Полтавської області на період до 2020 року. Затверджена розпорядженням Голови полтавської обласної державної адміністрації № 186 від 10 червня 2014 року, Полтава. – 131 с.

Розділ 4. ДОНБАС – РАКОВА ПУХЛИНА ЧИ НЕОІНДУСТРІАЛЬНА ТОЧКА ЗРОСТАННЯ?

Все люди, которые достаточно долго общаются с Зоной, подвергаются изменениям — как фенотипическим, так и генотипическим. Вы знаете, какие дети бывают у сталкеров, вы знаете, что бывает с самими сталкерами. Почему? Где мутагенный фактор? Радиации в Зоне никакой. Химическая структура воздуха и почвы в Зоне хотя и отличается от окружающей, но никакой мутагенной опасности не представляет. Что мне в таких условиях — в колдовство начать верить? В дурной глаз?

Братья Стругацкие «Пикник на обочине»

На думку деяких російських експертів, унітарна українська держава в колишніх межах неможлива. Саме унітарна українська держава розвалилася на Євромайдані, потерпіла крах, повернути його не можна. На жаль, цього не розуміє і домінуюча сьогодні частина провладного інтелектуального класу. Офіційна ідеологія побудови української нації з помітним акцентом на західні, так звані «європейські цінності», а не на вітчизняні «поняття» стала стріжнем політичного життя офіційного режиму. Крок вліво, крок управо вважається втечею. Але з цією ідеологією не може погодитися величезна частина людей, що мешкають особливо в Південно-східній Україні, — близько 30% жителів України називають рідною мовою російську, майже така ж частка економіки орієнтована на російський і пострадянські ринки. Особливо це не сприймається на Донбасі.

Росіяни вважають, що Україна, якщо і збережеться як єдина країна (можливо і без Криму), все одно вже ніколи не буде такою, як раніше. Повернення до часів до Євромайдану неможливе. Нинішній Донбас вже ніколи не зможе бути частиною України, якщо та намагатиметься стояти на підставах унітарності і етнонаціональної ідеології. Самопроголошені Донецька і Луганська народні республіки в певному, як економічному, так і духовному значенні вже частина Росії, оскільки по факту є форпостом «російського світу» в конфлікті, що розгортається. Російська Федерація, навіть якщо б того захотіла, вже не зможе відмовитися від впливу в цих регіонах і від допомоги Донбасу. Питання в тому, які форми впливу і допомоги зараз можливі і потрібні.

Відповідь на це питання пов'язана з можливістю перемоги або стабільного контролю «ополченців» над територією регіону. Донбасівське ополчення — це, звичайно, не регулярна армія, тобто його організованість, перша вимога, при веденні бойових дій відносно невелика. Проте, по-перше, серед ополченців немало тих, хто пройшов серйозну підготовку і навіть має досвід бойових дій: ветерани спецназу, що воювали в Афганістані, ветерани-десантники. По-друге, боєздатність української армії все ще — низька. Якщо Київ не отримає військової допомоги у вигляді сучасної військової техніки, інструкторів і найманців, військова перемога для нього, принаймні в найближчій перспективі, майже недосяжна. З іншого боку, сил ополчення недостатньо, щоб узяти під контроль усю територію двох регіонів. Звідси найбільш вірогідний хід бойових дій — продовження локальних зіткнень. Унеможливити перемогу ополчення у більш віддаленій перспективі не можна.

«Глубина разлома в обществе после начала военных столкновений в Донбассе больше, чем кажется на первый взгляд, — апологеты самопровозглашенных республик готовы убивать даже родственников. В начале августа 2014 г. мне позвонил брат из Луганской области. Не успели обменяться фразами о том, как дела друг у друга, как он угрюмо сказал: “Я ухожу в ополчение, защищать свой край”. Полминуты в телефонной трубке висело угрожающее молчание. Наверное, мне нужно было отговорить его от неразумного поступка, но я не стал. И вот по какой причине. Два года назад я переехал в Киев из небольшого шахтерского городка Ровеньки. Моя мама — учительница начальных классов, отец — шахтер. Он всегда повторял, что я должен чего-то добиться в жизни и всячески мотивировал к переезду в столицу. Отношения в вертикали отец и сын у нас последние несколько лет были очень хорошие. Я говорил ему, как признателен за отцовство, и заключал в благодарные объятия. Подобное было и с братом — он для меня друг. Но после Евромайдана что-то начало меняться в нашей семье,

будто разлом в земле расколол мир на две части. По одну сторону остался я, а по другую - брат с родителями.

Мои родственники, мягко говоря, не приняли события в центре Киева, а когда проводились референдумы по поводу создания так называемой ЛНР, ходили голосовать. Затем мне не раз доводилось выслушивать обвинения, мол, фашисты захватили власть, правосеки идут всех вырезать, националисты отравили питьевую воду, все шахты закроют, а их физически уничтожат. Никакие аргументы не действовали, все посылы к логике разбивались о стену непонимания и отчуждения. И вдруг вместе с аргументами за этой стеной оказался и я. В какой-то момент для самых близких людей я превратился в злого бандеровца, у которого из пасти капает голодная слюна по донбасскому роду. Напигованные российской пропагандой и обвинениями регионов в адрес Евромайдана, облепленные слухами и сплетнями, как днище корабля ракушками, илом и бог еще знает чем, они стояли на своем – весь мир против них. В общем, я стал идеологическим людоедом для брата и родителей.

Это тяжело осознавать первые минуты, но со временем разлом в нашей семье стал обыденностью. Алгоритм общения – они обвиняют, а я не протестую – привычным. Недавно я перестал общаться с отцом. Мало разговариваю с матерью. И вот теперь брат. Когда он позвонил мне, то спрашивал: почему, мол, его вдруг считают террористом, как говорят по ТВ, ведь он только живет в Луганской области и ни в чем не виноват. В двух фразах он успел обвинить украинские войска в геноциде, заявить, что готов защищать своих детей, дом, город, и пригрозил, чтобы я не встречался ему на поле боя – может убить. К чему этот рассказ? Чтобы многие уяснили то, что понял и я: разлом в обществе между жителями Донбасса и остальными украинцами давно перерос бытовую драму или коллизии семейных отношений. Это настоящий гражданский конфликт. Гражданская война. Просто некоторые боятся произносить это словосочетание вслух. По оценкам СБУ, в начале конфликта из 10 тыс. человек, которые воевали против украинской армии, около 7 тыс. были местными жителями. И никто не может подсчитать, сколько местных взяли оружие в руки, чтобы убивать, за весь период войны. Понимаете, если убийство в мирное время – преступление, то теперь это форма поведения. Значит, раскол произошел даже в моральных устоях. А у каждого из воевавших на стороне сепаратистов есть семьи и родственники, которые наверняка живут в других регионах Украины. И истории, подобные моей, встречаются чаще, чем кажется на первый взгляд.

Между проживающими в Донецкой и Луганской областях и другой частью страны протянулась невидимая пропасть, и теперь важно понять, есть ли дно в этом социальном надломе. Ведь главное в решении проблемы – не только признать ее наличие, но и измерить глубину, суммировать все противоречия. Нынешняя война – не просто взрывы, разрушенные дома, мосты и дороги. Это продырявленные души, разорванные родственные отношения, неприятие и ненависть к ближнему в наиболее запущенной форме. И первый шаг для исцеления общества состоит в том, чтобы признать это и прекратить прятаться от правды» [6].

Опоненти говорять: ДНР (ДФР) не зможе набути реальної самостійності, вийде новий варіант Абхазії або Придністров'я, чия державність доки не можна визнати переконливою. Але тут є очевидні відмінності на користь ДФР. По-перше, розміри. Населення Луганської і Донецької областей складає 6,6 млн чоловік, тоді як в Абхазії мешкає 240 тис. чоловік, а в Придністров'я – 513 тис. Абхазія – це інший етнос, схильний до деякої автаркії. Закритий кордон цієї республіки з Росією – їх власне рішення. Що стосується Придністров'я, то це слабкий в економічних відносинах, видалений, такий, що не має загального кордону з Росією регіон. Донецька і Луганська області мають протяжний кордон з Росією, господарство цих регіонів досить сильно і має великі коопераційні зв'язки з Росією. Процеси «зрощення» з Росією тут можуть пройти швидко і безболісно. Україна, звичайно, істотно бідніше за Росію. Міжнародні зіставлення 2011 року показують розрив по ВВП на душу населення в 2,7 разу. До речі, порівняно з попереднім раундом зіставлень (2005 рік) він виріс. Якщо порівнювати регіони Росії і України, то українські регіони «виявляться внизу таблиці». Луганська область, в Україні дев'ята за розміром ВРП на душу населення, в Росії виявилася б 72-ою. Донецька область дала б набагато «кращий» результат – 49-е місце.

«Я не хочу больше жить с этими людьми». – Эту фразу мне сказал друг, который пока еще живет на оккупированной территории Донбасса, где он вырос, но стратегически уже принял решение искать новую малую родину. То, что сейчас происходит в Донбассе – это да же не лихие 90-е. Это лихие 20-е, щедро приправленные лихими 30-ми. Грабежи, запугивания,

киднепинг. Но не это самое страшное. На Донбассе буйным цветом расцвело доноительство в лучших традициях довоенного СССР. Неосмотрительно сказанная фраза с малейшим намеком на критику самопровозглашенных республик обязательно будет донесена бдительными гражданами до карательных органов террористов. В лучшем случае можно откупиться деньгами. В худшем – оказаться в застенках местного «гестапо» в высокими шансами оттуда не выйти. Пропадают целыми семьями.

Общий низкий уровень образования большинства населения, кроме этого, позволяет очень сильно манипулировать массами через пропаганду. Многие действительно уверены, что война ведется, чтобы выселить местное население из их домов и заселить туда мифических бандеровцев пополам с нацгвардейцами. Обращения к здравому смыслу: зачем галичанам заселяться в экологически неблагоприятные села, если у них есть свои «гори-полонины», как правило, не работают. Война на Востоке Украины рано или поздно закончится, а проблемы останутся. И восстановление разрушенной инфраструктуры – проблема важная, но далеко не основная. Главная гуманитарная катастрофа Донбасса – потенциальная эмиграция наиболее образованной, думающей и активной части населения. Активные и так всегда покидали степь донецкую. Многие из моих донбасских друзей еще со школы знали, что вырастут и уедут. Кто покорять столицу, кто во Львов, кто вообще за границу.

Правление донецких на киевском престоле также вызвало две большие волны эмиграции: в 2006 и в 2010. На ключевые посты в государстве было принято ставить только своих. Даже анекдоты ходили, что из Донецка уже бомжеей забирают в Киев на руководящие должности. Теперь оттуда уедут даже те, кто, несмотря ни на что, все последние годы оставался верен своим корням. Те, кто пытался делать бизнес, обустроить нормальный быт, развивать родной край. Те, кто верил, что он строит будущее независимой Украины. На патерналистском, привыкшем жить общинами Донбассе, для таких, увы, не оказалось места. Развитие двигают элиты, в том числе, интеллектуальные. Кто будет вести в светлое будущее тысячи оставшихся на Востоке суровых донецких мужиков с сознанием ребенка – до сих пор непонятно» [7].

Проте і швидке приєднання до Росії Донецької і Луганської республік так, як це сталося з Кримом, неможливо в силу цілого ряду чинників. Поспішне визнання Росією цих республік, а тим більше введення російських військ на їх території може привести до неконтрольованої ескалації напруги між Росією і Заходом. Поки санкції відносно Росії носять швидше символічний характер. Серйозні економічні санкції багаті величезними втратами для європейських країн. Але якщо США зірве з різьблення (а їх потенційні втрати якраз невеликі) і вони змусять Європу піти на загострення, може захитатися уся нинішня конструкція міжнародних відносин; риси – політичні, економічні, військові – різко зростуть, і для Росії теж.

«От жизни в провинции на Донбассе остаются в душе вмятины и отпечатки. Я прожил в Луганской области больше 30 лет и отчетливо помню постоянно неосвещенные улицы, полные еле различимых силуэтов, образов и небольших отсветов от окон девятиэтажек. Это касается не только дорожек между домами, но зачастую даже центральных, автомобильных трасс. Что и говорит о скверах, проулках, закоулках без фонарного света. Больше половины жизни человек не видит своей тени из-за сплошной тьмы. То есть, не видит отображение себя на земле. В этом довольно символическом акте – отбрасывать тень – сокрыто больше, чем, кажется. Если хотите тень это часть самопознания себя, часть идентификации себя в мире. Так вот именно на месте самоопределения во многих людях зияла черная дыра, созвучная неосвещенным, глубоким улицам провинциального городка. И психологи, социологи, будут еще бесконечно вырисовывать картины духовной болезни, поразившей восток страны.

Понятно, что нет одной причины того, что происходит на востоке страны. И психологи, социологи, будут еще бесконечно вырисовывать картины духовной болезни, поразившей восток страны. Это невменяемость к логическим формулам, жизнь на иррациональной лестнице, спихивание вины на тех, кто не виноват – почва для десятки диссертаций и научных работ. Но туманным пятном на городском ландшафте до сих пор остаются темные артерии улиц. Это сплошная, почти абсолютная мгла оживляла в душе не только социальный дискомфорт, как то вдруг ограбят или побьют, она воскрешала во внутренности животный, доисторический страх неопределенности – жизнь наполнена темной материей. Именно в такой почве легко прорастают страхи иных форм, например боязнь «бандеровцев» или правосеков. Первое в чем нуждаются жители Донбасса это исцеление от детских страхов темноты» [8].

Проте міра економічної інтеграції Донецької, Луганської і сусідніх російських областей дуже велика. У 2010 році виник так званий єврорегіон Донбас. По суті, це міжнародна асоціація прикордонних територій, які самостійно вирішують питання економічного співробітництва. Окрім поточної роботи з'являються і нові сміливі проекти. Наприклад, заявлена ініціатива про відродження російського шахтарського містечка Гуково в якості логістичного центру, обслуговуючого увесь Донбас – і російську, і українську частини.

Спробуємо визначити характеристики груп населення Донецької і Луганської областей, що бажають їх бачити як самостійну державу: 1) населення, що не бажає наслідувати політику, стандарти і вимоги інших держав (ЄС, Росія, США), а прагне створити вільну, незалежну державу, що діє за своїми правилами гри; 2) населення, яке є в конфронтації з київською владою, переслідується нею, щось втратило і хоче зберегти те що залишилось через самостійність областей; 3) населення з відверто кримінальним минулим, яке вважає себе несправедливо покараним як радянською, так і сучасною владою; 4) населення, що не має власних аналітичних здібностей, легко довіряє як про- так і антиукраїнським настроям ЗМІ, піддається думці оточення (натовпу); 5) населення, якому за попередніх політичних, економічних, соціальних умов та відсутності «соціальних ліфтів» неможливо було піднятися до бажаного положення, статусу, кар'єри; 6) населення, яке ідентифікує самостійність з життям в Радянському Союзі і, прагне його повернення; 7) населення, що живе у бідності, соціально-незахищене, яке сподівається через самостійний статус держави вирішити проблеми власної бідності і підвищення життєвого рівня; 8) населення з патріотичним регіональним настроєм, що бажає за рахунок самостійного статусу регіону вирішити політичні, економічні і соціальні проблеми як регіону, так і свої особисто; 9) населення, зайняте на промислових підприємствах, тісно пов'язаних з Росією; 10) населення, що виступає проти негативних екологічних наслідків індустріалізації, зокрема видобутку сланцевого газу; 12) населення, яке щиро не бажає «насилницької українізації»; 13) населення, що виступає проти інтеграції України до Європейського Союзу; 14) населення, яке з тих чи інших причин виступає за побудову нової держави, виходячи з особливостей цивілізаційно-культурної ідентичності Донбасу і України в цілому. Як бачимо, таких «сепаратистів» не так вже й мало (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Економічні передумови самостійного розвитку Донбасу

Позитивні	Негативні
1	2
1. Донецька область – розвинений промисловий регіон(з семи найбільш розвинених регіонів України Донецька область робить найзначнішу частину продукції оброблювальної промисловості – 19,7%).	1. Донецька область – старопромисловий регіон, що функціонує на старій технологічній базі (переважна частка припадає на 2 і 3 технологічні уклади), з проблемними і депресивними територіями.
2. У Донецькій області сконцентровані великі підприємства України(якщо в Україні великі підприємства складають 0,6%, то в Донецькій області – 1%). Кількість зайнятих на цих підприємствах складає 62,4%, кількість реалізованої продукції – 65,1%. У промисловості зосереджені 4,6% великих підприємств, на них зайняті 82,1% працівників, об'єм реалізованої продукції – 91,8%.	2. Значна доля збиткових підприємств. Динаміка фінансового результату промисловості пов'язана, переважно, з орієнтованим на експорт металургійним комплексом, діяльність якого значною мірою залежить від кон'юнктури зовнішніх ринків збуту і цін на світових ринках.
3. Доля Донецької області у ВВП України перевищує її долю в чисельності населення (частка у ВВП складає 12,4%, доля в чисельності населення – 9,6%)	3. Низька інноваційна активність підприємств і низька сприйнятливість бізнесу до інновацій, поширено запозичення готових технологій.
4. Донецька область – активний учасник світогосподарських зв'язків. Має позитивне сальдо зовнішньої торгівлі (коефіцієнт покриття експортом імпорту складає 3,44). Прямі іноземні інвестиції за 5 років збільшилися в 3,7 разу, тоді як в Україні – в 2.65 разу.	4. Необхідність подолання відставання від світового рівня зажадає значних інвестицій на заміщення старого і підвищення долі високотехнологічного виробництва, переходу на інноваційний шлях розвитку.

1	2
5. Донецька область є одним з лідируючих регіонів України за провідним показником економічного розвитку регіонів – валовим регіональним продуктом на душу населення.	5. Необхідність значних фінансових впливань на державну підтримку вугільної промисловості(функціонування, будівництво, інноваційний розвиток)
6. Донецька область – один з лідерів виплати податків до бюджету, а офіційні міжбюджетні трансферти в Донецьку область в 1,1-2,2 разу нижче середніх по країні.	6. Потреба в значних інвестиціях на розвиток людського капіталу, зокрема, на підготовку висококваліфікованих сучасних кадрів, нестача в яких відчуватиметься у зв'язку з відтоком значної частини топменеджерів, перепідготовку кадрів, що вивільняються.
	7. Проблеми(у тому числі фінансові), пов'язані з націоналізацією великих стратегічних підприємств, що забезпечують економічну безпеку держави і знаходяться нині у власності олігархів, виконанням державою функцій по управлінню об'єктами своєї власності.
	8. Потреба в значних інвестиціях на інвестиційні реформи для будівництва нової держави.
	9. Складна економічна ситуація в короткостроковій перспективі
	10. Тривалість шляху післявоєнного відновлення інфраструктури і стабілізації економіки для подальшого розвитку.
	11. Зовнішні і внутрішні виклики, що ускладнюють становлення так званих ДНР та ЛНР

Характерним є наступний лист з Інтернету: «Донбас, де я прожила 18 років, де живуть мої друзі і рідні, зараз прийняв на себе удар колективної істерії пострадянського суспільства. І тому я відчуваю на собі всі наслідки конфлікту, який розгорівся у моїй країні і палахкотить у душах і головах багатьох моїх співвітчизників. У найбільш важкі моменти внутрішнього дроблення я згадую, що з цього приводу написав у своєму есе «Смертоносні ідентичності» французький письменник Амін Маалуф: «Ідентичність не ділиться ні навпіл, ні на три частини, ні на окремі чітко огорожені фрагменти. У мене не кілька ідентичностей, але тільки одна, складена з безлічі елементів, в певній пропорції, яка у кожної людини неповторна ». Хоч я і не знаходжу в цих словах колишньої розради і зберегти множинну ідентичність стає все складніше, зрозуміти і прийняти себе – залишається єдиним способом зберегти своє психічне здоров'я.

Донецьк – це місто, якому завжди комфортно жилося без будь-якої національної ідентичності. Місто переселенців, колишніх ув'язнених і гранично зубожілого пролетаріату, що не має нічого, крім сили своїх рук. Перш за все самовизначення будувалося за принципом «приватної власності», чітко розмежовуючи пролетаризоване місто і куркульські села, ще задовго до того, як ці поняття були взяті на озброєння більшовиками. Селянин, повна протилежність жителю міста в психологічному, культурному та економічному плані, до того ж говорив українською мовою. Адже мало хто зараз знає, а найчастіше просто заперечує той факт, що на території цієї області жили люди, які розмовляють українською мовою. Причини цього провалу пам'яті багато в чому містяться в політиці колективізації, в Голодоморі 32-33 років. Моя прабабуся, жителька села Чичеріне Донецької області, була однією з трьох, хто вижив у родині, де було одинадцять дітей. Вона розповіла вперше про те, що пережила, у віці 90 років вже своїм онукам і правнукам, коли остаточно переконалася, що серп і молот із будівлі сільради зняли, а жовто-синій прапор висів там уже кілька років. Розповідала про розстріли і людодійство, а в кінці вимовила фразу: «От якщо б Сталін знав...». На думку тих, чиї діти і батьки помирали від голоду, якби Сталін знав, то нічого б цього не було.

Дуже страшно усвідомлювати, що регіони, які найбільше постраждали від штучного голоду, і є ті, що найлютіше цей злочин заперечують. Люди, які говорили в той час українською мовою, не завжди усвідомлювали себе нацією, але завжди відчували себе господарями на

своїй землі і трималися за неї до останнього. Сім'я моєї прабабусі постраждала не тільки від того, що говорила українською мовою, а, швидше, тому, що не хотіла віддавати свій шмат чорнозему і корову. Саме на цій випаленій землі було простіше зростити нову «радянську» людину, і було зовсім неважко переконати мого діда говорити російською і соромитися неосвіченої матері, яка лепече на чужому великій країні діалекті. Я народилася в російськомовній родині, проте вчилася в українській школі. Моїми вчителями були люди з «подвійний ідентичністю», які передали нам здатність критично мислити і приміряти на себе різні «національні костюми». Переді мною ніколи не стояло питання вибору героїв та ідеалів, бо я відчувала – моє майбутнє не повинно і не буде залежати від минулого моєї країни. Та й питання приналежності до певної країни піднімалося нечасто. Я завжди любила Росію, «яку ми втратили», сучасна ж швидше вселяла жалість і відразу, змушуючи все частіше приміряти на себе українську вишиванку «хоч якоїсь, але демократії» – вона була явно ближче до тіла.

Скарги донецчан на зайву українізацію регіону не просто не відповідають, а, швидше, суперечать дійсності. Українська мова в цьому місті звучить екзотичніше за арабську. Жодна газета не видавалася цією мовою, нею не вели мовлення місцеві телеканали. Останнім кроком до де-українізації залишалося тільки зняття українських прапорів з держустанов, які й були тими нечисленними ознаками присутності України на її східних землях. Провал українського проекту в тому, що за ці 23 роки так і не вдалося зробити Донбас частиною України. Не було знайдено ідеї, що об'єднує не на основі історичної спадщини: етнічної та мовної приналежності, а на основі бачення спільного майбутнього. Тому Україна жила своєю героїчною і трагічною історією боротьби за свободу, а Донбасу залишалася мрія про повернення в СРСР.

Проект «радянський народ» увінчався успіхом саме тут, на Донбасі, і тепер настав час пожинати його плоди. Не варто сприймати всерйоз той факт, що «київську хунту» там відганяють двома ликами одночасно: Сталіна і Христа. Це лише символи, оболонки, талісмани, обереги. Тут людьми рухає чесне і ніким не приховуване бажання підкорятися тому, хто зможе втілити в собі образ «батька» (у простолюдді «баті»). Звідки ж це бажання сильної руки? Все частіше журналісти дають просте пояснення: це все тому, що ментально, фізіологічно і мало не генетично вони – раби, совки, нерозумні, до того ж неосвічені. Мені здається, пояснення такого роду неприйнятні і роблять цю прірву між людьми майже біологічно непереборною, а спроби знайти точки дотику – заздалегідь приреченими на провал. Перш за все варто згадати про те, що у цього товариства не було досвіду побудови горизонтальних соціальних зв'язків. Вперше така можливість була надана в 91-го року, але нею швидко скористалися кримінальні клани, які прийняли естафету «сильної руки», залишивши за бортом соціального благополуччя остаточно збентежений робочий народ, який нічого не зрозумів.

Влада, яка нічого не контролює, а замість цього перекладає відповідальність на своїх громадян, на думку багатьох донецчан, – це слабка влада. Наприклад, демократія – це синонім слабкої влади. Чому не працюють ЖЕКи, а в під'їздах немає лампочок? Бо «навколо одна демократія і свобода розвелися», думають вони. А навіщо така свобода звиклим до порядку радянським людям? Свобода виявилася нікому не потрібною, бо її переплутали з вільністю робити все, що хочеш, і виживати так, як можеш.

Схоже, що жив Донбас до 1991 року, а після цього він тільки виживав і більше скидався на невиліковного хворого. Разом із високими зарплатами зникло не тільки благополуччя, а й сенс життя, який ґрунтувався на вірі в гасла про неоціненний внесок шахтарів і робітників у побудову світлого комуністичного майбутнього. І ось все зникло: привілеї, упевненість в завтрашньому дні, гордість за свою працю. Злиднями легко маніпулювати, і ті люди, які при кожній слушній нагоді заявляли, що «Донбас годує Україну» і його «не поставити на коліна», забезпечили собі безбідне майбутнє за рахунок населення цього регіону, яке живе за межею бідності.

Люди не шукають політиків, які скажуть їм незручну правду. А правда в тому, що вузька промисловість давно стала збитковою і безперспективною, треба змінювати всю виробничу структуру регіону, починати процес перекваліфікації Донбасу, у якого просто не залишилося інших шансів. Неважко здогадатися, що населення вважало за краще бути обкраденим, але втішеним. Риторика радянських часів повернулася досить швидко, при цьому рівень життя підвищувався дуже повільно, населення задовольнялося скоріше міфом про хороше життя. Мої сусіди з гордістю говорили про те, який гарний стадіон відгрохав шановний Рінат Леонідович і як добре, що чемпіонат Європи з футболу проходить у нашому місті. Вони щиро раді-

ли, не маючи при цьому можливості купити квиток ні на один із матчів і не розуміючи, за чий рахунок будуються стадіони, на які можна дивитися тільки здалеку.

Всі шановані на Донбасі політичні сили вперто обіцяли одне – союз із Росією. Ніхто не насмілювався обіцяти повернення в СРСР, але опис Росії був надзвичайно схожим на пейзаж втраченого радянського раю. У цій казковій Росії люблять батьківщину і вождя, зневажають гниючий Захід, ходять до православної церкви Московського патріархату. Але головне, в Росії все стабільно, нормальне життя, без потрясінь і зайвих напругів. Ну так, бувають і там дармоїди, які глумляться над владою і церквою, вимагаючи якоїсь свободи, але їх, слава Богу, швиденько ізолюють від нормального здорового суспільства. Чесні наївні жителі повірили в цю карикатуру на СРСР, а відверте знуцання прийняли за чисту монету і звели на п'єдестал загальнонародної ідеї. Неймовірно гротескна амальгама царизму, сталінізму, націонал-більшовизму, євразійства, культу Перемоги і православ'я була увінчана ім'ям Путіна, який (згодом) зрадив щире віру донецьких людей. Переді мною постає безліч питань. По-перше: як цим ошуканим людям жити далі, якщо 20-річні обіцянки «руського мира» не здійсняться? А по-друге: як жити поруч із ними всім тим, хто ніколи в ці казки не вірив? Як повернутися тепер до рідного міста? Адже твої однолітки, які чекали на тебе колись увечері біля під'їзду, щоб залякати або образити задля розваги, тепер носять автомати і веселяться по-дорослому. Але головне, чи буде тепер куди і до кого всім нам повертатися?

Ідентичність дістається нам дорогою ціною. Гинуть тисячі людей, зокрема і за те, щоб усе більше російськомовних жителів країни з упевненістю могли сказати: «ми українці» не тому, що говоримо українською, а тому, що хочемо бути вільними. Людина невільна, якщо вона не хоче знати правди і їй комфортно живеться у незнанні. Той, хто починає мислити, стає вільним. Саме тому я хочу, щоб Україна стала вільною саме в пошуку правди, яка часто різче очі, але очищає душі. **Анна ПЕРЕХОДА, член Українського Товариства в Швейцарії, студентка Лозаннського Університету» [9].**

4.1. Оцінка перспектив постіндустріальної і неоіндустріальної модернізації міст Донецької і Луганської областей

У своєму нинішньому стані економіка Донбасу, незважаючи на ще значний науково-технічний потенціал, не може скористатися можливостями підйому, що відкриваються, на новій хвилі економічного зростання. В результаті затяжної економічної кризи 1990-х рр. виявилися зруйновані старі і не були створені нові механізми розширеного відтворення реалізації результатів НДДКР. У виробничих інвестиціях майже припинилася взаємодія розробників нових технологічних рішень і потенційних інвесторів. Виникла в той же час можливість імпорту сучасних технологій за рахунок надання інвестиційних кредитів спричинила незатребуваність вітчизняного інвестиційного і інноваційного потенціалу. Відбувається переорієнтація інвестиційної активності на імпорту технологічну базу, що не лише тягне загрозу втрати здатності економіки регіону до самостійного відтворення, але і втягує її в механізми нееквівалентного зовнішньоторговельного обміну. Інноваційний і інвестиційний сектори економіки Донбасу

потребують «реанімації», що припускає відновлення процесу досліджень і розробок, доведення створених заділів до стадії виробництва, відновлення зв'язків з постачальниками комплектуючих і інших елементів науково-виробничого циклу. В той же час необхідно не консервувати існуючу застарілу структуру економіки, а оцінити процеси модернізації промислових міст Донбасу в контексті постіндустріального і неоіндустріального розвитку. Ці концепції соціально-економічного розвитку домінують в державній політиці багатьох країн світу, як конкуруючи між собою, так і визначаючи загальний напрям розвитку. Стратегія розвитку промисловості Європейського Союзу до 2020 р. побудована на базі неоіндустріальної концепції. У березні в 2010 р. в ЄС була прийнята нова європейська стратегія економічного розвитку – «Європа 2020: Стратегія розумного, стійкого і інтегруючого зростання». Один з її розділів присвячений проблемам формування і реалізації нової промислової політики Європи в умовах глобалізації. Цей розділ, передбачає рішення ряду завдань, спрямованих на диверсифікацію промисловості, створення сильної і конкурентоздатної промислової бази, розвиток розумного регулювання конкуренції і стандартизацію, поліпшення ділового середовища і активне використання енергозберігаючих технологій. Проведені в Інституті економіки промисловості НАН України розрахунки дозволили розділити, міста Донецької і Луганської областей, на три групи: лідери(> 70 пунктів), середняки(від 50 до 70 пунктів) і аутсайтери(≤ 50 пунктів) (табл. 4.1.1 – 4.1.2)¹.

Таблиця 4.1.1

**Індекси постіндустріальної модернізації деяких
промислових міст Донецької і Луганської областей**

Міста Луганської області	2000	2005	2008	2010	Міста Донецької області	2000	2005	2008	2010
<i>Лідери</i>									
Луганськ	58	72	71	71	Донецьк	74	76	78	76
					Краматорськ	66	72	71	76
<i>Середняки</i>									
Алчевск	55	62	67	66	Слов'янськ	60	60	57	57
Северодонецьк	55	68	59	56	Маріуполь	60	59	57	56
<i>Аутсайтери</i>									
Свердловськ	45	44	44	47	Артемівськ	52	50	50	49
Стаханов	46	45	44	45	Єнакієво	47	47	47	49
Рубіж	48	47	43	44	Макіївка	53	53	47	47
Антрацит	41	40	41	43	Авдеевка	42	45	43	43
Червоний Промінь	43	42	40	43	Горловка	53	43	41	41
Лисичанськ	42	40	41	42	Красноармейск	38	41	36	37
Ровеньки	43	42	41	42	Харцызск	45	44	45	34

Лідерами постіндустріальної модернізації були міста Луганськ, Донецьк і Краматорськ – інтелектуальні, виробничі і культурні центри областей. Серед середняків міста Алчевск і Северодонецьк, які є великими індустріальними центрами Луганської області, в кожному з яких робиться більше 22% промислової продукції регіону. Результати оцінки стадій розвитку постіндустріальної модернізації міст Донецької і Луганської областей показали, що усі міста знаходяться в підготовчій фазі, лише міста Донецьк і Слов'янськ були на «півкроку» попереду основної групи. Але і вони, відірвавшись трохи від переслідувачів, подальшого прискорення у бік розвитку процесів постіндустріальної модернізації не проявляють. Головною перешкодою в прискоренні процесів постіндустріальної модернізації міст обох областей є орієнтація їх економіки на індустріальний розвиток. Серед лідерів неоіндустріального розвитку – «столиці» кожної з досліджуваних областей. Це лідерство забезпечене концентрацією на їх території транспортних, фінансових, освітніх і наукових центрів, наявністю сильного політичного впливу в регіоні.

¹ У зв'язку з тим деякі міста Донецької області за увесь період дослідження значно міняли свою інтегральний показник, розділення по категоріях робилося по індексу 2010 року.

Згідно з вибраним діапазоном індексу модернізації, місто Рубіж Луганській області увійшло до групи міст-середняків з розвитку неоіндустріальної модернізації (табл. 4.1.2).

Слід особливо підкреслити, що усі міста, які увійшли до першої двох групи(лідери і середняки), досягли цього завдяки проведенню на території міста науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, для яких потрібний кваліфіковані кадри і відповідні фінансові витрати.

Таблиця 4.1.2

Індекс неоіндустріальної модернізації промислових міст Донецької і Луганської областей

Міста Луганської області	2000	2005	2008	2010	Міста Донецької області	2000	2005	2008	2010
Лідери									
Луганськ	69	69	71	71	Донецьк	73	73	75	75
Середняки									
Алчевск	66	64	64	65	Краматорськ	56	66	63	68
Сєвєродонецьк	63	62	59	60	Маріуполь	56	59	60	60
Рубіжне	57	53	52	53	Слов'янськ	50	56	53	57
					Макіївка	53	57	52	51
					Артемівськ	48	51	51	51
Аутсайтери									
Антрацит	50	48	50	50	Єнакієво	46	47	49	50
Красний Луч	52	49	48	50	Авдеевка	40	41	43	44
Лисичанськ	49	48	49	50	Горловка	52	46	44	43
Свердловськ	50	48	49	50	Харцызск	44	45	46	37
Ровеньки	50	48	49	49	Красноармейск	35	42	35	36
Стаханов	51	48	49	49					

Необхідно відмітити, що в переважній кількості міст процеси постіндустріалізації і неоіндустріалізації носять стійкий «затухаючий» характер, який вимагає внесення в стратегії розвитку області і міст термінових і рішучих заходів по зміні тенденцій, які склалися і які якнайкраще можуть бути реалізовані лише в режимі самостійного формування і використання фінансової бази регіону. Інакше на цих територіях можливе прискорення процесів деіндустріалізації (некроіндустріалізації), яка приведе до подальшої деградації промислового і людського капіталу. І окремі підтвердження цих виведень вже є. Так, за оцінками рівня людського розвитку Луганська область в 1999-2010 рр. займала останнє місце серед усіх регіонів України.

Стратегії розвитку Донецької і Луганської областей і їх промислових міст повинна будуватися на основі моделі неоіндустріалізації, яка допускає розвиток сфери високотехнологічної індустрії, автоматизації і комп'ютеризації продуктивних сил, заміні фізичної праці розумовим, що кардинальним чином поміняє характеру праці і структуру трудового балансу міста. Розвитку підлягають галузі і сектори економіки, які використовують досягнення фундаментальної і прикладної науки, інженерній і конструкторській думці для збільшення долі автоматизації, комп'ютеризації і машинізації робочих місць, фізичної і розумової праці.

Особливістю економіки Донбасу, що утрудняє її модернізацію, є глибока технологічна неоднорідність, яка проявляється у формі значної диференціації показників доходності різних галузей економіки. В умовах ринку низька доходність більшості галузей оброблювальної промисловості, включаючи її високотехнологічний сектор, створює бар'єр на шляху структурно-технологічної модернізації економіки, подолання якого неможливе без проведення активної державної політики. Запізнювання з переходом до такої політики тягне наростаюче відставання російської економіки в становленні нового технологічного устрою, зростання якого визначатиме розвиток світової економіки в 20-річній перспективі.

Наявний в регіоні обсяг регіонального багатства, науково-виробничий і інтелектуальний потенціал, що зберігся, дозволяють скористатися можливостями, що відкрилися в умовах глобальної кризи, для прориву до нової хвилі економічного підйому. Саме у цей період глобальної структурної кризи у країн, що відстали від лідерів глобальної економіки, з'являється реальний шанс для здійснення «економічного дива»(швидкого підйому до рівня розвинених країн) за рахунок випереджаючого розвитку ключових виробництв і чинників нового технологічного устрою. Для цього, як показує світовий досвід подолання аналогічних структурних криз в

1970-ті і 1930-ті рр., потрібно досить потужний імпульс оновлення основного капіталу, що ініціює, на принципово новій технологічній основі. Досвід подібних проривів в нових індустріальних країнах, післявоєнних малих європейських країнах, сучасному Тайвані, свідчить про те, що потрібне для цього нарощування інвестиційної і інноваційної активності припускає підвищення норми накопичення до 35-40% ВВП з її концентрацією на проривних напрямках глобального економічного зростання. При цьому, щоб «утриматися на гребені» нової хвилі економічного зростання, інвестиції в розвиток виробництв нового технологічного устрою повинні збільшуватися щорічно не менше чим в 1,5 разу, доля витрат на НДДКР у ВВП – досягти 4%.

Йдеться про створення відособленої фінансової системи ДНР і ЛНР – тут ключовим моментом є «націоналізація» систем адміністрування податків і «закільцювання» в республіках податкових відрахувань, налагодження автономних систем соціального захисту, передусім системи пенсійних виплат.

Досвід младонезалежності таких утворень, як ПМР, та і тієї ж України 1992-1993 років, свідчить, що відособлення фінансової системи неможливе без «виокремлення» грошової системи, установи власного емісійного центру і введення якоїсь подібності місцевої валюти. Є і інший, дієвіший, сценарій – налагодження в Донбасі, за прикладом Абхазії і Південної Осетії, роботи спочатку польових, а потім і регулярних відділень Банку Росії і, відповідно, введення там грошового обігу в російських рублях. Цей варіант припускає політичну модель жорсткішого протекторату ДНР і ЛНР з боку Росії. Проте слід констатувати, що необхідний для цього рівень інвестиційної і інноваційної активності, як мінімум, удвічі перевищує наявні можливості фінансово-інвестиційної системи, що склалася в регіоні. Головним обмежувачем розвитку економіки регіону впродовж усього пострадянського періоду була волонтаристична політика кількісного обмеження грошової пропозиції (грошової бази) з боку НБУ. Сукупна грошова пропозиція – грошова маса М2 – формована шляхом кредитної емісії, здійснюваної комерційними банками, також надмірно жорстко обмежувалася НБУ нормативами банківського регулювання. В результаті монетизація регіональної економіки (співвідношення грошової маси і ВВП), хоча і зросла за останнє десятиліття з 16 до 45%, залишається значно нижче, ніж в розвинених країнах (70-100%).

«30 серпня 2014 р. прес-служба президента Порошенка розповсюдила заяву, що він вже згоден «зупинити все» і сісти за стіл переговорів. Це, як на мене, дуже тривожне повідомлення... Президент, зокрема, заявив, що конфлікт в Східній Україні практично досяг точки неповернення, тому єдиним виходом з ситуації він бачить дипломатичне рішення. Порошенко підкреслив, що зараз ситуація в Донецькій і Луганській областях фактично досягла тієї межі, коли після подальшої ескалації «вже не можна буде нічого змінити». Тому він прийняв рішення сісти за стіл переговорів. «Треба зупинити ВСЕ і почати дипломатичний формат переговорів», – заявив президент. Він також відмітив, що трибічна контактна група з врегулювання ситуації на Донбасі знову зустрінеться в Мінську 1 вересня 2014 р.. Сторонами на переговорах стануть представник ОБСЄ, посол Росії в Україні Михайло Зурабов і другий президент України Леонід Кучма. За словами Порошенка, обговорюватиметься питання звільнення заручників, робота моніторингової місії ОБСЄ на українсько-російському кордоні, а також формат припинення вогню.

Проте я хочу повідомити, що якщо прес-служба Порошенка говорить про участь в намічених переговорах представника ОБСЄ, посла Росії і Кучми (хоча незрозуміло, для чого взагалі залучали до переговорів цього Кучму, на совісті якого смерть Гонгадзе, побиття до напівсмерті «орлами» Кравченка журналіста Подільського, «прихватація» на користь зятя Пінчука «Криворіжсталі» і Нікопольського заводу феросплавів, а також купа інших злочинів), то російські джерела стверджують, що Донбас представлятиме віце-прем'єр так званої Донецької народної республіки (ДНР) Андрій Пургин. «Зустріч відбудеться в Мінську в понеділок, від ДНР братиму участь я», – сказав Пургин сьогодні в ході візиту в Москву, додавши, що йому невідомо, хто представлятиме київську владу на переговорах. Мене від усіх цих новин охоплює величезне занепокоєння. Оскільки вимальовуються такі контури подій на початку вересня.

У Мінську проходять переговори. Причому, в них беруть участь і представники «ДНР». На переговорах сторони констатують, що надто багато смертей на Донбасі, що ситуація зайшла у безвихідь, що треба неодмінно і терміново припинити вогонь – природно, з двох сторін. Усе це з благою метою – в ім'я збереження людських життів... Ще Росія підтвердить знижку на газ на 100 дол. (хоча знижка ця буде дана рішенням російського уряду, який потім у будь-який момент може її відмінити...). А Європа надає додатково 1 млрд євро на відновлення

Донбасу. Росія теж пообіцяє якусь допомогу. МВФ, у свою чергу, 29 серпня 2014 р. оголосив про виділення Україні другого траншу, та ще пообіцяв до кінця року видати об'єднані воедино третій і четвертий транші. Загалом, все добре, прекрасна маркіза... Тому Порошенко про усе це докладає народу і віддає наказ нашим силам АТО припинити вогонь. Ну а російські війська і бойовики-сепаратисти заявляють, що вони теж припиняють бойові дії. І до того ж «великодушно» відпускають сотні захоплених в полон українських силовиків...

Що виходить у результаті? У результаті український Донбас перетворюється на «Придністров'я» (Південну Осетію, Абхазію), як того і хотів Путін! Маріонеткове, повністю підконтрольне Кремлю уряд Донбасу вводить у себе російську національну валюту, націоналізує шахти, металургійні і хімічні підприємства, і т. д., і т. п. На якийсь час на Донбасі і взагалі в Україні настає мир. Скажімо, до весни наступного року. Але потім Путін, маючи тепер ще і потужну базу на Донбасі, почне провокації в Харківській, Запорізькій, Херсонській, Дніпропетровській, Миколаївській і Одеській областях. І там все проходитиме за донбасівським сценарієм, а все завершиться в 2015 році отколом від України ще і перерахованих регіонів. Таким чином, дуже схоже, що президент Порошенко запланував зраду (зраду Батьківщині), яка почне утілюватися в життя вже наступного тижня і яка приведе, як мінімум, до втрати половини України...

Р. С. На те, що розігрується описаний вище мною сценарій, чітко вказує і така зловісна новина. Російські війська зайшли в Донецьк і розквартировуються там – про це у Фейсбуке написав російський журналіст Тимур Олевський з посиланням на місцевих жителів Донецька. «Новини такі. Офіцери розквартирувалися, зняли житло в центрі. Солдат до біса. Десантникам помитися є де. На кожному розі патрулі. Новина закінчилася. Ну ви розумієте, що ми окупанти, так»? [11].

4.2. Порівняльна макроекономічна оцінка можливості виживання

Ваше завдання, мій хлопчик, з Хаосу зробити Космос.

Уїнстон Черчіль

Може бути обґрунтована на основі зіставлення економічних показників Донбасу з країнами-аналогами по площі території, чисельності населення, структурі економіки (табл. 4.2.1 – 4.2.4).

Таблиця 4.2.1

Основні соціально-економічні характеристики країн-аналогів*

Показник	Бельгія	Болгарія	Угорщина	Ізраїль	Ірландія	Н.Зеландія	ОАЕ	Словаччина	Тайвань	Чехія	ДНР	ЛНР
Площа, тис. км ²	30.5	110.9	93.0	20.7	70.2	270.5	83.6	49.0	36.2	78.8	26.5	26.7
Населення, млн	10.3	7.8	9.8	6.6	4.0	3.9	3.1	5.4	22.7-2007 (7,6 – 1953, 15,6-1975)	10.2	4.4	2.4
Доля міського %	97.3	70.5	65.9	91.7	60.4	86.0	85.5	58.0	74.5		
ВВП на 1 душу \$	34210	3090	10270	17710	45410	25370	33610	7610	13450	10490		
Джерела ВВП :												
Сільгосп	1.0	10.9	3.3	2.8	4.5	2.3	3.0	3.6	1.7	3.1	3.8	4.3
Промисловість	24.8	30.0	27.5	35.3	45.6	20.2	55.0	29.7	29.5	38.1	45.8	70.4
В т.ч. обробл.	24.3	15.2	13.0	19.0	25.5	28.4	51.8
Послуги	74.2	59.1	69.2	59.3	49.9	77.5	42.0	66.7	68.7	58.8	50.4	25.3
Що становлять ВВП, % від												
Особисте споживання	54.0	68.1	68.4	59.2	45.4	58.7	49.5	56.6	63.0	50.1		
Громадське споживання	22.7	18.7	10.4	28.6	14.4	17.8	21.5	19.4	12.5	22.7		
інвестиції	16.7	23.5	23.9	17.7	25.1	24.0	15.0	24.7	20.7	27.0		
експорт	83.7	58.4	64.3	44.0	80.2	29.2	86.0	76.8	65.8	71.7		
імпорт	-80.7	-68.7	-68.0	-49.3	-64.7	-29.6	-72.1	-79.5	-62.0	-72.1		
% ВВП на охорону здоров'я	9.4	7.5	8.4	8.9	7.3	8.1	3.3	5.9	...	7.5		
% ВВП на освіту	6.3	3.6	5.5	7.5	4.3	6.7	1.6	4.4	4.4		
Зовнішній борг, % ВВП	...	81	80	65	30	68	25	53		
Структура зайнятості												
Сільгосп	2.0	10.0	5.0	2.0	7.0	9.0	8.0	6.0	8.0	4.0	10.5	3.4
Промисловість	25.0	33.0	34.0	23.0	28.0	22.0	33.0	38.0	36.0	40.0	26.0	41.2
Послуги	73.0	57.0	61.0	75.0	65.0	69.0	59.0	56.0	56.0	56.0	63.3	55.4

* Світ в цифрах – 2013. Кишеньковий справочник. – М.:ЗАТ Олімп-бізнес, 2014. – 272 с.

Таблиця 4.2.2

Порівняльна характеристика структури економіки Донбасу і деяких країн-аналогів

Найменування	Сільське господарство	Промисловість	Будівництво	Торгівля	Транспорт	Послуги
Ірландія * (2012)	1.6	26.3	1.6	18	7.2	45.3
Донецька обл.	3,8	12,9+28,4+4,5=45,8	3,3	15,5	7,5	24,1
Луганська обл.	4,3	14,0+51,8+4,6=70,4	1,7	5,9	4,3	13,4
Бельгія	0.84	16.5	5.7	14.2	9.9	52.9
Словаччина	3.1	27	8.2	26.6	нд	35

Таблиця 4.2.3

Частка у валовій доданій вартості по Україні з 2007-по 2011 рр.

Види діяльності	Донецька область		Луганська область		ВСЬОГО	
	2005	2010	2005	2010	2005	2010
Всього по Україні	12,7	11,5	4,2	4,0	16,9	15,5
Сільгосп+риб	9,4	8,8	4,0	3,2	13,4	11,3
Добувна	27,9	22,7	14,5	12,6	42,4	35,3
Переробна	22,5	20,7	6,0	6,5	28,5	27,2
Вироб. енергії	13,0	14,8	4,4	5,1	17,1	19,9
Всього промисловість						
будівництво	7,8	11,7	3,6	2,1	11,4	13,8
Транспорт і зв'язок	8,7	7,8	2,5	2,5	11,3	10,3
торгівля	10,8	10,9	2,1	2,4	12,9	13,3
Готелі і ресторани	7,9	7,6	2,1	1,8	10,0	9,4
фінанси	8,7	7,8	2,9	2,2	11,6	10,0
Інжиніринг, ризлт	7,6	7,8	2,9	1,9	10,5	9,7
держуправління	5,4	5,9	3,6	3,8	9,0	9,7
освіта	8,6	8,4	3,8	4,0	12,4	12,4
охорона здоров'я	8,6	8,4	4,0	3,9	12,6	12,3
Ін. послуги	8,3	8,3	3,1	3,0	11,4	11,3

У контексті підприємств ПЕК першим ускладнюючим моментом є дослідження засобів дотаційної підтримки вуглевидобувним підприємствам, що раніше поступали з державного бюджету. Якщо буде введено ембарго на експорт металургійної продукції з Донецької області, потреба у вугільній продукції металургійного і енергетичного призначення може скоротитися на 9 млн т (6 млн т у.п.), що передусім, позначиться на державних підприємствах, зумовивши скорочення попиту на їх продукцію більше, ніж на 30%. Це приведе до зростання їх збитків і ще більшої потреби в дотаційних засобах, ще більше актуалізує процеси реструктуризації галузі, передусім, консервації і закриття шахт, що, у свою чергу, зажадає істотних грошових вкладень, оскільки закриття шахт традиційно здійснюється із засобів державного бюджету. Ситуація у вугільній і металургійній промисловості здатна обернутися зменшенням попиту в енергетичному секторі і несприятливими економічними наслідками в його функціонуванні.

В той же час, переходять в розряд необов'язкових дорогі заходи по поліпшенню екологічних характеристик ТЕС (повсюдна установка скрубєрів, фільтрів золоочистки і ін.). Розвиток видобутку нетрадиційного газу, особливо шахтного метану, представляє для області істотний інтерес. Подальший розвиток вітроенергетики слід визнати проблематичним. Таким чином, по частині бізнесу вірогідним є згорання виробництва, особливо у вугільній, енергетичній і металургійних сферах, проблеми з працевлаштуванням персоналу, що вивільняється. Слід чекати посилювання соціальних проблем в районах, де вугільні, металургійні і енергетичні підприємства є містоутворюючими.

Економіка України виграє на тому, що звільняється від несення фінансового навантаження по дотуванню і реструктуризації вугільних підприємств, а також від проблем з екологічною модернізацією ТЕС, в той же час, втрачає в забезпеченні енергетичної безпеки.

Таблиця 4.2.4

Структура валової доданої вартості Донецької і Луганської областей

	Донецька область						Луганська область					
	2010			2011			2010			2011		
	усього	відсотків до підсумку	частка регіону в загальному обсязі по Україні, відсотків	усього	відсотків до підсумку	частка регіону в загальному обсязі по Україні, відсотків	усього	відсотків до підсумку	частка регіону в загальному обсязі по Україні, відсотків	усього	відсотків до підсумку	частка регіону в загальному обсязі по Україні, відсотків
Валова додана вартість	115427	100,0	11,5	138506	100,0	11,9	40035	100,0		48054	100,0	
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	4334	3,8	11,5	6014	4,3	5,4	2007	5,0		2685	5,6	
Рибальство, рибництво	9	0,0	5,2	14	0,0	5,1	2	0,0		2	0,0	
Добувна промисловість	14856	12,9	3,6	20401	14,7	23,4	8274	20,7		10366	31,6	
Переробна промисловість	32782	28,4	22,7	35023	25,3	21,1	10316	25,8		11909	24,8	
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	5193	4,5	20,7	6886	5,0	15,3	1786	4,5		2315	4,8	
Будівництво	3819	3,3	14,8	4983	3,6	13,4	681	1,7		710	1,5	
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	17905	15,5	11,7	23012	16,6	11,3	3977	9,9		5107	10,6	
Діяльність готелів та ресторанів	789	0,7	10,9	927	0,7	7,9	181	0,5		238	0,5	
Діяльність транспорту та зв'язу	8711	7,5	7,6	10948	7,9	8,2	2826	7,1		3530	7,4	
Фінансова діяльність	6136	5,3	7,8	5704	4,1	8,9	1585	4,0		1540	3,2	
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	7778	6,7	8,7	10346	7,5	8,7	1938	4,8		2454	5,1	
Державне управління	3078	2,7	7,8	3335	2,4	5,9	2009	5,0		2180	4,5	
Освіта	4664	4,0	5,9	5210	3,8	8,4	2219	5,5		2411	5,0	
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	3784	3,3	8,4	3925	2,8	8,6	1657	4,1		1842	3,8	
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту; діяльність домашніх господарств; діяльність екстериторіальних організацій	1589	1,4	9,0	1778	1,3	7,8	577	1,4		765	1,6	
Оплата послуг фінансових посередників	-5288	x	8,3	-5425	x	11,9						
Чисті податки на продукти	18847	x	11,5	27940	x	15,3						
Валовий регіональний продукт	128986	x	14,7	161021	x	12,4						

У фактичних цінах, млн грн, Розраховано за даними Статшорічників Донецької та Луганської областей за 2012 р.

Відповідно, вплив сценаріїв розвитку Донецької області на машинобудівну галузь проявлятиметься через вплив на основні галузі-споживачі продукції, а також на експорт. Крім того, слід враховувати очікуваний руйнівний вплив на машинобудівну галузь Угоди України про асоціацію з ЄС (табл. 4.2.5-4.2.6).

Таблиця 4.2.5

Сценарій часткового визнання Росією.

Переваги	Недоліки
Ширші можливості по управлінню галуззю	Експортні обмеження. Експорт тільки в Росію.
Можливість налагодити тісніші економічні зв'язки з Росією	Одноразові втрати (засоби на рахунках в українських банках, неповернений ПДВ)
Потенційна можливість отримати економічну підтримку на розвиток галузі з боку Росії (кредити, технологічна інтеграція і тому подібне)	Часткова або повна втрата українського ринку
Зниження собівартості за рахунок зниження ціни на енергоносії	Можливе зниження попиту на продукцію вугільного машинобудування (у разі скорочення видобутку вугілля / припинення субсидування вуглевидобування)
Відсутність негативного впливу вимог МВФ	Складнощі з налагодженням роботи фінансової системи
	Загроза розриву зв'язків з традиційними постачальниками

Таблиця 4.2.6

Сценарій визнаної держави (в т.ч. Україною, США і ЄС)

Переваги	Недоліки
Ширші можливості по управлінню галуззю	Часткова втрата українського ринку.
Можливість налагодити тісніші економічні зв'язки з основними країнами-імпортерами (інтеграція в ЕврАзЭС).	Можливе зниження попиту на продукцію вугільного машинобудування (у разі скорочення видобутку вугілля / припинення субсидування вуглевидобування)
Потенційна можливість отримати економічну підтримку на розвиток галузі з боку Росії (кредити, технологічна інтеграція і тому подібне)	Складнощі з налагодженням роботи фінансової системи
Гарантований експорт в країни ЕврАзЭС	
Відсутність негативного впливу Угоди України про асоціацію з ЄС	
Зниження собівартості за рахунок зниження ціни на енергоносії	
Відсутність негативного впливу вимог МВФ	

Детальніше динаміка за останні 20-40 років зміни структури країн-аналогів: Бельгії, Словаччини і Ірландії представлені в табл. 4.2.7-4.2.9.

Таблиця 4.2.7

Структура економіки Ірландії, %, 1970-2012*

Рік	Сільське господарство	Промисловість	Будівництво	Торгівля	Транспорт	Послуги
1970	16.7	19.9	10.2	17.6	7.1	28.5
1980	11.4	19.2	11.6	16.5	6.6	34.6
1990	9	22.7	6	18.9	7.2	36.2
2000	3.6	28.1	7.3	16.1	8.8	36
2010	1.5	24.6	1.9	18.2	7.3	46.5
2012	1.6	26.3	1.6	18	7.2	45.3

*-<http://www.be5.biz/makroekonomika/profile/>.

Таблиця 4.2.8

Структура економіки Бельгії, %, 1970-2012*

Рік	Сільське господарство	Промисловість	Будівництво	Торгівля	Транспорт	Послуги
1970	4.3	35.9	7.8	12.9	8.6	30.5
1980	2.6	26.8	8	12.6	9.6	40.4
1990	2.3	25.2	5.7	14.1	9.6	43.2
2000	1.3	21.9	5.2	13.1	10	48.4
2010	0.77	16.9	5.6	14.1	10.1	52.5
2012	0.84	16.5	5.7	14.2	9.9	52.9

*<http://www.be5.biz/makroekonomika/profile/>.

Таблиця 4.2.9

Структура економіки Словаччини* і Чехії, %, 1990-2012

Рік	Сільське господарство	Промисловість	Будівництво	Торгівля	Транспорт	Послуги
1990	7.2	49	8.9	10.5	5.7	18.7
2000	4.5	28.9	7.2	15.1	11.3	33.1
2010	2.9	26.7	9	26.4		35
2012	3.1	27	8.2	26.6		35
	Чехія					
2012	3,0	32,0	7,0	14,0	10,0	34

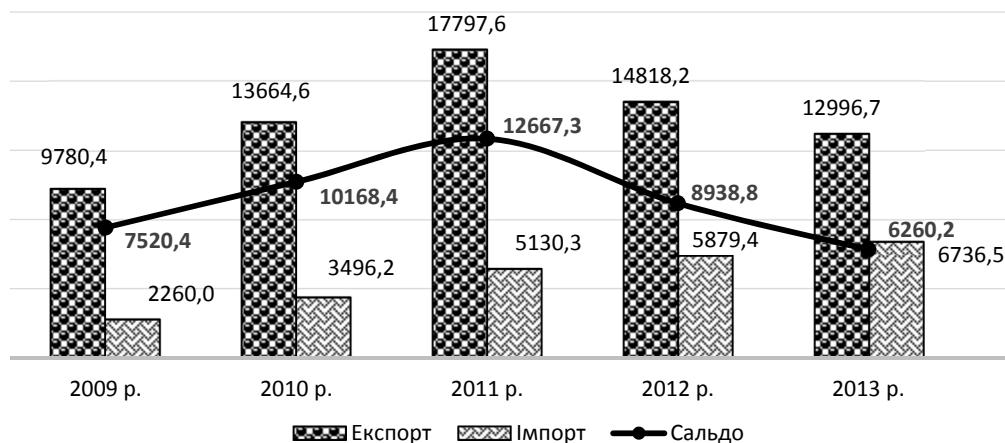
*<http://www.be5.biz/makroekonomika/profile/>.**4.3. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств Донбасу**

Зовнішньоторговельний оборот товарами та послугами Донецької області за 12 місяців 2013 року склав 19 млрд 733,2 млн дол. США (зменшився у порівнянні з аналогічним періодом минулого року на 4,7%) і мав додатне сальдо 6 млрд 260,2 млн дол. США, у т.ч. експорт склав 12 млрд 996,7 млн дол. США (зменшився на 12,3%, або на 1 млрд 821,5 млн дол. США), імпорт – 6 млрд 736,5 млн дол. США (збільшився на 14,6%, або на 857,2 млн дол. США) (табл. 4.3.1, рис. 4.3.1).

Таблиця 4.3.1

Зовнішньоторговельний оборот товарами та послугами, млн дол. США

	12 місяців 2012 р.	12 місяців 2013 р.	12 місяців 2013 р. у % до 12 місяців 2012 р.
Зовнішньоторговельний оборот	20697,6	19733,2	95,3
Експорт	14818,2	12996,7	87,7
Імпорт	5879,4	6736,5	114,6
Сальдо	+8938,8	+6260,2	70,0

Рис. 4.3.1. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами та послугами, млн дол. США

За своїм внеском у сукупний вітчизняний експорт/імпорт товарів Донецька область продовжує займати лідируючі позиції. Так, за даними Державного комітету статистики України, за 12 місяців 2013 року питома вага області у загальному обсязі експорту товарів становила 19,6% (перше місце серед усіх регіонів України), в імпорті товарів – 5,3% (четверте місце) (рис. 4.3.2 – 4.3.3).

Обсяги експорту товарів за окремими регіонами

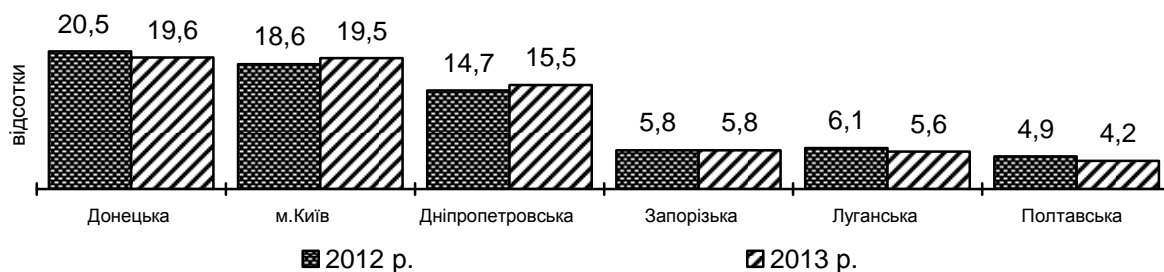

Рис. 4.3.2. Обсяги експорту товарів за окремими регіонами

Обсяги імпорту товарів за окремими регіонами

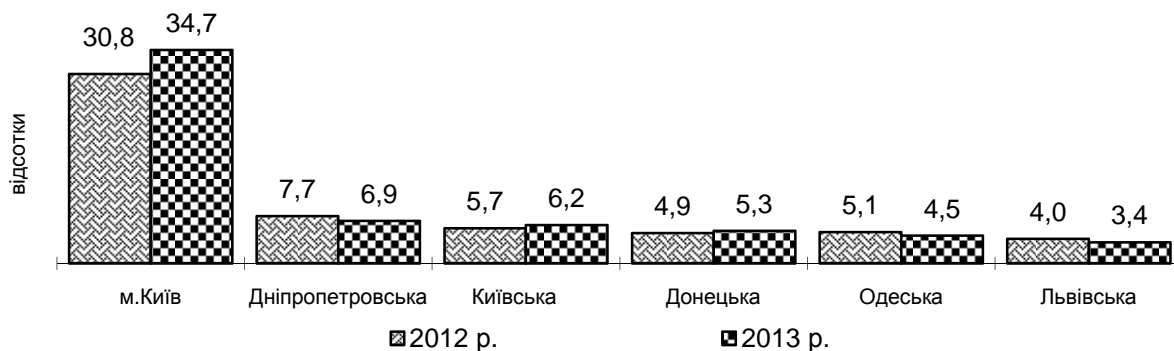

Рис. 4.3.3. Обсяги імпорту товарів за окремими регіонами

Основу зовнішньої торгівлі області складала торгівля товарами (93,8%). За січень-грудень 2013 року зовнішньоторговельний оборот товарами порівняно з відповідним періодом минулого року зменшився на 4,5% і склав 18 млрд 516,2 млн дол. США, у тому числі експорт зменшився на 12,2% (12 млрд 408,2 млн дол. США), імпорт збільшився на 16,2% (6 млрд 108 млн дол. США). Сальдо зовнішньоторговельного обороту товарами додатне – 6 млрд 300,2 млн дол. США (зменшення у порівнянні з відповідним періодом минулого року на 29%). Основними партнерами області за звітний період були країни СНД, Європи та Азії з питоמוю вагою у зовнішньоторговельному обороті відповідно 39,9%, 25,9% і 22,3%. Як і в попередні роки зовнішньоторговельний оборот області з країнами Африки, Америки та Австралії і Океанії мав менш значні відсотки (відповідно 6,8%, 4,9%, 0,02%). Продукція підприємств і організацій регіону вивозилась до 141 країни світу. Частка країн СНД в загальнообласному обсязі експорту становила – 32,8%, Азії – 26,9%, Європи – 26,2%, Африки – 9,6%, Америки – 4,2%. Питома вага країн Європейського Союзу складала 25,7%. У порівнянні з 2012 роком зросли обсяги експорту товарів до країн Африки – на 43,3%, Європи – на 4,8%. В той же час, скоротився експорт до країн СНД на 14%, Азії – на 30,7%, Америки – на 16,4% (рис. 4.3.4-4.3.5).

Основу експорту складали недорогоцінні метали та вироби з них – 64,2% від загального обсягу (у т.ч. чорні метали – 55,6%, вироби з чорних металів – 7%). Експорт мінеральних продуктів становив 14% (у т.ч. палив мінеральних, нафти і продуктів її перегонки – 11,7%, солі, сірки, земель та каміння – 2,3%), транспортних засобів – 6%, машин, обладнання та механізмів – 4,5%, продукції хімічної промисловості – 4,5% (у т.ч. добрив – 2,2%), готових харчових продуктів – 3,8%. З основних видів товарів в експорті зросли поставки машин, обладнання та механізмів – на 2,2%, готових харчових продуктів – на 0,2% (рис. 4.3.6).

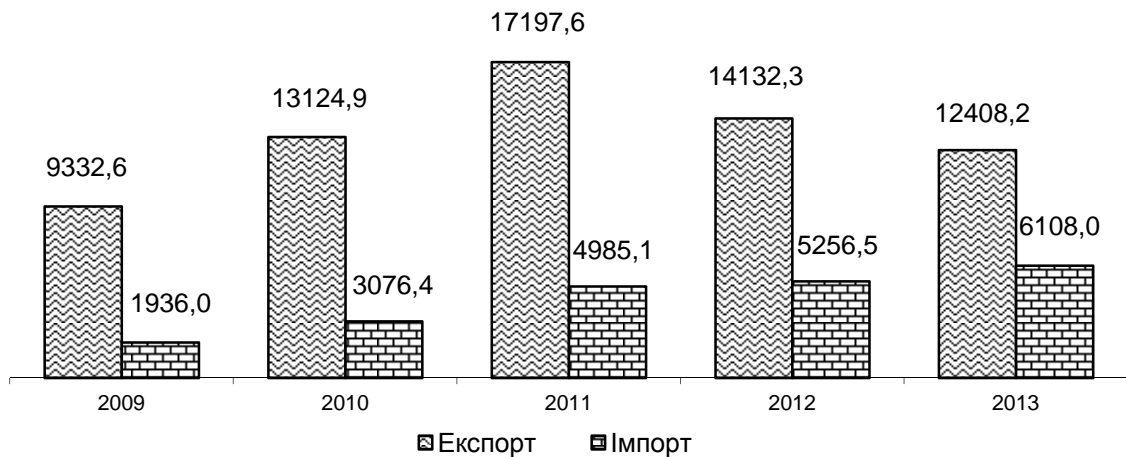

Рис. 4.3.4. Динаміка експорту та імпорту товарів, (млн дол. США)

Найбільші обсяги експортних поставок здійснювались до Російської Федерації – 19,7% від загального обсягу експорту, Італії – 10,7%, Туреччини – 9,9%, Казахстану – 6,4%, Єгипту – 6,1%, Індії – 3,3%, Білорусі – 3,1%, Болгарії – 2,7%, Польщі – по 2,5%.

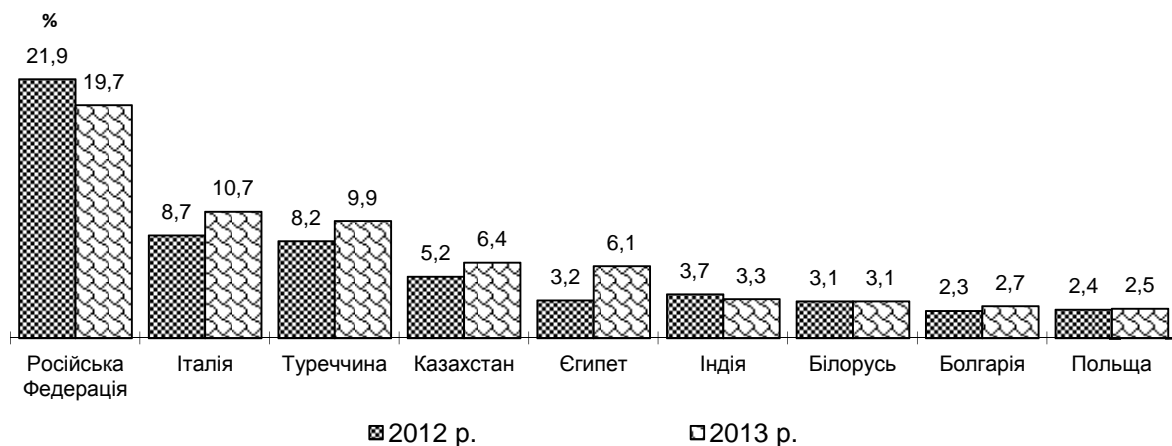

Рис. 4.3.5. Основні країни-партнери в експорті товарів, %

Рис. 4.3.6. Товарна структура експорту, млн дол. США

Імпортні операції в 1-му півріччі 2013 року підприємств області здійснювали з партнерами 111 країн світу. Найбільш інтенсивно торгові зв'язки щодо імпорту товарів розвивались з компаніями країн СНД та Європи. З країн СНД в область імпортовано 54,3% усіх товарів, з країн Європи – 25,3%, Азії – 13%, Америки – 6,4%, Африки – 1%. Протягом 2013 року проти 2012 року обсяги імпорту товарів збільшилися з країн СНД на 20,7%, Європи – на 16%, Азії – у 1,5 рази. При цьому скоротився імпорт товарів з країн Америки на 27,2%, Африки – на 41,8% (табл. 4.3.7).

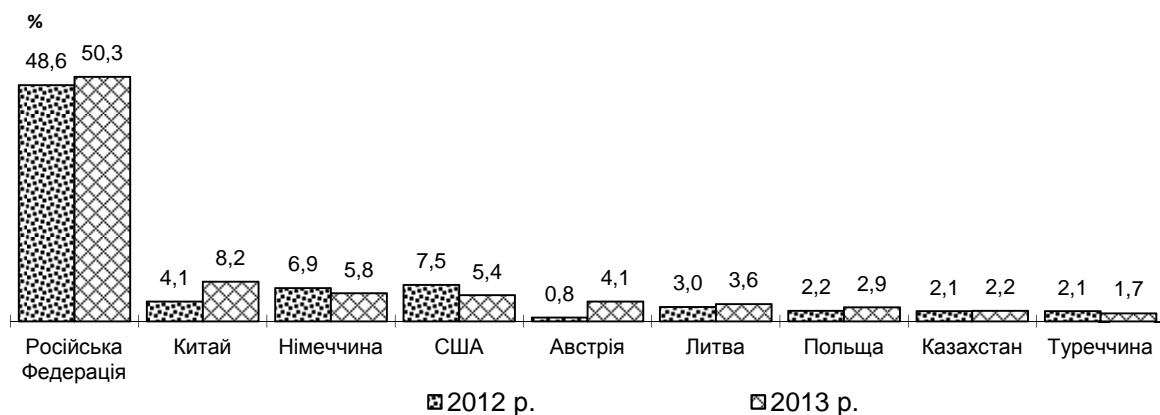

Рис. 4.3.7. Основні країни-партнери в імпорті товарів, %

В товарній структурі імпорту переважали мінеральні продукти – 54,5% від загального обсягу (у т.ч. палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки – 53,1%), недорогоцінні метали та вироби з них – 14,4% (у т.ч. чорні метали – 10,8%). Імпорт машин, обладнання та механізмів склав 8,3%, продукції хімічної промисловості – 5,2%, готових харчових продуктів – 3,6%, полімерних матеріалів, пластмас та виробів з них – 3,2%, виробів з каменю, гіпсу, цементу, кераміки, скла – 2,1%. Збільшилися обсяги імпорту мінеральних продуктів – на 34,7%, недорогоцінних металів та виробів з них – на 33,2%, готових харчових продуктів – на 14,6%, полімерних матеріалів, пластмас та виробів з них – на 2,3%, продукції хімічної промисловості – на 1,4%. Зменшилися обсяги імпорту машин та механізмів – на 18,1%, транспортних засобів та устаткування – у 2,1 рази (рис. 4.3.8).

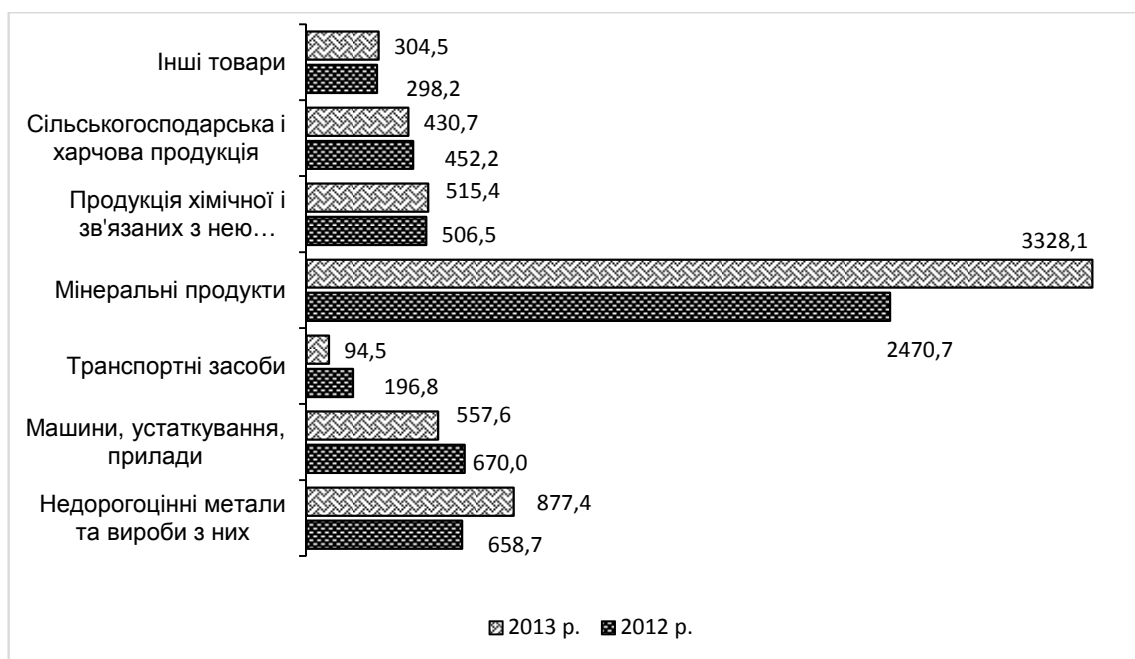

Рис. 4.3.8. Товарна структура імпорту, млн дол. США

Частка Донецької області в загальному експорті послуг України складає 4,1%, в імпорті – 8,2%. Зовнішньоторговельні операції послугами у 2013 році здійснювало 471 підприємство

Донецької області з партнерами зі 167 країн світу. Послуги на зовнішньому ринку надавали 302 підприємства 167 країнам світу, споживали – 325 підприємств зі 102 країн. Експорт послуг у 2013 році порівняно із 2012 роком зменшився на 14,2% і склав 588,5 млн дол. США, імпорт збільшився на 0,9% і становив 628,5 млн дол. США. Від'ємне сальдо зовнішньоекономічних послуг дорівнювало 40 млн дол. США. Найбільшу частку в експорті складали транспортні послуги – 45,5% від загального обсягу. На ділові послуги припадало 27,8% загального обсягу експорту, на послуги з переробки матеріальних ресурсів – 14,9%, на послуги з будівництва – 3,8%, на послуги, пов'язані з подорожами, – 2,6% (рис. 4.3.9).

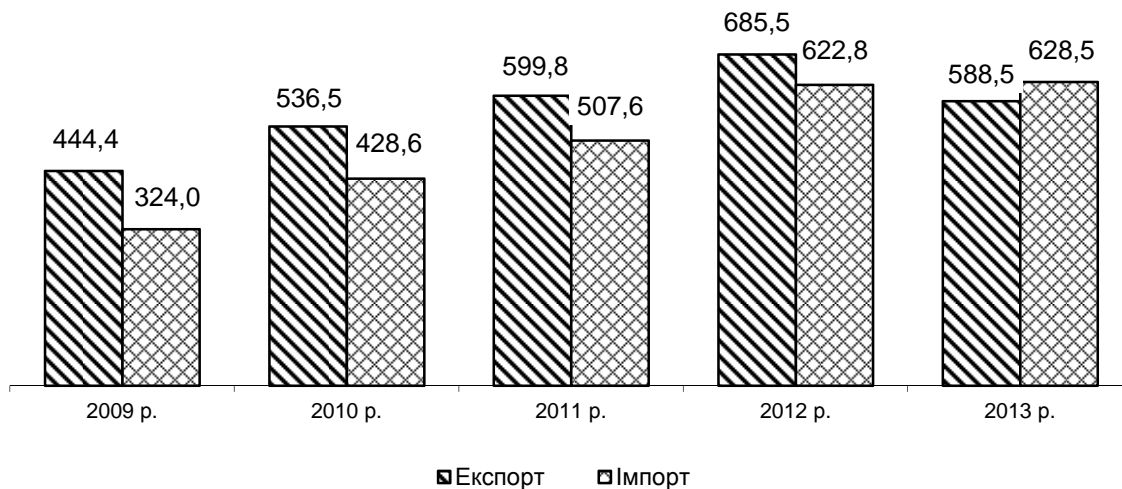

Рис. 4.3.9. Динаміка експорту та імпорту послуг, (млн дол. США)

В імпорті послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги склали 23,8% від загального обсягу, ділові послуги – 22,3%, послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю, – 16,6%, транспортні послуги – 10,9%, послуги, пов'язані з подорожами, – 8,5%, роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності, – 7,4%, послуги зі страхування – 6,3%. Обсяг послуг, наданих країнам СНД, склав у 2013 році 43,8% загального обсягу (80,6% до 2012 року). Країнам Європейського Союзу надано 21,7% загальнообласного експорту послуг. Основним партнером залишається Російська Федерація, експорт послуг до якої у 2013 році збільшився на 6,6% і склав 240,6 млн дол. США (40,9% від загального обсягу експорту). Серед інших країн світу найбільші обсяги послуг підприємства регіону надали Швейцарії (13,7% загальнообласного обсягу експорту), Великій Британії (10,9%), Туреччині (4,3%), Британським Віргінським Островам (3,3%), Греції та Туркменістану (по 2,1%). У 2013 році порівняно з 2012 роком збільшилися обсяги експорту послуг до Греції – у 2,8 рази, Туреччини – на 6,8%, Великої Британії – на 4% та Швейцарії – на 2,6%. Імпорт послуг, наданих регіону країнами СНД у 2013 році склав 37,5% від загального обсягу (131,6% до 2012 року). З країн Євросоюзу надійшло 50,4% послуг. Російські підприємства надали підприємствам області послуг на 211,9 млн дол. США, що більше до 2012 року на 33,7% та склало 33,7% від загального обсягу імпорту. Серед інших країн підприємства Донецької області імпортували послуги здебільшого з Кіпру (26,9% загальнообласного обсягу імпорту), Великої Британії (9,6%), Німеччини (7,7%), США (6%). У порівнянні з попереднім роком зросли обсяги імпорту послуг зі США – в 1,8 рази, Великої Британії – на 18,8%.

За 2013 рік експорт товарів з Донецької області в порівнянні з попереднім роком зменшився на 12,2% і склав 12,4 млрд дол. США. За цим показником регіон зберігає перше місце в Україні, його питома вага в річному валютному виторгу від експорту товарів в цілому по країні склав 19,6%. Вироблювана в області продукція спрямовувалася в 141 країну світу. Експортні постачання в країни СНД зменшилися в порівнянні з 2012 роком на 14% і склали 4,1 млрд дол., або 32,8% обласного об'єму. Експорт в Російську Федерацію, яка залишається найбільшим зовнішньоторговельним партнером області, знизився на 21% і склав 2,4 млрд дол., або 19,7% усіх валютних надходжень регіону. Постачання в країни Європи(без СНД) на тлі низької бази 2012 року збільшилися за 2013 рік в порівнянні з попереднім роком на 4,8% і склали 3,2 млрд дол., або 26,2% обласного експорту. Найбільш великим європейським споживачем продукції підприємств Донецької області є Італія. Її питома вага в обласному об'ємі експортних поставок

рівна 10,7%. За 2013 рік експорт в цю країну зріс на 8,3% і склав 1,3 млрд дол., у тому числі 91,2% отримане від постачань чорних металів. Експорт на азіатський ринок за 2013 рік скоротився на 30,7% і склав 3,3 млрд дол., або 26,9% обласного експорту. Тут найбільше товарів поставлені в Туреччину (1,2 млрд дол., або 9,9% обласного експорту).

Високими темпами продовжував збільшуватися експорт товарів на африканський континент. За 2013 рік він зріс в порівнянні з попереднім роком на 43,3% і склав 1,2 млрд дол., або 9,6%. Експорт в країни Америки зменшився на 16,4%, його питома вага в обласному об'ємі склала 4,2%. У товарній структурі обласного експорту 55,6% доводилося на чорні метали. За 2013 рік підприємства області поставили їх за межі України на 6,9 млрд дол., що на 10,7% менше, ніж в попередньому році. У структурі сортаменту експортованого металу майже половина (48%) – це напівфабрикати з вуглецевої сталі, доля готового прокату склала 35%, у тому числі прокату з низьколегованої сталі – лише 2%. Середньозважена ціна однієї тонни експортованих підприємствами області чорних металів за 2013 рік склала 487 доларів, що на 68 доларів, або на 12,3%, менше середньої ціни в 2012 році.

У 2013 році сталося погіршення структури обласного експорту за рахунок зниження питомої ваги продукції з більш високою доданою вартістю. Експортні постачання машин, устаткування, транспортних засобів зменшилися за 2013 рік в порівнянні з попереднім роком на 25,8% і склали 1,3 млрд дол. Доля продукції машинобудування в обласному експорті знизилася з 12,4% в 2012 році до 10,5% в 2013 році, що в 5,3 рази менше, ніж питома вага чорних металів. Якщо скорочення експорту металургійної і машинобудівної продукції спостерігалось впродовж всього 2013 року, то в хімічній галузі за підсумками січня-серпня динаміка була ще позитивною, але надалі запанував спад, який в цілому за 2013 рік в порівнянні з попереднім роком склав 28,4%. Сповільнився до кінця 2013 року до 0,2% приріст обласного експорту готових харчових продуктів, а постачання кондитерських виробів скоротилися в порівнянні з 2012 роком на 2,9%.

Експортні постачання вугілля в натуральному вираженні збільшилися за 2013 рік на 27,5% і склали 3,5 млн тонн, а валютна виручка від експорту вугілля в порівнянні з 2012 роком стала більше на 12,1%. При цьому середня ціна експортованого вугілля знизилася з 105 до 93 доларів за тону. Експорт коксу в доларовому еквіваленті зменшився за 2013 рік в порівнянні з попереднім роком на 29,8%, середня ціна однієї тонни знизилася з 244 до 203 доларів. В цілому від експортних постачань вугілля і коксу за 2013 рік отримані 643,6 млн дол., або 5,2% обласного експорту. Усі ринки збуту для регіональних експортерів є важливими і можуть бути вигідними за умови випуску конкурентоздатної продукції.

Дехто з експертів наступним чином описують ситуацію, що чекає зовнішню торгівлю, усю економіку України, а також гривню у випадку де-факто анексії Росією Донецької і Луганської областей [11]: «Найлегше визначити приблизні наслідки для зовнішньої торгівлі. В якості точки відліку беремо 2013 рік, коли ще не було війни.

Итак, експорт товарів з Донецької області за минулий рік склав, 12,4 млрд дол. (19,6% від усього українського товарного експорту), імпорт – 4,0 млрд дол., позитивне сальдо — 8,4 млрд дол. Експорт товарів з Луганської області в 2013 році дорівнював 3,5 млрд дол. (5,6% від усього експорту), імпорт – 1,8 млрд дол., сальдо – плюс 1,7%. Разом, товарний експорт з Донбасу минулого року складав чверть усього українського експорту (25,2%), а позитивне сальдо торгівлі – 10,1 млрд дол. При цьому по усій Україні за 2013 рік мало місце негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами у розмірі 13,6 млрд дол. Отже, втрата Донбасу повинна привести до різкого погіршення показників зовнішньої торгівлі в 2015 році (якщо на той час Донбас повністю вийде з під контролю України). У поточному році експорт з Донбасу теж багато втратить, оскільки вже починаючи з травня багато працюючих на експорт підприємств там почали або скорочувати виробництво, або повністю зупиняти свою роботу. Втрати для економіки України в цілому від задачі Донбасу теж будуть дуже великі. Виходячи з даних Держкомстату за 2012 рік (за 2013 рік їх ще немає) доля ВВП Донецької області у ВВП усієї України складала 11,6%, Луганській області – 4,0%, сумарно дві області – 15,6%. Так що в 2015 році тільки за рахунок втрати Донбасу економіка України може втратити близько 15%. У нинішньому році втрати будуть меншими, але все одно дуже великими.

Втім, Держкомстат адже стане – у разі анексії Донбасу – подавати в 2015 році показники по ВВП (і по промисловості, будівництву, транспорту і т. д.) по відношенню до результатів за попередній рік також без урахування Донбасу, як зараз подає без урахування Криму. Потому динаміка реального ВВП України в 2015 році без урахування Донбасу (і Криму), швидше

за все, виявиться позитивною – в порівнянні із спадом в 2014 році. Що ж до перспектив курсу гривни, то тут ситуація така. Вихід з негативної зони зовнішньоторговельного балансу забезпечує на даний момент девальвація гривни від 8 до 12-12,5 грн за дол. Потім – в 2015 році і в наступні роки – плавну девальвацію треба було б продовжувати приблизно на 4-6% в році відгонку за інфляцією. Але усе це за умови, якщо Донбас з його великим профіцитом зовнішньої торгівлі залишається у складі України. Якщо ж Донбас перестане забезпечувати значний приплив валюти від зовнішньої торгівлі, то, виходить, що курсу 12-13 грн за дол. буде недостатньо. Економічний експерт Андрій Блинов прогнозує у кінці 2014 року обмінний курс на рівні 15 грн за дол. Цілком можливо, що цей його прогноз збудеться. Ну а до кінця 2015 року, якщо Донбас таки відійде від України, курс може пірости до значень 16-18 грн за дол. Втім, по курсу гривни сьогодні дуже важко давати якісь прогнози як на кінець цього року, так і, тим більше, на пізніші терміни. Оскільки занадто вже багато невідомих в початкових даних для розрахунків таких прогнозів...» [11].

Наведемо також декілька слухних, на наш погляд, коментарів з форуму цієї статті:

Донбасс банкрот: «Донбасс без Украины ляжет сразу. Это понимают все экономисты, и даже экономисты Р. Ахметова. Поэтому Ахметов и за Украину. За каждую добытую тонну угля идет субсидирование из бюджета 1000 грн. Себестоимость получается 1700 грн. А уголь продают по цене 700 грн. за тонну. Поэтому полно копанок, где реальная себестоимость 500 грн. А 1200 грн. хозяин шахты ворует из бюджета себе в карман. А если Донбасс отделится, сразу станет серой зоной, ничего из него не будет экспортироваться без печати таможен Украины. Полный коллапс всей экономики моментально. Так же ни один банк не сможет работать в серой зоне. А значит инвестиции полностью исключены».

Шахтер – конченый Идиот: «Уголь на Донбассе залегают глубоко, добывают его дорого. Президент Ющенко, которому было плевать на судьбу "януковичевского" электората, начал в 2006 году закрывать нерентабельные шахты. Но выяснилось, что без угля Украина не может: зимой 2009 года во время "газовой войны" именно переход на уголь спас ее промышленность от остановки, а население – от замерзания. Потому и субсидируют. Впрочем, в кризисном бюджете 2014 года субсидии эти были резко сокращены. Однако дотации дотациями, а Донбасс – в лидерах по валовому региональному продукту на душу населения. И это, заметьте, официальная статистика. А ведь на Украине, по оценкам Всемирного банка, от 40 до 60% экономики находится в тени. Донбасс – это ведь не только убыточная легальная угледобыча, но также прибыльные черная и цветная металлургия, работающий "в ноль" (только из-за дороговизны газа) химпром, прибыльные машиностроение, агропром, пищевая и легкая промышленность. Исследование CASE-Украина за 2013 год также подтверждает, что Донбасс – в числе крупнейших налогоплательщиков страны. Надо понимать: налоги на Украине платят не по месту размещения предприятий, а по месту их регистрации. А это – если не офшоры, то Киев. Например, "Метінвест" Рината Ахметова, чьи заводы находятся в Донбассе, внес в прошлом году в госбюджет более \$1 млрд, но платил все в Киеве. Ахметовский же угольный ДПЕК заплатил около \$500 млн, и тоже – в Киеве. Итого лишь "по Ахметову" имеем \$1,5 млрд – это на 50% больше, чем дотации Донбассу из столицы. Если еще учесть теневой сегмент, то в случае отделения Донбасс себя точно прокормит. Если экономически противопоставлять Юго-Восток Западу и Центру вместе взятым, то вклад получается примерно равный. И если вдруг отделятся не только Донбасс, но и Харьков, остальной Украине денег хватит. На этом можно бы поставить точку, но есть два момента. Во-первых, судьба отраслей зависит от рынков сбыта. Если Европа введет санкции против Донбасса, то металлургические заводы Ахметова, чья продукция идет в ЕС, перестанут быть прибыльными. Если же Россия закроет рынок для украинской продукции, как уже обещала и местами сделала, последствия будут еще тяжелее. А во-вторых, по соцсетям гуляет информация, что за годы независимости Россия оказала Украине прямой и косвенной помощи на сумму \$250 млрд»

Вальтер: «Есть таки рецепт. Перестать платить дотации, пенсии и регрессы и шахтерская козлотня целыми аулами поедет в Кузбасс. Будем там сельское хозяйство вести. Переучим нормальных шахтеров на трактористов. Пуцай хоть свежим воздухом подышиат. Хоть немного отдохнут от "непосильного" своего труда. Ведь устали-то шахтерики: иметь ДВА отпуска; 2) работать 6 часов в смену; 3) постоянная температура в шахте во все времена года; 4) идти на пенсию в 50 лет (а то и с 35 – бурса-то оказывается тоже подземелье); 5) пенсия 80% заработка за счет других трудящихся Украины; 6) их вы...лядки внеконкурса

поступають в ВУЗы; 7) халявний уголь на опалення (либо компенсація за ел.енергію); и т.д. и т.п.».

Александр Днепр: «Однбокая економика получилась, если так посмотреть из дотационного региона получился регион кормилец. Только автор не учел, что уголь дотационный, металлургия на раишку работала. А при сегодняшних раскладах что в раишку будем отгружать? **Весь регион нужно модернизировать перенастраивать под Европу** (выделено мной. – В.Л.). А цифрами не нужно пугать, ни сантиметра не отдадим раишстам, но региону нужен абсолютно новый подход к экономике. Ахметова, Ефремова и Ко на кол и засучив рукава **немедленно освобождают и отстраивать регион, но не под потребности раишки, а под потребности Европы.** Зачем нам клиент, который не платит, хаёт нашу продукцию и не отвечает за свои слова. Работать необходимо с адекватными клиентами.

alexzxcg: «Статья "левая" автор ничего не понимает в экономике, комментировать не хотел, но все же возникают вопросы: 1) внешнеторговый баланс региона это туфта полная, у нас ни один регион не живет в вакууме. Поэтому если какой-то регион очень условно что-то экспортировал, то не факт что основная добавочная стоимость была произведена именно в этом регионе.Тотже самое с импортом,товар завезенный формально в Киев потребляется где угодно; 2) основная часть импорта – энергоносители, в т.ч. газ. Газ приобретает Нафтогаз формально экспортируя его в Киев, а основной потребитель газа промышленные регионы в том числе Донецк.

Реальный мир: « Дурень думкою радіє. Идет война за независимость и территориальную неприкосновенность Украины, а кто-то оценивает как на рынке сколько стоит тот или иной кусок территории. Может устроим распродажу? Кстати, разрушенный Донбасс реально упал в "цене". Он максимально важен только для России для создания зоны ПОЛИТИЧЕСКОЙ нестабильности, но не по экономике. А вообще достали эксперды, вещающие о конце света. Лучше старушек бы через улицу переводили заместо пионеров, было бы больше пользы».

4.4. Перспективи конкурентоспроможності Донбасу: чи залишитися він Африкою в центрі Європи (роздуми над оцінками за методикою Всесвітнього економічного форуму)?

У змінах немає нічого поганого, якщо ми міняємося в кращу сторону. Щоб стати краще, потрібно мінятися. Щоб стати краще усіх, потрібно мінятися щоденно.

Уінстон Черчіль

Свого часу Фонд «Ефективне управління» організував моніторинг конкурентоспроможності регіонів України за методикою всесвітнього економічного форуму по майже півсотні показників. Слід сказати, що за весь час проведення моніторингу 2009-2013 рр. позиції регіонів не зазнавали істотних змін. Тому нижче приведені порівняльні характеристики Донецькою і Луганською областей (табл. 4.4.1).

Таблиця 4.4.1

Розгорнутий порівняльний аналіз показників міжнародної конкурентоспроможності Донбасу [1, с. 92-93, 116-117]

№	Показник	Донецька область			Луганська область		
		Бал	Місце	Країна-аналог	Бал	Місце	Країна-аналог
1	2	3	4	5	6	7	8
	Базові вимоги	4,1	86	Болгарія	3,9	109	Еквадор
	Підсилювачі ефективності	4,1	65	Перу	4,0	83	Маврикій
	Чинники інновацій і розвитку	3,6	71	Мексика	3,5	77	Єгипет
1	Складові 1: Державні і приватні інститути	3,6	93	Казахстан	3,8	78	Угорщина
1.01	Права власності	4,1	83	Азербайджан	4,8	54	Уругвай
1.02	Захист прав інтелектуальної власності	3,2	86	Тринідад і Тоба-го	3,7	60	Сирія
1.03	Витрачання державних коштів	3,6	61	ПАР	3,9	54	Чилі
1.04	Довіра громадськості до політиків	1,6	138	Еквадор	2,4	82	Греція
1.05	Незалежність судової влади	2,6	129	Грузія	3,1	98	Філіппіни
1.06	Фаворитизм при ухваленні рішень державними службовцями	3,0	89	Лівія	2,9	99	Вірменія

Продовження табл. 4.4.1

1	2	3	4	5	6	7	8
1.07	Необґрунтованість державних витрат	2,8	109	Сенегал	2,9	104	Болгарія
1.08	Тягар державного регулювання	2,7	124	Монголія	3,4	59	Тринідад і Тобаго
1.09	Ефективність правової системи у врегулюванні розбіжностей	Н.д	63	н/д	Н.д	142	н/д
1.10	Ефективність правової системи в спростуванні регуляторних актів	Н.д	-	Н.д	н/д	-	
1.11	Прозорість державної політики	3,2	136	Монголія	3,6	112	Кампучія
1.12	Втрати бізнесу від терористичних актів	6,6	14	Словацька Республіка	6,6	14	Словацька Республіка
1.13	Втрати бізнесу від злочинності і насильницьких дій	5,9	26	Сенегал	4,9	77	Маврикій
1.14	Організована злочинність	5,9	43	Канада	5,3	83	Хорватія
1.15	Надійність роботи правоохоронних органів	3,6	108	Мавританія	4,1	76	Латвія
1.16	Рівень відповідальності фірм ...	3,7	94	Суринам	3,4	123	Нікарагуа
1.17	Рівень стандартів аудиту і звітності.	3,6	129	Киргизія	3,8	116	Ефіопія
1.18	Ефективність корпоративного управління	5,0	45	Ісландія	5,2	25	Гамбія
1.19	Захист інтересів міноритарних акціонерів	2,8	145	Боснія і Герцеговина	3,0	137	Болівія
2.	Складова 2: Інфраструктура	3,6	76	Російська Федерація	2,9	119	Польща
2.01	Якість загальної інфраструктури	3,9	72	Кот-д'Ивуар	3,0	118	Перу
2.02	Якість доріг	2,8	103	Албанія	1,5	151	Боснія і Герцеговина
2.03	Якість залізничної інфраструктури	4,7	28	Малайзія	4,4	34	Великобританія
2.04	Якість портової інфраструктури	3,0	119	Філіппіни	2,1	144	Тимор
2.05	Якість інфраструктури повітряних перевезень	4,2	88	Литва	3,0	132	Македонія
2.06	Кількість кілометрів пройдених пасажирами авіаліній (у тиждень, в мільйонах)*	н/д	60	Кіпр	н/д	60	Кіпр
2.07	Якість забезпечення електроенергією	4,3	92	Ботсвана	3,8	106	Болівія
2.08	Кількість телефонних ліній (на 100 осіб населення)	23,1	65	Туреччина	21,1	74	Бразилія
3	Складова 3: Макроекономічна стабільність	н/д	101	Мозамбик	н/д	101	Мозамбик
3.01	Профіцит/дефіцит держбюджету(% від ВВП)*	н/д	66	Домініканська республіка	н/д	66	Домініканська республіка
3.02	Рівень національних заощаджень(% від ВВП)"	н/д	53	Фінляндія	н/д	53	Фінляндія
3.03	Інфляція	н/д	129	Киргизія	н/д	129	Киргизія
3.04	Маржа процентної ставки(%)"	н/д	89	Азербайджан	н/д	89	Азербайджан
3.05	Державний борг (% від ВВП)*	н/д	14	Люксембург	н/д	14	Люксембург
4	Складова 4: Охорона здоров'я і початкова освіта.	5,2	105	Марокко	5,1	112	Філіппіни
4.01	Втрати бізнесу від туберкульозу	3,5	145	Малаві	4,0	133	Монголія
4.02	Захворюваність туберкульозом (випадків на 100 000 населення)*	91,4	101	Бенін	101,9	106	Еквадор
4.03	Втрати бізнесу від ВІЛ/СНІДУ	3,8	131	Непал	4,2	123	Буркіна-Фасо
4.04	Поширеність ВІЛ (% від дорослого населення)*	н/д	114	Бурунді	н/д	114	Бурунді
4.05	Дитяча смертність (кількість смертей на 1 000 новонароджених)*	12,7	77	Боснія і Герцеговина	14,4	82	Аргентина
4.06	Середня тривалість життя (років)*	66,5	115	Болівія	67,5	109	Румунія
4.07	Якість початкової освіти	4,2	53	Італія	3,6	87	Таїланд
4.08	Кількість учнів в установах початкової освіти (%)*	85,7	125	ПАР	86,4	121	Намібія
4.09	Витрати на освіту (відсоток від валового національного доходу)*	н/д	60	Єгипет	н/д	60	Єгипет
5	Складова 5: Вища освіта і професійна підготовка	4,5	46	Малайзія	4,3	65	Таїланд
5.01	Кількість учнів в загальноосвітніх установах(%)	88,4	84	Маврикій	88,8	81	Азербайджан

Продовження табл. 4.4.1

1	2	3	4	5	6	7	8
5.02	Кількість учнів у вищих учбових закладах(%)	н/д	9	Нова Зеландія	н/д	9	Нова Зеландія
5.03	Якість системи освіти	4,4	39	Естонія	4,1	50	Шрі-Ланка
5.04	Якість викладання математики і точних наук	4,4	61	В'єтнам	4,2	71	Латвія
5.05	Якість шкіл менеджменту	3,6	106	Панама	2,9	135	Мозамбік
5.06	Доступ до Інтернету в учбових закладах	4,0	68	Казахстан	4,1	62	Хорватія
5.07	Наявність спеціалізованих досліджень і тренінгів	3,8	85	Кувейт	4,1	63	Колумбія
5.08	Рівень підготовки кадрів	3,8	81	Португалія	2,8	146	Чад
6	Складова 6: Ефективність ринку товарів	3,8	112	Бруней Даруссалам	3,9	101	Хорватія
6.01	Інтенсивність конкуренції на місцях	3,8	143	Нікарагуа	4,5	106	Замбія
6.02	Рівень домінування на ринку	3,6	83	Буркіна-Фасо	3,4	93	Ісландія
6.03	Ефективність антимонопольної політики	3,4	104	Литва	3,0	137	Киргизія
6.04	Обсяг і ефект оподаткування	2,3	145	Данія	2,0	150	Аргентина
6.05	Сукупна податкова ставка (% від доходу)	н/д	104	Венесуела	н/д	104	Венесуела
6.06	Кількість процедур необхідних для початку бізнесу*	н/д	85	Чилі	н/д	85	Чилі
6.07	Кількість днів необхідних для початку бізнесу*	н/д	75	Гамбія	н/д	75	Гамбія
6.08	Витрати на проведення аграрної політики	3,2	138	Лесото	4,0		Франція
6.09	Переважають торгових обмежень	3,9	114	Лесото	4,0		Нігерія
6.10	Зважена тарифна ставка (% податку)*	н/д	49	Лесото	н/д		Лесото
6.11	Доля іноземної власності	3,2	136	Сирія	2,7		н/д
6.12	Втрати бізнесу від недосконалих правил по прямих іноземних інвестиціях	3,8	132	Хорватія	4,2		Камерун
6.13	Обтяжливість митних процедур	3,1	123	Еквадор	3,6		В'єтнам
6.14	Міра орієнтованості на клієнта	5,0	51	Гватемала	5,5		Бельгія
6.15	Вимогливість покупця	3,4	80	Ель-Сальвадор	2,8		Гамбія
7	Складова 7: Ефективність ринку праці	4,8	29	Ірландія	4,7	43	Фінляндія
7.01.	Співпраця в стосунках працівників – працедавець	4,6	53	Чехія	4,5	57	Малаві
7.02	Гнучкість при встановленні заробітної плати	5,2	74	Мавританія	5,5	47	Угорщина
7.03	Практика прийому на роботу і звільнення	5,1	23	Уганда	4,7	36	Монголія
7.04	Заробітна плата і продуктивність	4,9	27	Китай	5,1	20	США
7.05	Ставка на професійне управління	4,6	65	Латвія	4,5	70	Таїланд
7.06	Витік мізків	3,3	64	Казахстан	2,8	105	Лівія
8	Складова 8: Рівень розвитку фінансового ринку	3,4	118	Монголія	3,4	119	Монголія
8.01	Рівень розвитку фінансового ринку	2,3	135	Сирія	1,8	151	Бурунді
8.02	Фінансування через місцевий фондовий ринок	2,5	123	Сирія	2,1	145	Кампучія
8.03	Доступність кредитів	2,2	124	Ямайка	2,2	123	Ямайка
8.04	Наявність венчурного капіталу	2,0	130	Чад	1,9	141	Вірменія
8.05	Обмеження на рух капіталу	3,7	113	Бенін	3,2	133	Мадагаскар
8.06	Міцність банків	3,7	140	Казахстан	3,7	129	Казахстан
8.07	Регулювання фондового ринку	2,5	136	Чад	2,5	134	Чад
9	Складова 9: Оснащеність новими технологіями	3,4	79	Марокко	2,9	121	Пакистан
9.01	Наявність новітніх технологій	4,2	97	Колумбія	2,5	151	ні
9.02	Впровадження технологій на рівні фірм	4,3	105	Буркіна-Фасо	3,5	148	Алжир
9.03	Закони, що стосуються інформаційних і комунікаційних технологій	3,8	87	Македонія	3,7	92	Нігерія

Закінчення табл. 4.4.1

1	2	3	4	5	6	7	8
9.04	Прямі іноземні інвестиції і передача технологій	4,1	114	Гайана	3,1	150	Зімбабве
9.05	Кількість абонентів мобільного зв'язку (на 100 чоловік населення)*	132,0	17	Російська Федерація	114,8	37	Ірландія
9.06	Інтернет – користувачі (на 100 чоловік населення)*	н/д	88	Оман	н/д	88	Оман
9.07	Кількість персональних комп'ютерів (на 100 чоловік населення)*	8,8	71	Бруней Дарус-салам	7,4	80	Філіппіни
10	Складова 10: Розмір ринку	н/д	29	Малайзія	н/д	29	Малайзія
10.01	Індекс розміру внутрішнього ринку*	н/д	30	Греція	н/д	30	Греція
10.02	Індекс розміру зовнішнього ринку*	н/д	37	Угорщина	н/д	37	Угорщина
11	Складова 11: Рівень розвитку бізнесу	4,0	78	Єгипет	4,1	67	Філіппіни
11.01	Кількість місцевих постачальників	4,2	121	Уругвай	4,7	74	Кот-д'Івуар
11.02	Якість місцевих постачальників	3,7	135	Лесото	3,9	109	Малагаскар
11.03	Рівень розвитку бізнес-кластерів	3,7	61	Гамбія	3,8	56	Оман
11.04	Природа конкурентної переваги	3,1	97	ПАР	3,4	74	Кенія
11.05	Ширина ланцюжка доданої вартості	3,9	49	Угорщина	3,4	81	Перу
11.06	Контроль міжнародної дистрибуції	5,0	14	Франція	5,2	7	США
11.07	Рівень розвитку виробничого процесу	4,1	49	Туреччина	3,8	67	Угорщина
11.08	Рівень маркетингу	4,0	87	Азербайджан	3,7	98	Нігерія
11.09	Готовність до передачі повноважень	4,2	41	Гонконг	4,1	59	Шрі-Ланка
12	Складова 12. Інновації	3,1	68	Казахстан	2,9	95	Латвія
12.01	Можливості для інновацій	3,8	33	Ірландія	3,6	44	ПАР
12.02	Якість науково-дослідних установ	4,1	56	Хорватія	3,6	82	Болгарія
12.03	Витрати компаній на наукові і дослідницькі роботи	3,1	65	Філіппіни	2,7	103	Марокко
12.04	Співпраця між університетами і бізнесом в дослідницькій діяльності	3,3	89	Домініканська Республіка	2,7	130	Гайана
12.05	Державні закупівлі передових технологічних продуктів	2,6	146	Боснія і Герцеговина	3,2	100	Лівія
12.06	Наявність наукових і інженерних кадрів	4,1	71	Словенія	3,3	122	Бруней-Даруссалам

Провідне місце в усіх рейтингах упродовж ряду років займав Київ, що відповідає по міжнародному рейтингу – 59-у місцю поряд з такими країнами як Угорщина і Панама. Слідом за Києвом з незначним відставанням слідувала Дніпропетровська область, а АР Крим з Донецькою областю займали відповідно 72-і і 73-і місця, між Казахстаном і Латвією. Донецька область має найбільшу щільність населення в Україні. Загальна чисельність жителів регіону складає 4 466 тис. чоловік. Валовий регіональний продукт Донецької області в 2008 році склав 26 028 грн на людину, що є третім показником в країні, і складає близько 127% загальнонаціонального показника. У 2008 році економіка регіону почала відчувати наслідки світової економічної кризи: ВРП Донецької області зменшився на 2,9% проти зростання ВВП в країні на 2,3%.

Донецька область займає 1 місце в Україні по кількості населення (практично одна десята частина) і 2 місце по вкладу у ВВП країни (9,7%). Валовий регіональний продукт області складає десь 135% від середнього показника по країні. Регіон зайняв 5 місце в рейтингу конкурентоспроможності регіонів України, зайнявши позицію між Київською і Запорізькою областями. Сукупний рейтинг конкурентоспроможності Донецької області – 4,03 балу, що на 0,16 балу вище за середнє значення індексу по 27 регіонах України (3,87 балу). Порівняно з рейтингом 2010 року Донецька область поліпшила свої позиції, піднявшись вгору на одну позицію. При цьому, регіон втратив одну позицію за групою тих, що становлять «базові вимоги», але піднявся на одну і дві позиції по групах «Підсилювачі ефективності» і «чинники інновацій і розвитку» відповідно. Найкращі оцінки Донецька область отримала за «рівень розвитку фінансового ринку» (2 місце серед 27 регіонів України), «розмір ринку» (3 місце), «рівень розвитку бізнесу» і «інновації» (у обох випадках 2 місце). В той же час відзначається відставання області в таких складових як «макроекономічна стабільність» (15 місце), «охорона здоров'я і початкова освіта» (24 місце) і «ефективність ринку праці» (15 місце).

2011 року Донецька область поліпшила свої позиції по складовій «рівень розвитку фінансового ринку», піднявшись на два рядки в регіональному рейтингу. На думку опитаних ке-

рівників бізнесу в області було краще всього в Україні фінансування через внутрішній фондовий ринок, а також високі позиції з наявності і доступності фінансових послуг(2 і 3 місця відповідно). По наявності фінансових послуг Донецька область показала дуже хорошу позитивну динаміку – її оцінка виросла більше ніж на бал порівняно з минулим роком, і в 2011 році відповідає відносно непоганому 53-у місцю в глобальному рейтингу з 142-х країн.

В той же час в регіоні досі залишаються проблеми з легкістю отримання кредитів і наявністю венчурного фінансування (12 і 14 місця серед 27 регіонів України). Високі позиції по складовій «об'єм ринку» пояснюються високими позиціями за показниками, які входять в цю складову.

Донецька область займає перше місце серед регіонів України по індексу об'єму зовнішнього ринку, що, зокрема, обумовлено високою часткою експорту у ВРП, оцінка по якій відповідає 17-у місцю серед 142-х країн світу. Донецька область зайняла 2 місце за двома складовими з групи «Чинники інновацій і розвитку», завдяки високим позиціям за більшістю показників з цієї групи. Зокрема регіон лідирує по рівню розвитку кластерів(1 місце серед 27 регіонів України), рівню витрат компаній на наукові і дослідницькі роботи(2 місце), а також співпраці університетів і бізнесу(2 місце). Оцінка рівня розвитку кластерів представниками регіонального бізнесу виросла за рік на півтора бали і відповідає дуже високому 6-у місцю у світовому рейтингу.

Найбільш проблемні складові рейтингу Донецької області, на думку керівників підприємств і за статистичними даними – охорона здоров'я і початкова освіта, за якою регіон займає 24-е місце серед 27 регіонів України. Область отримала дуже низькі оцінки за поширеністю ВІЛ/СНІД(26 місце), дитячою смертністю(27 місце) і середньою тривалістю життя(26 місце). Показники поширеності ВІЛ відповідають 106-у місцю в глобальному рейтингу. Результати опитування також свідчать про низькі оцінки якості початкової освіти, які не дозволили Донецькій області піднятися вище за 22-е місце в регіональному рейтингу. Регіон продемонстрував падіння порівняно з минулим роком за складовою «ефективність ринку праці», зайнявши 15-у позицію серед 27 регіонів України і втративши еквівалент 9 позицій порівняно з глобальним рейтингом. Основними проблемними показниками за цією складовою стали недостатня гнучкість у визначенні заробітної плати(19-е місце) і «відтік мізків». Але, незважаючи на значну втрату у балах за обома показниками, нижчі результати інших регіонів України за показником «відтоку мізків» дозволили Донецькій області зайняти четверте місце в регіональному рейтингу.

У глобальному рейтингу конкурентоспроможності Донецька область займає 73-е місце між Казахстаном і Латвією, випереджаючи низку країн СНД, а саме Вірменію, Таджикистан і Киргизію, з країн ЄС тільки Болгарію, Грецію і Латвію. Донецький регіон має конкурентні переваги перед більшістю областей України в значній частині показників. Найвищий результат серед трьох субіндексів регіонального рейтингу область має по складовій «чинники розвитку і інноваційного потенціалу»(четверте місце). Область має порівняно високий рівень кластеризації регіональної економіки і широке застосування на підприємствах високотехнологічних процесів виробництва. По інших субіндексах регіон також має результат вище за середній : «базові вимоги» – шосте місце, «підсилювачі ефективності» – п'яте місце.

Донецький регіон має високі показники по рівню оснащеності новими технологіями, третє місце в регіональному рейтингу і 79-е місце в глобальному рейтингу, що відповідає рівню Марокко. За результатами опитування керівників підприємств, такий високий результат забезпечується, зокрема, наявністю нових технологій в регіоні і порівняно високим рівнем їх впровадження безпосередньо на підприємствах, зокрема, за допомогою іноземних інвестицій. Донецька область також має істотні переваги по рівню розвитку фінансового ринку(четверте місце в регіональному рейтингу). За словами керівників підприємств регіону, одним з чинників, сприяючим розвитку фінансового сектора в області, є досить високий рівень доступності для бізнесу банківських позик, а також наявність венчурного капіталу. Проте в глобальному рейтингу по рівню розвитку фінансового ринку Донецька область займає лише 118-е місце, ймовірно, із-за негативної ситуації у фінансовій сфері в Україні в цілому.

Донецький регіон також займає високе п'яте місце в категорії «вища освіта і професійна підготовка». Цей показник відповідає 46-у місцю в глобальному рейтингу, де Донецька область знаходиться між Малайзією і Йорданією, і випереджає Італію, Румунію, Болгарію і Російську Федерацію. Область отримала високі оцінки за якістю вищої освіти і рівня підготовки кадрів.

В той же час є сфери, де існує значний потенціал для підвищення конкурентоспроможності області. Донецька область займає один з найнижчих східців по складовій «охорона здоров'я і початкова освіта» (19-е місце в регіональному рейтингу і 105-е місце в глобальному між Марокко і Ямайкою). Головними чинниками, що призводять до такого результату, є високий рівень захворюваності туберкульозом (17-е місце в регіональному рейтингу, 101-е в глобальному) і високий рівень втрат бізнесу від туберкульозу і СНІДУ (у глобальному рейтингу 101-і і 131-і місця відповідно, на рівні Малаві і Непалу). Також область має показники нижче середнього в категорії «ефективність ринку товарів», 12-е місце в регіональному рейтингу. За словами опитаних керівників підприємств, одна з головних причин – низький рівень конкуренції (19-е місце в регіональному рейтингу і 143-е місце в глобальному рейтингу на рівні Нікарагуа) і занадто великий податковий тиск на бізнес (17-е місце в регіональному рейтингу і 145-і в глобальному). Донецький регіон також має нижче середнього рівень ефективності ринку праці, 11-е місце в регіональному рейтингу. Головні причини відставання: недостатня гнучкість при встановленні заробітної плати і порівняно висока плинність кадрів на підприємствах. Проте в глобальному рейтингу по цій складовій регіон займає відносно високе 29-е місце між Казахстаном і Ірландією.

Перелік головних проблем для ведення бізнесу в області в цілому схожий із загальнонаціональним. Так, найбільш проблемним чинником для ведення бізнесу в Донецькому регіоні 15% керівників місцевих підприємств називають політичну нестабільність (17% в Україні). На неефективну податкову політику і нестабільність уряду вказують 13% представників регіонального бізнесу (у Україні 14% і 10% відповідно), на доступ до фінансування – 11% і корупцію – 8%.

Луганська область займає шосте місце серед 27-и регіонів України за загальною чисельністю населення і шосте місце по вкладу у ВВП країни. У області живе близько 5% населення України і робиться близько 4,5% ВВП країни. З розрахунку на одну людину валовий регіональний продукт Луганської області складає 89,5% національного показника (18 338 грн в 2008 році). У глобальному рейтингу конкурентоспроможності область займає 96-е місце, між Тринідадом і Тобаго і Алжиром. Область знаходиться нижче в рейтингу, ніж країни-члени ЄС. Луганська область знаходиться на середньому рівні розвитку конкурентних переваг, порівняно з іншими областями. По першому і другому субіндексам конкурентоспроможності – «базові вимоги» і «підсилювачі ефективності» область займає 16-і і 12-і місця відповідно в регіональному рейтингу. По субіндексу «чинники інновацій і розвитку бізнесу» результати області вищі за середній (шосте місце).

Луганська область займає друге місце в регіональному рейтингу конкурентоспроможності по розвитку державних і приватних інститутів і 78-е місце в глобальному рейтингу. Опитування продемонструвало високий потенціал області по захисту прав власності, захисту прав інтелектуальної власності (перше місце). За показником «тягар державного регулювання» регіон зайняв третє місце по Україні. Підприємці також відмітили високий рівень надійності роботи правоохоронних органів (четверте місце). На середньому рівні знаходяться втрати бізнесу від злочинності і організованої злочинності в цілому. По рівню конкурентоспроможності інститутів Луганська область знаходиться на рівні Угорщини. Також Луганська область знаходиться на другій позиції за показником «рівень розвитку бізнесу» (67-е місце у світі, поряд з Філіппінами). Основними перевагами регіону, за результатами опитування, стали ефективний контроль міжнародної дистрибуції і рівень розвитку бізнес-кластерів (друге місце). Проте область займає дев'яті місця за якістю місцевих постачальників, складності процесу виробництва і рівню маркетингу.

Рівень розвитку фінансового ринку також відноситься до сильних сторін регіону (п'ята і 119-а позиції в регіональному і глобальному рейтингах). Надійність банків, доступність позик і регулювання фондової біржі є тими успішними чинниками, які гарантують Луганській області досить високі рейтинги по цій складовій. Проте рейтинг понижений із-за низької конкурентоспроможності за такими показниками: «рівень розвитку фінансового ринку» (19-е місце), «фінансування через місцевий фінансовий ринок» (16-е місце), «наявність венчурного капіталу» (13-е місце) і «обмеження на рух капіталу» (12-е місце).

Проблемним аспектом в розвитку Луганської області є охорона здоров'я і початкова освіта (20-е місце серед регіонів України). Невисокі показники область отримала по усіх компонентах цієї складової. У регіоні зафіксована висока дитяча смертність, низька якість початкової освіти, масштабні втрати бізнесу із-за захворюваності туберкульозом і ВІЛ/СНІДОМ.

Область знаходиться на 15-му місці в Україні за тривалістю життя. Підвищення якості системи охорони здоров'я таким чином є обов'язковою умовою для підвищення загальної конкурентоспроможності області в цілому.

Ще одним проблемним параметром конкурентоспроможності Луганської області стала оснащеність новими технологіями в регіоні (18-е місце в регіональному рейтингу). Область отримала низький рейтинг за такими показниками: «наявність нових технологій», «впровадження технологій на рівні фірм», «прямі іноземні інвестиції і передача технологій» (19-е місце). При цьому, кількість абонентів мобільного зв'язку в регіоні досить висока (шосте місце). Кількість персональних комп'ютерів знаходиться на середньому рівні (9-е місце в регіональному рейтингу). Нарешті, Луганська область займає 17-е місце серед інших регіонів України за показником «інфраструктура» (119-а позиція у світовому рейтингу, рівень Польщі). Найбільш проблемним компонентом є якість доріг (20-е місце по Україні). Загальна якість інфраструктури також заважає області піднятися в рейтингу (17-е місце). Таким чином, поліпшення загальної якості інфраструктури, а саме шляхів сполучення, телефонних ліній необхідно для адекватної конкурентоспроможності Луганської області не лише серед регіонів, але і у світі.

Нестабільність політики (19%), податкова політика, (16%) і нестабільність уряду (11%) – чинники, які найчастіше згадувалися керівниками місцевих компаній у відповідях на питання про проблеми ведення бізнесу в Луганській області. Крім того, проблемними чинниками ведення бізнесу в регіоні виступають податкові ставки (10%) корупція і інфляція (8%). Таким чином, основні проблеми бізнесу в Луганській області співпадають з проблемами України в цілому.

«Когда в середине лета (2014 г. – В.Л.) знакомые меня спрашивали: "Когда уже все это закончится?", я говорил, что есть три варианта: 1) Путин закрывает границу и прекращает снабжать (про)российских боевиков вооружением и живой силой – тогда все закончится за несколько недель; 2) Путин продолжает снабжать боевиков в том же объеме – тогда через несколько месяцев; 3) Путин резко усиливает вмешательство – тогда все становится непрогнозируемым. В конце августа Путин пошел по третьему варианту – ввел войска. и действительно сразу стало ни черта не понятно. Но потом туман рассеялся и кое-какие предположения можно высказать. Итак. Мне кажется, что рано или поздно установится некое равновесие – ситуация, когда ни наша армия, ни российская не сможет продвигаться вперед. Российская не сможет, потому что даже Донбасс полностью – слишком большой кусок для нее. Не проглотить. К тому же, на втором, санкционном фронте начнется серьезное наступление. А наша армия не сможет полностью выдавить рашистов, потому что в этой конкретной точке Путин сможет сконцентрировать столько сил, чтобы удержат оккупированный пятаячок. На полный уход из Донбасса он не пойдет из-за имперских понтов и всего такого.

*Таким образом, по Донбассу пройдет некая "линия маннергейма", ограждающая ху*соссию. Вообще, эта война очень напоминала бы советско-финскую, если бы не тот факт, что Донбасс Путину нахер не упал. Донбасс нужен был бы Путину, если бы ему удалось пробить сухопутный коридор в Крым вдоль побережья Азовского моря. Не сомневаюсь, что он попытается. Верю, что у него не выйдет. И наша армия не позволит и у Запада вырисовывается намерение жестко дать России в морду по "иранскому варианту" – исключение из swift, эмбарго на нефть и т.д. а это хоть и не "ядерная кнопка", но серьезный стоп-кран для российской экономики. То есть, как это ни смешно, но Путину придется устраивать акцию "услышь Донбасс – 2", рассказывая, что Донбассу нужна автономия, русский язык и влияние на внешнюю политику, то есть почти та же хрень, что весной чухали донецкие регионалы. Украине такие условия абсолютно не подходят, поэтому скорее всего закончится тем, что оккупированную часть Донбасса признают "временно оккупированной территорией", какой она по сути и является. И, как бы цинично это не звучало, такая ситуация может устроить всех, кроме жителей этой самой территории. К сожалению, хороших новостей для жителей Донбасса нет. В общем, как-то так я вижу ситуацию. Естественно, в любой момент этот прогноз может вылететь в трубу, если Путин выкинет очередные асимметричные коленца. Но что-то мне подсказывает, что предел маразма уже близок. В любом случае, прав я или нет, очевидно, что нужно: 1) сражаться за каждый кусок нашей земли. любой ценой не допустить создание "крымского коридора"; 2) пинками гнать Запад в направлении "иранского варианта" санкций; 3) сцепив зубы, терпеть и ждать, когда ебанистический рашистский режим рухнет; 4) возвращать свое. И да поможет нам Бог» [12].*

«Ликвидация мятежа в Донбассе откладывается на неопределённый срок. Но пропагандистская война не прекращается с отводом ствольной и реактивной артиллерии. "Украинская Чечня" на глазах становится "украинской Южной Осетией". Правда, образца двадцатилетней давности. Напомню, с грузинско-осетинской войны 1992-го и до российско-грузинской войны 2008-го Южная Осетия считалась территорией Грузии. Формально этого не отрицал (хотя и не особо признавал) даже Кремль. С так называемыми ДНР и ЛНР сегодня происходит то же самое. Если у кого и оставались сомнения, то их окончательно развеял президент Пётр Порошенко в своём обращении 12 октября 2014 г. Глава государства твёрдо сказал, что намерен добиться полного прекращения огня, а следующим шагом должен стать отвод тяжёлой боевой техники обеими сторонами с позиций и создание "пояса безопасности" шириной 30 км. Следовательно, ликвидация мятежа в Донбассе откладывается на неопределённый срок. Президент несколько раз подчеркнул, что правительственные войска и силовики успешно сооружают и вооружают оборонительные позиции между мятежными территориями и остальной Украиной. Всё это есть не что иное, как "ползучее" признание независимости этих территорий, пусть даже официально её не признаёт никто, включая тот же Кремль.

Увы, пропагандистская война не прекращается с отводом ствольной и реактивной артиллерии. А рядом с ней шагает экономика. Тот же "замороженный конфликт" Грузии и Южной Осетии стал разогреваться в самом начале двухтысячных. Никакой Саакашвили при власти в Грузии тогда ещё никому и не снился. Зато местная контрабандистская экономика уже выдыхалась. Но на самом рубеже столетий к власти в России пришёл Путин, начавший укрепление этой власти отнюдь не с Газпрома и нефтяных компаний, а с дрессировки телевидения. И без малого через год после победы Путина в России "президентом" Южной Осетии (тоже в первом туре) стал Эдуард Кокойты, уже через пять недель начавший проситься в состав РФ. Эти параллели порождают немало серьёзных вопросов. Например, как обеспечить обещанный президентом "контроль над государственной границей"? Судя по ходу реализации мирного плана и минских договорённостей, патрулировать границу между Украиной и РФ будут некие совместные силы Украины, России и ОБСЕ. В Южной Осетии было то же самое. И в Абхазии тоже. Результаты известны. А как защитить Украину от расползания гангрены сепаратизма? Блокадами и укреплениями? Но если "Новороссия" – наша территория, то мы не имеем права подвергать тамошних жителей каким-либо особым ущемлениям, к примеру, вроде суровых проверок при пересечении "буферной зоны". Тот же Запад будет критиковать за это Украину с такой же готовностью, с какой критикует Израиль за меры безопасности на границе с сектором Газа. Вот ХАМАС, считающий своей целью уничтожение Израиля, не критикует никто. Так же будет и с "Новороссией"?

Наконец, кто за всё заплатит? Это ведь немаловажный вопрос. Скорее всего, Киев подпишет какие-то расплывчатые соглашения о том, что "восстановление экономики" в зоне АТО совместно могут, но не обязаны проводить Украина, Россия и даже, вероятно, третьи страны. Нечто подобное содержится в уже проголосованном законе об "особом статусе" мятежных территорий, хотя, конечно, жизнь ещё внесёт коррективы. Такие соглашения вплоть до 2000 года подписывались между Грузией и Южной Осетией. Скорее всего, как и Тбилиси тогда, Киев в нынешней ситуации никаких серьёзных денег сепаратистам не даст. Но! Во-первых, это будет очевидно чиновникам, сидящим перед сметами, однако вовсе не будет очевидно гражданам, возмущённым необходимостью "кормить врага". А во-вторых (и это даже хуже), такая территория окажется классической "серой зоной", экономической Тортугой для разномастных финансовых пиратов, отнюдь не только украинских и российских. Да и не только финансовой. Очень условно говоря, вот продаст якобы "ДНР" в сектор Газа какой-нибудь зенитно-ракетный "Бук" – с кого спросить? Во всём этом невесёлом сценарии есть один потенциальный плюс. Условия войны, пусть и замороженной, как ни странно, способствуют реформам. Это удалось не только упоминавшимся выше израильтянам, но и упоминавшимся выше грузинам. Собственно, самым блестящим образом это доказал ещё Наполеон. Весь вопрос, как обычно, в желании» [13].

Алексей Данилов: «Россия разрушает Донбасс целенаправленно» [2]

– **Какая вероятность вторжения России?** – Смотрите, какая сегодня, на мой взгляд, существует дилемма у Путина: ему нельзя вводить войска... но и нельзя не вводить! Это и есть "кукан", на который его посадили, получается, он может отплыть – он живой, но он понимает, что в любой момент его могут так дернуть, что все жабры вылетят! Путин и его генштаб сделали попытку облечь это в следующую форму: "мол, мы – миротворцы". Но украинцы сразу резко ответили, что любой вход под видом "военных миротворцев" мы расцениваем как акт агрессии, как начало войны. И практически весь мир нас поддержал. Путин к этой войне готовился очень давно. Есть видеоролик о неизбежности будущей войны в Украине, который активно распространяли по местным телеканалам Луганской области еще в 2012 г. Рекомендовал бы нашей СБУ очень внимательно отнестись сегодня к вопросам обеспечения водой крупных мегаполисов. В этом ролике они прямо об этом заявляют!!! – **Хорошо, смотрите, мы рассуждаем глобально, но, по сути, ввод войск России в Украину – это и личная трагедия для каждого из нас. Может быть, спустимся с небес на землю? Уже войска стоят под Черниговом...** – Они стояли там все время. Но для блицкрига этого явно недостаточно. Путин отчаянно пытается найти выход из этого цугцванга. И остановиться он сейчас не может. – **Иначе ему придется уйти?** – Конечно. Игра зашла слишком далеко. – **Сейчас одна из топовых новостей – отставка Парубия. Как Вы думаете, с чем это связано? Почему Порошенко принял такое решение?** – Я, на самом деле, нормально отношусь к Парубию – потому что не знаю его. Но если честно, не думаю, что этот человек находился на своем месте. Он хороший парень, честный, искренний патриот. Таких сейчас немного. Но у него явно не хватало глобального мышления, представления о мировых геополитических процессах, ареной разворачивания которых является сегодня Украина. – **Хорошо, вернемся к войне. Что нам, украинцам, делать в этой ситуации? Сидеть смирно, и играть роль наживки?!** – Нет, нам сидеть смирно в этой ситуации ни в коем случае нельзя! Мы должны понимать, что гибнут украинцы. Неважно, кто они по национальности: русские, евреи, украинцы, татары, грузины... Это – Украинский Народ, который гибнет сегодня, сдерживая российскую агрессию в необъявленной войне! Мы должны убедить США и Великобританию – как и было предписано Будапештским договором – оказать нам полномасштабную поддержку. Гарантировать нашу территориальную целостность, обеспечить нашу армию всем необходимым, в том числе и оружием. Но сегодня они нас поддерживают лишь формально. Хотя и являются гарантами нашей целостности и независимости. И мы должны четко понимать, что развязанная Путиным война на востоке направлена в том числе и на разрушение инфраструктуры Донбасса, который является промышленно-энергетическим хабом Украины. Я не знаю, кто нам и какую контрибуцию будет выплачивать за все "фокусы", которые товарищи-террористы там вытворяют во главе с гражданами Российской Федерации. Луганская, Донецкая область – это 40 миллионов тонн угля для энергетики страны, 30 миллионов тонн для металлургов, 10 миллионов тонн на экспорт. Теперь же, получается, наши ТЭС останутся без угля, металлургии – без кокса, а страна – без валюты. А у нас впереди зима... Скажите, пожалуйста, чем мы будем топить? У нас российского газа не будет! А уголь, который обычно летом накапливали на складах, сегодня никто не поставляет. Большинство шахт – закрыты, или начинают уничтожаться террористами. Сегодня из 104 шахт на Донбассе работают всего 35. Сегодня ТЭСы уже не получают уголь с Донбасса, у металлургов останавливается производство. У нас сегодня станция Дебальцево – узловая железнодорожная станция Донбасса – не работает, она полностью заминирована. Где мы будем брать уголь? – **То есть, на Донбассе ведется война, в том числе с целью уничтожить нашу энергетическую безопасность?** – В том числе, хотя нашу энергетическую безопасность начали уничтожать, начиная с 1994 года. Этому поспособствовали наши горе-экономисты, причем с львовскими корнями, которые пришли руководить экономикой страны. Был у нас такой период государственной мудрости – "у нас из России газ идет дешевый, поэтому давайте закрывать свои шахты". После этого стали тотально уничтожать угольные предприятия. В 1994, 1995 и следующих годах после привода россиянами Кучмы к власти, была создана целая государственная структура, которая уничтожала шахты!!! за государственный счет!!! Кучма был еще тот циник! Причем Кучма и компания закрывали их самым варварским способом, заливали в шурфы бетон – вместо того,

чтобы отдать эти шахты в частные руки. Какое Кучма имеет право представлять сегодня интересы нашей страны, если он ее на протяжении 10 лет нахождения у власти целенаправленно уничтожал? Цинично, подло и коварно!!! А ведь мы в 1991 году добывали 165 миллионов тонн угля! Существует сегодня и иная опасная ситуация, о которой никто не говорит: вот есть монополист – "Газпром" – по поставке нам газа. Но также в Украине есть монополист и по добыче угля! У меня вопрос: сколько господин Ахметов сегодня имеет, добывая уголь? Кто-то вообще задумывался над этим вопросом? Шахты, к которым имеет отношение господин Ахметов, совокупно добывали 45-48 миллионов тонн угля в год из общего количества в 80-85 млн тонн. Сегодня фактически "Газпром" с одной стороны, и господин Ахметов со своим ДПЕКом и "Метінвестом" с другой, являются монополистами на энергетическом рынке Украины! Это просто недопустимые вещи – это угроза национальной безопасности страны! И об этом правительство ничего не говорит, все молчат и делают вид, что ничего не происходит! С другой стороны, есть большое количество государственных шахт, которые номинально считаются нерентабельными, и на которых просто воруются миллиарды. Нерентабельных шахт не существует! Если государство шахту называет нерентабельной, отдайте ее желающим за одну гривну. И вы увидите, что шахта через короткий промежуток времени будет хорошо себя чувствовать, будет жить и работать и выдавать уголь "на гора". И вообще, я считаю, все угольные предприятия должны быть частными. Не нужна государству эта дотационная коррумпированная машина, которая ничего хорошего для страны, кроме больших проблем, не приносит. Когда говорят, что на шахты выделяются деньги, и идут они шахтерам, это еще одна ложь. Шахтеры этих денег не видят!» [2].

Література до підрозділів 4.1-4.4

1. Отчет о конкурентоспособности Украины 2010. Опубликовано Фондом «Эффективное Управление» в сотрудничестве с Всемирным экономическим форумом. – К., 2011. – 166 с.
2. Алексей ДАНИЛОВ: Война в Украине закончится развалом России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://politikum.in.ua/post/14aug2014/interview/373-aleksey-danilovoyna-v-ukraine-zakonchitsya-razvalom-rossii.html>.
3. Гельман М. Что делать с Донецком [Электронный ресурс] / М. Гельман. – Режим доступа: <http://nvua.net/opinion/gelman/CHto-delat-s-Doneckom-8362.html>.
4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.be5.biz/makroekonomika/profile/>.
5. Світ в цифрах-2007. Кишеньковий справочник. – М.: ЗАТ Олімп-бізнес, 2007. – 272 с.
6. Бутченко М. Первая гражданская [Электронный ресурс] / М. Бутченко. – Режим доступа: <http://nvua.net/opinion/butchenko/Pervaya-grazhdanskaya-8589.html>.
7. Безлюдько Д. Я не хочу больше жить с этими людьми [Электронный ресурс] / Д. Безлюдько. – Режим доступа: <http://nvua.net/opinion/bezludko.html>.
8. Бутченко М. Страх темноты по-донбасски [Электронный ресурс] / М. Бутченко. – Режим доступа: <http://nvua.net/opinion/butchenko/Strah-temnoty-po-donbasski--7888.html>.
9. Перехода А. Донбас смертоносних ідентичностей. Про місто і про себе [Электронный ресурс] / А. Перехода. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/uk/blog/suspilstvo/donbas-smertonosnih-identichnostey-pro-misto-i-pro-sebe>.
10. Порошенко готовится сдать Донбасс? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://h.ua/story/407973/#ixzz3C9Bq2nAM>.
11. Чем обернется для экономики Украины и гривни потеря Донбасса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uainfo.org/blognews/385503-chem-obernetsya-dlya-ekonomiki-ukrainy-i-grivni-poterya-donbassa.html>.
12. Шрайк Р. Путину придется устраивать акцию «услышь Донбасс - 2» [Электронный ресурс] / Р. Шрайк. – Режим доступа: <http://uainfo.org/blognews/386948-putinu-prividetsya-ustraivat-akciyu-uslysh-donbass-2.html>.
13. Михельсон А. Donbass Independent. Чем грозит Украине мир с донбасским мятежом [Электронный ресурс] / А. Михельсон. – Режим доступа: <http://focus.ua/country/317922/>.

4.5. Стратегування розвитку малого шахтарського міста на прикладі Добропілля

Якщо можете, допомагайте один одному, головне ж – ніколи не шкодьте.

Уїнстон Черчилль

Сучасна структурна криза і формування глобального постіндустріального суспільства, в якому украй висока цінність нематеріальних активів, – образів, ідей, концептів, ідентичностей, символів, міфів, текстів, культурних і технологічних зразків, об'єктів інтелектуальної власності породжує уявлення про програмування розвитку, про те, що майбутнє можна не лише прогнозувати, але і ефективно моделювати. Модель «закритого майбутнього», в якому вірогідність розвитку подій жорстко детермінована, залишилася в минулій епосі. Останнім часом у зв'язку з ускладненням глобальних зв'язків і систем управління, появою нових політичних суб'єктів, розвитком формальних і неформальних мережевих співтовариств, а також у зв'язку із застосуванням когнітивної зброї, гуманітарних технологій, технологій «керованого хаосу» і асиметричних стратегій, актуально говорити вже про «відкрите майбутнє». Горизонт прогнозування в умовах глобалізації і підвищеної соціальної турбулентності знижується, вірогідність розвитку подій детермінована не так сильно, як раніше, а їх варіативна значно зростає.

Проектування і втілення сценаріїв по управлінню майбутнім шляхом скоординованих точкових зусиль на усіх рівнях глобальної світ-системи – завдання і рід діяльності нечисленного «креативного класу». Але таке управління стає можливим лише у разі, якщо визначальними ознаками цього класу в цілому і його окремих найбільш пасіонарних і харизматичних представників будуть суб'єктність, амбітність, стратегічне цілепокладання, а також волюв і раціональні якості. Інакше майбутнє «за них», будь це на національному, регіональному, локальному або будь-якому іншому рівні, створять інші люди – представники інших народів і цивілізацій. Тому успішних будівельників нового майбутнього правильніше було б визначити, на думку А. Окари, як «амбітний креативний клас» [6]. «Створення» таких людей на рівні країни, регіону, міста і тому подібне – їх виховання, навчання, просування на ефективні позиції в соціально-політичній структурі – стає украй актуальним завданням для усіх країн, що претендують на лідерство у новому світі. Самі ж нематеріальні активи і технології «м'якої і розумної влади» набувають виняткового значення "Будівельного матеріалу", з якого складається майбутнє.

Самостійну проблему в Донбасі складає екологія. У 2011 р. була прийнята нова державна екологічна стратегія до 2020 року, яка передбачає зниження викидів в атмосферу із стаціонарних джерел на 10% до 2015 року і на 25% до 2020 року в порівнянні з 2010 роком. Проте за підсумками 2012 року викид забруднюючих речовин (без урахування вуглекислого газу) із стаціонарних джерел тільки виріс – з 4,13 до 4,33 млн тонн. При цьому на Донецьку область доводиться 35% усіх викидів із стаціонарних джерел (1,51 млн тонн), хоча ще три роки тому цей показник складав 33%. Тому не дивно, що в 2012 році місцева влада прийняла свій окремий план дій з довкілля охорони на найближчі 8 років. У нього включений 31 захід на загальну суму 30 млрд грн. Головну роль в цьому плані грають підприємства групи СКМ Рината Ахметова – «Метінвест» і ДПЕК. На другому місці – підприємства групи «Донецьк-сталь».

Слід зазначити, що подібного роду програми існують не перший рік, проте зазвичай плани по зниженню викидів не виконувалися. Між тим за останній рік, що пройшов з моменту прийняття регіонального плану, «Метінвест» реалізував або почав реалізацію відразу трьох проєктів, які серйозно змінять ситуацію. Так, ще в грудні 2012 року була законсервована аглофабрика на меткомбінаті «Азовсталь», що дозволило понизити викиди зважених речовин, оксиду вуглецю, з'єднань сірки і азоту майже на 33 тис. тонн. Потім вже літом 2013 р. був презентований проєкт будівництва нової аглофабрики на Єнакіївському металургійному заводі. Будівництво обійдеться Ринату Ахметову в \$360 млн, і в результаті викиди ЕМЗ забруднюючих речовин в повітряний басейн Єнакієвого знизяться в 7 разів. Початок будівництва запланований на другий квартал 2014 року, а введення агломераційної фабрики в експлуатацію – в 2016 році.

У грудні 2013 р. група «Метінвест» підписала договір з італійською компанією Termokimik Corporation на проведення базового інжинірингу у рамках модернізації аглофабрики ММК ім. Ілліча. Це згідно з програмою з довкілля охорони і забезпеченню екологічної безпеки Маріуполя дозволить значно понизити викиди шкідливих речовин. Проєкт реконструкції системи газоочищення аглофабрики ММК ім. Ілліча припускає заміну існуючого устат-

кування на сучасне, яке дозволяє максимально очищати гази від пилу і оксидів сірки. Завершення повного циклу реконструкції заплановане на 2020 рік. І в результаті викиди пилу і оксидів сірки від зони спікання скоротяться на 85% і 30% відповідно, а викиди пилу від зони охолодження – на 90% [7]. Цей проект буде реалізований з використанням найсучасніших технологій. Він є передовим з точки зору екології і, поза сумнівом, принесе істотну користь усім жителям Маріуполя. У світі зараз не будується таких масштабних систем газоочищення на аглофабриках. Група продовжує модернізувати агломераційне виробництво заради чистого повітря в містах своєї присутності – таке завдання поставив власник компанії. Реконструкція газоочисного устаткування на аглофабрике ММК ім. Ілліча стане наймасштабнішим екологічним проектом у металургійній галузі України». Дійсно, він обійдеться «Метінвесту» в майже \$220 млн.

Газоочисні установки агломашин вже до кінця 2018 року забезпечать відповідність рівня очищення викидів європейським екологічним стандартам, чого до цього дня в українській металургійній галузі не зустрічалося. А усі три вищеперелічені заходи «Метінвеста» в сукупності понизять викиди в атмосферу Донецької області на 138 тис. тонн в рік, або майже на 10% від рівня 2012 року. На думку губернатора Донецької області, те, що сьогодні відбувається на комбінаті Ілліча, можна назвати справжнім патріотизмом. Незважаючи на складний економічний час і для України, і для металургійної галузі, «Метінвест» знаходить сили і засоби вирішувати поставлені завдання, у тому числі і по екології. Реконструкція аглофабрики – це дуже серйозний крок до поліпшення екологічної обстановки в місті Маріуполі.

У 2014 році енергетичний дивізіон СКМ – ДПЕК планував розширити конкурс «Місто своїми руками». Акцент робився на інноваційні проекти. Паралельно з основним конкурсом пройде телевізійний, організований спільно з ТРК Донбас і іншими регіональними телеканалами, які стануть свого роду інформаційною платформою для конкурсу. Взяти участь зможуть усі жителі міст бізнесу ДПЕК, а переможця виберуть телеглядачі. 23 січня 2014 року пройшла конференція ДПЕК, на якій компанія підвела підсумки конкурсу «Місто своїми руками» за 2013 рік. У конференції взяли участь співробітники ДПЕК, представники міських рад міст-учасників проекту, організатори конкурсу в східному регіоні – Фундаторка локальних ініціатив Донеччини – і три команда-переможці минулого року. В цілому лауреатами конкурсу «Місто своїми руками» в 13 містах стали 74 ініціативних групи громадян і громадських організацій. На їх проекти, пов'язані з благоустроєм міст, соціальним захистом, організацією дитячого дозвілля, ДПЕК виділив близько 2 млн грн у вигляді міні-грантів. Проекти були реалізовані у кінці 2013 року.

«Ми сподіваємося, що завдяки щорічному конкурсу ми зможемо притягнути увагу людей до розвитку міст, в яких вони живуть. А співпраця з телекомпаніями допоможе нам в популяризації нашої ідеї і залучить ще більше число учасників. Ми хочемо, щоб якомога більше українців було готове проявити ініціативу і внести свій вклад в поліпшення життя свого міста. Спільними зусиллями, поступово, допомагаючи один одному, ми зможемо змінити обличчя наших регіонів. ДПЕК і зараз, і надалі працюватиме над тим, щоб маленькі українські міста розвивалися, щоб у їх жителів завжди була впевненість в завтрашньому дні», сказав начальник відділу по плануванню і реалізації соціальних проектів ДПЕК Анатолій Соловійов, виступаючи на конференції [1]. У 2014 році конкурс «Місто своїми руками» пройде на 31 території діяльності ДПЕК. Це малі міста і селища в Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Запорізькій, Вінницькій, Івано-Франківській, Львівській областях. Перевага буде віддана, передусім, проектам, пов'язаним з інноваційними рішеннями. Детальні умови конкурсу і дата початку прийому заявок буде повідомлена додатково. Також на телеканалі Донбас і інших регіональних телеканалів пройде телевізійний конкурс ідей. На першому етапі комісія відбере 12 кращих ідей підвищення якості життя в містах. Про авторів цих ідей будуть зняті телесюжети. Переможця виберуть телеглядачі, а ДПЕК допоможе йому в оформленні проектної документації і реалізації проекту.

У Моспино, де розташоване Моспинське вуглепереробне підприємство ДПЕК, 10 січня 2014 року відбулося урочисте вручення автомобіля швидкій допомозі міської підстанції невідкладної медицини. Автомобіль вартістю 700 тис. грн придбаний енергетичною компанією ДПЕК у рамках стратегії соціального партнерства. Сучасний мікроавтобус марки Renault оснащений усім необхідним для надання швидкої медичної допомоги згідно з державним стандартом: електрокардіографом, дефібрилятором, апаратом штучної вентиляції легенів, носилками і іншим устаткуванням. Окрім цього, в автомобілі встановлено додаткове устаткування - вакуу-

мний матрац для транспортування потерпілих при травмах хребта, переломах, внутрішніх кровотечах і шоківих станах. Особливості конструкції матраца (форма воздухонаповнюємої оболонки і пневмокамер) також роблять можливим проведення штучного дихання і непрямого масажу серця.

Мікроавтобусу марки Renault було віддано перевагу із-за його високого кліренсу, який забезпечує хорошу прохідність автомобіля по путівцях. «У Моспино гостро відчувалася нестача автомобілів швидкої допомоги, викликати їх доводилося з Донецька. Шлях з міста в місто може займати до півтора годин, адже час - найцінніший ресурс в невідкладній медицині, – відмітив директор ДПЕК Моспинського вуглепереробного підприємства Георгій Резниченко. – Придбання сучасного автомобіля допоможе надавати своєчасну медичну допомогу багатьом жителям нашого міста, а деяким – і врятувати життя. У 2013 році ДПЕК інвестував 1,1 млн грн в соціальну сферу Моспино, і цей проект – найважливіший». «Між компанією ДПЕК і містом Моспино підписаний договір про співпрацю. І одним з елементів цього договору є допомога в оснащенні підстанції швидкої медичної допомоги усім необхідним устаткуванням для того, щоб надавати жителям міста і довколишніх сіл кваліфіковану допомогу. Саме для цих цілей і був придбаний реаніомобіль, який на сьогодні є одним з кращих. Я хотів би подякувати ДПЕК за дбайливе відношення до жителів тих регіонів, в яких знаходяться підприємства компанії», - сказав донецький міський голова Олександр Лукьянченко [2].

У 2013 році ДПЕК також провів в Моспино соціальний конкурс «Місто своїми руками», в результаті якого в місті з'явилися 4 дитячі майданчики. Також при фінансуванні компанії проводиться утеплення фасаду будівлі дитячого саду «Казка»; впроваджений курс по енергоефективності в місцевих школах. В цілому на розвиток соціальної сфери Донецької області в 2013 році ДПЕК направив близько 26 млн грн. Така ж сума запланована на ці цілі і в 2014 році. Буде реалізовано 63 проекти у сфері охорони здоров'я, освіти і культури, енергоефективності в комунальному секторі і розвитку соціальної інфраструктури, а також бізнес-середовища міст присутності компанії [2].

За інформацією на 20 січня 2014 року ДПЕК направив близько 1,8 млн грн на закупівлю устаткування для міської лікарні і амбулаторії Добропілля, відновлення системи опалювання в двох стаціонарах, підключення міськлікарні до мережі телемедицини. Городяни тепер можуть отримувати своєчасне лікування і профілактику професійних захворювань, не виїжджаючи за межі Добропілля. У Добропільській центральній міській лікарні і амбулаторії загальної практики сімейної медицини встановлено лікувально-діагностичне устаткування і фізіотерапевтичне устаткування на загальну суму 370 тис. грн. В лікарні з'явився електрокардіограф, компресорний небулайзер (пристрій для проведення інгаляцій), апарат для резонансної магнітно-квантової терапії, багатофункціональний фізіотерапевтичний апарат. Придбане устаткування дозволить скоротити грошові і тимчасові витрати пацієнта на отримання висококваліфікованих медичних послуг, оскільки відпадає необхідність їхати в обласний центр. У амбулаторію закуплені біохімічний аналізатор, призначений для проведення досліджень по клінічній біохімії; бінокулярний мікроскоп і центрифуги, які використовуються в діагностичних цілях; ультрависокочастотний апарат; ртутно-кварцовий опромінювач, за допомогою якого проводять загальні і місцеві індивідуальні опромінення при ряду захворювань.

Городяни, працюючи в умовах запиленої і загазованої атмосфери на вугільних і інших підприємствах, зможуть отримувати своєчасне лікування і профілактику професійних захворювань дихальних шляхів, шкіри, внутрішніх органів, кістково-м'язової і нервової системи. Також в 2013 р. ДПЕК направив більше 800 тис. грн на відновлення системи опалювання із застосуванням енергозбережних технологій в неврології і дитячому стаціонарі, а також адміністративному корпусі Добропільської ЦМБ. Завдяки підключенню до централізованої системи міського теплопостачання налагоджений температурний режим у відділеннях і палатах - температура складає 18-20°C, покращали умови утримання пацієнтів і роботи медичного персоналу. Оскільки підприємства ДПЕК, як правило, розташовані в невеликих містах і селищах, доступ жителів до якісних медичних послуг обмежений. Для вирішення цієї проблеми в Добропілля ДПЕК реалізує в міській лікарні проект «Впровадження послуг телемедицини». «Завдяки «Телемедицині» пацієнтам не доведеться їздити за багато кілометрів на консультації до висококваліфікованих фахівців з провідних клінік країни. Отримати їх допомогу можна буде прямо тут, в Добропілля. Ми розраховуємо, що завдяки новій послугі в нашому місті покращає якість ранньої діагностики, що особливо важливо для ефективного лікування багатьох захворювань», - відмітив директор ДПЕК Шахтоуправління Белозерське Володимир Панибратченко [3].

ДПЕК також профінансував необхідні роботи для запуску нового устаткування - внутрішню розводку комунікаційної мережі в лікарні. Упродовж двох подальших років у рамках проекту «Телемедицина» компанія інвестує ще 700 тис. грн для забезпечення лікувальної установи сучасним медичним устаткуванням. Всього в період 2014-2015 років на закупівлю в міську лікарню сучасного реанімобіля, нового устаткування і на проведення ремонтних робіт компанія направить більше 2,25 млн грн. Зовні Добропілля не особливо відрізняється від багатьох міст Донецької області. Схожа архітектура, природа і стиль життя городян. Але Добропілля значно відрізняється від інших міст Донбасу тим, що тут фактично не було бойових дій. І разом з сепаратистським «референдумом» відбувався референдум за приєднання до Дніпропетровської області. Глава ГО «Добро» Володимир Орос – автор ініціативи «Зробимо Україну чистою!» у Добропілля і «Дубкросинг» (про це писала і газета «День» в № 203 від 7 листопада 2013 року). Зараз Орос реалізує ще один проект – фестиваль вуличного мистецтва «Твоя ARTерритория» пройшов в місті 30-31 серпня 2014 р. Зараз оголошений конкурс для скульпторів і художників, яким пропонується розписати декілька міських об'єктів.

«Багато хто говорить про існування «донбасівського характеру», але частенько незрозуміло, в чому він проявляється, – почав розмову Володимир. – Так от, зараз в Добропіллі люди живуть саме на цьому самому характері. Дивовижну витримку проявляють від малого до старого. – Добропілля в ці дні стало острівцем надії для інших жителів Донбасу, в перші дні АТО до нас почали приїжджати біженці із Слов'янська і Краматорська. Міська влада і громадськість вмиш вирішували питання з розселенням і забезпеченням предметами першої необхідності, компанія ДПЕК надала свої гуртожитки, міськздоров'я – приміщення лікарень, а громадські ініціативи забезпечували продуктами і речами. Місто працювало, як мурашник, частими стали зустрічі у виконкомі. Пізніше, коли фаза АТО перемістилася в інші міста, до нас почали приїжджати з Донецька, Авдіївки, Мар'їнки, і все пішло ще у великих масштабах. Часто Добропілля намагаються втягнути в політичний процес, але головна мета – забезпечити життєдіяльність міста. Спочатку у нас були вивішені державні прапори на усіх установах, і Добропілля підтвердило своє бажання бути в Єдиній Україні, але це не означає, що жителі побігли зносити пам'ятник Леніну і висаджувати в повітря Ощадбанк Росії. Ми розуміємо, що від цих дій життя краще не стане, вугілля саме не вибереться на поверхню, і вода в кранах не з'явиться.

Якщо враховувати результати двох опитувань-«референдумів», які відбулися в місті 11 квітня 2014 р.(за приєднання до Дніпропетровської області і за створення «ДНР»), то прибічників ДНР було приблизно в три рази більше. Це не означає, що тут живуть сепаратисти, просто нестача інформації розводить людей по різні сторони. Адже усі вони хочуть одного і того ж: відсутності корупції; можливостей для молоді; дотримання законів і так далі. Просто в першому варіанті це необхідно зробити самостійно, а у випадку з «ДНР» чекають, що усі подадуть на блюдечку з блакитною «кайомочкою».

Про що ваш проект, яка його кінцева мета? – Наш проект вуличного мистецтва насправді складається з трьох напрямів. Перше – це створення «Культурної карти» регіону для поширення інформації про культурний продукт і залучення додаткових інвестицій. Друге – це сам фестиваль з метою привертання уваги і залучення жителів міста до облагороджування міста(створення ряду арт-об'єктів дозволить підвищити рівень відповідальності городян). І третє – створення нового культурного продукту, який дозволить різноманітити дозвілля. Кінцева мета – підвищення активності населення для вирішення власних проблем. Я завжди вважав, що, підвищуючи культурний рівень, людина здатна розвиватися самостійно і допомагати розвиватися громаді.

Чи не було у вас думки про те, що під час війни треба почекати з такими заходами? – Часто по новинах показують, що для підняття бойового духу в зону АТО виїхали народні і творчі колективи зі своєю концертною програмою. Жити в очікуванні невідомо чого дуже тяжко, багато хто з радістю від'їжджає на час відпустки в міста, де безпечніше, і там намагаються відсторонитися від реальності, не дивитися телевізор і не читати новин в Інтернеті. Оскільки боляче усвідомлювати, що ті місця, які ти любив, де прогулювався або вчився, вже не будуть колишніми, навіть якщо їх не зачепить бомбардуванням. Але головною причиною рухатися далі була віра у мир. Упевнений, що незабаром він запаує на території України, і нам необхідно буде відновлювати інфраструктуру, а також людські душі. Тому ми працюємо на випередження. Звичайно ж, ми не плануємо грандіозного свята з фейерверком, але зробити останній літній день для жителів Добропілля трішки краще, ніж інші, ми просто зобов'язані.

Наскільки місцеві жителі активні у вашій ініціативі? – Якщо чесно, то я не чекав такої активності, тим більше в літній період, та ще і у військовий час. На початку липня ми провели тренінги для працівників культури, творчих людей і просто активних громадян, а вже зараз в процес створення «Культурної карти» і підготовки до проведення фестивалю включені організації і установи на усіх рівнях. Величезний вклад в цей процес зробив відділ культури Добропільської міської ради і особисто начальник відділу Людмила Белоус, а також депутат Белицької міської ради Вікторія Зубкова. Вже створений оргкомітет, який і розробляє увесь план дій з урахуванням ситуації, що склалася, в країні. Пройшло не більше п'яти років, коли на Донбасі почали з'являтися нові віяння. Це і Донецький культурний фонд «Ізоляція», і Луганське літературне угруповання «СТАН». Спочатку подібні ініціативи сприймалися як щось безглузде, що не несе змін в кращу сторону. Але жителі цих міст все більше починали вникати в культурний процес... У Добропіллі він був запущений в 2012 році, і через два роки ми вже маємо результат – це сприйняття наших позицій міською владою і установами культури, усі дозріли до змін. Журналіст і еколог Володимир Березин, який проводив тренінг в іншому нашому проекті «Школа журналістики», волею долі виявився на іншому кінці країни – в Добротворі Львівської області, де також допоміг організувати молодіжну студію журналістики. І ось наступним нашим кроком буде культурний обмін між сходом і заходом, через взаєморозуміння і взаємоповагу. Адже 70% жителів Донбасу не виїжджали за межі своєї області, і їх світогляд складається з почутого від інших людей зі свого кола спілкування, соціальних мереж і телебачення. Тому дуже важливим є побачити на власні очі те, що відбувається в інших регіонах. Буквально днями Міністерство культури України підвело підсумки конкурсу проектів, і наш спільний проект Добропілля і Добротвора отримав підтримку. Ми плануємо проводити телемости і ознайомлювальні візити» [4].

Сучасні виклики вимагають нових високоякісних рішень здатних забезпечити стійкий розвиток і субрегіону Добропілля як у рамках Донбасу, так і країни в цілому. Економіка субрегіону слабо диверсифікована. Спираючись у своєму розвитку лише на сировинну промисловість, економіка субрегіону схильна до ризиків зовнішнього макропопиту на свою продукцію, що у свою чергу робить дестабілізуючий вплив на усю соціально-економічну систему субрегіону. Характер міграційних потоків підтверджує необхідність швидкої диверсифікації економічної діяльності в субрегіоні. Оцінка міграційних потоків одного із структурних елементів субрегіону Добропілля¹ – показала, що приріст населення відбувається за рахунок внутрішньорегіонального потенціалу, за рахунок наявності у межах Донецької області менш розвинених територій (рис. 4.5.1). Коли ж встає питання обміну людським ресурсом із зовнішніми територіями, те сальдо міграції Добропілля стає негативним, із стійкою тенденцією до збільшення кількості вибулих.

Слід звернути увагу, що вже в 2013 р. вичерпуються внутрішні можливості поповнення чисельності населення. Якщо в період 2010-2012 років простежувалася прогресивна динаміка позитивного сальдо внутрішньої міграції, то за прогнозами в 2013 році її показник знизиться, в порівнянні з 2012 роком, а в 2014 р. - він(показник міграції) може стати негативним. Якщо до перерахованих проблем додати стабільний негативний природний приріст населення р. Добропілля (за аналізований період спад склав 1849 чоловік), то майбутній стан трудового потенціалу і можливості споживчого ринку субрегіону різко знижуються.

Ефективність трансформації структури виробництва субрегіону залежить від багатьох чинників, у тому числі від якості освіти. Субрегіон близько розташований до університетів Донецької області (Слов'янськ, Краматорськ, Горлівка). У сучасних умовах, коли відстані перестали бути стримуючим чинником, необхідно активно використати можливості нарощувати інтелектуальний потенціал субрегіону. Наявність соціального шару освічених підприємців, інженерів, техніків і кваліфікованих робітників дозволить активно розробляти і робити різні товари і послуги, що дозволяють забезпечити високий рівень умов життєдіяльності населення субрегіону.

Створення відповідної системи здобуття освіти жителями міста, розширить можливості підготовки кваліфікованих фахівців. Це дозволить забезпечити розвиток працівника не лише як суб'єкта, що створює доход, але і що радикально міняє склад і структуру вироблюваної продук-

¹ Тут і далі під р. Добропілля розуміється адміністративно-територіальна одиниця, що об'єднує міста Добропілля, Белицьке і Білозерське, селища міського типу Водянське і Новодонецьке, у рамках Добропільської міської ради.

ції і послуг. У цій ситуації можливо піти вже утвореним шляхом – відкривати на території субрегіону філії провідних учбових і наукових організацій України. Адже збільшення в соціальній структурі субрегіону групи освічених і кваліфікованих людей несе в собі подвійний ефект для нього. По-перше, – це збільшення середнього класу, який у сучасному світі є двигуном прогресу і інновацій. По-друге, – це кількісний і вартісний зростання в субрегіоні людського капіталу, доля якого в економіках розвинених країн складає до $\frac{3}{4}$ національного багатства.

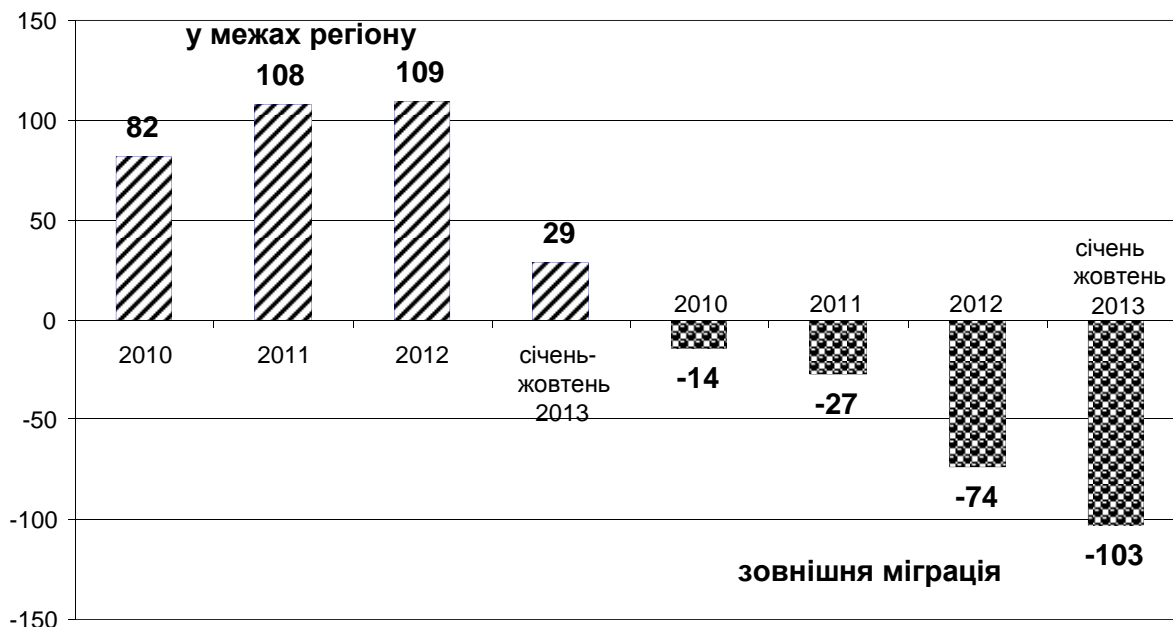

Рис. 4.5.1. Сальдо міграції р. Добропілля¹

Моніторинг цих проблем можливий у рамках оцінки стадій модернізації усіх сфер життєдіяльності населення субрегіону. Розроблена фахівцями Інституту економіки промисловості НАН України методика дозволяє за допомогою економічних, соціальних і інтелектуальних індикаторів оцінити прогресивність процесів модернізації територіальних систем. Такі оцінки вже були проведені відносно ряду міст Донецької області.² У табл. 4.5.1 і 4.5.3 приведені результати оцінки по р. Добропілля в зіставленні з іншими містами Донецької області, вибраних за критерієм близькості розташування і чисельності населення.

Постіндустріальна модернізація відбиває перехід економіки від індустріального типу розвитку до інформаційної економіки або економіки знань. Неоіндустріальна модернізація – цей розвиток індустріального базису на основі сучасних інноваційних технологій. Наприклад, для добувної промисловості, домінуючої на території субрегіону, процес неоіндустріалізації відбивається не в нарощуванні здобичі сировини і його експорту, а в розширенні лінійки продукції високих переділів, у тому числі глибокій і комплексній переробці вугілля, розвитку інноваційно орієнтованого малого бізнесу.

Розрахунок індексу постіндустріальної модернізації показав, що р. Добропілля програє усім містам-сусідам і містам з схожою чисельністю населення (Авдіївка, Красноармійськ, Харцизьк) (табл. 4.5.1).

¹ Дані узяті з сайту Головного управління статистики в Донецькій області в розділі «Демографічна ситуація» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://donetskstat.gov.ua/statinform/index.php>.

² Амоша А.И. Відповідальність вітчизняних корпорацій в розвитку малого бізнесу в контексті стратегії модернізації промислових міст / А.И.Амоша, Е.В.Котов, В.И. Ляшенко // Вісник Донецького державного університету управління «Менеджер». – 2013. – № 3(65). – С. 9-20; Амоша А.И. Розвиток малого бізнесу – провідна форма соціальної відповідальності великих вітчизняних корпорацій в модернізації міст своєї присутності / А.И. Амоша, Е.В. Котов, В.И. Ляшенко / Політика корпоративної соціальної відповідальності в контексті сталого соціально-економічного розвитку: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (секція 2 «Стратегія інституційного розвитку соціально орієнтованої економіки України») м. Донецьк, 5-6 грудня 2013 р. / Донецький державний університет управління. – Донецьк: ДонДУУ, 2013. – С. 19-22.

Таблиця 4.5.1

Індекс постіндустріальної модернізації міст¹

Місто	2000	2005	2008	2010	2012
Авдіївка	42	45	43	43	х
Добропілля	36	38	35	33	36
Єнакієве	46	47	49	50	х
Краматорськ	66	72	71	76	х
Красноармійськ	38	41	36	37	х
Слов'янськ	60	60	57	57	х
Харцизьк	45	44	45	34	х

х - індекс не розраховувався.

У групі соціальних індикаторів(рівень дитячої смертності, очікувана тривалість життя, забезпеченість лікарями) р. Добропілля конкурує на рівних з іншими містами. Не дуже позитивна, але в цілому конкурентна картина в групі економічних індикаторів (частка доданої вартості і зайнятості в матеріальній сфері). А ось в групах індикаторів знань (інновації в знаннях і передача знань), р. Добропілля програє усім містам-сусідам. Це стосується таких сигнальних індикаторів як кількість заявок на патенти, об'єми фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, чисельності учених і інженерів, зайнятих в розробках інновацій, наявність наукових і освітніх установ на території міста.

Оцінка стадії, в якій знаходиться р. Добропілля при переході до постіндустріальної модернізації, показала, що упродовж усього періоду дослідження місто залишається в підготовчій фазі (табл. 4.5.2).

Таблиця 4.5.2

Фаза постіндустріальної модернізації міст

Місто	2000	2005	2008	2010	2012
Авдіївка	0	0	0	0	х
Добропілля	0	0	0	0	0
Єнакієве	0	0	0	0	х
Краматорськ	0	0	0	0	х
Красноармійськ	0	0	0	0	х
Слов'янськ	1	1	1	1	х
Харцизьк	0	0	0	0	х

х - фаза не розраховувалася.

Аналогічна постіндустріальній модернізації картина склалася і в результаті розрахунку індексу неоіндустріальної модернізації (табл. 4.5.3).

Таблиця 4.5.3

Індекс неоіндустріальної модернізації міст¹

Місто	2000	2005	2008	2010	2012
Авдіївка	42	45	43	43	х
Добропілля	35	38	37	37	37
Єнакієве	46	47	49	50	х
Краматорськ	56	66	63	68	х
Красноармійськ	35	42	35	36	х
Слов'янськ	50	56	53	57	х
Харцизьк	44	45	46	37	х

х - індекс не розраховувався.

Для прискорення процесів модернізації, сприяючих економічному розвитку адміністративно-територіальних одиниць субрегіону, необхідно спільними зусиллями влади і великого

¹ У табл. 4.5.1 і 4.5.3 показники індексів постіндустріальної і неоіндустріальної модернізації міст, за винятком міста Добропілля (міськрада), були розраховані в раніше приведених роботах авторів науково-аналітичної записки.

бізнесу активізувати діяльність по розвитку малого підприємництва. Проте стан і перспективи розвитку малого підприємництва в субрегіоні також не викликають оптимізму, що підтвердили результати рейтингу з цієї проблеми, що проводиться Головним управлінням статистики в Донецькій області. За його результатами Добропільський район по багатьох індикаторах розвитку малого бізнесу має високі показники серед 17 районів області (табл. 4.5.4).

Таблиця 4.5.4

**Північно-західні райони Донецької області в рейтингу розвитку в регіоні
малого бізнесу в 2012 році¹**

Райони північно-західної агломерації	К-ть малих під-м на 10 тис. чол.	К-ть ФОП на 10 тис. чол.	Доля зайнятих на МП	Витрати на 1 роб-ка	Об'єм реаліз. прод. на 1 жителя	Доход на 1 під. МБ	Частка збит-х МП	Частка в місцевому бюджеті МБ	Частка сільгосп-гидь у фермерів	Загальний рейтинг
Александрівський	16	16	16	2	10	10	1	9	12	11
Добропільський	1	11	3	11	1	3	13	1	6	3
Костянтинівський	2	14	1	12	5	7	5	3	5	4
Червоноармійський	17	17	11	1	8	2	17	15	8	12

Примітка до таблиці. 4.5.4 -4.5.5: ФОП – фізичне особа-підприємець; МБ – малий бізнес; МП – мале підприємство.

В той же час р. Добропілля стабільно займає місця в останній десятці 28 міст області (табл. 4.5.5).

Таблиця 4.5.5

Рейтинг міст північного заходу Донецької області по розвитку малого бізнесу в 2012 році¹

Міста північно-західної агломерації	К-ть малих підпр. на 10 тис. чол.	К-ть ФОП на 10 тис. чол.	Частка зайнятих на МП	Витрати на 1 роб.	Обсяг реаліз. продукції на 1 жителя	Доход на 1 підпр. МБ	Частка збит. МП	Частка в місцевому бюджеті МБ	Загальний рейтинг
Димитрів	20	19	19	3	15	8	16	18	15
Добропілля	21	22	18	18	23	17	21	20	24
Дружківка	5	18	10	23	12	14	11	6	10
Костянтинівка	7	10	5	19	2	28	7	2	4
Краматорськ	5	7	3	8	6	9	17	4	3
Красноармійськ	15	4	15	12	17	6	12	22	11
Новоградівка	27	26	27	16	28	10	4	27	25
Селидове	16	13	20	2	18	2	8	9	8
Слов'янськ	4	2	2	13	3	18	9	5	2

У 2012 році адміністративно-територіальні одиниці субрегіону Добропілля в рейтингу кількості малих підприємств на 10 тисяч населення зайняли 22 (р. Добропілля) і 11 (Добропільський район) місця (рис. 4.5.2).

Істотна відмінність в рівні розвитку малого підприємництва між двома адміністративно-територіальними одиницями, що входять в субрегіон Добропілля, практично не відбилася в рівні витрат на одного зайнятого, який поніс в 2012 році малий бізнес (рис. 4.5.3). Невелике перевищення цього показника в р. Добропілля обумовлене міською специфікою ведення бізнесу, в основному пов'язаною з транзакційними витратами.

¹ Розраховано за даними "Рейтинг міст та районів Донецької області за розвитком малого підприємництва в 2012 році(Статистичний бюлетень)" / Головне управління статистики у Донецькій області. – 2013. – 25 с.

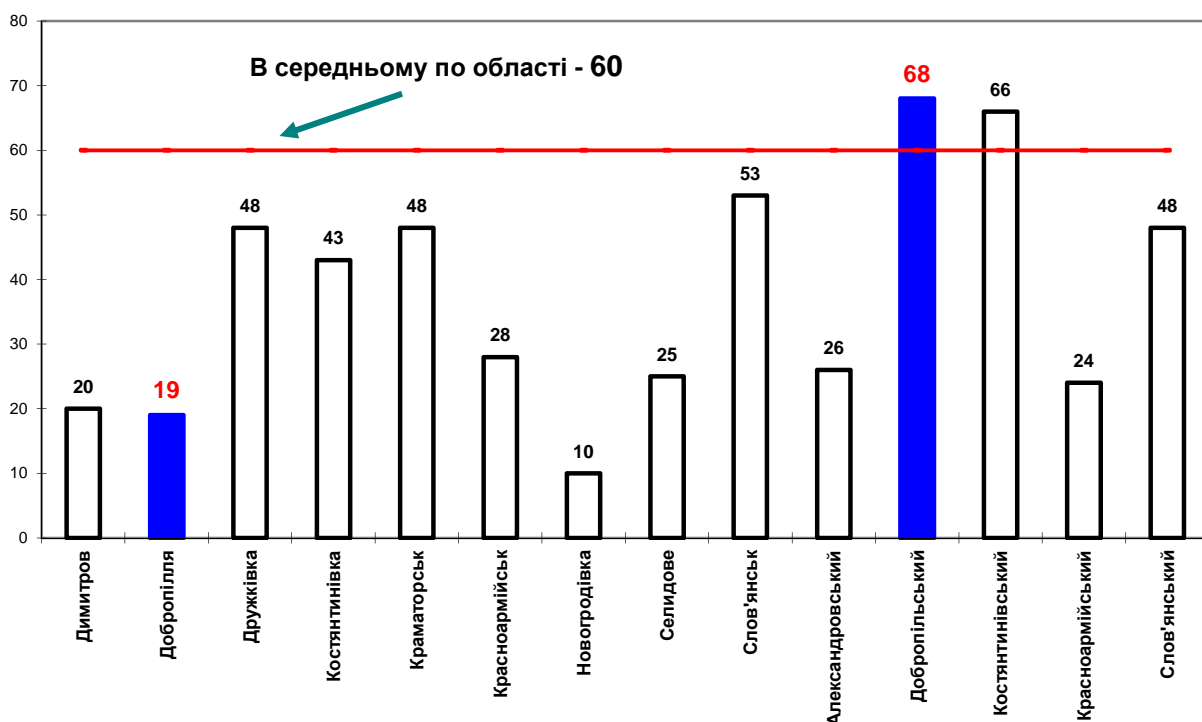

Рис. 4.5.2. Кількість малих підприємств на 10 тисяч населення

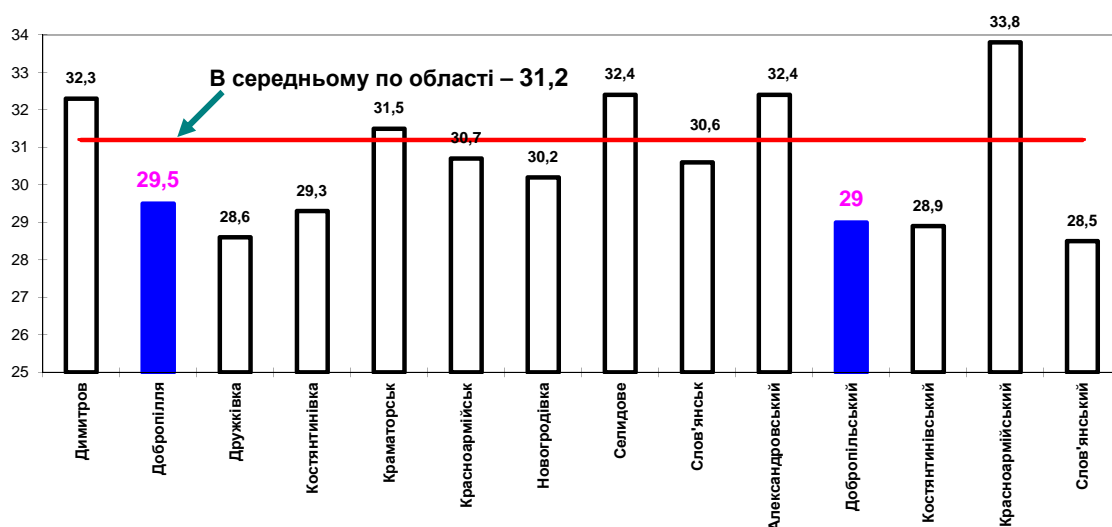

Рис. 4.5.3. Витрати на одного зайнятого в малому бізнесі, тис. грн

Проте, аналізуючи показники об'єму реалізованої продукції на душу населення, велика різниця між рівнями розвитку малого підприємництва в місті і районі виразилася в п'ятикратній перевазі другого над першим (рис. 4.5.4). Добропільський район в рейтингу за цим показником зайняв перше місце серед 17 районів області, тоді як р. Добропілля виявився лише 23 серед 28 міст Донецької області.

Фінансово-економічна криза мала позитивний вплив на рівень зайнятості в малому бізнесі р. Добропілля (рис. 4.5.5). Перший посткризовий рік (2009) показав, що населення міста стало активно працевлаштовуватися на малих підприємствах. Але хвиля позитиву, в умовах відсутності організаційно-економічної підтримки з боку місцевої влади, була короткостроковою і незабаром стала швидко зменшуватися. Попри те, що кількість малих підприємств на 10 тисяч населення стабілізувалася на відмітці 19 одиниць, рівень зайнятості на них неухильно падає, у тому числі і, імовірно, за рахунок «тінізації» трудових стосунків.

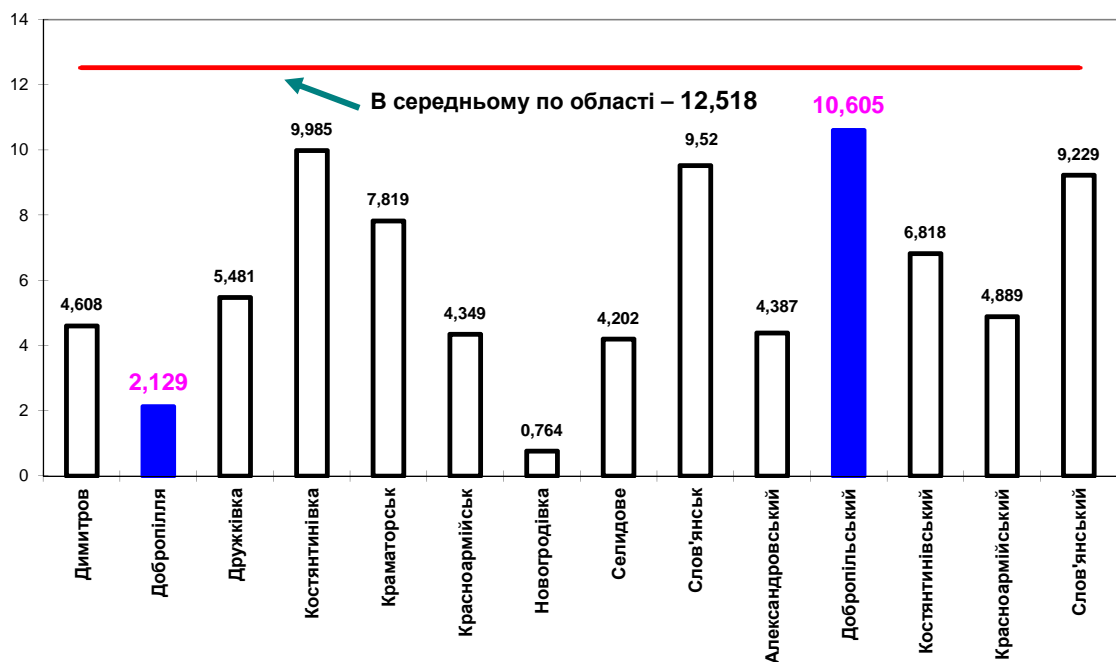

Рис. 4.5.4. Об'єм реалізованої продукції підприємств малого бізнесу на 1 жителя, тис. грн

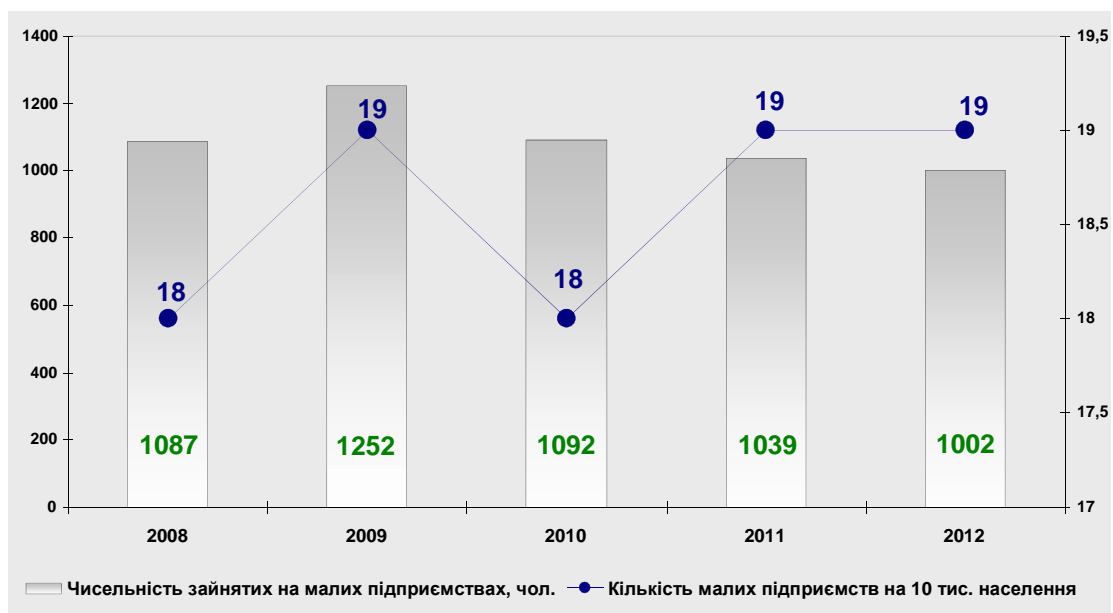

Рис. 4.5.5. Кількість малих підприємств на 10 тисяч населення і чисельність зайнятих на них в р. Добропілля

Що стосується Добропільського району, то ситуація з малим підприємництвом тут дещо інша. У перші посткризові роки (2009 і 2010 рр.) спостерігалось як зменшення кількості малих підприємств, так і зниження чисельності зайнятих в малому бізнесі (рис. 4.5.6). Проте, починаючи з 2011 року, в Добропільському районі почався «підприємницький бум». Кількість малих підприємств на 10 тис. населення різко, більш ніж в два рази, зросла і зростання продовжилось в 2012 році. Причини стрибкоподібного зростання числа малих підприємств в 2011-2012 роках вимагає додаткового аналізу, оскільки порівнянного зростання чисельності зайнятих на малих підприємствах не сталося. Також не сталося значного зниження чисельності населення району: за період 2010-2012 роки скорочення склало 500 чол. (з 17,1 тис. осіб в 2010 р. до 16,6 тис. осіб. в 2012 р.). Це побічно може свідчити про активізацію в Добропільському районі

створення сімейних підприємств по обробці землі і/або вирощуванню худоби. Можливо припустити, що ще однією з причин стриманого зростання чисельності зайнятих стала «тінізація» зайнятості. Можливі і інші причини такого різкого зростання кількості малих підприємств.

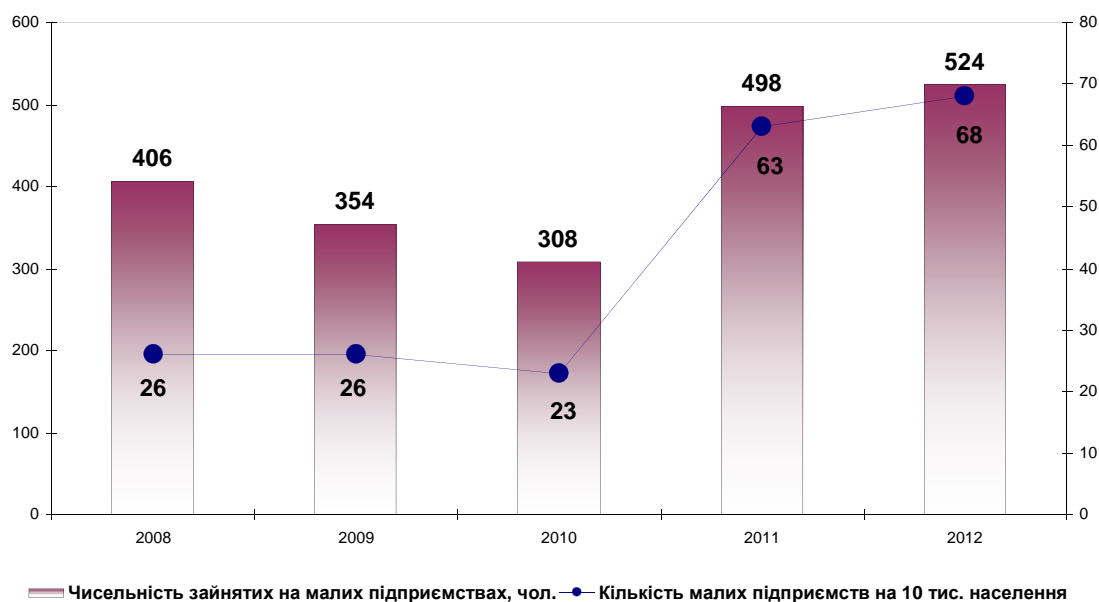

Рис. 4.5.6. Кількість малих підприємств на 10 тисяч населення і чисельність зайнятих на них в Добропільському районі

Також є підстави сформулювати гіпотезу про те, що «тінізація» малого бізнесу стала чинником зниження надходжень до бюджету міста. У 2012 році р. Добропілля зайняв 20 місце серед 28 міст Донецької області за показником вкладу до місцевого бюджету малого підприємництва (рис. 4.5.7). За цим же показником р. Добропілля поступився місту Димитров, чисельність населення якого на 22% менша, і місту Дружківка, в якому хоч і мешкає на 9% більше, але частка надходжень до місцевого бюджету в два рази більше.

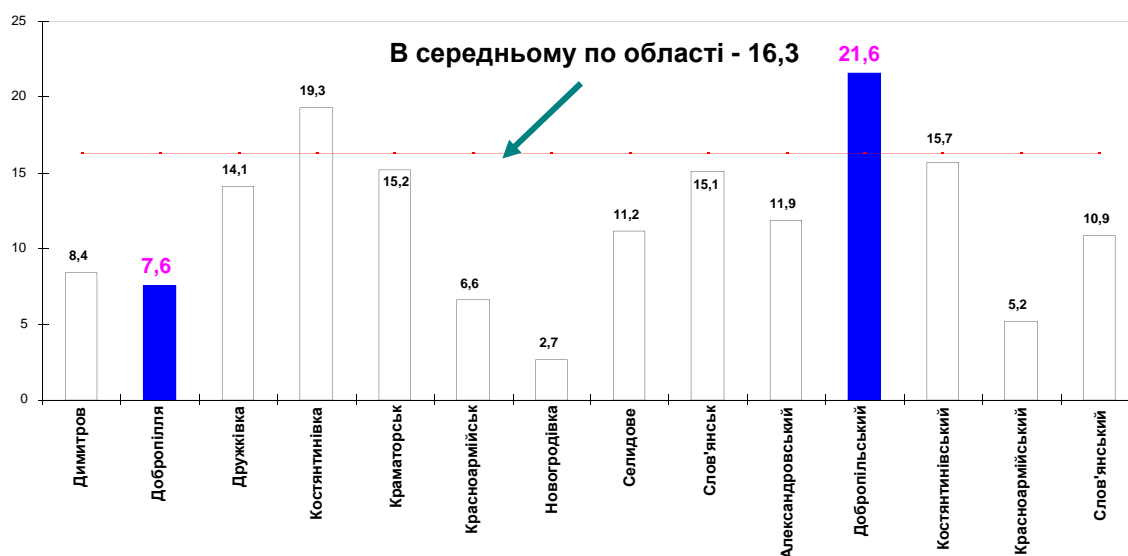

Рис. 4.5.7. Доля надходжень до місцевих бюджетів від суб'єктів малого підприємництва %

Крім того, при проведенні дослідницьких робіт в регіоні фахівцями Всеукраїнської Асоціації Консультантів Управління «Центру реформ і місцевого розвитку» (м. Київ) були виявлені досить цікаві факти, що дозволяють зробити висновок про те, що в Добропіллі є хороший потенціал для розвитку підприємницької діяльності. Так, згідно з офіційними даними

статистики сумарний дохід населення складає близько 1 млрд грн в рік. В той же час, об'єми річного споживання - всього біля 300 млн грн. (товарообіг складає 230 млн в рік., сфера послуг – 77 тис. грн) або 30% доходів. Тобто нереалізований потенціал споживчого попиту – близько 700 млн грн в рік. Причини цього стану стають зрозумілі навіть при першому погляді на структуру підприємницького середовища в регіоні: 267 торгових точок, торгова площа 20000 м. кв.; 11 аптек; 43 підприємств громадського харчування; 6 ринків; 167 ОСМД; 53 підприємства сфери послуг: 18 – нерухомість, 8 – сфера відпочинку, 6 – перукарень, 21 – транспорт, пошта, освіта, охорона здоров'я, архітектура і будівництво. Виходячи з отриманих даних, експерти припускають, які види бізнесу можуть бути в Добропілля. Це: обслуговування ОСМД, комунальні послуги; виробництво, сервіс, товари для участі в тендерах для містоутворюючих підприємств; риелтерські послуги; громадське харчування; переробка сільгосппродукції; туризм локальний і за межі регіону; косметичні і SPA-послуги; розважальний комплекс, кінотеатр; побутові послуги; автосервіс і забезпечення запчастинами; підприємства супутні вугледобуванню; аптеки; приватні дитячі сади; виробництво тротуарної плитки.

Проте, аналізуючи положення із споживчим попитом, експерти Клубу підприємців Донбасу визначили одну особливість – практично усі ніші споживчого попиту, затребувані населенням заповнені. Але якщо подивитися на рівень пропонованих товарів, а особливо послуг, то можна з упевненістю стверджувати, що тепер в регіоні потрібно не стільки задовольняти споживчий попит, скільки формувати його на новому, більш високому якісному рівні. Причому, в секторі «Громадське харчування» є хороші можливості для створення ніші сімейних, молодіжних або просто вузькоспрямованих закладів типу «Кондитерська», «Кафе-морозиво», «Суші-барів». Їх послуги напевно будуть затребувані населенням, принаймні, у молоді міста, оскільки це будуть точки з сучаснішим рівнем дизайну і обслуговування. Те ж саме можна сказати про ринковий сектор «Косметологія». Перукарень в місті, може бути і хапає, але косметичний салон більш високого класу, з наданням SPA послуг, напевно матиме хороший попит.

Чималою підмогою для розвитку підприємницького середовища в регіоні являється і зміни в політиці закупівель ДПЕК, яка останнім часом орієнтована на передачу постачань ряду позицій місцевим товаропостачальникам і товаровиробникам. Найбільш масштабні товарні позиції, за забезпеченнями представників ДПЕК, це: хімічні реактиви і вибухові матеріали; запчастини до збагачувального і шахтного устаткування; будівельні матеріали; електротехнічне устаткування; господарські матеріали; паливно-мастильні матеріали; спецодяг і засоби індивідуального захисту; метвироби, кабельна продукція.

Таким чином, можна зробити висновок, що в регіоні починає «теплішати» клімат для підприємництва. Принаймні, на це зараз націлюють свої зусилля в першу чергу місцеві органи самоврядування, причому не на декларативному, а на фактичному рівні.

Виходячи з проведеної роботи, нижче в таблицях 4.5.6 – 4.5.9 наведені складові матриці СВОТ-аналізу Добропільського субрегіону, передусім з перспективою диверсифікації його економіки в розвиток малого підприємництва.

Таблиця 4.5.6

SWOT-аналіз. Сильні сторони	
1. Висока мотивація суб'єктів управління субрегіону до його розвитку.	
2. Залучення до розробки кваліфікованого експертно-дослідницького ресурсу.	
3. Наявність економічно ефективно працюючих вугільних підприємств.	
4. Середня заробітна плата вище середньою по Донецькій області і Україні.	
5. Здатність малого бізнесу швидко адаптуватися до умов, що змінюються.	
6. Задеклароване місцевою владою бажання розвивати підприємництво.	
7. Висока мотивація представників малого бізнесу - прагнення до отримання економічної незалежності.	
8. Близькість до великої промислової агломерації «Північний Донбас».	
9. Наявність в субрегіоні великих підприємств - потенційних замовників послуг МСБ, а також невикористаних виробничих площ і устаткування.	
10. Наявність вільних земель в приміських сільськогосподарських районах.	
11. Наявність сировинної бази, ринків збуту в області.	

Таблиця 4.5.7

SWOT- аналіз. Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вузька спеціалізація промислового базису субрегіону і пріоритетна роль великого бізнесу, що перешкоджає рівноправному діалогу з малим бізнесом. 2. Моноструктура низькотехнологічного виробництва (підприємства вугільної промисловості забезпечують 99% об'єму промислової продукції). Подальша орієнтація в програмних документах на підтримку такої структури виробництва. 3. Значна віддаленість від обласного центру (близько 94 км автомобільними дорогами, приблизний час в дорозі ~ 1 год 46 хв) 4. Зношеність і слабкий розвиток соціальної інфраструктури. 5. Відсутність довгострокової стратегії розвитку. 6. Територія не приваблива для проживання (сальдо міграції негативне). 7. Відсутність об'єктів виробничої, фінансової, інституціональної інфраструктури по підтримці підприємництва. 8. Відсутність обігових коштів, нестійке фінансове положення через відсутність системи мікрострахування і гарантування кредитів. 9. Низький рівень ділової культури у представників малого бізнесу. 10. Відсутність можливості істотної підтримки з місцевого бюджету (до 0,5% коштів місцевого бюджету) 11. Відсутність розвиненого кооперативного сектора в агропереробній сфері. 12. Відсутність оцінки складових наявного потенціалу («багатства») субрегіону : природних, трудових і рекреаційних ресурсів, вартості матеріальних і нематеріальних активів і тому подібне

Таблиця 4.5.8

SWOT- аналіз. Можливості
<ol style="list-style-type: none"> 1. Високий рівень зацікавленості приватного бізнесу в розвитку субрегіону. 2. Залучення інвестицій для створення нових високотехнологічних виробничих потужностей використовуючи ресурси і експертно-консультаційну допомогу ДПЕК. 3. Збільшення вартості реалізації вугільної продукції, у разі стрімкого зростання глобальної економіки. 4. Можливість реалізації в субрегіоні і ширшому масштабі агровиробничого кооперативного ланцюжка «від лану - до столу». 5. Міжгалузєва інтеграція і диверсифікація бізнесу. 6. Потенціал місцевого ринку товарів і послуг, в силу більш високої купівельної здатності населення. 7. Наявність дешевої, досить кваліфікованої робочої сили, з перспективою збільшення грошового потоку, що проходить через неї. Структура ринку праці. 8. Прагнення органів влади і місцевого самоврядування до співпраці з бізнесом. 9. Можливості кооперації з великим бізнесом на основі субпідряду, аутсорсинга і франчайзингу. 10. Вигідне географічне положення в логістиці і транзиті. 11. Перспективи розвитку фінансової інфраструктури (мікροстрахування, гарантування кредитів). 12. Можливість залучення експертів для оцінки складових наявного потенціалу («багатства») субрегіону : природних, трудових і рекреаційних ресурсів, вартості матеріальних і нематеріальних активів і тому подібне

Таблиця 4.5.9

SWOT- аналіз. Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Висока залежність від кон'юнктури ринків збуту продукції, вироблюваної підприємствами субрегіону. 2. Закриття підприємств вугільної промисловості (у разі негативної кон'юнктури на національному і глобальному ринках збуту). 3. Депопуляція населення і зниження якості робочої сили із-за негативних демографічних процесів і екології. 4. Подальша деградація соціальної інфраструктури.

5. Недосконалість законодавчої бази, часті зміни в ній. Пріоритет підзаконних актів, відсутність механізму прямої реалізації законів, збільшення перспективи тінізації, бюрократизації і корупції.
6. Відсутність доступу до інформації відносно можливостей для розвитку малого і середнього підприємництва в регіоні.
7. Посилення тиску з боку податкових і контролюючих органів і відсутність реально діючого механізму відповідальності чиновників перед бізнесом за нанесені збитки.
8. Відсутність відповідної нормативної бази для системи місцевих замовлень з обов'язковим виділенням долі малого бізнесу.
9. Висока вартість землі, нерухомості і, пов'язаний з цим, високий рівень орендної плати.
10. Рейдерство.
11. Відсутність професії «підприємець» в класифікаторові і відповідної системи підготовки

Місцева влада спільно з вітчизняними корпораціями, підприємства яких знаходяться на території субрегіону, спільними зусиллями зможуть сформулювати умови для розвитку малого бізнесу. Серед стратегічних напрямів можна виділити наступні [¹, с. 87-94]: сприяння просуванню конкурентоздатних локальних брендів малого бізнесу, що створює продукцію високої якості; розширення субконтрактинга і залучення до тендерних процедур малого бізнесу; популяризація досвіду успішного виконання спільно з малим бізнесом проєктів; сприяння у формуванні підприємницького мислення і поведінки, розвитку знань і навичок ведення бізнесу серед майбутніх підприємців і студентської молоді.

Субрегіон Добропілля украї потребує розробки якісної стратегії розвитку. Тим паче, що на даний момент у місцевих органах влади немає ефективніших інструментів розвитку, чим розробка стратегій і цільових комплексних програм по їх реалізації. Місцева влада «своїми силами» не впорається з цим досить складним завданням. Потрібне об'єднання потенціалів місцевої влади, корпоративного бізнесу і експертного співтовариства. Найкращим способом реалізації такого програмно-стратегічного підходу в субрегіоні Добропілля буде співпраця у рамках державно-приватного партнерства наступних структур: місцевих органів влади, корпорації ДПЕК, консалтингові та аудиторські фірм (наприклад, Навігатор, Ернст енд Янг) і Інституту економіки промисловості НАН України (рис. 4.5.8). Досвід такої ефективної взаємодії в Донецькій області є. В результаті багаторічної співпраці Донецького міськвиконкому з Інститутом економіки промисловості НАН України була підготовлена Стратегія соціально-економічного розвитку міста Донецька на період до 2020 року, яка успішно реалізовується через ряд довгострокових програм².

Таким чином, цей досвід розробки і науково-методичного супроводу стратегічних документів розвитку, може бути використаний при підготовки Стратегії розвитку субрегіону Добропілля на 2014-2016 рр., а в розвиток її і ряду комплексних програм: інноваційно-інвестиційної діяльності, енергозбереження, сприяння малому і середньому підприємництву, розвитку соціальної сфери і тому подібне³.

¹ Цільова програма розвитку і підтримки малого і середнього підприємництва в місті Донецьку на період до 2020 року: моногр. / А.А. Лукьянченко, А.И. Амоша, Г.А. Гришин, В.И. Ляшенко та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сти. - 2-е видавництво, доп., перераб. і испр. - Донецьк, 2013. - 214 с.

² Стратегія соціально-економічного розвитку міста Донецька на період до 2020 року / А.А. Лукьянченко, Г.А. Гришин, А.И. Амоша та ін. : Монографія / НАН України. Ін-т економіки промисловості; Донецька міська рада. - Донецьк, 2008. - 308 с.

Розроблена в 2007 році Стратегія, в 2008 році завоювала перше місце в конкурсі аналогічних документів місцевого самоврядування в м. Москві.

³ У м. Донецьку на підставі Стратегії розвитку міста до 2020 року міською радою спільно з Інститутом економіки промисловості НАН України були розроблені Програма інвестиційного розвитку міста Донецька на період до 2020 року, Комплексна програма «Енергозбереження в м. Донецьку на 2010-2014 року», Цільова програма розвитку і підтримки малого і середнього підприємництва в місті на період до 2020 року, Загальні методичні стани по розвитку елементів регіональної інфраструктури мікрострахування і гарантування кредиту малий підприємництву і ряд інших.

Державно-приватне партнерство - консорціум

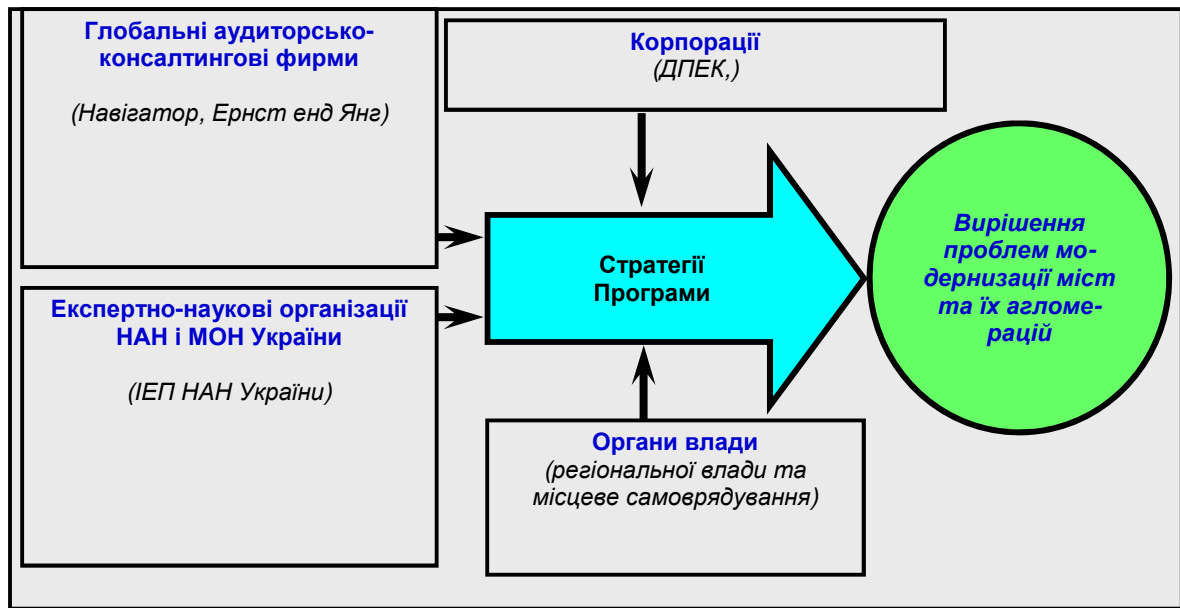

Рис. 4.5.8. Схема взаємодії суб'єктів Стратегії розвитку субрегіону Добропілля

Література до підрозділу 4.5

1. ДТЭК расширяет проект «Город своими руками» // Бизнес-время. – 2014. – № 1-2. – С. 28.
2. ДТЭК приобрел для Моспино автомобиль скорой помощи // Бизнес-время. – 2014. – № 1-2. – С. 28.
3. Шевченко В. ДТЭК инвестировал в медицинские учреждения Доброполя 1,8 млн грн. в 2013 году / В. Шевченко // Бизнес-время. – 2014. – № 1-2. – С. 28.
4. Яковленко Е. «Мы действуем на опережение» / Е. Яковленко // День. – 2014. – 14 авг. – С. 8.
5. Котов Е.В. Предпосылки стратегирования развития субрегиона Добропілля / Е.В. Котов, В.И. Ляшенко, П.В. Тесновский // Экономический вестник Донбасса. – 2014. – №1. – С. 4 – 16.
6. Окара А. В околицях нового Константинополя. Східнохристиянська цивілізація перед лицем новітнього світового хаосопорядку [Електронний ресурс] / А. Окара. – Режим доступу: <http://svom.info/entry/214-v-okrestnostyah-novogo-konstantinopolya-vostochnoh/>.
7. Климова А. «Метінвест» взявся за чищення Донецчини / А. Климова // Коментарі. – 2013. – № 48. – С. 10.

Розділ 5. ЧИ СТАНЕ УКРАЇНА ПОЛЬЩЕЮ ХХІ СТОЛІТТЯ?

США виноваты в "тревожных событиях в Украине", в том числе в "жестокое попрании прав народов на самоопределение". Последние тревожные события в Украине, спровоцированные по заранее подготовленным заговорицким сценариям США и стран Запада и при их подстрекательстве, убедительно показывают, кто на самом деле является зачинщиком всех бед на нашей планете, кто добивается свержения среды бела дня суверенного государства и жестокого попрания прав народов на самоопределение, – сказал дипломат в ходе приема, посвященного 65-летию подписания соглашения об экономическом и культурном сотрудничестве между Россией и КНДР.

Об этом заявил посол КНДР в Москве Ким Ен Дже, передает РИА Новости

Когда страна терпит национальный крах, терпит крах и каждый гражданин этой страны.

Уинстон Черчилль

"31 декабря 1918 г., 2 и 4 января 1919 г. одна за другой в Москву летят радиотелеграммы с требованиями немедленно прекратить силовые акции, вывести российские войска с украинских территорий. 6 января 1919 г. нарком иностранных дел Г. Чичерин направил ноту главе украинского правительства В. Чеховскому: "Ваши радиотелеграммы от 31 декабря и от 2 и 4 января мы получили. Прежде всего мы вынуждены объяснить Вам, что имеющиеся в Вашем распоряжении сведения не соответствуют действительности. Перечисленные Вами военные части Советской России на Украину не движутся и даже не стоят около ее границ. Никакого войска Российской Республики в Украине нет. Военные акции в Украине в этот момент ведутся между войсками Директории (как-бы тогдашним днр\лнр) и войсками Украинского Правительства, которое является целиком независимым. Между Украиной и Советской Россией теперь нет никаких вооруженных столкновений" [97].

Два десятки польських інтелектуалів у серпні 2014 р. підписали звернення до урядів країн Європи із закликом зупинити агресію Росії в Україні. Вони застерігають від політики потурання агресорові і повторення подій 1939 року. Як повідомляє Цензор.Нет з посиланням на dw.de [6], польські інтелектуали закликають уряди країн ЄС зупинити агресію Росії в Україні, порівнюючи окупацію Криму, конфлікт на Донбасі і реакцію Європи на це з 1939 роком, коли почалася Друга світова війна. Звернення підписали двадцять відомих поляків. Серед них – колишній в'язень концтабору "Освенцим" і колишній міністр закордонних справ Польщі Владислав Бартошевський, режисер і лауреат премії "Оскар" Анджей Вайда, письменниці Дорота Масловська, Ольга Токарчук і інші. Приводом для написання листа стало наближення сумної історичної дати – 1 вересня 1939 війська Німеччини і Словаччини, а дещо пізніше і СРСР, вторглися в Польщу, що ознаменувало початок Другої світової війни.

Представники польської інтелектуальної еліти нагадують про політику потурання агресорові, яку здійснювали Франція і Великобританія напередодні Другої світової війни і яка вважається однією з причин початку війни. "Подібна егоїстична і короткозора політика європейців по відношенню до агресора не повинна повторитися. Сьогоднішній розвиток подій і раптове збільшення напруги нагадують ситуацію 1939 року. Агресивна держава Росія окупувала частину території свого меншого сусіда – Крим", – вказано в зверненні [Цит. по: 6]. Європа повинна терміново вибудовувати нову реалістичну політику на сході континенту – Ostpolitik, вважають підписанти і пропонують урядам країн ЄС здійснити ряд конкретних кроків. На їх думку, Франція повинна відмовитися від продажу Росії вертольотоносців типу "Містраль" і продати їх НАТО або ЄС. Німеччину закликають зменшувати залежність від російського газу і впливу ділових стосунків з Росією на політику. Усі країни Європи закликають надавати гуманітарну допомогу утікачам з Донбасу і економічно підтримувати Україну. Також цікавим є погляд на передвоєнні події 1938-1939 років з-за океану [29]. Загалом історія США останніх передвоєнних років добре вивчена в історіографії: проаналізовані аспекти суспільно-політичного життя, зовнішньої політики, економіки і військової сфери. В.Л. Мальков детально розглянув погляди і позиції американських дипломатів напередодні Другої світової війни [30];

31]. В.О. Печатнов вивчив думки військових розвідників США передвоєнного періоду про майбутній світовий конфлікт [32]. М.Ю. Мягков проаналізував міжнародні відносини 1938-1939 років [33]. Разом з цим цікаво дізнатися, яку інформацію отримало населення Америки напередодні II світової війни. С. Буранок розглянув як мінялося освітлення подій в центральних і місцевих газетах США п передвоєнний період [29]. Сучасні дослідники солідарні: в американському суспільстві 1920-х – 1930-х років в обговоренні такої проблеми, як усвідомлення загрози війни, намітилися дві тенденції, представлені «ізоляціоністами», з одного боку, і «інтернаціоналістами», – з іншого. У цій ситуації особливий вплив мала позиція президента США Франкліна Рузвельта, який з великою увагою відносився як до європейських, так і далекосхідним справам.

«АНШЛЮС И ПРЕССА США. *Первый крупный европейский кризис – март 1938 года – связан с оккупацией Австрии, вызвавшей широкий резонанс в обществе США. Формирование оценки фашистской угрозы происходило под влиянием как СМИ, так и мнений ведущих политиков, среди которых выделялась позиция сотрудников Госдепартамента. Государственный секретарь Корделл Халл перед мартовским кризисом 1938 г. писал, что «Германия становится доминирующей силой в континентальной Европе» и в разговоре с послом Германии Дикхоффом обращал внимание на то, что с учетом этого фактора именно от Германии зависит дальнейший путь – или сохранение текущего порядка в Европе, или милитаризация и конфликты [34, с. 55, 401-402]. Примерно в том же ключе рассуждал в преддверии европейского кризиса помощник государственного секретаря Дж. Мессерсмит. Он указывал, что захват Австрии и Чехословакии приведет к установлению господства Германии в Юго-Восточной Европе; захвату Украины; изоляции России; ослаблению Франции путем расторжения ее союза с Россией; постепенному расчленению Британской империи [35]. Из этих заявлений видно, что правительство США было хорошо информировано об агрессивных планах Германии и находилось перед началом мартовского кризиса под впечатлением от «карантинной речи» президента Рузвельта, произнесенной 5 октября 1937 года в Чикаго и требовавшей введения «карантина» для агрессора [36, с. 39]. Однако убежденность в необходимости противостояния агрессорам (пусть даже только экономическими методами, к которым особо апеллировал Халл [34, с. 401-402]) сочеталась с предположениями, что Гитлер не будет развязывать войну против «демократий Запада», пока не ликвидирует угрозу на Востоке, т.е. пока не уничтожит СССР. О существовании у Халла таких идей пишет в воспоминаниях заместитель государственного секретаря США С. Уэллес [37]. Поэтому не удивительно, что после оккупации Австрии войсками Германии 12-13 марта 1938 г. оценки этого события периодической печатью США разделились. Часть изданий выступила с открытой критикой, называя действия Гитлера «перекраиванием карты Европы» и захватом ресурсов и промышленности Австрии под предлогом заботы о соотечественниках [38]. На первой полосе Milwaukee Journal – главном издании штата Висконсин с тиражом почти 300 000 экземпляров – была размещена карикатура, на которой согнувшийся Гитлер на коленях, с вилкой ползет к пирогу, а над ним возвышается грозного вида дама со скалкой. Здесь хорошо просматривается явный намек американских журналистов на слабость нацистского режима, на то, что Гитлер эту слабость прекрасно знает, а также на необходимость силового решения кризиса (скалка на карикатуре). В негативном свете об установлении нового нацистского порядка в Центральной Европе сообщают и другие периодические издания США [39-41]. А в Pittsburgh Post-Gazette, хотя и с запозданием, прямо написано: «Гитлер рвется к Вене, и Европа чувствует приближение войны из-за нацистского переворота» [42]. Другая часть газет под влиянием New York Times расставила совсем иные акценты по поводу австрийских событий. «Не стоит ожидать попыток Лиги наций выступить против гитлеровского путча в Австрии», – заявила авторитетная нью-йоркская газета. Кроме того, по мнению редакторов New York Times, судьба Австрии была решена еще 18 февраля 1938 г., и, следовательно, не стоит нарушать мир и дестабилизировать угрозой новой войны ситуацию в Европе, если основные участники уже смирились с оккупацией [43]. Позиция Рузвельта в этом вопросе хорошо прослеживается по его частному письму Нельсону Уоррену. Относительно беспокойств по поводу «австрийской проблемы» президент прямо написал, что одобряет осторожные действия Госдепартамента и что последний был хорошо информирован [44]. Видно, что оккупация Австрии разделила американское общество, но по совершенно иным группам, нежели во Франции (где сразу выделились «сопротивленцы» и «умиротворители»). В США и СМИ, и политики размежевались на*

критиков действий Гитлера и на апологетов анилюса. Однако критики не призывали к силовым решениям, не требовали сопротивления агрессорам, а выступали лишь с осуждением. Поэтому ко времени Судетского кризиса общественность Соединенных Штатов стала рассматривать политику Германии не как угрозу войны, а как попытки объединения с соотечественниками, законные и объективные, а действия Франции (и особенно малых стран Европы) воспринимались американским обществом как лишенное мудрости сопротивление и провоцирование войны в Европе» [29, с. 143-145].

«МЮНХЕН И ПРЕССА США. Американская пресса с большим вниманием отнеслась к сентябрьскому кризису 1938 г. Особенно к позициям заинтересованных сторон. Так, *Milwaukee Journal*, входящий в корпорацию Уильяма Херста, от 23 сентября 1938 г. писал о миротворческой позиции Великобритании, сопротивленческих настроениях во Франции и агрессивных намерениях Польши и СССР, которые стремятся под предлогом чехословацкого кризиса развязать войну [45]. *New York Times* и его издатель Артур Сульцбергер занимали похожую позицию, сконцентрировавшись не на шантаже Гитлера, а на польском ультиматуме и претензиях Польши к Чехословакии. А именно: «...решить проблему на территориях, населенных поляками, в том же порядке, как и на территориях с немецким населением» [46]. *Pittsburgh Press* 24 сентября 1938 г. писала, что СССР угрожает Польше разорвать пакт о ненападении (речь шла о советско-польском договоре 1932 г. Расширение территории Польши за счёт Чехословакии рассматривалось советской стороной как грубое нарушение принципов договора.) [47]. В самые напряженные дни кризиса американская пресса создавала следующую картину. Германия выступает с вполне понятными и обоснованными требованиями о защите прав немцев в Чехословакии, но этим решают воспользоваться Польша и Советский Союз, провоцируя, каждый в своих интересах, полномасштабную войну в Европе. Важно подчеркнуть, что если для Польши пресса США указывала на территориальный интерес, то для Советского Союза, по мнению американских журналистов, главными были сама война и мировая революция. Причем газеты США в сентябре 1938 г. часто писали, что Сталин использует политику Гитлера для попытки сокрушения «мирового империализма». Такие акценты полностью изменяли и искажали представления американцев об истинной угрозе войны, о подлинном нарушении Германией международных договоров, о целях внешней политики фашизма. Перед самым заключением Мюнхенского договора СМИ США, Великобритании, Франции, Канады настойчиво обращают внимание на формируемую ими же «проблему Украины». Так, *Milwaukee Journal* писал: «Украина – это не часть России, ее население никогда не говорило по-русски, зато Украина дает СССР 80% угля, 60% железной руды, 65% зерна, 95% марганца» [48]. У американских читателей создавалось впечатление, что Украина – это угнетаемая колония Советского Союза и ее «освобождение» Польшей и Германией будет логичным и правильным шагом. Такие мысли высказывались в американских периодических изданиях на протяжении всего сентября. В связи с этим очень важным является пресс-релиз Госдепартамента США от 26 сентября 1938 г., подписанный президентом. В нем Рузвельт призывает президента Чехословакии и канцлера Германии к миру и приводит многочисленные аргументы против войны: «Экономика стран может быть разрушена. Социальная структура каждого государства может быть полностью разрушена» [34, с. 425]. Слова «социальная структура» можно было понять как намек на революцию, приход к власти нового класса, а это уже отвечало бы интересам СССР в случае европейской войны, о чем так настойчиво писала американская пресса. Еще один аргумент Рузвельта. «Очень важно, чтобы все народы вспомнили, что каждое цивилизованное государство в мире добровольно приняло на себя торжественные обязательства пакта Келлога-Бриана 1928 года – решать споры только мирными методами» [34, с. 425]. Это уже не намек, а прямой призыв к Чехословакии прекратить сопротивление и принять ультиматум Германии, а Англии и Франции – не вмешиваться (стоит отметить, что именно 24-26 сентября 1938 г. в СМИ США появились опасения по поводу мобилизации «западных демократий» [49-51]). Завершился пресс-релиз словами о том, что «во время нынешнего кризиса народ Соединенных Штатов и правительство искренне надеялись, что переговоры по корректировке тех противоречий, которые сейчас возникли в Европе, могут достичь успешного завершения» [34, с. 426].

Такая позиция президента, Госдепартамента и общественности облегчила налаживание переговорного процесса и способствовала заключению мюнхенских соглашений, которые были встречены в США почти с полным одобрением. Газеты разместили на передовицах

крупные заголовки: «Чешский кризис закончился подписанием четырехстороннего соглашения» [52]; «Нацистские требования приняты. Война в Европе предотвращена» [53]; «Большая четверка приняла мирный план» [54]. И неизменно указывалось, что только Советский Союз выступил против данных соглашений: «Россия не принимает европейский мир» [55]. Это воспринималось общественностью США как утверждение «СССР против мира». Однако, как отмечал К.А. Уманский в письме М.М. Литвинову, «в США в целом антифашистские настроения сильны. После мюнхенского похмелья наступило скорее, чем в Европе, и имеет более всеобщий характер. Это сочетается, однако, с новым усилением изоляционизма, с резким падением доверия к Англии как к возможному партнеру в отпоре японцам» [56, с. 101]. Видно, что советский дипломат очень точно проанализировал и охарактеризовал настроения в американском обществе в связи с угрозой войны по состоянию на ноябрь 1938 г. Как раз в 1938 году в Конгрессе (и в обществе в целом) проходили ожесточенные дебаты по поводу программы усиления армии и флота, которую предложил президент Рузвельт [56, с. 100]. Она носила ярко выраженный антияпонский характер, и с этого времени главным источником нестабильности и опасности для мира в США воспринималась Япония. Это отмечает в своем письме и К.А. Уманский: республиканцы в Конгрессе могут выступать с антияпонскими речами, но поддерживают мюнхенские соглашения, а ведущие послы США в европейских странах их полностью одобряют [56, с. 100-101]. Следовательно, можно заключить следующее. В конце 1938 года американское общество считало наиболее опасным и вероятным скорый конфликт с Японией: как писал в дневнике секретарь по внутренним делам (министр внутренних дел) США Гарольд Икес, «после случая с "Пэней" (американская канонерская лодка, потопленная 12 декабря 1937 г. японской авиацией в Китае) война стала неизбежной» [57]. Военные планы Германии и Италии представлялись менее реальными. Кроме того, существовала вероятность корректировки вектора экспансии Гитлера и Муссолини в восточном направлении. Весной 1939 г. с усложнением ситуации в Европе и явной неэффективностью «политики умиротворения» американские СМИ все настойчивее ставили вопрос о контурах будущего конфликта и позиции СССР в нем. Как отмечает В.Л. Мальков, «прогнозы в духе ожидания "нового Рапалло" высказывались на страницах еженедельных газет, но уже в контексте неминуемого военного триумфа вермахта» [58, с. 204]. Поворот Гитлера на Восток обсуждался до конца лета 1939 г. Переход стран-агрессоров от политики шантажа войной к полномасштабному общеевропейскому конфликту вызывает в США настоящий всплеск антинацистских настроений. *New York Times* выходит 1 сентября 1939 года с заголовком «Мобилизация польских граждан для противостояния вторжению Германии» [59]. *Milwaukee Journal* была в тот день более категорична: «Польские города бомбят. Нацисты начали войну без объявления. Призыв помощи послан Англии и Франции; Италия держится в стороне» [60]. Но большинство периодических изданий США (как республиканской, так и демократической направленности) сосредоточило 1 сентября 1939 г. основное внимание не на боевых действиях в Польше, а на реакции администрации Белого Дома и самого президента. *Christian Science Monitor* на первой полосе опубликовал «призыв Рузвельта к нациям прекратить уничтожение гражданского населения» [61]. Этот же призыв, снабженный комментариями, напечатали ведущие периодические издания США [62-64]. А в *Milwaukee Journal* воззвание главы Белого Дома предстало в еще более развернутом виде: «Президент Рузвельт объявил, что верит: Соединенные Штаты не будут втянуты в войну, призвав Британию, Францию, Германию, Италию и Польшу не атаковать гражданское население» [65]. Видно, что руководство США к этому времени осознало губительные последствия политики умиротворения, однако в год перед выборами Рузвельт не спешил сообщать населению о неизбежности скорого вовлечения страны в общеевропейский конфликт. Учитывая влияние изоляционистских тенденций, исходивших, прежде всего, от республиканской партии и Конгресса, президент делает акцент на «варварстве войны» и строгом соблюдении, даже охране, существующего нейтрального положения США.

Именно в этом ключе и воспринял призыв Рузвельта один из ведущих редакторов агентства *United Press* Говард Монти. В статье «Рузвельт дал клятву избежать войны» журналист прокомментировал реакцию высшей власти и общественности на начало войны. «Сегодня президент Рузвельт пообещал приложить все усилия для удержания США вдали от войны. Также он объявил об отставке посла США в Германии Хью Уилсона. На пресс-конференции президент сказал, что искренне надеется, что эта страна (здесь и далее «эта страна» – США. – прим. авт) останется в мире» [66, с. 1]. Хорошо видно, что именно выдели-

ли как главное в речи президента американские журналисты: двойное обещание остаться вне сферы конфликта. Однако журналисты, по словам Г. Монти, оказались такой «клятвой» не вполне удовлетворены, и первый же вопрос на пресс-конференции был «о шансе этой страны остаться в стороне от войны». Рузвельт сказал: «Я не только надеюсь, но и верю: мы остаемся в стороне, и каждое действие администрации будет направлено на это». Таким образом, Рузвельт за короткую встречу с представителями СМИ три раза пообещал сохранить нейтралитет. Его выступления четко демонстрируют весь комплекс вызванных войной сомнений и опасений в американском обществе. 1 сентября 1939 г. президент занял почти изоляционистскую позицию. Он заявил, что «созыв Конгресса для выработки закона о нейтралитете - дело не первостепенной важности и что сегодня не следует ожидать обсуждения закона о нейтралитете» [66, с. 10].

Именно на этом, на непоколебимости принципов закона о нейтралитете, настаивали сенаторы-изоляционисты во главе с У. Бором [67, с. 237]. Другим важным шагом по отстаиванию изоляционистской позиции стало обращение Герберта Гувера 3 сентября 1939 г., озглавленное «Америка должна остаться вне войны». В обращении по радио бывший президент страны выразил взгляды, господствовавшие не только в республиканской элите, но и среди простых граждан: «Америка должна держаться подальше от европейской войны, ради сохранения цивилизации, основанной на демократии и свободе. Завоевание Польши может продолжиться еще несколько месяцев, но, кажется, нет такой позиции, из которой решающую атаку, быстро завершающую войну, могут нанести Британия и Франция, с одной стороны, и Германия и Италия, с другой. Это будет война на медленное истощение» [68].

Получается, по Гуверу, что у США в новой войне особая миссия, не простое получение экономической выгоды от затяжного конфликта, но и сохранение важнейших национальных основ, к которым Гувер прибегает и как к аргументам против войны. Гувер сказал: «Нынешняя ситуация не результат деятельности народа Германии, а только группы лиц, держащей народ в подчинении. Вся нацистская система отвратительна американскому народу. Большинство американских симпатий на стороне демократии. Однако наши симпатии не могут решить европейские проблемы. Америка должна держаться подальше от этой войны. Президент и Конгресс должны поддерживать любое решение, удерживающее нас от войны. Мы сможем удержаться, если нация будет непоколебима в этом. Мы будем более полезны Европе и человечеству, если сохраним силу и жизнестойкость Соединенных Штатов» [68]. Бывший президент здесь в категоричной форме очень точно охарактеризовал настрой американских общественно-политических сил, видевших угрозу войны не в самой Германии или Италии, а в их руководстве, с которым до сентября 1939 г. сохранялись надежды либо договориться, либо переориентировать агрессию со стран Запада на Восток – против СССР. Но захват Чехословакии, жесткая риторика Гитлера, Муссолини и, наконец, нападение на Польшу убедили «американскую аудиторию, что вести конструктивный диалог с гитлеровской Германией невозможно» [67, с. 325]. Однако в новых, уже военных условиях консолидации общества США по вопросам войны, мира и угрозы агрессии не происходит. Наоборот, как республиканцы, так и демократы начали использовать события Второй мировой войны для своих внутри- и внешнеполитических целей, связанных, прежде всего, с предвыборной гонкой. Публикации в прессе весны 1938 г. - начала осени 1939 г. показывают, что позиция Гувера и изоляционистов вызвала большую общественную поддержку и Рузвельту даже в первые дни войны приходилось чрезвычайно осторожно добиваться изменений в настроениях общественности в целом и в законодательстве о нейтралитете в частности» [29, с. 146-151].

«ПОЛЬША И ПРЕССА США. Очень важный поворот в американском обществе по отношению к военной угрозе и осознанию опасности со стороны Германии наступил 4 сентября 1939 г. В этот день как ведущие, так и малые периодические издания опубликовали информацию о двух открытых актах насилия вооруженных сил Германии по отношению к гражданам США [69]. Так, газета *Washington Reporter* на первой полосе под заголовком «314 американцев спасены с торпедированного корабля» пишет: «Британское правительство сообщило о спасении с торпедированного лайнера "Атения" приблизительно 1 400 человек, включая 314 американцев, кроме тех, кто погиб от взрыва. Атака квалифицирована как нарушение Гитлером собственного слова. Морскую атаку осудили как нарушение Гитлером обязательств» [70]. Более резкую позицию, с осуждением преднамеренной атаки гражданского судна, повлекшего жертвы среди американцев, заняли *New York Times* и *Los Angeles Times* [71];

72]. Второй враждебный акт Германии отмечен на страницах *Evening Independent* и *Boston Daily Globe*: «Бомбы угрожают послу США. Биддл назвал атаку своей виллы преднамеренной». Названные газеты указывают: «Загородный дом посла США в Польше Джозефа Биддла подвергся, как утверждают члены его семьи, преднамеренной бомбардировке. Посол доложил сегодня в Госдепартамент, что считает атаку своей виллы в пригороде Варшавы преднамеренной. Посол Джозев Биддл сообщил, что немецкие самолеты сбросили 6 бомб на его дом и окружающие постройки» [73; 74]. Два этих события, в ходе которых пострадали граждане и интересы США, были восприняты общественностью как первое настоящее доказательство реальной угрозы со стороны Гитлера безопасности США. Журналисты не верили в случайность подобных происшествий, показывая читателям, что вне зависимости от желания американцев война приближается к границам Соединенных Штатов. Последствия этих событий были использованы Рузвельтом в полной мере: уже 5 сентября 1939 г. было решено к 21 числу открыть специальную сессию Конгресса для внесения поправок в закон о нейтралитете [67, с. 327].

Как отмечает В.Л. Мальков, «речь Рузвельта перед специальной сессией Конгресса 21 сентября 1939 г. была составлена мастерски. В ней уместилось все: констатация того, что Закон фактически помогает нападающей стороне; убеждение, что благодаря ему Соединенные Штаты объективно скорее окажутся втянутыми в войну, нежели станут помогать обороняющейся стороне; декларация солидарности с целями сохранения Америки вне войны; предложение о том, как обеспечить прибыли американским торговцам оружием и другими материалами, необходимыми воюющим странам, не рискуя быть втянутыми в военные действия» [75, с. 336]. Как видим, Рузвельт очень быстро использовал негативное общественное мнение в отношении Германии из-за названных инцидентов для внесения принципиально важных изменений в закон о нейтралитете. Правильно подобранные факты в речи 21 сентября 1939 г. убедили значительную часть американской прессы и общественности не просто в реальности угрозы войны, но и в реальности данной войны для США. Перед самой сессией Конгресса случилось еще одно важное событие, повлиявшее на оценку американцами угрозы войны: 17 сентября 1939 г. начался поход Красной Армии в Польшу. Пресса и общественно-политические силы не могли не отреагировать на это [76, с. 303]. Ведущие газеты США резко критикуют СССР за подобные действия, называя операцию «предательством Польши», «советским вторжением» и даже сравнивают Сталина «с гиеной» [77-79]. А в *New York Times* описана еще более мрачная картина: «Европейская война распространяется на новом фронте, после того как Россия ввела свои войска в Польшу. Информированные источники заявили сегодня, что Франция столкнулась с возможностью состояния войны с Советским Союзом» [80].

Однако вступление советских армий в Польшу вызывает в то же время и новый раскол американского общества – часть изданий не склонны были видеть в этих действиях что-то шокирующее и неожиданное. Так, в газете штата Огайо *Tuscaloosa News* напечатана нейтральная статья «Русские войска входят в Польшу». Утверждалось, что «Россия, руководствуясь своими интересами и интересами белорусского и украинского меньшинства, отдала приказ своим армиям перейти границу. Продвижение русских армий на запад проходит в полном соответствии с нейтралитетом России в настоящем конфликте» [81]. Хорошо видно, что издание не только одобряет действия СССР, но и показывает причины похода в Польшу, а отсылка к нейтралитету представляет все события не войной или новым фронтом, как на страницах других периодических изданий, а лишь «продвижением» для защиты соотечественников. Это подтверждает вывод М.И. Мельтюхова, что «начавшаяся война в Европе и действия Красной Армии в Польше после 17 сентября 1939 г. не улучшили советско-английских и советско-французских отношений, ухудшившихся после подписания договора о ненападении с Германией, который был воспринят английским и французским руководством как поражение их внешнеполитической стратегии. Вместе с тем, не желая подтолкнуть СССР к дальнейшему сближению с Германией, Англия и Франция не стали обострять проблему советского вмешательства в Германо-польскую войну, а попытались уточнить советскую позицию относительно войны в Европе» [76, с. 355]. Поэтому и часть прессы США занимает не резко критическую позицию, а более нейтральную, подобно *Tuscaloosa News*. И этот пример нейтрального отношения СМИ США к СССР не единичен. Газета штата Алабама *Youngstown Telegram* в статье «Новый элемент войны» сообщает: «Никакое событие со времени развязывания войны не имело такого значения, как полномасштабная русская мобилизация на западной границе. В частности, это означает, хоть и не явно, что Россия не останется в стороне от европей-

ской бойни, а примет в ней активное участие» [82]. Начало статьи построено, скорее, в традиционном критическом духе, но затем обозначены новые ключевые аспекты. «Может быть, у Москвы есть план создания большого Украинского государства как барьера против восточной экспансии Германии. Такое государство может объединять не только польских украинцев, но в перспективе и украинцев в Румынии и Чехословакии. Попытка создания Украинского союза пробудит националистические чувства, и, как нам хорошо известно, украинцы здесь и за границей добиваются независимости. Они не идентифицируют себя с русскими и отличаются как по лингвистическим признакам, так и по психологическим» [82]. Хорошо видно, что в американской прессе, как и во французской, но более раннего периода, обсуждалась идея создания независимого Украинского государства. Однако журналистами США оно мыслилось как своеобразный советский ответ на угрозу войны со стороны Германии. Определенно можно увидеть сходство подобных идей с аргументацией, приводившейся в пользу мюнхенских соглашений, – необходимостью объединения **ОДНОЙ** нации в рамках одного государства. Но если в 1938 году СМИ США использовали такие теории для защиты политики умиротворения, то в сентябре 1939 г. – для поиска хотя бы гипотетических противовесов нацистской агрессии. В одном сходятся представители практически всех газет: Россия пришла в движение; вместе с Гитлером или против него – это, по мнению редакторов, будет ясно позднее. Но, независимо от обсуждаемых американской общественностью целей СССР, журналисты признавали: действия Союза будут иметь глубокие последствия для развития военной ситуации в Европе [83-85].

Быстрое поражение Польши и пассивные действия Франции и Великобритании на Западном фронте заставили прессу и часть политиков США сместить акценты в оценке конфликта и советского похода в Польшу. Так, 27 сентября 1939 г. ведущая газета Солт-Лейк-Сити в статье «Польская трагедия произошла от британской тупости» прямо поставила главный вопрос: «А что же русское вторжение? Против кого оно направлено? Эти вопросы наиболее часто задаются общественностью в последние несколько дней. Но Белоруссия – это не Польша. И Украина – это не Польша. Обе данных нации существенно отличаются от поляков. Белоруссия была завоевана Польшей в 1920 г., а Польская Украина аннексирована поляками в 1919, несмотря на вооруженное сопротивление украинского населения. Получается, что русские и не вторгались на польскую землю» [86]. По сравнению с публикациями предыдущего периода это выглядит как оправдание действий СССР, что вполне логично. Ведь к началу октября 1939 г. граждане и политическая элита США подошли к осознанию того, что в условиях «странной войны» организовать сопротивление Германии и Италии без участия Советского Союза будет крайне проблематично [67, с. 238]. Следовательно, жесткий критический курс прессы нуждался в быстрой корректировке» [29, с. 152-156].

«ГИТЛЕРОВСКАЯ ОККУПАЦИЯ ЕВРОПЫ И ПРЕССА США. Новое наступление Гитлера на Западном фронте вызывает широкий и очень тревожный отклик, окончательно перечеркивает в глазах общественности бесперспективность и губительность политики умиротворения и наносит серьезный удар по лагерю изоляционистов. Журналист Нельсон Пойнтер 10 мая 1940 г. написал: «Вторжение нацистов в Голландию расшевелит Америку. Ведь Голландия может быть использована для воздушных ударов по Великобритании» [87]. Похожие мысли приведены в газете *Miami News*: «Германия своим завоеванием Норвегии "закрывает" Британию с северного фронта, теперь – с центрального. Новый "москитный флот" (совокупность мелких быстроходных военных судов, предназначенных для боевых действий большими группами) Гитлера и подводные лодки могут действовать в Северном море с баз в Брюгге, Остенде, Роттердаме. Тяжелые бомбардировщики могут наносить удары по Англии и возвращаться на авиабазы в Голландии и Бельгии. Другими словами – Германия методично выбирает позицию для нокаута Великобритании. Мы в Америке шокированы новым нацистским зверством, но наш долг – не поддаваться эмоциям» [88]. Видно, что СМИ США воспринимают угрозу Великобритании уже как угрозу своей безопасности. Но даже после майских событий 1940 года и поражения союзников на Западном фронте часть журналистов продолжает не замечать военной угрозы для самой Америки. Именно такими настроениями и объясняется призыв «не поддаваться эмоциям».

Даже после падения Франции – самого очевидного и сильного удара по всем изоляционистам – сенаторы США продолжали оставаться на старых позициях (подробно мнения сенаторов приведены в [89]). Сенатор Ней (Северная Дакота) объявил, что необходима отставка

Рузвельта из-за его внешней политики, которая привела страну к катастрофе: поражение Франции, изоляция Великобритании, потеря контроля над Германией и Италией, а США прочно увязли в европейских делах. Ней, сторонник невмешательства в европейские дела, призвал также к отставке военного министра Вудринга. Он заявил, что будет очень удивлен, если Комитет по вооружению не учтет того, что Вудринг ответствен за передачу союзникам «национального секрета №1» – новых прицелов для бомбардировщиков. Конгрессмен Воли (Массачусетс) из Военно-морского комитета в своей речи заявил: «Лучше я выйду из своего кабинета и уйду в отставку, чем проголосую за любую европейскую войну». Он утверждает, что «помогать союзникам – это нормально», но, как и любой американец, хотел бы, чтобы «наш собственный флот и армия в европейскую войну не вмешивались». «Разве мы не понимаем ужасных, ужасных, ужасных последствий войны для Америки? – кричал Воли. – Разве матери хотят посылать своих сыновей участвовать в войне?» Он заявил, что его важнейшая забота – сделать национальную оборону настолько сильной, насколько это возможно. «Я хочу, чтобы каждое орудие, каждая бомба, каждый корабль, если потребуется, служили обычному человеку». Сенатор Пэппер (Флорида) «не знает ни одного сенатора, который хотел бы, чтобы эта страна вступила в войну». Но он же раскритиковал «устаревшие военные традиции, которые утверждают, что собственная защита возможна только после получения удара» [89]. Получается, что даже после шокирующе быстрого падения Франции значительная часть политической элиты США продолжала исповедовать принципы изоляционизма. И, признавая необходимость затрат на оборону, отказывалась считать правильным курс Рузвельта на оказание большей помощи Великобритании, опасаясь, что это только сильнее и, главное, быстрее втянет США в войну с Германией и Италией» [29, с. 156-158].

«Тройственный союз и пресса США. Еще одним весомым фактором, оказавшим воздействие на настроения общественно-политических сил США, следует назвать заключение Тройственного союза 27 сентября 1940 года. 30 сентября 1940 г. госсекретарь США К. Халл резко отреагировал на новый военно-политический союз агрессоров. Он заявил, что после заключения такого союза правительства Великобритании и США будут укреплять военно-морские и воздушные базы на Тихом океане, предоставлять всю необходимую помощь Китаю, рассмотрят вопрос о введении дополнительных эмбарго и скоординируют свои действия [90, с. 77; 34, с. 573-574]. Представители СМИ, как и политики в столице, также увидели в этом явную угрозу скорой войны, причем для США это означало войну на два фронта. Так, журналист Д. Лоуренс записал в дневнике: «27 сентября 1940 г. Япония присоединилась к Германии. Результат может быть только один – война между США и Японией» [91, с. 57]. Другой солидный представитель американских СМИ – военный редактор New York Times Хэнсон Болдуин – в своем публицистическом труде доказывал неизбежность, более того, скорейшую необходимость для США войны с агрессорами [92, с. 23]. Представитель военно-политической элиты Э. Стеттиниус в воспоминаниях очень подробно остановился на проблеме угрозы войны, ставшей очевидной после союза агрессоров. «27 сентября 1940 года Германия, Италия и Япония подписали союзный договор, причем каждая сторона обязалась защищать "новый порядок" в Европе и Азии – "новый порядок", возможный только при тотальной агрессии, – и помогать друг другу в случае "нападения" любой другой страны. Этот союз трех агрессоров, грубо замаскированный под оборонительный, представлял собой угрозу для США, поэтому наша страна продолжала принимать меры по самозащите» [93, с. 78-79]. Таким образом, завершение «странной войны» в Европе и Тройственный союз вызывают значительные, но все же не радикальные перемены во взглядах общественно-политических деятелей США на проблему угрозы войны. Однако у президента Рузвельта окончательно сформировалось убеждение, что к лету 1940 г. мирные средства воздействия на агрессоров были полностью исчерпаны. Военная сила стала, с точки зрения Ф.Д. Рузвельта, не только необходимым, но и законным инструментом внешней политики. «Двое сумасшедших уважают силу и только силу», – говорил он Г. Уоллесу, имея в виду Гитлера и Муссолини. Рузвельт усилил кампанию по мобилизации мирового общественного мнения в пользу государств, борющихся с фашизмом. В начале января 1941 года по радио прозвучало его выступление. Были сформулированы четыре принципа свободы: «Мы хотим видеть мир, основанный на четырех основных свободах. Первая – это свобода слова и самовыражения... во всем мире. Вторая – это свобода вероисповедования для каждого человека... во всем мире. Третья – это свобода от нужды.... во всем мире. Четвертая – это свобода от страха... во всем мире» [94, с. 106], которые, по мысли президента,

были «антитезой так называемому новому порядку» [95, с. 68]. Тем не менее только открытое, крупномасштабное нападение Японии на Тихом океане позволило полностью переломить изоляционистское сопротивление и окончательно определить для прессы, политиков, военных и простых граждан США позицию в отношении Германии, Италии и Японии» [29, с. 158-159].

Україна має право захищати свої території і громадян від зовнішньої агресії, застосовуючи армію, констатують автори вищезгаданого польського звернення. Вони нагадують, що на Донбасі з початку 1990-х років не було жодного насильницького конфлікту, поки Володимир Путін не випустив туди "псів війни". Підтримувати з Росією бізнес-стосунки в звичайному режимі зараз означає поставити на карту життя тисяч українців і росіян, пишуть польські інтелектуали. На їх думку, відсутність рішучої політики відносно Росії може привести те, що ще сотні тисяч людей стануть біженцями, а загроза "путінського імперіалізму" пошириться на інші країни.

Раніше це було лише теорією: загравання західних демократій із Гітлером... прагнення капіталу Франції, Британії та США до взаємовигідних відносин із німецькими одержавленими промисловими концернами... нехить англійської та французької молоді навіть думати про війну задля виконання міжнародних зобов'язань своїх держав... освистаний в Оксфорді та Кембриджі Черчилль, який говорив про всесвітню небезпеку, яка йде від нацистської Німеччини... І, зрештою, Адольф Гітлер, визнаний у 1938 році журналістами (і зовсім не геббельсівськими, а американськими!) «провідним миротворцем». Ну, а далі, вже в останні тижні перед початком війни – постійні намагання лідерів Франції і Британії домовитися з Гітлером та натиснути на союзна Польщу, щоб та задовольнила німецькі вимоги – віддала Гданськ і так званий «коридор» між основною територією Третього Райху і Східною Пруссією. А на додачу погодилася на переговори про повернення Німеччині частини Сілезії – мовляв, тамтешнє населення у своїй більшості дуже любить Гітлера. І навіть за десять днів до вторгнення нацистів до Польщі британський уряд продовжував твердити, що, мовляв, у новітній суперечці між Німеччиною та Польщею немає нічого, що могло б виправдати застосування сили. Наче то була просто «суперечка», в якій рівнозначно винні обидві сторони...

«Раніше це було лише теорією. Сьогодні українці не зі своєї волі отримали можливість поєднати тим чи іншим способом свої абстрактні історичні знання з гострими відчуттями, спричиненими конкретним політичним моментом. Скажімо, потрапивши під обстріл «Градів», завезених на Донбас за велінням великого кремлівського вождя. Чи ховаючи рідну людину, вбиту вояками «Русского Райха»... пробачте, «русского мира». Чи гинучи від обстрілу російських танків на землі України. Під невпинний акомпанемент заяв європейських демократичних лідерів про їхню «велику стурбованість ситуацією» та «необхідність домогтися миру». Уявіть собі: навіть 23 серпня 1939 року британський прем'єр Невіль Чемберлен, дізнавшись про Кремлівський пакт між двома найбільшими тоталітарними державами, підписаний Молотовим і Ріббентропом, не знайшов інших слів, крім того, що, мовляв, «в Англії вважають, що для блага Європи необхідно є британсько-німецька співпраця». Того ж дня під час засідання французького уряду міністр закордонних справ Жорж Бонне прямо заявив: «Чи повинні ми сліпо дотримуватись союзу з Польщею? Чи не було б краще, навпаки, підштовхнути Польщу до компромісу?». Тобто до передачі Німеччині значної частини території включно з виходом до Балтики, що мало б наслідком утрату Річчю Посполитою своїх портів і військово-морських сил. А наступного дня міністр закордонних справ Британії Галіфакс у виступі в Палаті лордів заявив: «Ми не думаємо вимагати від Німеччини, щоб вона жертвувала своїми національними інтересами». У відповідь Гітлер 25 серпня 1939 р. запросив до себе британського та французького послів і довго розповідав їм, як він прагне дружити і співпрацювати з західними демократіями, що йому огидна сама думка про війну з ними і що цій співпраці заважає лиш осоружна Польща, штучно змайстрована зі шматків трьох імперій; от розв'яжеться (очевидно, самопливом) польське питання – і настане в Європі мирна тиша.

І навіть тоді, коли вранці 1 вересня 1939 року бомбардувальники Люфтваффе завдали масованого удару по промисловим центрам і залізничним вузлам Речі Посполитої, а танки і бронетранспортери Вермахту перетнули кордон і ринули вглиб Польщі, у столицях західних демократій ще чути було голоси про необхідність зупинитися... домовитися... замиритися... жити дружно... А коли Друга світова війна таки розпочалася, то на Західному фронті перші півроку вона була «дивною» – фактично без бойових дій. Британські літаки розкидали над Німеччиною агітаційні листівки, французькі вояки на «лінії Мажино», яка вважалася неприступ-

ною, грали в футбол. Воював, і героїчно, на теренах усіх океанів, лише британський флот – адже командування Адміралтейством уряд змушений був віддати Вінстону Черчиллю. І той зумів знешкодити майже всі німецькі крейсери-рейдери, які діяли на океанських шляхах сполучення, і мінімізувати загрозу морської блокади Британських островів підводними човнами Крігсмаріне. А реальної допомоги Польща, яка чинила опір понад місяць, так і не дочекалася.

Це не було випадковістю. Мудрагелі з урядів Британії та Франції вирішили змусити Німеччину піти на мир за допомогою економічних важелів. Мовляв, якщо перерізати шляхи експорту до Третього Райху стратегічно необхідних матеріалів і продовольства, то військова промисловість зупиниться, а голодні народні маси повстануть проти Гітлера. От тільки не було враховано, що від свого нового союзника Сталіна нацистський фюрер отримає чимало з того, що йому потрібно до війни. А також союзна, але до часу нейтральна Італія буде закуповувати у західних демократіях буквально все, що завгодно – і їй продаватимуть затребуване, бо ж вона нейтральна. Крім того, німецький народ у ті часи настільки вірив у геній свого фюрера (за даними спецслужб, рівень підтримки Гітлера перевищував 90%), що був готовий затягнути паски в надії на майбутні молочні ріки з киселевими берегами після «возз'єднання всіх арійців у межах однієї Германської держави». Ну, а коли Гітлер накопичив достатні сили, він прийшов узяти те, що йому було потрібно, до Осло й Амстердама, Брюсселя й Парижа, Белграда й Афін. Після того європейських капітулянтів та миротворців замінили Черчилль і де Голль, але можливість зупинити фюрера швидкими й ефективними діями була втрачена – попереду постала довготривала й кривава війна. Та війна, про переддень і початок якої ми досі знали лише з теорії...

Утім, останнє твердження стосується не всіх українців. Адже 1 вересня 1939 року німецькі літаки бомбардували, поміж інших міст, і Львів, Луцьк, Сарни, Тернопіль, Дрогобич; у складі Війська Польського вогнем німецькі танки зустріли 100 тисяч українців. Так, ті, хто тоді вів бій із нацистами, уже відійшли у вічність, але їхні діти та онуки, які пам'ятають розбомблені Люфтваффе будинки, вокзали й лікарні, ще живуть серед нас. І знову над ними нависла та сама загроза, тільки вже не від нацистського, а від іншого фюрера; і знову історія повторюється, коли радіо й телебачення приносять їм вістки про «глибоку стурбованість», «економічні санкції» та «необхідність взаємних поступок та досягнення миру на основі компромісів». А тим часом, вельми ймовірно, у глибокій таємниці російські генштабісти розробляють плани просування «руського мира» далі на Захід, до Вільнюса й Варшави, Братислави і Праги. І хто їх спинить? Ані Черчиллів, ані де Голлів у нинішній Європі не видно, чи не так?» [10].

Хтось, можливо, скаже, що це надто розширене трактування, але факти вперто переконують: нинішні події на Сході України – останні спалахи війни, що розпочалася рівно 100 років тому. Світової війни, в епіцентрі якої волею історії опинилася Україна. Здається, немає потреби нагадувати, з чого все почалося, але розставити крапки над «і» все ж таки варто. Отже, на початок ХХ століття у світі склалася система взаємозалежностей: вільних земель не залишилося, всі вони – як власні території, так і заморські колонії – виявилися розподіленими здебільшого між кількома надпотужними державами, тож подальша боротьба за ринки збуту й сировинну базу була неминучою. До того ж логіка об'єктивних інтересів накладалася на логіку суб'єктивних забобонів і фобій, адже переважну частину акторів становили держави, побудовані, попри певну модернізацію, на середньовічних засадах: більшість із них були монархіями – конституційними або абсолютними.

Припустімо, Франція потерпала від комплексів ганебної поразки й утрачених земель (Ельзас-Лотарингія) у Франко-прусській війні 1870–1871 років. Припустімо, Британія намагалася зміцнити свій статус володарки морів – імперії, над якою ніколи не заходить сонце. Припустімо, Німеччина страждала від запізнення до розподілу пирога (до речі, творець імперії Отто Бісмарк за 40 років до того свідомо уникав змагання за колонії, вважаючи, що таким чином забезпечить свою країну від конфліктів). Припустімо, Австро-Угорщина сподівалася утримати різномірні за мовою, культурою й розвитком провінції в межах морально застарілого – нехай з елементами демократії – державного утворення. І, схоже, лише Росія серед основних гравців керувалася не прагматичними міркуваннями, а ірраціональними ідеологічними мотивами: стати «парасолом» для всіх слов'янських народів, центром східнохристиянського світу, оволодіти нарешті предметом обсесивної манії – Константинополем.

Привід для війни не такий уже формальний: організатор замаху на ерцгерцога Франца Фердинанда, начальник сербської розвідки полковник Драгутин Димитрієвич був за сукупністю заслуг ще й агентом російського генштабу. Таким чином, відповідальність за вбивство спадко-

емця австро-угорського престолу падала не лише на Сербію, а й на Росію – саме так це й сприйняли в Берліні та Відні, що викликало відповідну, фактично адекватну, реакцію. Наступна війна стала випробуванням на міцність для архаїчних державних організмів трьох європейських імперій та однієї азійської, якого жодна з них не витримала. Десять мільйонів людських жертв, десятки мільйонів інвалідів, незбагненні матеріальні втрати, гуманітарна катастрофа на величезних територіях – ось який результат мала демонстрація соціально-політичного анахронізму й інфантильності на міжнародному рівні. Україна в цьому пасьянсі була не першим, але й не останнім пунктом суперечок хоча б з огляду на її географічне становище, природні, економічні та демографічні характеристики. Щоправда основні учасники конфлікту сприймали її радше як об'єкт, аніж суб'єкт міжнародної політики, але передумови для суб'єктності в неї вже на той момент були фактично не менші, ніж у Польщі, Угорщини чи будь-якої іншої країни, яка з'явилася на континенті за підсумками війни.

«Власне, так і сталося: Україна як держава народилася, точніше, відродилася. Стверджувати, що це сталося внаслідок інтриги Габсбургів чи Гогенцоллернів, – означає вдаватися до примітивного повторення імперської казочки. Те, що УНР, Гетьманат чи Директорія були недосконалими з погляду ідеології та менеджменту, не робить їх унікальними – через ті самі «хвороби зростання» пройшли всі новітні держави Європи. Ну а сучасні події допомагають до кінця усвідомити, що так звана громадянська війна, внаслідок якої Україна втратила державність, щойно її здобувши, – такий самий міф, як і нинішній московський пропагандистський штамп: ідеться про пряму інтервенцію сусідньої країни з подальшими анексією та колонізацією.

Керівництво комуністичної Росії попервах дало УРСР досить широку культурну автономію, проте це свідчить не так про добру волю Леніна чи Сталіна, як про визнання України як такої – її сили й потенційної небезпеки для імперії нового зразка. Можна сперечатися, наскільки виправданою була співпраця наших національних еліт із колоніальною адміністрацією, але, вочевидь, вона була щирою. Тільки широкі маси на це не купилися. Московські лідери боялися не дарма: Україна (точніше, та її частина, яка залишилася під Москвою) стала для центрального уряду головним боєм, осередком постійної збройної боротьби. Останнім часом завдяки популярному роману згадали про феномен Холодноярської республіки – довготривалого антибільшовицького повстання на Черкащині. Але не слід забувати, що впродовж усіх 1920-х кількість збройних виступів проти радянської влади в Україні сягала сотні щороку! Українці боролися за свободу, і тільки знесення нації внаслідок Голодомору (який, вочевидь, задля цього й було організовано) поклато край активній фазі спротиву.

Вочевидь, немає потреби нагадувати про унікальну сторінку в історії не лише України, а й цілої Європи: діяльність Української повстанської армії під час і після Другої світової. Єдине, що слід зайвий раз підкреслити: партизанська війна, яка тривала понад 10 років, мала не локальний, а загальноукраїнський характер. У повстанських загонах брали участь вояки зі Сходу, а підрозділи УПА успішно діяли за межами західних областей. Після жорстокого придушення визвольного руху керівництво радянської імперії взяло курс на асиміляцію українців у межах концепції « нової історичної спільноти»: практика замовчування та фальсифікації історії, утисків національної культури й мови сягнула свого піка вже в останні десятиліття СРСР. І все ж, попри всі зусилля, українці не заспокоювалися, постійно виникали вогнища спротиву, тепер уже здебільшого морального. Саме наявність внутрішньої опозиції, яка часом виходила на поверхню у вигляді чи то виступів дисидентів, чи то творів патріотично налаштованих митців, зумовила внутрішню готовність України, здавалося б, до ноги вичищеної від «буржуазного націоналізму», до національного дискурсу й творення (відтворення) власної держави після розпаду СРСР.

Утім, упродовж останніх 23 років колишня метрополія не полишала спроб повернути собі ласий шматок, удаючись до економічної окупації, втягнення до політичного альянсу, на решті, прямого силового тиску, тобто війни. Знову ж таки йшлося не так про практичні міркування, як про ідеологічну матрицю. Найкраще її сформулював 20 років тому гуру сучасної політології Збігнев Бжезінський: «Без України Росія перестає бути імперією, а з Україною, підкупленою, а згодом підкореною, Росія автоматично перетворюється на імперію». У тім-то й річ, що РФ не хоче відмовитися від статусу імперії й пройти той шлях, яким решта сусідів по континенту рушила якраз століття тому. Ось у якому сенсі можна розуміти війну, кінець якої ми переживаємо. Вона почалася в 1914 році й пройшла низку етапів: ліквідація монархій (Перша світова), розпад імперій (Друга світова), становлення громадянських суспільств (холодна вій-

на). Ось чому для всієї Європи має першочергове значення перемога України над Росією в цій останній, вирішальній стадії війни: вона означатиме капітуляцію імперської моделі розвитку, відмову від парадигми XIX століття й наближення впритул до вирішення проблем XXI століття.

Можна вже констатувати остаточний відхід, передусім ментальний та економічний, України від Росії. В українському суспільстві усвідомлення його сталося на наших очах і, схоже, супроводжувалося відчуттям полегшення: нарешті залишається в минулому шизофренічна роздвоєність ідентифікації, бере гору чесна визначеність. У хворому російському суспільстві цей процес емансипації тільки-но розпочався. Як офіційна ідеологія РФ, так і масова свідомість розглядає українців уже не як частину своєї спільноти, а радше як ворогів, котрим треба помститися за руйнацію звичної картини світу. Це влучно зауважила днями Оксана Забужко: «А всі помітили, що з початком бойових дій ми для нападників стали вже не «хохлы», а «укры»? Дискурс змінився, нас «підвищили рангом». На місце смішного, дебілкуватого тубільця-салоїда («младшего брата») в імперській свідомості з'явився таємничий, грізний «укр», який чомусь замість «растворять ворота» й наливати б'є в морду. [...] «Укри» – це і є, по факту, визнання української незалежності: кінець колоніального міфу. [...] Це антиколоніальна війна, так. А Революція гідності – лише один із її псевдонімів». Перемога – питання часу. Після неї відбудеться завершення формування нових цивілізаційних викликів і виникне потреба в нових відповідях на них» [5].

Щоденні втрати кращих бійців на передовій, вторгнення російської армії та загроза захоплення Півдня Донеччини у багатьох викликають нібито законне питання – чому влада вперто вживає застарілу назву АТО? Втім, ніхто не замислюється до яких наслідків призведе офіційне визнання, що на Сході триває відкрита україно-російська війна? Зі школи всі знають, що війна буває громадянська, або вітчизняна з загарбниками. У громадянській, яку в деяких випадках ще називають національно-визвольною, воюють між собою громадяни однієї держави. Це найбільш братовбивчий конфлікт, де гинуть за свої погляди вже після того, як нормальні політичні методи дали збій.

«Звісно, в першу чергу в теле- й радіоефірі (у червні 2014 р. – В.Л.) привертали увагу повідомлення з Південного Сходу, де проти нас веде війну лютий, підступний і підлий ворог. Його не перемогти, воюючи абияк, некомпетентно, безвідповідально й неорганізовано. На жаль, у нашій владі й силових структурах ще дуже багато сидить людей Путіна і Януковича, та й серед генералів вистачає тих, хто робив кар'єру на продажі військового майна й сумнозвісних «відкатах». Такі чиновники Міністерства оборони, СБУ і МВС для війни не годяться. Вразила звістка про загибель 49 наших військових у збитому терористами літаку над Луганським аеропортом. Війна без жертв не буває, але є жертви неминучі й ті, яких можна уникнути. Уреши-реши, є речі для розуміння яких не треба бути навіть лейтенантом, не те що генерал-лейтенантом, слід просто елементарно цікавитися військовою справою й думати. Якщо Луганський аеропорт був у блокаді терористів, то було зрозуміло, що треба або деблокувати його й створити зону безпеки, або не використовувати за призначенням у зв'язку з дуже великим ризиком. Абсолютно зрозуміло, що ті, хто оточив аеропорт, обстрілюватимуть літаки в момент зльоту й посадки, коли вони особливо вразливі. Для такого обстрілу вистачить навіть кулеметів, не кажучи вже про ПЗРК. Нарешті, усвідомлюючи все це, літак можна було приземлити на аеродромах Харківської області, а решту шляху подолати на БТРах.

Україні потрібен новий (замість вихованців Кучми і Януковича, що вкінці розклалися) генералітет і офіцерський корпус. Необхідно забезпечити приплив свіжої кадрової крові в керівництво всіх силових структур. Не партійні квоти, не «блат», не хабарі, а лише три «п»: патріотизм, професіоналізм, порядність мають бути критеріями службового зростання в армії, СБУ і МВС. І найоб'єктивнішим критерієм виступають бойові дії в Луганській і Донецькій областях. Щойно МВС почало «обкатувати» свої підрозділи в цьому регіоні, багато міліціонерів кинулися писати рапорти про звільнення. Що ж, природний процес очищення від боягузів, кар'єристів і корупціонерів. А бездарних військових чиновників слід міняти на бойових генералів, яким давати це звання за підсумками боїв з російськими терористами, диверсантами й найманцями.

ВІЙНА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ. Вельми своєрідно луганську трагедію подали на радіо «Вести». Ведуча звично засмучувалася, а потім озвучила вельми показову фразу, що стала одкровенням щодо заповітних мрій цього радіоголосу: «Ну хто ж тепер схоче служити в цій армії? Хто піде туди добровольцем?» Нас чекає ще багато гірких переживань, поки здобудемо

перемогу. Так, у нашої армії багато чого немає, так, усі, кого поставили на цю ділянку роботи, мають відповісти за відсутність бронезилетів, медикаментів, зброї. Але відсутність будь-чого не є підставою для відмови від захисту Батьківщини. Хоч би що там казали на потребу міжнародних дипломатичних кіл наші керівники про мир, про припинення вогню й так далі, але в цій війні за незалежність Україна може або перемогти, або зазнати поразки. Третього не дано. І якщо, не дай Боже, ми програємо, то жертви будуть набагато важчими. І тоді мільйони українських хлопців поженуть, як гарматне м'ясо, воювати за імперію. Наші жертви ніхто не стане рахувати, а протестів просто не допустять. Спроби ж нової влади керувати так, як це робили попередники, призведуть до її краху. Можна розганяти людей, присутніх у центрі Києва, не можна розганяти Майдан, який пильно стежить за діями нинішніх начальників і готовий сказати своє слово. Україна не переможе, якщо не будуть проведені радикальні зміни системи влади й людської складової влади. Дуже непокоїть те, що постійно дається взнаки бізнес-підхід у розв'язанні найважливіших державних проблем, ставка на «договорняк», на закулісні торги там, де треба розбити ворога, мобілізувати всі сили нації. Сьогодні, коли територіальна цілісність на Сході не відновлена, будь-які домовленості з терористами і їхніми заступниками можуть бути для України лише одним – капітуляцією. Достатньо пригадати розповідь Михайла Саакашвілі про те, як під час війни в Абхазії Едуард Шеварднадзе тричі укладав мирні угоди з Борисом Єльциним і той тричі його обманював. Єльцин! Про Путіна годі й казати... Не втихомирюється й внутрішній фронт в Україні. Радіо, що іменує себе «Голос столиці» (щоправда, важко зрозуміти, столиці якої країни) і веде мовлення в Києві, активно закликало любити Росію, що в період, коли РФ вбиває наших людей на Південному Сході, звучить не найактуальнішим чином. А на довершення всього радіо надало свій ефір заступникові Затуліна в Інституті СНД (Москва) Жарихіну, який вимагав негайно вивести наші війська з Донецької й Луганської областей... Може, краще Росії вивести свої війська з Криму? Що це за манера надавати слово терористам і їхнім прибічникам, спонсорам і заступникам? Якщо влада безсила навести лад під час війни в інформаційному просторі, може хоч Майдан виставить пікети біля офісів таких радіо? Ні, не можна розпускати Майдан, він має стати своєрідним постійно діючим спецназом українського патріотичного суспільства, як свого часу Запорозька Січ була спецназом українського козацтва. Адже майдан і стоїть тому, що бачить, як нова влада бореться й ніяк не може побороти спокусу повернутися до манер старої. Влада не виконала вимог Майдану, змінивши осіб, але не систему. Де люстрація, де покарання злочинців Януковича, що переслідували й вбивали громадян? Де очищення країни від злодіїв і зрадників?

ДЕ УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО? А телеканал «УНІАН» вкотре здивував, показавши 9 червня апологетичний фільм про донських козаків. Мабуть, керівництву каналу невідомо, що нині ці «станічники» окупували українське місто Антрацит Донецької області. Зокрема, у фільмі з пафосними промовами виступав нинішній отаман Донського війська козачого генерал Микола Козіцин. Мабуть, начальники каналу телевизор не дивляться, й тому не бачили записані працівниками СБУ переговори Козіцина з терористами на нашій території, де Козіцин розповідає про передання бандитам грошей і зброї. А якийсь його підручний тихато заявляє у фільмі: «Росія ніколи не вела наступальних воєн, а лише оборонні». І, звісно, цей канал не дав жодних коментарів і роз'яснень. Тим часом, російське козацтво приблизно двісті років тому втратило весь свій бунтарський потенціал і перетворилося на символ поліцейського деспотизму й пригноблення «іногородців». Воно брало найактивнішу участь в імперських колоніальних захопленнях, витісненні корінного населення й привласненні його відвічних земель, у придушенні селянських бунтів, студентських демонстрацій, було співучасником у єврейських погромах. Усе це забезпечило козацтву Росії до моменту краху імперії дуже одіозну репутацію, що полегшило більшовикам проведення так званого розкозачування, тобто ліквідації козацтва як особливого стану. Сьогодні козаки в Росії виступають як парамілітарне формування, що бере на користь Кремля участь у багатьох збройних конфліктах, зокрема й за межами РФ. Це реальна бойова сила сучасного російського імперіалізму.

До речі, а якою силою нині є українське козацтво? Де вони, ці «славні лицарі», майже суціль у генеральських погонах і обвішані безліччю винагород? Хто бачив їх у зоні Антитерористичної операції? Ось він – момент істини. Чому ж ці грізно-вусаті воїни не можуть (та, здається, й не хочуть) дати відсіч російським козакам – агресорам? Чи не означає те, що відбувається, банкрутство сучасного українського псевдокозацтва? Чули ми всі про добровольчі батальйони «Донбас», «Азов», «Айдар», «Дніпро» й так далі, а от про козачі сотні й курені

чути не доводилося. Виходить, що наше козацтво не бойова сила, а так, оперета, малоросійський водевіль. Утім час спростувати всі ці «інсинуації» ще є.

«МИРНИЙ ПЛАН» ПОРОШЕНКА. У Шустера обговорювали ті ж такі події на Південному Сході, зокрема «мирний план» П.О. Порошенка. У Донбасі проти України воює більш як 10-тисячна армія, що забезпечується й керується Росією. Як з ними миритися? Колишній директор Інституту стратегічних досліджень Андрій Єрмалаєв виступив проти оголошення воєнного стану, як раніше він виступав проти продовження АТО, оскільки, мовляв, оголошення буде офіційним визнанням війни. Отже, нехай війна йде, але офіційно визнавати її ми не будемо. І що цей самообман дає Україні, окрім загибелі людей й втрати територій? А в цей час РФ закачує до Донбасу велику кількість озброєних людей і військової техніки. Коли їх стане дуже багато, вони зможуть зробити «визвольний похід» на Київ, на Дніпропетровськ і Одесу, причому не самі, а разом з регулярною російською армією. І спробуй тоді розрізні, де терористи, а де збройні сили РФ, тим паче що зняти погони й шеврони – справа нехитра. Але якщо українські війська розгромлять основні угруповання терористів, то без них Росії буде набагато складніше у військово-політичному сенсі здійснювати пряме воєнне вторгнення до України. А переговори з Путіним, які він використовує для виграну часу для здійснення свого плану проти України, заженуть нашу країну в цейтнот і черговий раз забезпечать РФ чинник раптовості. Ми ж бачимо, що паралельно з переговорами Москва продовжує інфільтрувати своїх бойовиків до України. Отже, «мирний план» нашого президента матиме якийсь шанс на успіх лише після розгрому терористів у Донбасі. Інакше проти нас знову буде розіграний «кримський» сценарій з «абхазькими» варіаціями (коли у терористів у Донбасі раптом з'являться «донецькі» й «луганські» ВПС, бронетанкові війська й Азовська військова флотилія...). Генерал Смішко заявив у студії Шустера: «Якщо хочемо миру з Росією, ми повинні готуватися до війни». Готуватися пізно, війна вже йде. Але має рацію генерал, коли стверджує: «Якщо ми проявлятимемо слабкість, Росія піде до кінця...» Так, те, що маємо сьогодні в Донбасі, це наслідки фантастично легкого для Росії захвату Криму. Здамо Донбас – отримаємо удар по Києву, а там і по Львову, Путіну дуже хочеться взяти Європу за горло. А інформаційну війну ми програємо, й передусім усередині своєї країни, де діють (абсолютно безкарно й нахабно!) інформаційні терористи, які абсолютно безсоромно називають себе «українськими журналістами...» [18].

«Не думаю, що події на Донбасі - це громадянська війна. Навіть до початку бойових дій сепаратистів підтримували за різними даними від 10% до 30% населення. А після того, як «сепари» взяли до рук щедро даровану Росією зброю і почали гинути люди, їх дії підтримують менше 5% (хоч об'єктивно опитування, звісно ж, ніхто за таких умов провести не зміг). Відповідно, якщо це війна – то війна з загарбниками. Тим більше і Україна, і багато країн ЄС та США заявили про введення колон російської регулярної армії в районі Новоазовська. Відтак, виглядає, що війну треба назвати україно-російською, або вітчизняною, як для нас. Тож пропоную без емоцій порівняти військовий потенціал української та російської армії, раз існує стільки патріотичного запалу оголосити вже відкриту україно-російську війну, щоб зрозуміти наслідки своїх дій (табл. 5.1 та 5.2).

Таблиця 5.1

Загальні дані про збройні сили з відкритих джерел [3]:

Рід військ	Україна	Росія
Загальна кількість армії	160 000	1 000 000
Наземні (сухопутні) війська	74 379	395 000
Військово-повітряні сили	Дані про ВПС у окремій таблиці	
Військово-морські сили	15 000	142 000
Прикордонні війська	48 000	Немає даних
Національна гвардія	60 000	0
Повітряно-космічна оборона	0	150 000
РВВС	0	120 000
ВДВ	1 бригада у складі сухопутних військ	35 000

Таблиця 5.2

Дані про кількість бойових літаків військово-повітряних сил [3]:

Літак	Призначення	Кількість літаків	
		Україна	Росія
МіГ-29	Винищувачі	80 (40 на зберіганні)	282
МіГ-31	Винищувачі	0	252
Су-27	Винищувачі	45	400
Су-30	Винищувачі	0	9
Су-35С	Винищувачі	0	10
Су-24М	Бомбардувальники фронтові	25	164
Су-34	Бомбардувальники фронтові	0	26
Су-24МР	Розвідники	20	Немає даних
Су-25	Штурмовики	40	241
Ту-160	Стратегічні бомбардувальники	0	16
Ту-96МС	Стратегічні бомбардувальники	0	64
Ту-22М3	Дальні бомбардувальники	0	150
Загальна кількість		250	1614

Загальна чисельність російської армії рівно у 6,25 рази більше чисельності Збройних сил України. Це, звісно ж, не означає, що кожному українському стрільцеві треба вбити понад 6 ворогів. Частина чисельності припадає на роди військ, які існують у російській армії і повністю відсутні у нас: ракетні війська стратегічного призначення (ядерні сили) та війська повітряно-космічної оборони. Проте російські сухопутні війська також є чисельніші, ніж українські наземні – у 5,31 рази. Навіть якщо додати 60 000 бійців Національної гвардії в нашу користь, кожному українському бійцю доведеться перемогти понад 5 ворогів-росіян. Врахуємо, що у сучасній війні до безпосереднього збройного контакту часто навіть не доходить – солдат убивають раніше, ще на місці дислокації. Так, Град та артилерія б'є з відстані 20-30 км, тобто з-за горизонту. Не зайве нагадати, що в 2012 Україна володіла 315 установками типу Град. На озброєнні ж Росії, де вони й виробляються на заводі в Пермі, зараз є 2 500 систем залпового вогню БМ-21. Ще більшу дальність має фронтова та стратегічна авіація. Зокрема, відомо, що бойові завдання в зоні АТО виконують українські літаки, що вилітають за 250-300 км з військового аеродрому під Миргородом. Загальна кількість бойових літаків України до початку конфлікту (дані з Вікіпедії) – 250 одиниць. Це досить чимало, та й за останні кілька місяців наші пілоти здобули безцінний бойовий досвід, що дозволяє їм демонструвати дива майстерності та влучності на наднизьких висотах. Проте загальна кількість бойових літаків у Росії більша у 6,4 рази. На 25 українських бомбардувальників Су-24М та 40 штурмовиків Су-25 у випадку війни полюватимуть 282 російських МіГ-29 плюс 252 МіГ-31 та ще й 400 винищувачів Су-27. Наслідки таких боїв неважко передбачити. І навіть 120 українських винищувачів МіГ-29 та 40 Су-27 нашу бомбардувальну авіацію ефективно не захистять.

Власне, до використання авіації також може не дійти. Росія володіє другим за потужністю ядерним потенціалом в світі і хоч ніколи не застосовувала його на практиці, але можливість, що це станеться вперше в україно-російській війні відкидати не можна. Ядерну зброю вважають зброєю стримування. Не на випробуваннях вона була використана лише один раз у 1945 році Сполученими Штатами проти Японії. З історії відомо, що після 2 ядерних вибухів, якими були знищені два міста Хіросіма та Нагасакі, Японія капітулювала і війна закінчилася. Звичайно ж Україна надто близько знаходиться від Росії і у випадку ядерного удару по містах Сходу чи Києву, радіаційного ураження обов'язково зазнає територія Росії. Тим більше, що циклони у Східну та Центральну Україну, рухаючись за годинниковою стрілкою, несуть повітря з Росії, відносячи потім нагріте повітряні маси на Білорусь та Москву. Однак, метеорологи знають, що циклони Західної України, як правило не доходять до території Російської Федерації, якщо не рахувати Калінінградської області. А радіаційне забруднення Польщі та іншої Європи у Москві мало кого хвилює. Тим більше, що радіоактивний йод, який є основним елементом в результаті реакції розпаду збройового плутонію, повністю розщепиться за

32 дні. Ядерний удар по Львову або Тернополю лише на перший погляд є цілком неможливим для Путіна. Якщо це колись зробили США, чому цього не може зробити безумець, що розв'язав війну на Сході Європи? Питання чи станемо ми продовжувати бойові дії втративши Тернопіль, або Львів є риторичним. Тож зваживши всі «за» та «проти» час зрозуміти, що хоч на Сході України й точиться справжня війна, але відкритою війною між Україною і Росією її оголошувати вкрай небезпечно. Це може зробити тільки безумець, який з пістолетом наважиться на бій з танком. Честь і слава нашим воїнам, що захищають Вітчизну в зоні АТО. Однак вони мають повернутися переможцями і живими у незруйнований рідний дім. За Україну можна померти, але за Україну також треба жити» [3].

Російській політолог Владімір Пастухов в своїй статті із символічною назвою – «Україна – это Польша XXI» пише:

«Надо привыкнуть с мыслью о том, что Украина в том виде, в каком мы привыкли ее видеть в течение последних двадцати лет, перестала существовать. Украинская государственность, скорее всего, возродится в иное время, в других границах и с новым политическим содержанием. Для этого должны сформироваться условия, которых сегодня нет, и которые, по всей вероятности, появятся нескоро. С одной стороны, в самой Украине должны появиться элиты, не связанные ни идеологически, ни организационно с теми кланами, которые привели страну к экономическому и политическому банкротству. С другой стороны, во внешнеполитической «битве за Украину» должна наступить какая-то пауза. Рассвет Украины парадоксальным образом зависит теперь от заката России. Аннексия Крыма – это не локальный конфликт, и у этой проблемы нет частного решения. Выход из этого кризиса будет связан с перестройкой всего существующего мироустройства. Крымом исторически закончился XX век...»

Украина – это Польша XXI века. Просто буферная зона между Россией и Западом сместилась на восток. Ничего хорошего Украину в связи с этим не ждет. Предложение Москвы провести переговоры по Украине в «четырёхстороннем формате» с участием в них помимо правительства Украины представителей сепаратистов из восточных регионов лишь подтверждает нацеленность России на раздел Украины в качестве компромисса в ее отношениях с Западом. Похоже, для Украины, как и для Польши в XVIII веке, наступают тяжелые времена. Украинскому национальному государству выпало появиться на свет в ненужном месте и в ненужное время. Ему предстоит стать разменной монетой в торге России с Западом.

Много сказано и написано об агрессии России по отношению к Украине (которая, безусловно, не ограничивается Крымом). Однако мало говорится и пишется о том, почему эта агрессия оказалась настолько успешной. Все предыдущие годы Украина своей внутренней и внешней политикой провоцировала эту агрессию и облегчала задачу потенциального агрессора. Если национализм России продолжает оставаться архаичным, а национализм Запада приобрел «постмодернистские» черты, то украинский национализм оказался инфантильным. Украина двадцать лет сидела на пустой цистерне с бензином, бросая спички в припаркованный рядом полный бензовоз.

Так же, как и Россия, Украина не смогла создать дееспособное государство после краха советской империи. По размаху коррупции украинская государственность, пожалуй, даже превзошла российскую действительность. Но, в отличие от России, опирающейся на спасительную нефтегазовую подушку, Украина не могла себе такого государства позволить. Что позволено владеющему «Газпромом», не позволено владеющему «Нафтогазом». Украине коррупция оказалась не по карману, и она превратилась в государство-банкрот. В этом плачевном состоянии ей и пришлось вступить в войну с Россией.

Но и это только полбеда. Настоящая же беда состояла в том, что украинские элиты так и не смогли конструктивно разобраться со своей национальной идентичностью. Как и во многих других странах, только что политически освободившихся от колониальной зависимости, но весьма далеких от реальной экономической независимости, в Украине успехи национально-государственного строительства измерялись почти исключительно тем, насколько она преуспела в дистанцировании от России. Это создавало опасную иллюзию того, что, чем дальше от России, тем лучше. Несмотря на все публичные уверения в «братской дружбе», иллюзия эта активно культивировалась в сознании «национально ориентированных» слоев украинского общества.

Масштаб реальной зависимости Украины от России, прежде всего, во всем, что касалось поставок газа и нефти, был недооценен. Разрабатывались изначально тупиковые поли-

тически стратегии, основанные на том, что желаемое повсюду выдавалось за действительное. Общественному мнению внушалась мысль о том, что со дня на день с зависимостью от России будет покончено, что Украину обкрадывают, что без российских ресурсов и без российского рынка украинская экономика может прожить. Общество, самолюбие которого постоянно было уязвлено, охотно в эти фантазии верило. Запад эти иллюзии охотно поддерживал. Все тщательно избегали обсуждать суровую и неприглядную реальность, состоявшую в том, что Украина на многие годы привязана к российской экономике стальными тросами трубопроводов, и никаких разумных альтернатив поставкам российских энергоносителей в ближайшей перспективе Запад создать не сможет.

Внешняя и внутренняя политика Украины на протяжении двух десятилетий (вне зависимости от того, какое правительство ее осуществляло) была сплошной авантюрой, в основании которой лежал типично русский, а вовсе не украинский, расчет на «авось». Кстати, в этом смысле Леонид Кучма был намного адекватней своих последователей, он, по крайней мере, хорошо понимал, что мечты сбываются только у «Газпрома». Украине нужен был свой Иван Калита, а ею правили сплошные Лжедмитрии.

Частью этой авантюристической политики были игры с русским языком, на котором говорило до трети населения страны. При том, что в реальности никаких особых проблем ни в быту, ни на работе русскоговорящие украинцы не испытывали, вокруг этой темы всегда сохранялось какое-то искусственное напряжение. Элементарное национальное чванство, не имеющая под собой никаких оснований кичливость не позволяли пришедшей к власти в Киеве новой элите принять единственно разумное решение об обеспечении прав русскоязычного населения и тем самым снять внутреннее напряжение. И даже в первые, самые напряженные дни после революции Рада, вместо того, чтобы снять напряжение, предпочла полить костер соляркой, проголосовав за совершенно иррациональное решение об отмене регионального статуса русского языка.

В конце концов, Украина опрокинула себя в гражданскую войну, а Россия не преминула воспользоваться этой ситуацией для того, чтобы решить за счет Украины свои внутренние проблемы и удовлетворить имперские амбиции. Если она не потерпит в столкновении с Западом быстрого и сокрушительного поражения (а на это мало что указывает), то рано или поздно Западу придется искать временный компромисс с Россией, делая передышку в войне. Этот компромисс может быть достигнут только ценой раздела Украины. Первый раздел Украины уже состоялся – к России отошел Крым. Следствием второго раздела (неважно, случится ли это сейчас или через несколько лет) может стать присоединение к России всего юго-востока страны. В результате третьего раздела Украина может вообще де-факто перестать существовать как независимое государство» [1].

Така стаття не могла не викликати дискусії на форумі, тому наведено декілька висловлювань, які відображають загальний фон дискусії:

Григорий Ржешевский (Московский энергетический институт): «Аналогия с Польшей основана исключительно на внешнем сходстве. Возврат земель исторической России (если только он произойдет, в чем можно сомневаться), не имеет ничего общего с позднесредневековым разделом земель ослабевшего соседа, с которым к тому же до этого воевали столетиями. К тому же, как бы не ослабла Украина, достаточно изменения её конституции в плане федерализации (как в США, Швейцарии и мн. др.) и никакой раздел не был бы актуальным. А Крым тут вообще ни при чём. Здесь было просто отыграно назад нелепое недоразумение с передачей Крыма Украине в рамках когда-то единого государства. (Историческими правомерно называть земли, принадлежавшие нашим предкам, а Крым был российским еще при жизни миллионов россиян)». Эльмира Кожаяева (Российский государственный социальный университет): «Совершенно верно!» Nikolay Kozurev (Ростовский Государственный Университет): «А как насчет Курил, Кёнигсберга?» Евсей Бельмесов: «Я правильно вас понял: в советском Госплане в пятидесятые годы сидели такие дебилы?» Евсей Бельмесов: «Если Украина - это Польша XXI века применительно к тридцать девятому году, то кто тогда, позвольте узнать, нацистская Германия?» [1].

Антон Геращенко: «Вторжение регулярной российской армии Путина в Украину – свершившийся факт! Путин де факто переводит Украину на военное положение, специально в тот час, когда Президент Украины подписал Указ о роспуске Верховной Рады и проведении досрочных выборов, что делает не возможным введение военного положения де-юре. Многие

аналитики и граждане недоумевали, почему Президент не вводил в Украине военное положение еще в июне или в июле и почему не вносил а Раду долгожданный вопрос о ратификации соглашения об Ассоциации с Евросоюзом? Сейчас после свершившегося роспуска Рады, я могу сказать свое личное мнение, – потому, что Путин через своих агентов влияния в Верховной Раде сделал бы все чтоб за эти два решения не хватило хотя бы одного голоса. Нужно было бы дать миллиард - он бы дал. Нужно было бы дать пять – дал бы пять.

Будем говорить прямо, в этой Верховной Раде как было до Майдана, так и после, было всего лишь 170-180 патриотически и проукраински настроенных депутатов. Остальные – это были или коммунисты или кандидатуры отсеянные и согласованные Януковичем и его семьей. Только когда 18-20 февраля 2014 г. на улицах Киева реками полилась кровь - лишь 229 депутатов из 450, решились зарегистрироваться, чтоб остановить кровавое безумие. Как справедливо отметил Борис Немцов – Путин нарушил все что только можно было нарушить и в том числе Конституцию РФ. Он ввел войска в Украину без решения Совета Федерации, также как это делал его кумир Адольф Гитлер – начинал войны без объявления войны. Сегодня не дни триумфа Путина. Напротив это дни его поражения. Он проиграет развязанную им войну, так же как Гитлер войну с СССР и странами Большой коалиции. Также как и Наполеон, решивший, что он непобедим и забыв, что он всего лишь человек. Сейчас пробил тот час, когда Европа, США, Канада и другие страна цивилизованного мира должны показать с кем они – с Тираном и Агрессором Путиным, или с демократической Украиной, которая сбросила оковы своего Тирана и хочет пойти рука об руку с европейской цивилизацией. Чтоб остановить Путина странам ЕС и в первую очередь Германии нужно принять решение об отказе от закупки в России нефти, газа, леса и других природных ресурсов. Прекратить выдачу любых кредитов, а еще лучше заморозить активы российских государственных компаний как спонсоров терроризма – на налоги уплаченные ими покупается пули которые убивают наших солдат и мирных граждан. Это мгновенно поставит Путина на край экономической пропасти, за которой рано изжил поздно последует пропасть политическая. Если не в состоянии сделать это все вместе – то это будет экзамен для каждой страны Европейского Союза по отдельности. Если мы услышим прямой отказ от экономической помощи нам со стороны стран ЕС, то по крайней мере оставим свои иллюзии на этот счет если они у кого то были. (О прямой военной помощи я даже не заикаюсь. Это не реально!) Но и государство Украина должно без промедления показать свою позицию по отношению к агрессии России. Разорвать дипломатические отношения с Российской Федерацией. Ввести де факто военное положение без юридических ухищрений и провести полную мобилизацию всех имеющихся в наличии военных, экономических и кадровых ресурсов для проведения военных действий по выдворению войск РФ из Украины. Публично обратиться персонально к каждой стране от которых мы хотим получить помощь с просьбой нам ее оказать и таким образом определится с кем эта страна – с Украиной, с агрессором или ее хата с краю? Уверен, что как и на Майдане только в Единстве наша сила ! А опора Президента на мудрый и сильный народ Украины - залог нашей Победы над Агрессором! С нами Правда ! С нами Бог ! Слава Украине!» [2].

Останні події кінця серпня 2014 р. остаточно поховали надію на швидке завершення війни. "Парад полонених" у Донецьку змусив усю країну здригнутися в пориві образи й ненависті. І відразу, як на замовлення, ця ненависть знайшла собі застосування – за численними свідченнями, кілька батальйонних тактичних груп російських регулярних формувань перетнули український кордон біля Новоазовська. На даний момент українська армія укріплює Маріуполь, а жителі Донецька, Луганська й інших міст Донбасу, контрольованих силами "ДНР", оговтуються після масованих обстрілів і змиряються з думкою, що кошмар затягується. Кривавий кошмар, який забирає дедалі більше життів мирного населення.

«День 28 серпня може згодом дістати назву "кривавий четвер". П'ятнадцять загиблих цивільних за один день — такого за всю нетривалу історію облоги Донецька ще не було. Крім того, під землею застрягла сотня гірників шахти імені Засядька, коли в результаті обстрілу цього району було пошкоджено високовольтні лінії, і підприємство залишилося без енергопостачання. На щастя, усіх їх благополучно підняли на поверхню. На поверхню, де розгортається повномасштабна гуманітарна катастрофа. Понад сотня населених пунктів без електроенергії, половина Донецької області – без води через перманентні пошкодження об'єктів водопостачання. Де "лежить" банківська система. Де в магазинах іще є продукти, але вже майже немає дефіцитних препаратів в аптеках, а по лікарнях лежать сотні поранених осколками мін

і снарядів мирних жителів. Де лікарі – ті, що ще залишилися, діляться між собою останніми залишками медикаментів, включаючи найпростіші антисептики та знеболюючі засоби. Де "швидка" виїжджає тільки до поранених, залишаючи без уваги – з об'єктивних причин! – дуже часті тепер виклики на інфаркти й інсульти.

Де бойові дії стають цілком буденною причиною зупинки громадського транспорту. Де провести ніч у підвалі – звичайна річ. А добрий ранок – це коли вранці з'ясовуєш, що у твоєму мікрорайоні після нічної артилерійської дуелі відключилися вода й світло, зате саме у твоїй будинку не було жодного прямого влучення. А зовсім добрий – це коли сміливі водії вантажівок і селяни з передмістя відразу після обстрілу завозять хліб, молоко й овочі в магазин біля твого дому. У забитий фанерою, але який іще працює. Де лінія фронту – це вулиця, на якій минуло твоє дитинство. Де тепер не бігають пустуни, а рухаються притискаючись до стін люди з автоматами. Де життя завмирає з настанням темряви, і мертву тишу порушує тільки віддалений гуркіт розривів. Тут, на території офіційно не оголошеної війни, яка триває вже півроку, усе ще живе багато людей, які залишаються до самого кінця. Хоч яким він буде. З різних причин. Наприклад, уперто відмовляються від пропозицій евакуюватися старенькі. Мовляв, роки наші вже не ті, щоб поневірятися. Когось приковує до місця хвороба. Когось – обов'язок, особистий чи професійний.

Хтось, зрештою, не може виїхати просто тому, що бої навколо його дому тривають практично безперервно – як на окраїнах Донецька чи в околицях Горлівки, Шахтарська й Торе-за. Коли навколо бахають міни й розлітаються з гучним тріском, тікати страшно й не хочеться. Хочеться сховатися і нікуди не виходити, поки це все не закінчиться. Більше того, багато хто повертається у свої оселі, втомившись десь далеко чекати розв'язки. Рейсові автобуси йдуть у Донецьк переповнені. Бо довго сидіти в таборі для біженців неможливо. Навіть якщо на новому місці тобі співчують і намагаються допомогти, що буває, на жаль, не скрізь і не завжди. Бо ніхто на офіційному рівні не вимовив слів "гуманітарна катастрофа" і не спитав себе, де й на що житимуть люди, які втекли від війни. А милосердні співгромадяни можуть дати найнеобхідніше в критичній ситуації – прихисток і їжу, але не можуть дати планів на завтрашній день, не замінити повноцінного життя з улюбленою роботою, облаштованим побутом для себе й дітей, впевненості в завтрашньому дні, спокійної старості. Усього цього немає й у Донецьку, але їхати більше нікуди. На державному рівні, здається, переможні настрої після контрнаступу бойовиків, появи на сцені регулярних російських частин і провалу переговорів у Мінську змінилися ніяковою паузою. Дві головні проблеми сьогодні – "як закінчити війну на Донбасі?" і "що потім робити з Донбасом?" – повисли в повітрі.

А тим часом відповіді потрібні. І "віддати й забути" – це не відповідь узагалі. Бо, крім уже цілком відчутної катастрофи гуманітарної, десь на обрії увиразнюються обриси й катастрофи техногенної, збиток від якої перевершить усі воєнні руйнування й наслідки Чорнобиля разом узяті. Якось випускається з уваги, що ареною боїв став регіон із найвищим техногенним навантаженням у Європі. Перенасичений промисловими підприємствами, кожне з яких без постійного нагляду стає джерелом величезної небезпеки. Не тільки для Донбасу. І не тільки для України. Донецькі шахти, які навіть виробили запаси вугілля, продовжують працювати. Навіщо? Бо потрібно постійно відкачувати ґрунтові води й метан, який накопичується в підземних порожнинах. Тепер уявімо, що охоплені війною (яку чомусь ніхто досі офіційно не називає "війною") регіони повністю залишаться без електроенергії. Це означає, що ґрунтові води почнуть підніматися на поверхню. Разом із метаном. Колись посушливий степовий край стане величезним отруйним болотом. А це вже катастрофа екологічна. У центрі Європи, у XXI столітті. Хтось згадує про те, що на кожному водопровідному вузлі, яких тільки в Донецьку – дев'ять, і на кожній фільтрувальній станції зберігаються запаси рідкого хлору для знезараження води? На водопровідному вузлі за нормативами – тонна, на станціях – більше. При контакті з повітрям витік тонни рідкого хлору – це отруйна хмара, яка гарантовано вбиває все живе в радіусі 3-5 км. І пощастить тому, від кого відведе неминучу смерть роза вітрів. А вода, що залишилася без очищення? Це епідемія цілком середньовічних хвороб, про які у благополучних суспільствах уже й думати забули: холера, дизентерія, кишкова паличка, правець. І ця загроза вже окреслюється хоча й не в масових масштабах, але цілком виразно. У донецькому гуртожитку, де скупчено проживають так звані внутрішні біженці (люди, які мігрують у межах однієї агломерації з більш небезпечних районів у менш небезпечні), діти раптом почали "падати" один за одним із температурою під сорок. Виявилось, що спека, перебої з водою, хар-

чами та необхідною для холодильників електроенергією зробили свою справу – спалах кишкових інфекцій.

Склади токсичних відходів. На жаль, Україна не настільки багата, щоб, подібно до країн "золотого мільярда", облаштовувати могильники в третьому світі, на чужій території. Всі небезпечні залишки промислового виробництва зберігаються тут-таки, під боком. Колись проблемою національного масштабу стала утилізація отруйних відходів на одному-єдиному підприємстві – Горлівському казенному хімічному заводі. Потім понад рік регіональна влада шукала можливість вивезти з тоді ще мирного Слов'янська залишки білого фосфору.

Проте кількість хімічно небезпечних об'єктів вимірюється сотнями. Кожен з них – бомба уповільненої дії, що чекає свого часу. Кожна може забрати сотні й тисячі життів, не розбираючи політичних поглядів, нашивок на формі й ступеня особистої провини.

Так, ці фактори накладають додаткові обмеження на дії української армії. Не можна наступати безоглядно й масштабно. Не можна для певності змести все перед собою артилерією та авіацією. Спокуса перекрити недоліки тактичної гнучкості й прогалини в підготовці військ тоннами снарядів, які б'ють кудись по квадратах, велика. Однак у даному випадку робити цього не можна. Бо це не тільки питання збереження інфраструктури на територіях, які були й залишаються невідривною частиною України. Не тільки питання зменшення кількості жертв серед мирного населення. Це й спосіб уникнути масштабної техногенної катастрофи сучасності, яку можна буде порівняти з трагедією на Фукусімі-1 і розливом нафти у Мексиканській затоці» [4].

Києву слід допомагати, у тому числі і зброєю, переконаний польський інтелектуал, історичний лідер польського дисидентства Адам Михник, пише Андреа Таркуїні в статті, опублікованій в газеті La Repubblica. "Пропозиції Путіна небезпечні і неприйнятні: це нова доктрина Брежнєва по обмеженому суверенітету, – говорить Адам Михник, передає Цензор.НЕТ з посиланням на Инопрессу. – Так само, як Україна не має права диктувати закони Москві по структурі Російської Федерації, так і Росія не має права вказувати іншим країнам, як організовувати свою адміністративну структуру. Це ще одно порушення українського суверенітету з боку Путіна. Пропозиція наводить на думку про створення деякого другого Придністров'я, щоб отримати можливість дестабілізувати і контролювати українську державу" [8]. "Путін сподівається, що кошмар затяжної війни, анархія і ризик поразки Західної України злякає Захід і змусить його прийняти його пропозиції. Така стратегія Путіна", – вважає Михник. Польський історик переконаний, що довгострокові стратегічні плани російського президента – узяти Україну під свій контроль і перетворити її на державу-васала. "Він хоче реконструювати Російську імперію, СРСР з Москвою в центрі, в оточенні повністю залежних провінцій і консулатів. Разом з Євразійським союзом можна говорити про відновлену радянську модель. Доктрина Путіна – це адаптація "Доктрини Брежнєва" про право Червоної армії втручатися всюди, де існує загроза соціалізму", – говорить Михник, нагадуючи про вторгнення в Чехословаччину в 1968-му. "Відповідно до доктрини Путіна Росія втручатиметься там, де виникає загроза росіянам, а що маєтеся на увазі під цією загрозою, вирішує Москва. Це відкриває двері для майбутніх воєн всюди, де живуть росіяни: країни Балтії, Казахстан, навіть Фінляндія", – упевнений Михник. "Я не знаю, чи здатні санкції зупинити Путіна, але якщо ми, європейські і західні країни, не спробуємо його зупинити, то ми розкриємо двері імперській російській політиці і дамо сигнал про прийняття політичного курсу на агресію і анексію". Михник рекомендує "повністю змінити своє відношення до Путіна, який здійснює політику загроз проти усього Євросоюзу". "Путін не може бути партнером на переговорах: він завжди хоче діяти з позиції сили. Ми повинні серйозно віднестися до питання надання допомоги Києву будь-якими можливими способами, у тому числі здійснюючи військові постачання для збройних сил України", – вважає польський історик [8].

Президент Польщі Броніслав Коморовський у своєму виступі з нагоди 75-ої річниці початку Другої світової війни порівняв президента РФ з Гітлером і призвав західні країни не повторювати помилок минулого. Про це він заявив, виступаючи на заходах, присвячених річниці початку Другої світової війни, повідомляє Цензор.НЕТ з посиланням на Гордон.Коморовський попередив західних лідерів про імперські амбіції Путіна і призвав їх не повторювати політику "уміротворення" Гітлера, яку Франція і Великобританія проводили до початку війни. Раніше Путіна з Гітлером порівнювали і інші західні політики. У тому числі прези-

дент Литви Даля Грибаускайте, британський принц Чарльз, міністр фінансів ФРН Вольфганг Шойбле і багато інших [9].

1 вересня 2014 р. Польща відзначила скорботну дату – 75-у річницю початку Другої світової війни, самої кровопролитної в історії людства. Цьому 1 вересня печалі додало й те, що в Європі цього дня знову йде війна – тільки не в Польщі, як в 1939-му, а в сусідній з нею Україні, а в ролі агресора виступає не гітлерівська Німеччина, а путінська Росія. І передісторія двох воєн, і поведінка агресорів дуже схожі між собою.

«Как известно, ко Второй мировой войне привел не только пакт Молотова-Риббентропа, но и долго проводившаяся Англией и Францией политика "умиротворения" нацистской Германии, кульминацией которой стало Мюнхенское соглашение. В качестве предлога к войне Гитлер использовал будто бы угнетенное положение немецкого меньшинства в Польше и необходимость его воссоединения с "фатерляндом". Путин для оправдания агрессии выдвинул тезис о будто бы угнетенном положении русских и русскоязычных в восточных областях Украины, где им якобы угрожает запрет говорить на родном языке. А еще придумал некую Новороссию, которая и не Украина вовсе. И то ли она хочет воссоединиться с Россией, то ли желает создать какое-то фактически независимое государство под протекторатом России. В действительности ничего подобного и близко нет. На востоке Украины, особенно в Донецкой и Луганской областях, русский язык абсолютно господствует - в подчиненном положении здесь всегда находился язык украинский. Новороссии же как административно-территориального образования никогда не существовало, а все те области, которые Путин включает в состав Новороссии, в советское время неизменно входили в состав Украины. И, как показывали соцопросы до кризиса, в восточных областях, в том числе в Донецкой и Луганской, абсолютное большинство населения было против присоединения к России или создания каких-то новых государств.

Есть у российского президента и свое "ноу-хау". Оказывается, российские военнослужащие воюют в Донбассе, находясь в отпусках. Правда, в отпуск они уходят почему-то целыми батальонами, бригадами и дивизиями, с танками, "Градами", артиллерией и прочим штатным вооружением и боевой техникой, даже с самолетами. Фюреру вот не пришло в голову посылать своих "отпускников" освобождать "угнетенных соотечественников" в польской Силезии и Померании. Он своих солдат по крайней мере не унижал. Это только российские офицеры заводят своих солдат в Украину под видом учений. А те узнают, что находятся на чужой земле, только тогда, когда по ним стреляют украинские танки. И погибших хоронят в безымянных могилах, и врут на голубом глазу, что погибли они на учениях в Ростовской области. А те, кто попадает в плен, должны говорить, что они, дескать, заблудились и перешли границу случайно. Правда, последнюю партию российских десантников украинцы захватили под самым Иловайском, где непрерывно идут бои и куда "по ошибке" никак не зайдешь. А вот до хорошо срежиссированной провокации типа глейвицкой Путин пока не дорос. Все пока ограничивалось обстрелами российской территории артиллерией сепаратистов, Россией же предоставленной. Но факт остается фактом: российская армия вошла на территорию Украины. Россия является агрессором. И россияне должны сознавать, что наша страна напала на соседнюю страну и что сегодня в положении поляков сентября 1939 года выступают украинцы.

Почему же Путин в Донбасс ввел регулярную армию? Потому что он очень не любит проигрывать. А взятие украинской армией Донецка и Луганска и в России, и в мире расценили бы как поражение Кремля. Людские же ресурсы сепаратистов близки к полному истощению, и их срочно потребовалось заменить на фронте российскими солдатами. Причем их приход на фронт фактически не скрывался лидерами "ДНР" и "ЛНР". Еще в середине августа было заявлено, что на фронт направлены 1200 ополченцев, прошедших четырехмесячную подготовку на территории России. Военные эксперты сразу сообразили, что речь идет о двух батальонных тактических группах российских десантников, которые тотчас были зафиксированы украинскими военными в районах Донецка и Луганска. А непосредственно перед нынешним "контрнаступлением" российской армии было объявлено, что ополченцы сформировали еще три бригады из тех своих бойцов, которые прошли в России четырехмесячную подготовку. В бригаде обычно насчитывается около 2 тысяч человек. В последние дни украинцы зафиксировали, что против них, не считая спецназа ГРУ, действуют как минимум две воздушно-десантные и две танковые дивизии, а также две мотострелковые бригады российской армии. Слово "дивизия" тут не должно никого дезориентировать. Дело в том, что бывший министр обороны Сердю-

ков перевел российскую армию на бригадную систему, а его преемник Шойгу, восстанавливая советские традиции, переименовал бригады в танковых и воздушно-десантных войсках в дивизии. Но по численности они все равно остались бригадами. Так что, по всей вероятности, на Украине сегодня воюют не менее 10 тысяч военнослужащих регулярной российской армии. Их число в ближайшее время может возрасти до 15-20 тысяч – примерно такой была максимальная численность ополченцев, которым теперь, очевидно, будет отводиться лишь вспомогательная роль. По оценкам же некоторых украинских экспертов, сейчас только на территории ДНР находятся не менее 8 тысяч российских военнослужащих.

Неудачи украинских войск во многом объясняются тем, что операция проводилась без учета возможности массированного вторжения российских войск. Украинские генералы не концентрировали силы на немногих решающих целях, наносили удар растопыренными пальцами, а не сжатым кулаком, стремились не уничтожить, а вытеснить врага, в том числе и для того, чтобы минимизировать потери среди мирного населения. В результате украинские группировки были очень растянуты и соединялись с тылом узкими, часто простреливаемыми коридорами. На этих позициях украинцы не могли и не предполагали обороняться, а лишь рассчитывали в скором времени успешно завершить АТО. В боях с ополченцами эти просчеты не играли принципиальной роли, так как сепаратисты значительно уступали украинским военным и в боеспособности, и в уровне управления. Но когда началось широкомасштабное наступление российской армии, часть украинских сил оказалась в окружении, а другой пришлось спешно отступить на более подходящие для обороны позиции. Дальнейший ход боевых действий в Донбассе зависит от поведения Путина. Он может оставить численность российских войск на Украине на уровне 15-20 тысяч, а всей группировки, вместе с уцелевшими ополченцами, – 25-30 тысяч человек. Тогда украинские войска, ведя активную оборону, но оставив мысль об освобождении Донецка и Луганска, могут продержаться в течение нескольких месяцев, неся примерно равные потери с российскими войсками. Потом они неизбежно вынуждены будут пойти на перемирие из-за истощения сил. В этом случае расчет Путина будет строиться на том, что Запад Киеву не поможет, а Порошенко, осознав неизбежность проигрыша, пойдет на "заморозку конфликта", то есть смирится с существованием непризнанных ЛНР и ДНР, которые будут такими же квазигосударствами под полным контролем России, как Приднестровье, Абхазия и Южная Осетия. Между тем Путин будет продолжать дестабилизировать Украину (в том числе диверсионно-террористическими методами), надеясь привести к власти в Киеве марионеточное пророссийское правительство.

Есть и другой, еще более опасный вариант. Путин может использовать более многочисленную группировку российских войск - до 50-60 тысяч человек. Тогда украинская армия сможет сопротивляться не дольше месяца, после чего территория Украины будет оккупирована российскими войсками, а в Киеве сядет какая-нибудь кремлевская марионетка. Оба этих варианта несут совершенно катастрофические последствия для существующей системы международных отношений. Под угрозой агрессии, почти как в 1939 году, оказываются все постсоветские республики и Восточная Европа. Для того чтобы предотвратить подобные сценарии на Украине, у Запада остается совсем мало времени. Но пока действия Обамы и Меркель, Олланда и Кэмерона больше напоминают поведение Чемберлена и Даладье в Мюнхене и до него. В сентябре 1939 года Англия и Франция не оказали непосредственной помощи Польше отчасти по той причине, что знали о секретном протоколе к советско-германскому пакту и о том, что в Польшу вот-вот вторгнется Красная Армия. Возможно, сегодня волю Запада в какой-то мере парализует страх перед полномасштабной российско-украинской войной, которая фактически уже начинается. Даже признав вторжение российской армии на Украину, Евросоюз не ввел немедленно третий уровень санкций, а отложил его введение на неделю. И есть опасность, что все ограничится запретом российской икры и водки. США, также признав российское вторжение, пока не торопятся вводить такие санкции, которые, как обещал американский президент, будут разрушительны для финансовой системы России. И до сих пор не идет речи о военной помощи Украине. Если Евросоюз и НАТО еще промедлят в этих жизненно важных для мира вопросах, они рискуют превратиться в бессильную Лигу Наций, так и не сумевшую предотвратить Вторую мировую войну» [11].

Коментуючи заяви Владіміра Путіна від 3 вересня 2014 р., військовий експерт відмітив, що натомість на припинення вогню Порошенком не отримає нічого, окрім перемир'я. Щоб зупинити Путіна і добитися озвученого припинення вогню, українській армії доведеться залишити навіть ті населені пункти, де повстанців і не було – вважає російський військовий експерт

Павло Фельгенгауер [13]. Домовленість про припинення вогню в Донбасі, про яку оголосили в Києві і в Москві, реалізовується на його думку лише за умови здачі Україною Донбасу: "Це залежить від багатьох чинників. По-перше, українські сили повинні залишити усю територію Донбасу, включаючи Маріуполь, Слов'янськ, північ Луганської області, захід Донецької - тобто усі території, на яких повстанців ніколи і не було. Це завжди було основною вимогою [сепаратистів]. На таких умовах перемир'я, загалом, можливо", – говорить експерт.

При цьому натомість Україна в цілому і президент Петро Порошенко зокрема, на думку Фельгенгауера, не отримають нічого, окрім припинення вогню. "Натомість він отримає перемир'я. Більше нічого", – говорить він. Українська армія, на думку експерта, зараз не може чинити ефективний опір російським військам і сепаратистам. "Зрозуміло, що якийсь опір чинити вона може, але воювати зараз з Росією вони не готові, тим паче, що українським військово-політичним керівництвом були здійснені абсолютно жадливі помилки", – вважає Фельгенгауер. До помилок він відносить розрахунок на те, що наступ українських сил на сепаратистів в Донбасі не приведе до прямого втручання Росії. "Про це [екс-глава МВС Юрій] Луценко сказав, що це була несподіванка. Дивовижна несподіванка! – нагадує експерт. – Вони [українська армія] підставили фланг і тил виснажених військ під російський контрудар. І в результаті були розгромлені, розірвані в клепті. У цих умовах, окрім відступу, напевно, іншого виходу немає. Причому відступати доведеться далеко" [13].

Наприкінці хотілося б навести текст статті Сергія Грабовського з газети «День» від 5 вересня 2014 р. з промовистою назвою «Вітчизняну війну закінчено, забудьте, на черзі – капітуляція України?»:

«Події останніх місяців стали для нас хоча й не оголошеною, але справжньою війною. Вона, можливо, так і увійде в історію як Вітчизняна війна чотирнадцятого року. Війна проти зовнішньої агресії. За Україну, за її волю, за честь і славу, за народ. За Незалежність. "Вітчизняна" вона тому, що на захист Батьківщини піднялися всі – від малого до старого. Боротьба за перемогу стала всенародним рухом, справою всіх і кожного. Переконали: битва за Україну, за Незалежність завершиться для нас успішно – завдяки загальнонаціональній солідарності, помноженій на мужність та героїзм наших воїнів... Очевидно, що в зримій історичній перспективі над Україною постійно, на жаль, буде військова загроза. З цим не лише треба навчитися жити. До захисту Незалежності треба постійно бути готовими... Ми повинні, обов'язково повинні постійно зміцнювати нашу армію». Це – з виступу Президента Порошенка на параді на честь 23-ї річниці Незалежності України 24 серпня 2014 року.

«Не секрет: п'ята колона складається з десятків нібито народних депутатів. Тільки вони представляють інтереси явно не того народу, який їх обирає. Хіба таке можна терпіти?! Хіба так можна виграти війну... Позачергові парламентські вибори – частина мого мирного плану. Ключовий його елемент – політичний діалог з Донбасом. З ким, вибачте, говорити? З незаконними збройними формуваннями спілкуватися можна лише за допомогою сили, поки вони не склали зброї. ...Ті, кого Донбас оберіє своїми депутатами через два місяці – отримають мандат довіри й право представляти регіон в його контактах з центральною владою». А це – зі звернення Президента України щодо дострокових парламентських виборів 26 жовтня.

Уважно прочитали? Тепер – цитати зовсім іншого змісту.

«Президент підкреслив, що наразі ситуація у Донецькій і Луганській областях досягла тієї межі, коли «вже не можна буде нічого змінити», тому сторони мають сісти за стіл переговорів. «Треба зупинити все і розпочати дипломатичний формат перемовин», – наголосив Глава держави». Це новина з президентського сайту від 30 серпня, зветься вона «Президент наголошує на необхідності врегулювання ситуації на Донбасі шляхом переговорів».

«Перше завдання – це мир. Сьогодні о 5 ранку, у зв'язку з різницею у часі, ми говорили з Президентом Путіним про те, яким чином ми можемо зупинити жадливі процеси. Не можна заперечувати те, що люди мають перестати гинути», – заявив Президент.

Петро Порошенко підкреслив, що миру в Україні хочуть всі громадяни, тому він боротиметься за мир. «Народ України на сто відсотків «за», політики – хочуть погратися у війну. Але я хочу сказати, що не дам це зробити. Ми маємо спільно боротися за мир». Це – новина з президентського сайту від 3 вересня.

«Україна ніколи не хотіла війни, втомилася від війни і буде робити все можливе, щоб на її землю прийшов мир, заявив Президент України Петро Порошенко журналістам після п'ятисторонньої зустрічі з Прем'єр-міністром Великої Британії Девідом Кемероном, Президентом США Бараком Обамою, Канцлером Німеччини Ангелою Меркель, Прем'єр-міністром

Італії Маттео Ренці та Президентом Франції Франсуа Олландом. «Перший крок до миру - це припинення вогню, це рішучі дії, які сприятимуть роззброєнню, загальнонаціональному діалогу, прийняттю відповідних законодавчих актів, які принесуть довготривалу стабільність в окремі райони Донецької та Луганської областей», - сказав Президент». А це – інформація з президентського сайту від 4 вересня 2014 року.

Інакше кажучи, про Вітчизняну війну 2014 року Президент уже не згадує, про перемогу над терористами – також, і про неможливість переговорів із ними – теж. У свою чергу, лідери терористів заявили про свою готовність до перемир'я і до врегулювання на Донбасі, але на певних умовах. Не хочу нав'язувати читачам жодних висновків, тільки зверну увагу на те, що зміст та інтонація президентських виступів і заяв істотно змінилася після майже двогодинної розмови віч-на-віч з Володимиром Путіним 26 серпня у Мінську та – остаточно – після кількох телефонних розмов з лідером Росії.

А тепер – фрагменти з останніх листів до мене добре обізнаного російського колеги (прізвище зі зрозумілих причин не називаю): «Порошенко на грани капітуляції, т. е. прийняття плану Путіна. Этого допустить ни в коем случае нельзя. Нужно дружное выступление Майдана и как можно больше народа, буквально сегодня-завтра, с требованием противостоять российской агрессии и не сдаваться, поставитъ решительных людей во главе армии (если есть такие генералы или хотя бы полковники). Иначе Вы лишитесь армии (после перемирия она развалится) и будете оккупированы и получите марионеточного президента. Надо заставить Порошенко бороться... Порошенко, мне кажется, вменяемый, ему не хочется политической смерти. Его можно заставить, если нажмут народом и армией. Хорошо бы вместо него Пилсудского, но есть ли он у вас? Нужно твердое выступление, в том числе генералов, против перемирия. Русские войска не так сильны, это надо внушить армии и народу... Еще 1000-1500 «грузов 200», и России может произойти перелом».

А на завершення – ще одна новина з сайту Президента Порошенка: «За визначний особистий внесок у розвиток вітчизняного футболу, піднесення міжнародного спортивного авторитету України, багаторічну плідну професійну діяльність постановляю: Нагородити орденом князя Ярослава Мудрого III ступеня СУРКІСА Григорія Михайловича - віце-президента УЄФА». Це – указ № 703/2014, 3 вересня 2014 року.

Цікаво, чи буде нагороджений і чим конкретно Леонід Кучма у разі підписання ним 5 вересня у Мінську акту про перемир'я з терористами, тобто про фактичну капітуляцію України?» [12].

«Большинство учителей в школах Славянска, за исключением преподавателей украинского языка и литературы, во время оккупации города на уроках пропагандировали детям выход Донбасса из состава Украины и вступление в Россию. Об этом журналистам "Преступности.нет" рассказали местные школьники. Дети как раз красили мост в цвета украинского флага в честь Дня Независимости Украины. "В основном за Украину были учителя украинского языка и литературы. А так все в основном за Россию, да, "всехляли" нам свою точку зрения", - говорит Павел. На вопрос, как именно происходила пропаганда сепаратизма, школьник ответил: "Говорили: "Нафиг вам эта Хохляндия, тут херово, надо в Россию". Мы им говорили, что зачем нам чужая страна, тем более, что она является агрессором, если у нас есть своя прекрасная страна, ее просто надо восстановить, правительство хорошее поставит и все будет хорошо", - рассказал ученик из Славянска. Заместитель губернатора Донецкой области Тамара Лукьянчук, в свою очередь, на вопрос корреспондента "Преступности.НЕТ", много ли выявлено и уволено администрацией учителей и врачей, которые пропагандировали ДНР и сотрудничали с ней, ответила, что это вопрос скорее не к ней, и что она не стала бы вешать ярлыки. "Это вопрос, наверное, не ко мне, а к органам, которые должны этим заниматься. Понимаете, что значит врачи работают с ДНР или ЛНР. Врач давал клятву Гиппократу, и когда у него на столе человек, который требует помощи, его мало интересует партийная принадлежность, разрез глаз и форма скул. И поэтому говорит о том, что сотрудничают или не сотрудничают, я бы здесь была очень осторожна в оценке действий, потому что то, что наши врачи в области под обстрелами выезжали и на себе переносили раненых - не дровцев. Поэтому нужно очень осторожно давать оценки. Давать оценки и навешивать ярлыки - это, знаете, легче всего сделать, но за каждое свое слово надо отвечать", - заявила Лукьянчук. Вместе с тем в разговоре с корреспондентом «Преступности.НЕТ», заместитель мэра города Краматорска Андрей Панков признался, что один из

учителей в школе, где учится его сын, активно на уроках склонял детей к поддержке России и Донецкой народной республики, после чего таки был уволен. Что касается других, которые 1 сентября снова выйдут на работу и продолжат заниматься с детьми, Панков ответил: "Не беспокойтесь, мы сработаем"» [14].

В роботі [15] наведено 7 причин навіщо Росії саме зараз потрібна війна.

«Причина 1: Логістика. Зараз основне сполучення Росії з анексованим Кримом здійснюється через Керченську протоку за допомогою поромної переправи. Скоро настане зима, і морські пороми стануть на прикіл. Отже, сполучення з Кримом буде зведено до мінімуму, що відгукнеться гуманітарною катастрофою на півострові. Адже Москва не зможе поставляти туди продукти, паливо і інші необхідні товари. Зростання цін і неминучий дефіцит завдадуть удару за популярністю Володимира Путіна. Ситуацію посилить і Україна, яка цілком прогнозовано посилить санкції відносно Криму.

Причина 2: Вода і світло. Ще однією масштабною проблемою, рішення якої доки не існує, це стабільне забезпечення півострова водою і електроенергією. І те і інше зараз повністю залежить від Києва. Власне, Міненерго вже анонсувало шестигодинне відключення електрики, яка почнеться в Криму у вересні. Тому Кремлю украй необхідно продовжити війну, щоб узяти під контроль хоч би Північно-кримський канал, який починається в Таврійському Херсонській області. Інакше Путін знову-таки ризикує отримати в пасив обурення кримчан, яким доведеться жити за блокадними правилами.

Причина 3: Закрити морські ворота. Москва може серйозно ослабити Україну економічно, позбавивши країну ключових транспортних вузлів. Один з них – Одеський морський порт, який обробляє мільйони тонн різних вантажів. Захопивши Одесу, Кремль зможе паралізувати значну частину товаропотоков України, що завдасть потужного удару по нашій економіці. Саме тому Південна Пальміра є одним з пріоритетів військової кампанії Москви.

Причина 4: Промбаза терористів. Створити промислову базу для підконтрольних ДНР і ЛНР Путіну вдасться лише у разі узяття таких стратегічно важливих міст, як Дніпропетровськ, Запоріжжя і Херсон. Контроль над цими регіонами зміг би забезпечити Москві хоч який економічний базис для мінімізації збитків від утримання завойованої «Лугандонії». Інакше зруйнована інфраструктура Донбасу, яку росіянам доведеться відновлювати самостійно, стане вантажем, який швидше потягне Путіна і усю Росію на глибоке економічне дно.

Причина 5: Маленька перемога. Володимир Путін потрібна перемога хоч би локального масштабу. Нею може стати створений сухопутний коридор в Крим. Якщо цієї перемоги не буде, росіяни рано чи пізно запитують у Путіна: а навіщо наші сини і чоловіки гинуть на українській землі? Приховувати участь російських солдатів у бойових діях в Донбасі Кремлю стає все важче, оскільки вже сотні, якщо не тисячі сімей отримали своїх рідних у вигляді «вантажу 200». Отже, підтримка влади тільки зменшуватиметься на тлі посилення невдоволення підвищенням цін і дефіцитом продуктів – складовими санкцій, що посилюються, проти Росії.

Причина 6: По накатаній. Припинити війну в Україні Путін заважає і тупикова ситуація, в яку він загнав себе, почавши агресію. Адже відступ – ця остаточна поразка як усього проекту «русский мир» в усіх його сенсах, так і одна з найбільших геополітичних поразок Росії в територіальній зоні її інтересів. Ким тоді виглядатиме Путін? Слабаком, якого можна і треба бити, чим неодмінно скористаються в першу чергу в його ж оточенні. Адже поразка лідера – це завжди дуже зручна можливість просунути нового, сильнішого керівника. Цього Путін боїться найбільше, тому вимушений йти до кінця.

Причина 7: Щоб не доби́ли. Відступ Путіна може спровокувати цілий ряд зовнішніх претензій до Росії як до країни, яку можна перемагати. Першим в цьому списку стане Китай, який наразі відкрито заявить свої права на Далекий Схід. За Пекіном може підтягнутися Японія, яка мріє про повернення Курильських островів. Крім того, у разі поразки Росії на українському фронті США буде простіше схилити Китай до вирішення сирійського питання. А Азербайджан за підтримки Туреччини зможе наразі вирішити проблему Нагірного Карабаху».

Україна ініціювала припинення вогню і запропонувала Росії домовлятися про мир. Росія підтримала ініціативу, але намагається нав'язати свої умови врегулювання на Донбасі. Найближча мета Володимира Путіна – контролювати зовнішню і внутрішню політику України. Кінцева мета – ліквідація української державності будь-якими методами, не зважаючи на втрати. На що готовий Петро Порошенко? Згідно рамкової домовленості мінської контактної групи України і

Росії, окуповані райони Донецької і Луганської областей отримають особливий статус, який буде закріплений законом. Редакції ЛІГАБізнесІнформ стали відомі ключові пункти законопроекту, положення якого ще узгоджуються на рівні глав президентських адміністрацій України і Росії і можуть змінитися [16].

«План мира. По данным собеседников ЛІГАБізнесІнформ, изначально Москва требовала от Киева применить специальный статус в административных границах Луганской и Донецкой области. Однако президент Петр Порошенко в разговоре с Путиным категорически отверг этот вариант и дал понять, что освобожденные территории не могут быть предметом переговоров. В итоге обсуждение свелось к судьбе примерно 13 районов в Донбассе, которые остаются полностью или частично оккупированными российскими войсками и террористами. Большая часть – 21 район – останутся свободными от оккупантов.

Кроме того, Москва требовала для оккупированных районов право вето на внешнеполитические решения украинских властей и всей страны. Но и это требование было отвергнуто. Вместе с тем фактически Киев согласился, что оккупированные районы станут подобием Ольстера – формально районы будут в подчинении Украины, но де-факто будут управляться Россией через ее посредников и марионеток. Местные главари смогут самостоятельно распоряжаться бюджетом, а местные жители – избирать всю региональную исполнительную власть. Согласно договоренностям, должны будут состояться досрочные выборы в местные органы власти в этих районах. Кроме того, согласно договоренностям, на территории оккупированных районов будет возобновлен прокурорский надзор и деятельность Службы безопасности Украины. Здесь, как и на всей территории Украины, будут проводиться выборы во всеукраинские органы власти. В том числе некоторые из нынешних боевиков могут оказаться среди депутатов Верховной Рады, формируя пророссийское лобби в украинской политике. Согласно предварительным договоренностям, украинская граница останется без изменений, но добавится новый кордон, отделяющий остальную Украину от оккупированных районов в Донбассе. "Но есть одно но: больше никаких дотаций. Главный принцип в том, что эти районы кормят себя сами, – рассказал собеседник. – При этом никакой федерализации не будет – мы были и останемся свободным и унитарным государством, но с несколькими районами, которые получают особый статус в рамках Украины". Комментируя общение с Путиным, люди из окружения Порошенко говорят, что президент действует исходя из реальных возможностей страны и с учетом всех возможных рисков, которые нельзя оценить, наблюдая за переговорами со стороны. Но на самом деле никто в украинской власти не верит в мир с Россией. Практически все опрошенные собеседники уверены, что "только чудо может остановить кремлевскую машину убийств". "Война практически неизбежна – русские не хотят мира. Но мы попытаемся сделать все возможное, чтобы избежать продолжения войны", – говорят чиновники из команды Порошенко.

План войны. План войны предусматривает полномасштабное вторжение российских войск в Украину. "Москва не отказалась от планов дойти до Крыма и создать сухопутный коридор", – говорит собеседник в Администрации президента. Другой собеседник отмечает, что в рамках этого плана главная цель кремлевских властей – ликвидация украинской государственности с помощью дестабилизации на разных направлениях. Ключевое направление – разрушение экономики Украины любыми методами и любой ценой. Упор – газ, нефть, уголь и топливо для АЭС. Одним из вероятных сдерживающих полномасштабное вторжение факторов является промедление Киева с ратификацией соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом. Как только документ будет окончательно утвержден – любые тормоза со стороны России будут сняты и путинский режим бросится в последний бой, плюнув на санкции и потери. Последнее заявление российской стороны о необходимости пересмотра соглашения – очередная попытка замедлить процесс с конкретной целью. Как рассказал ЛІГАБізнесІнформ собеседник в дипломатическом корпусе, проанализировав список требований к соглашению, европейцы пришли к выводу, что речь не об экономике, а о желании Москвы выиграть время, чтобы нанести новый экономический удар по Украине. "Дело в том, что в ноябре заканчивается срок односторонних преференций для Украины со стороны ЕС. Киев сумел очень выгодно использовать это время, получилось начать серьезно замещать поставки в связи с проблемами на российском рынке. В Москве это хорошо увидели. Их цель – отсрочить ратификацию, чтобы перестали действовать преференции, чтобы оборвать все уже налаженные связи украинских компаний. По соглашению об ассоциации, торговые преференции в рамках соглашения начнут действовать через два месяца после ратификации. То есть если

Украина поддастся Москве и не успеет вовремя ратифицировать документ, то уже через некоторое время получит новый серьезный удар по своей экономике", – пояснил собеседник.

Очевидная проблема Кремля – отсутствие сухопутного коридора в Крым. Зимой морская переправа станет недоступной, а потому оккупированный полуостров столкнется с катастрофической нехваткой ресурсов. В этих условиях Москва не сможет поддерживать военный потенциал оккупационной группировки на полуострове. Речь только о военных, ведь постоянные запреты на поставку продуктов питания с материковой Украины для простых украинских граждан в Крыму – красноречивое свидетельство отношения оккупантов к местному населению: Москве не нужны люди в Крыму – ей нужна военная база. И сухопутный коридор – отличная возможность избавиться от сезонных рисков и зависимости от Украины. С другой стороны, оккупированные районы Донбасса нуждаются в собственном выходе к морю. Для этого российская армия захватила Новоазовск. Но он интересен лишь как плацдарм для атаки на Мариуполь, где находится стратегически важный порт и перевалочный пункт, которые позволяют продавать товары, произведенные в Донбассе, и завозить сырье. Крюк в Россию увеличивает стоимость логистики в разы, делая продукцию нерентабельной. Потому вторжение в Мариуполь и коридор до Крыма – стратегические цели оккупационных войск РФ. Кроме того, имитируя "наступление армии ополчения", Москва может проводить любые боевые действия в Украине – вплоть до похода на Киев. Однако продолжение войны после объявления прекращения огня будет дорого стоить Москве – новые санкции, миллиардные убытки и тысячи трупов российских солдат в войне против Украины. И потому сценарий мира пусть и выглядит менее выгодным для Кремля, но позволяет ему избежать многих серьезных внутриполитических проблем в перспективе.

Услышать Донбасс. Пока сценарий войны более вероятен. Российская армия готовит новый этап вторжения. И хотя украинские власти начали получать обещанную поддержку от стран НАТО, необходимо время для перегруппировки и подготовки войск. Каждый день помогает Украине исправить ситуацию в армии и мобилизовать больше ресурсов на защиту государственности. Но военными методами можно решить не все проблемы. На фоне событий в Донбассе в украинской политике зреет новый тренд. Сначала в социальных сетях, затем на встречах, а теперь и во властных кабинетах начинают говорить о необходимости каждому гражданину Украины определиться, нужны ли нам оккупированные районы в Донбассе, которые будут всю страну тянуть на дно. Удастся ли их реинтегрировать в Украину в условиях постоянной военной, экономической и информационной агрессии против нашей страны? Формально технология решения проблемы довольно проста: проводится информационная кампания, а затем референдум с одним-единственным вопросом: "Должны ли оккупированные районы Донбасса оставаться в составе единой Украины?".

Пока чиновникам не хватает смелости говорить об этом публично, потому что осознанный отказ от своих территорий – редкий случай в современной истории. Но оккупированные российскими войсками и террористами несколько районов Донбасса выглядят как раковая опухоль на теле Украины. Вся страна могла бы жить совершенно иначе, если бы Кремль не имел в Украине идеологической базы, агентуры и подконтрольных боевиков на части востока страны. Военная граница в Донбассе по факту очертила, где заканчивается Украина и начинается русский мир. Но надежды буйных на то, что Россия примет к себе оккупированные районы Донбасса, безнадежны. "России нужна "Абхазия" в этих районах. Ей не нужны эти люди, а нужна зона конфликта", – говорят собеседники в АП. Проблема в том, что сами по себе оккупированные районы Донбасса не выживут, а содержать их Россия не будет. В итоге судьба людей, которые там останутся, незавидна. Украина не имеет права отдавать освобожденную часть Донбасса, за которую пролили кровь военные и добровольцы. Но что касается ныне оккупированных районов – если проблему заморозить, она, по мнению многих, рискует стать хронической. После наступления мира, нужно будет обязательно переходить к лечению, а не оплачивать миллиардные счета на восстановление разрушенной российской армией инфраструктуры. Сами значит сами. Зарабатывайте, назначайте кого хотите и выживайте так, как вам нравится – в пределах своих нескольких районов. Тем, кто хочет жить в демократической Украине, необходимо помочь с переселением и обустройством на новом месте. Со всеми остальными, кто, как оказалось, 23 года ненавидел свою страну, надо прощаться» [16].

«Наглость Путина растет. Обещания войти в Варшаву, Бухарест, Ригу и Вильнюс это уже даже не бравада. Кремль действительно уверовал в возможность поиграться в мирового

гегемона. Основания так думать ему регулярно подбрасывает инфантилизм европейской и американской элиты. Хотя еще раз акцентирую. Путин не маньяк. И попытается пройти ровно настолько, насколько ему позволят. Война в Украине не закончена. А всего лишь приостановлена. Это означает, что предоставленной передышкой нужно воспользоваться в своих интересах. Потому как Кремль останавливаться на достигнутом не намерен. Ему нужна вся Украина, или по крайней мере, большая ее часть. Я понимаю, что психологически трудно принять факт того, что уклониться от полномасштабной войны не получится. Но это правда. Жестокая правда. Война будет. Не факт, что в ближайшие месяцы. Может через год. Но будет. Другое дело, что остановить ее все-таки возможно. Начав перевооружение армии, подготовку к партизанской войне, т.е. показав реальное намерение сражаться за каждую пядь украинской земли и показав, что потери с российской стороны будут катастрофическими. Шанс небольшой, но он есть. А пока только от активности граждан, журналистов, экспертов, ответственности вменяемых политиков и трезвости немногих профессиональных командиров зависит, сможет ли Украина принять вызов, брошенный нам врагом и воспользуется ли страна временем, выторгованным у войны»[17].

«Вынужденный просмотр пятничных эфиров популярных политических шоу оставил удручающее впечатление. Прежде всего, обнаруженная неспособность уже второй подряд администрации обеспечить демократизацию избирательного законодательства, не говоря уже обо всем прочем, поставила на грань риска возможность создания в парламенте VIII созыва демократического большинства. Не исключено, что этот риск не для всех очевиден – кто-то предпочитает умиляться заявлению Бориса Колесникова о том, что ПР (чей список и без того находился в зоне сомнений) не идет на выборы, или прогнозам о том, что так и не запрещенная КПУ «наконец-то проиграет». Да только не прошло и нескольких дней, как тот же Колесников ударил в спину финкой – «рыги» не намерены признавать результатов выборов, хотя при этом предсказуемо выдвигают кандидатов по мажоритарным округам. Прискорбно, что вместо национализации активов и личной собственности преступной группировки (только из системы государственных закупок в период 2011-2013 гг. включительно клан Януковича извлек более \$56 млрд – состоянием на август резервы Нацбанка составляли менее \$16 млрд), нация вынуждена смотреть на эти физиономии на экране и выслушивать их московские темники.

Но смотреть ведь следует и на иное – как формируются комиссии, из кого состоит ЦИК, какие коалиции создаются на округах и куда переплывают регионалы из рухнувшей партии. Кроме того, уже не говоря о том, что и заявления ПР (ах, написано за неделю до решения КПУ идти на выборы и заявления «Хундая»), и прогнозы в отношении КПУ – это еще бабушка надвое сказала, нетрудно заметить, что в то время, как несколько условно демократических партий, вполне равновеликих, конкурируют за 226 округов по списку с барьером в 5% и за одного, более или менее, избирателя (пусть даже этого избирателя сегодня более 60%). Я бы хотел напомнить, что в условиях закона имени Портнова, преодоление 5% с минимальным spoil of war (а он будет мизерным, учитывая, сколько политических сил топчется на одном электро-ральном километре), результат в 5% по общенациональному округу конвертируется лишь в 11, 25 мест. Но и с 12 местами фракцию в ВР (а все права, согласно регламенту ВР, принадлежат фракциям) не создашь. Кроме количества пропорциональных мандатов, необходим как минимум один мажоритарный. Есть и другие «мелочи». Мажоритарные округа – с некоторой оговоркой в отношении полуразрушенной ПР, приоритетные шансы победить в них находятся в руках... действующих депутатов от этих округов. То есть, у «Батькивщины», «Свободы» и «УДАР» (последний вроде бы идет на выборы с президентской политсилой, но аппетит, как мы видим, приходит во время еды, это показал пример «Народного фронта», который от Тимошенко ушел, а к Порошенко не пришел). Тем временем, одна из группировок «крипторыгов» – сильные украинцы – выдвинули кандидатов в большинстве мажоритарных округов.

Уверен, что мы вскоре узнаем множество фамилий в списках, а особенно в округах под самыми причудливыми брендами. Нет, технологи уже работают, поэтому ошибок вроде «Партия террористов Украины» (ПТУ) или «Объединение героев-ополченцев» (ОПО) не будет. Мало ли хороших и непонятных названий – «Мир и развитие», «Новая стабильность», «Демократия здесь и сегодня»? Кстати, любопытный момент – как известно, у нас сократили количество мажоритарных кругов, по известным причинам. Да только ведь есть Конституция, и прочее избирательное законодательство, которое никто не отменял – отсюда и изначально подмоченная легитимность, увы, будущего парламента. Таков результат очередной

попытки налить новое вино в старые мехи – на дне остается только твердый элемент. Когда на Шустер-Live одного из персонажей спросили, какие же реформы произведены за февраль-сентябрь, оказалось, что создана Национальная гвардия, сформированная, собственно, «Самообороной Майдана», если кто забыл. Так что это вообще не смешно. Старые элиты всеми способами стараются наладить сопротивление – и эффективное – любым преобразованием. Другой «демократ» ускользнул от прямого вопроса – что роднит генпрокурора Махницкого с Сергеем Киваловым. А ведь не стоит оправдываться тем, что – не хватило, мол, голосов для реформ. Когда Александр Турчинов не выпускал депутатов из зала, а за дверями стоял народ, предварительно научивший уму-разуму старого оборотня Журавского (этот автор законопроекта о клевете опять ползет по одномандатному округу), законодатели внезапно стали голосовать как по маслу. Даже за люстрацию. И за кастрацию проголосовали бы – под Януковичем лежали, так была жизнь им дорога, так и с гаремной должностью согласились бы. Печально, хотя и понятно почему – но еще с конца июля верхушка государства пытается сдерживать логичный транзит революции на новый этап. Это происходит то ли из-за классовой ограниченности (стремления переплетенных между собой олигархии и чиновничества сохранить свои привилегии), то ли из-за интеллектуального дефицита (только неумный человек не понимает, что не существует средств против снежной лавины или извержения вулкана), то ли из-за интриг государственных изменников. К примеру, канал «Интер» официально признал, что работает на Януковича и «Газпром». Абсурдно, но «Украинский медиа-холдинг», как оказалось, до сих пор принадлежит Сергею Курченко, а директором назначена путинская подстилка Елена Бондаренко. О нравах – летом этот холдинг «нагрел» автора этих строк на \$75. Мелочь – а неприятно. Предыдущим хозяином этого предприятия был глава администрации нынешнего президента Борис Ложкин. Знаете, я уже не буду говорить о том, что Минобороны не удалось сделать заказ польским военным заводам, в то время как миллиарды гривен лежат мертвым грузом на казначейских счетах. Это уже диагноз. А скорее всего катавасия в верхах происходит по всем трем вышеуказанным причинам в разных комбинациях относительно разных вопросов. Поэтому прогноз можно сделать следующий.

Во-первых, если парламент будет избран, расклад в нем будет удивителен не только для обывателя, но и для тех, кто заварил эту невкусную кашу. Немало мандатов получают партии, которые отстранились от грязноватых компромиссов. Таких партий – три. Из них две имеют неплохую перспективу получить существенные пакеты, а одна – в зоне неопределенности. Во-вторых, парламент этот, с точки зрения прогресса, будет немногим лучше нынешнего. Потому что балласт в нем сохранится. По иронии судьбы, у реакции теперь стоит та же задача, что у оппозиции образца октября 2012 года: получить возможность блокировать конституционные изменения. И лопухость демократических группировок вполне способна к этому привести. В-третьих, Рада VII созыва не просуществует дольше нынешней. На это указывает дробление избирателя, амбициозное соперничество лидеров, отсутствие как реалистической программы преобразований у основных игроков, так и явное отсутствие желания у этих основных игроков заниматься реформами. Если бы это было не так, Яценюк не предлагал бы таких законопроектов, Порошенко не объявлял бы о том, что у него только есть некая программа аж до 2020 года (надеюсь, ее не McKinsey готовила?!), а выборы проходили бы по новому, а не мошенническому закону. И в-последних – увы, но мы сваливаемся в колею пост-милошевичской Югославии, в которой дюжина партий разорвала наследие революции «на катраны», а сегодня получила при власти главу государства и парламентское большинство из пророссийских коллаборационистов. К счастью, хотя бы нынешний премьер Александр Вучич – сторонник евроатлантического пути Сербии. Тем не менее, Белград потерял почти 15 лет в бесплодных барахтаньях. Против нас воюет кремлевская орда – и 15 лет у нас нет. Нет даже 15 месяцев. Развернуть штурвал истории в сторону от белградского рифа может только организованный народ» [19].

«В апреле 2010, незадолго до Пасхи, самолёт с польским президентом Лехом Качиньским и более сотни высокопоставленных лиц Польши на борту потерпел крушение при заходе на посадку в густом тумане у аэропорта Смоленска. Польская делегация направлялась в Катынь, где в 70-ю годовщину расстрела сотрудниками НКВД 20 000 польских офицеров хотела почтить их память. Российское руководство сразу же осознало весь масштаб польской трагедии. Катынь в последние годы стала олицетворением российско-польской вражды. Одно неправильное слово, один неправильный жест, и так или иначе уже расшатанные отношения между обоими государствами были бы разрушены навсегда. Путин сразу приехал на место

происшествия, преклонил колени рядом со своим польским коллегой Дональдом Туском и осенил себя крестом в память о погибших. Россия проявила тонкое чутьё, разделив скорбь и проявив сочувствие глубокому трауру польского народа. Многие поляки были поражены солидарностью русских и отдали им дань уважения. Большие затаённые обиды по отношению к России исчезли, когда Медведев открыл последний засекреченный государственный архив о бойне в Катыни. Русская общественность, получавшая до этого одностороннюю информацию о Катыни из собственных информационных источников, теперь узнала всю правду о массовых сталинских убийствах. Трагедия под Смоленском покончила с открытой ссорой между Варшавой и Москвой на европейской сцене и открыла путь к долгожданному примирению.

Вся Европа удивлялась положительному повороту событий. В считанные дни Польша превратилась из ярого сторонника политики сдерживания по отношению к России в защитника присоединения России к Европе. Новый польский президент Бронислав Коморовски предложил пригласить Москву в «Веймарский треугольник» – немецко-французско-польскую руководящую группу (Межправительственный консультативный форум) по европейским вопросам безопасности. Польша также не возражала против обновленного варианта «тройки», которая в 2010 году, через пять лет, снова собралась в Довиле. Министр иностранных дел Сикорски объявил в Варшаве, что Польша переймёт опыт проведения немецкой политики по отношению к России. До того времени Польша выступала в качестве её критика» [20, с.74-76].

«Киеву не стоит опасаться, что новое польское правительство будет более промосковским. Но стоит задуматься, а что он сделал для того, чтобы это правительство было более проукраинским. Осенью 2014 г. после выборов европарламента и Польша официально получила новый Кабмин – парламент проголосовал за вотум доверия для премьера Эвы Копач и ее коллег из коалиционного правительства партий Гражданская платформа и Польская аграрная партия. Перед голосованием Копач традиционно выступила с экспозе – программой, которую ее кабинет планирует реализовывать в течение года, который остался до следующих выборов в Сейм. Судя по реакции украинских СМИ и блогеров, в Киеве серьезно обеспокоены тем, что новое польское правительство будет «более промосковским», мол, Варшава станет меньше поддерживать Украину в противостоянии с Россией и не так горячо защищать интересы Киева в Брюсселе. В Польше не скрывают – основания вести себя более сдержанно у местных политиков есть. Страна пострадала из-за российского эмбарго на европейскую агропродукцию, Газпром начал «случайно» сокращать поставки голубого топлива, да и у Польши уже был печальный опыт противостояния с Москвой без поддержки западных союзников в 1939 году. Местные политики, формируя сейчас курс по отношению к Украине и России, просчитывают риски. Нравится это украинцам или нет, так выглядит здоровая государственная политика уважающей себя страны.

Украинцам полюбилась выделяющаяся на фоне постоянной обеспокоенности немцев и французов риторика польского экс-премьера Дональда Туска и экс-министра иностранных дел Радослава Сикорского. Действительно, они умели ярко и конкретно объяснить, почему проблемы Украины это проблемы Европы, и почему Запад ни в коем случае не должен идти на поводу у России. Теперь Туска сменила Эва Копач, а Сикорского – Гжегож Схетына. Их высказывания по теме украинского кризиса являются более сдержанными, но полностью продолжают линию Туска и Сикорского. Как видит восточную политику Польши премьер Копач? В ее послании прозвучали следующие тезисы: внешняя политика Польши будет опираться на прочные демократические ценности. Сейчас для страны есть две внешних угрозы: авторитаризм и хаос. И хорошо, что перед лицом этих угроз Польша не одинока: ведь она является членом НАТО и ЕС. Цель Варшавы – поддерживать интерес к Украине в Европе, не допустить размывания позиции Запада по украинскому кризису, но одновременно и не сделать страну одиночкой с нереальными целями. Внешняя политика должна быть прагматичной, но Польша никогда не согласится с брутальными методами изменения границ в Европе и занятием части украинской территории. Варшава и дальше будет помогать Киеву осуществлять демократические трансформации, но стоит помнить, что главная ответственность за реформы лежит на самих украинцах.

Промосковским программное выступление Эвы Копач назвать никак нельзя. Правда во время представления новых министров она допустила ляп – стала объяснять стратегию государства на международной арене при помощи семейных метафор, но в экспозе политик была очень рациональна. Считаю, что стоит подождать действий нового польского Кабмина. Какой прок от громких слов поддержки, за которыми ничего не кроется? Украинцы должны

успокоиться насчет того, что ближайший европейский союзник может переметнуться на сторону Кремля. Но не лишним в данной ситуации будет поставить вопрос – а что сделала Украина, чтобы польский политикум был более к ней расположен? Польско-украинская дружба, которая многим сегодня кажется нерушимой, по сути, является достаточно хрупким творением последних десятилетий. Начиная с 20-х годов XVII века, польско-украинские отношения складывались не лучшим образом. Кроме пары попыток наладить сотрудничество типа Гадячского договора или союза Петлюра-Пилсудский, это скорее история потерь, чем достижений. Вторую мировую поляки и украинцы закончили с огромным багажом взаимных претензий. Но в 70-е годы XX века в среде польской эмиграции на Западе появился Ежи Гедройц – блестящий интеллектуал, который посвятил свою жизнь популяризации идеи партнерства между народами, населявшими Речь Посполитую: поляками, украинцами, белорусами и литовцами. Это Гедройц в прямом смысле слова вбил в головы своим соратникам: украинцы – наши природные союзники, мы никогда не будем пересматривать нашу восточную границу, нужно забыть о распрах и вместе идти в Европу. Постепенно такой подход стал доминирующим среди польских антикоммунистических элит. После трансформации 1989 года все польские правительства неукоснительно держались линии: Польша не будет чувствовать себя в безопасности без безопасной Украины, Польша для процветания нужна процветающая Украина. Харизматичным патроном такого курса был президент Александер Квасьневский. Это он с Леонидом Кучмой заложил фундамент того, что сегодня с уверенностью можно назвать польско-украинским партнерством.

С конца 90-х Польша предоставила Украине миллионную финансовую помощь, выучила тысячи украинских студентов, дала возможность познакомиться с Европой сотням украинских интеллектуалов. В Варшаве не просто приветствовали попытки реформ в Украине – Польша помогала словом и делом. Я знаю людей, которые со слезами на глазах рассказывают о своем разочаровании результатами Оранжевой революции. Тем не менее, поляки еще раз поверили в Украину. Во время Евромайдана Польша забирала к себе раненых на лечение, после смены власти в Киеве Варшава продолжает предоставлять финансовую и техническую помощь, консультирует проведение реформ, дает стипендии студентам из восточнукраинских вузов. В Брюсселе поляки уже дыру в голове проели своим европейским союзникам – а что вы сегодня сделали для Украины. А Украина... А что, собственно, Украина? Украинцы во всех соцопросах последовательно называют Польшу своим лучшим европейским другом. На роликах, выложенных на Youtube, благодарят поляков за поддержку. В это же время первые лица украинского государства не спешат в Варшаву с официальными визитами. Петр Порошенко, который посетил Польшу в начале июня 2014 г., приехал на берега Вислы с конкретной целью – встретиться с гостящим здесь Бараком Обамой, и только при случае с президентом Брониславом Коморовским. Арсений Яценюк летает эконом-классом по Европе, но не к ближайшим соседям. Украинские политики призывают Ангелу Меркель и Франсуа Олланда подключиться к переговорам с Россией, но не польских лидеров. И не стоит думать, что поляки этого не замечают.

В Варшаве все твердо стоят на земле и понимают, что в той ситуации, в которой оказались их восточные соседи, не стоит ждать, что партнерство с Киевом в ближайшие годы принесет финансовые дивиденды. Здесь уже даже не надеются, что украинская власть озаботится улучшением инвестиционного климата для польского бизнеса. В Польшу ждут хотя бы символических жестов, которые бы позволили местным политикам потом сказать своим избирателям: смотрите, Украина это не бездонная бочка, куда мы только вкладываем и вкладываем, мы им тоже не безразличны. Да, экономика Украины переживает свои худшие времена. Но есть немало идей, реализация которых требует или очень малых денег, или не требует вообще (кроме трат из серии на кисточки и краску). Даже в условиях войны украинское правительство могло бы выкроить квоту на 20-30 стипендий для польских студентов, заинтересованных Украиной. Тем более, это инвестиция в будущее – те люди потом вернуться домой и будут углублять наше партнерство. У местных властей в Киеве дошли руки до переименования улиц, но среди нескольких десятков новых названий не нашлось места для хоть одного польского. А упомянутый Ежи Гедройц, не говоря уже об Иване Павле II, Тадеуше Мазовецком или Лехе Качинском более чем заслуживают на то, чтобы их имена появились на улицах столицы и других украинских городов. Пока в Польшу правит Гражданская платформа, в проукраинской ориентации большинства членов которой сомневаться не приходится. Самая большая оппозиционная партия – Право и справедливость – тоже симпатизирует Украине. Но этими политсилами не исчерпывается польская политическая сцена. Есть еще влиятель-

ная партия Союз левых демократов, которая достаточно громко заявляет – ценности ценностями, но стране нужны деньги, поэтому нельзя поддерживать Украину в ущерб своим экономическим интересам в России. Есть еще Конгресс новых правых, получивший 7% во время последних выборов в Европарламент – ультраправые друзья Кремля типа французского Народного фронта, которые и без экономической аргументации гласят – Украина это failed state, давайте дружить с Москвой. И нет гарантии, что через год эти политические партии не войдут в состав правительственной коалиции. Дружба – процесс двусторонний. Можно иметь замечания к внешней политике Польши, но нельзя отрицать очевидного – Варшава остается самым верным и последовательным другом Киева. Последний же все время стремится играть со странами Старой Европы, воспринимая Польшу по принципу «и так некуда не денется». А если денется? Хорошо, что в Украине, пусть даже не до конца обоснованно, обеспокоились изменением курса польского правительства. Первый вопрос задан правильно – насколько проукраинским является польское правительство. Но тут должен прозвучать и второй вопрос – насколько украинское правительство является пропольским» [21].

Лілія Шевцова є однією із тих небагатьох політологів, які можуть чітко пояснити, що насправді відбувається у Росії, і чому Кремль поводить саме так. Під час лекції в листопаді 2014 р. в Українському католицькому університеті вона розповіла, чим для РФ стала Україна після Євромайдану і як все те, що відбувалося після листопада 2013-ого, змінило світ. Газета “Львівська Пошта” відібрала з виступу Лілії Шевцової ключові тези, які допомагають подивитися на кризу в Україні ширше і з’ясувати остаточно, чого хоче Росія:

«Дві війни. Багато речей в українському та російському суспільствах, як це не дивно, є схожими. Ось ми сьогодні слухали про так звану кашу в політичній свідомості, ментальності українського суспільства. Така ж “каша” існує і в свідомості російського суспільства. Ми слухали про те, як певна частина українського суспільства не вірить і попри це голосує за владу. Це ж є феноменом російського суспільства. Ми слухали роздуми про фактор війни. Ось саме цей фактор відрізняє наші країни та наші суспільства. Фактор війни в Україні став фактором мобілізації українського суспільства і руху українців в Європу. Фактор війни став фактором мобілізації російського суспільства та засобом руху Росії в протилежну сторону.

Нова гра. Почну із характеристики нинішнього моменту, листопада 2014 року. Ось уявіть собі шахову дошку. Хтось підійшов і скинув цю дошку зі столу, і фігури злетіли. Ще треба вирішити, яку партію і які гравці гратимуть, коли повернуться за цей стіл. Фактично ситуація попередніх 20 років перестала існувати. Ми живемо в новій ситуації, коли історія почала розгортатися. У цей момент дуже складно зрозуміти суспільство, в якому ми живемо. Якись відчуття наче й виходять на поверхню, але важко сказати, чи приводять вони до появи нових тенденцій. Деякі тенденції вже вийшли на поверхню і вони постають перед нами в оголошеному вигляді. Але до чого приведе їх сплетіння та зіткнення, яку ціну ми всі заплатимо за зіткнення цих тенденцій – це залишається великим питанням.

Світ на паузі. Нинішній період, листопад 2014 року, можна порівняти із 1991 роком, моментом розпаду Радянського Союзу. Наслідки 2014-ого будуть значно драматичнішими, значно серйознішими, більш непередбачуваними, аніж наслідки 1991-ого... За останнє 20-ліття світ зробив дуже багато – хоча б факт побудови Європейського Союзу, який став величезним досягненням у світовій історії. Але у той же час це 20-ліття виявило, що ми опинилися в ситуації історичної паузи, що за ці роки ні Захід, ні світова спільнота не змогли створити нової системи світобудови, не змогли змінити міжнародну архітектуру миру, яка досі базується на наслідках Другої світової війни. Як виявилось, за цей час Захід не тільки не запропонував людству нових принципів та цінностей, він і сам опинився в сплячці, в стані паралічу, шоку, задоволеності собою. Західним державам стало вигідніше і зручніше, стало приємніше. Або вони, напевно, стали більш раціональні: думають, як закрити вікна, як облаштувати бруківку, яке авто купити... Захід відмовився від ціннісного виміру своєї зовнішньої політики... Світ увійшов у стадію паузи. Антоніо Грамші казав, що у 20-30 роки минулого століття світ увійшов у період, при якому не зрозуміло, куди йти далі: старі інститути й норми не працюють, а нові ще не сформувалися. І ось в останні роки світ опинився в такій самій паузі. І тут трапилося таке ж явище, як протуберанці на Сонці – сплеск енергії однієї нації. Дуже часто так буває, коли світове суспільство засинає, вдоволене життям, якась нація раптово скидає шахову дошку, проявляє потяг до чогось нового. Ось такою нацією виявилася Україна.

Параліч Заходу. Ми говорили багато про те, чому Захід виявився неготовим до України, яка намагається знайти свій шлях до свободи і гідності. Європа виявилася неготовою відк-

рити двері, виявилася шокованою через те, як розвивалися події, а ще більшим шоком для Заходу та Європи стали події після лютого, коли справа не закінчилася анексією Криму, а почалися військові дії на території України. Така ситуація паралічу могла тривати і ще якийсь час, якби не липнева трагедія із малайзійським “Боїнгом”. Поступово західне суспільство почало приходити до тями й шукати відповіді. Західна спільнота почала приходити до думки, що йдеться не про якийсь локальний конфлікт Росії та України; йдеться не лише про кризу влади або революцію в одній країні, тут значно більше – геополітичний виклик, що стосується ситуації європейської безпеки, стосуватиметься майбутнього нерозповсюдження ядерної зброї, а також того, як далі світ сприйматиме Захід: чи як найбільш прогресивну цивілізацію, як приклад певних ціннісних установок, чи його викинуть зі світової сцени, оскільки той не знайшов відповіді на фактор України. Політика щодо Росії. Зараз Захід сформував щодо Росії політику двох рівнів. Перший рівень – це рівень санкцій: спершу вводили м’які санкції, застосовуючи їх лише щодо людей, близьких до Кремля і до президента Володимира Путіна. Цього виявилось недостатньо, аби вплинути на його політику і зупинити Росію від військових дій. Поступово Захід досягнув єдності щодо необхідності застосовувати санкції третього рівня – це вже секторальні санкції. Деякий час вони лише злегка покусували, але тепер вже очевидно, що разом із іншими факторами санкції почали наносити величезну шкоду російській економіці. Санкції почали застосовувати, коли російська економіка уже ввійшла в стадію рецесії, вони почали діяти тоді, коли виявилися проблеми із ціною на нафту. Санкції стали третім фактором, який серйозно підірвав економіку Росії. Зараз російський загальний борг західним фінансовим інститутам досягає 738 млрд доларів – це величезна цифра. Особливо, якщо ми порівняємо її з тим, що є в засіках Росії. Так ось гроші, які є в російських сховищах, не перевищують 430-460 млрд доларів. Наш борг значно більший, ніж те, що є в російському гаманці.

Двоактість санкцій. Ви, звичайно, задасте питання: “Це якось впливає на зміну курсу російського президента?” Санкції – це дуже старий і достатньо традиційний механізм впливу міжнародної спільноти на окремі країни. Приблизно щодо 26-28 країн уже застосовувалися санкції міжнародної спільноти. Результати санкцій бувають двоякими, інколи протилежними, але вони ніколи не змінювали політичну систему держави, проти якої були спрямовані. Ніколи не змінювали суті, основної парадигми політики цієї держави. Однак могли привести до зміни в тактиці. Чи змінили ці санкції кремлівську політику? Мені здається, що вони стали дуже важливим фактором, який впливає на настрій, на ментальність російської політичної еліти, особливо тієї, яка на особистому рівні інтегрована в західне суспільство. Але разом з тим слід визнати, що західні санкції, навіть у своєму найбільш болючому форматі не змінюють загальної парадигми кремлівської стратегії виживання. Кремль не може відмовитися від спроб впливати на Україну, від спроб підірвати українську державу, від спроб зберегти її в своїй сфері впливу. Але очевидно, що кремлівська тактика під дією санкцій може змінюватися.

Реінкарнація самодержавства. Ми бачимо виняткову здатність російського самодержавства до реінкарнації, до самовідтворення. Першим варіантом реінкарнації російського самодержавства став 1917 рік, коли Російська імперія зберегла себе, перейшовши від відвертої імперськості й царизму до нової легітиматії влади – більшовицької і комуністичної. Друга реінкарнація – це 1991 рік, час падіння Радянського Союзу. Персоналістська влада, самодержавство зберегло себе і в 1991 році, просто скинувши старі радянські одяжі. Зараз відбувається спроба підретушувати попередню оболонку, можливо, одягнути новий одяг, нові капелюшки, знайти оновлену легітиматію, повертаючись до стратегії стримування Заходу.

Суть конфлікту. Для російського керівництва не просто йдеться про Україну. Вона є і ціллю, й інструментом. Без власної системи сателітів російському самодержавству дуже важко вижити. Власне, імперськість не є самоціллю Путіна. Забудемо про Путіна – ми надто багато концентруємося на його особистості: йдеться про логіку системи. Системи, яка включає не лише лідера, а й дуже складну сітку інтересів, традиціоналістську базу – адже близько 30% населення відверто й відкрито все це підтримують. Перша ціль Кремля – збереження України як одного із найбільш необхідних елементів російського державного тіла, як основного елемента російської сфери впливу. Друге завдання – витіснення європейських цінностей із українського простору. Україна є полем битви із Заходом, із Європою. Третє завдання є дуже важливим і я не знаю, коли російське керівництво його усвідомило. Уявіть собі, що Україна повністю відходить від російської кишені, йде на Захід, приєднується до ворожої для російського самодержавства цивілізації. У такому випадку нам, росіянам, доводиться переглядати власну історію, адже вона тепер починатиметься не від моменту формування Київської

Русі і її хрещення. Нам доводиться починати історію із XII століття – а це вже інша історія, це буде історія Московії. Тобто Україна є фактором легітимності російської держави із претензією на величезну історію. Є ще одна ціль: Росія в Україні винищує ідею Майдану, знищує ідею революції як протесту суспільства проти влади. Слід знищити майбутню ідею протесту в Росії через знищення цього протесту в Україні. Звичайно, є дуже багато інших цілей, наприклад, в Україні Росія випробовує ще й новий формат війни. Ми не скажемо, що формат гібридної війни є дуже новим: вони велися впродовж останніх десятиліть в різних країнах. Наприклад, війна СРСР в Афганістані також у певному сенсі була гібридною війною, неоголошеною, нетрадиційною. Але зараз в Україні йде обкатка нової моделі локальної, регіональної війни.

Період напіврозпаду. Що ж відбувається в Росії. У цей момент вона як система застрягла – не може далі йти в межах самодержавності, не може відповідати на нові внутрішні та геополітичні виклики. Виникає проблема: чи може Росія затриматись у цьому цивілізаційному просторі, у тупику на довгий час, наприклад, на час правління Путіна, на наступні 10, 20, 30 років? Ми не знаємо. Ми знаємо, що зараз ця система не може рухатися, вона не може змінювати себе, не має механізмів очищення й оновлення влади. Але вона намагається повернутися до архаїки, повернутися в минуле. Якщо ти повертаєшся до репресій, якщо ти повертаєшся до війни як фактору виживання, а Росія зараз живе у воєнному часі, оскільки вона не може жити у мирному (населення хотіло би, але ця система не може жити в мирний час). І тому російська система повернула війну як інструмент виживання. Але повернутися звідси, 2014 року, на 20 років назад, повернутися у 70-80-ті неможливо. Оптимальним варіантом для самозбереження системи зараз є повна закритість суспільства. Невже робити кожному лоботомію? Як зробити лоботомію цілому суспільству? І як закрити суспільство, якщо його еліта не хоче закриватися? Як повернутися в минуле, якщо немає ідеї? Жодна одноосібна влада не може існувати без ідеї. А ідея “української хунти” або фашистів не діє в російському суспільстві надовго.

Чечня і Грузія. Повернутися в минуле неможливо і немає як рухатися вперед. Це страшна ситуація і ми не знаємо, як довго цей період позачасовості може продовжуватися. В останні 15 років ми вже двічі були в аналогічних ситуаціях. Це ситуація 1999 року, коли друга чеченська війна створила такий самий воєнний час, коли нація об’єдналася навколо Кремля. Ця консолідація продовжувалася шість місяців, а потім все це пішло у кватирку. 2008 рік, цифри були такі самі, російсько-грузинська війна – знову рейтинг Путіна і Медведєва зріс до 80%. Але цього теж вистачало лише на півроку. Ефект від нинішньої воєнно-патріотичної мобілізації, навколо якої Кремль об’єднав суспільство, є трішки тривалішим. Він більш-менш зберігався досі, але дивимось – електоральний рейтинг Путіна почав спадати, дивимось на інші цифри й бачимо, що суспільство жахливо деморалізоване. Росіяни готові підтримати війну, якщо вона без жертв. І така війна у певному сенсі є компенсацією за всі наші комплекси, за всю нашу невпевненість у майбутньому. От Крим – це апофеоз нашої перемоги як компенсації. Але якщо війна починає символізуватися із кров’ю, із жертвами, то російське суспільство стає із цим незгідним.

Небезпечний приклад. Якщо раніше Захід міг закрити очі на Україну, міг погодитися навіть на її “фінляндизацію” – Україна залишається у сфері впливу Росії, але російську кувалду трішки обмежуватимуть – то тепер там розуміють, що справа не в Україні. Йдеться про щось більше: якщо дозволити російській системі скидати міжнародні правила гри, підривати міжнародний порядок... Іран дивиться з-за кути, як Захід відповість, чи є червона лінія, через яку ніхто не має права переступати... Китай – все більше й більше ми бачимо, що тамтешній лідер поводить себе так само, як і Кремль. Відповідно, якщо Захід відступить зараз і не скоординує свою політику, то виникне загроза міжнародному спокою.

Вплив на Захід. Те, у якому напрямку буде рухатися весь регіон, включаючи Європу, яку ви розбудили, залежатиме від того, чи ваша нинішня еліта почне реальну трансформацію України. Війна з Росією це ще не остання перешка на шляху до незалежності. Ось чи буде готова Україна не тільки вийти на Майдан, а почати системні реформи – ось це буде найважливішим стимулом для західного суспільства дати вам “план Маршала”, гарантувати вам територіальну цілісність. Реакція Заходу залежатиме від вас.

Постійна загроза. Чи не приведе нинішня політика до ще більшої агресивності Росії? Логіка збереження російської системи така: ця система не може відступити, ця система зараз має дуже серйозні проблеми виходу із воєнного часу. Відповідно ця система може йти на тактичні компроміси, але може переходити і на інші ешелони впливу, адже війни бувають

різного типу. Можливе перетворення інформаційного простору у вид інформаційної війни. Газова війна, поза сумнівом, її буде продовжено. Не виключено, що буде економічна війна проти України. Ефективним може виявитися й інший спосіб впливу – перешкоджання Україні рухатися до Європейського економічного простору. Поки російська система існує, Україні завжди потрібно виходити з того, що сусідня держава намагатиметься впливати, намагатиметься втримати Україну у своїх обіймах або намагатися підірвати цілісність України, або намагатиметься вплинути на українську внутрішню політику» [22].

Провідний науковий співробітник Московського центру Карнегі Лілія ШЕВЦОВА, автор «Дня» й лектор Літньої школи журналістики цієї газети, уродженка Львова, але одразу ж після закінчення середньої школи вступила до московського вишу й уся її подальша діяльність пов'язана з Росією. Шевцова написала передмову до нової книги з бібліотеки «Дня» «Україна Incognita ТОП-25», виданої російською мовою. Вона, зокрема, зазначила, що «Кремль не може змиритися з українським Майданом – адже українське повстання загрожує стати прикладом для росіян. І ще більше тому, що втративши Україну, самодержавна Росія позбавляється своєї історичної легітимності у вигляді Київської Русі, яку російська влада приватизувала, відібрала в українців і вважає своєю «колискою». Розмову з нею «День» розпочав із запитання, як у неї або багатьох інших вихідців з України проходило повторне відкриття Батьківщини?

«Нас, львів'ян, у Москві чимало. Але не знаю, якою мірою мій шлях повернення до України типовий для решти. Тому що до неоформленої групи «львів'ян» входять і Григорій Явлінський, Михайло Фрідман, Євген Гонтмахер... Для мене, вочевидь, Україна стала важливою, мабуть, лише 2004 року під час Помаранчевої революції. У попередній, дуже серйозний період життя я, швидше за все, намагалася розкрити Росію, Москву, зрозуміти, що таке спочатку Радянський Союз, потім Російська Федерація. Я була надто залучена в російське інтелектуальне політичне поле. А от 2004 рік, по суті, став для мене одкровенням. Можже, навіть якоюсь важливою точкою в інтелектуальному й у якомусь навіть моєму життєвому розвитку. Тому що Україна стала цікавою як суспільний феномен. Для людини, яка живе тривалий час у Москві, вона стала можливістю прориву за межі пострадянської моделі. Це був раціональний академічний інтерес. Але сухий інтерес до українського феномену раптом збудив цілий пласт життєвих емоцій, симпатій, співпереживань, прагнення нарешті повернутися й по-новому осмислити речі культурно-цивілізаційні, те, що загалом пов'язано і з національною ідентичністю. Я, починаючи з 2004 року, знову повернулася в лоно однієї частини своєї сім'ї. Вона в мене чисельна й живе здебільшого в Києві й Київській області. А от Євромайдан, звісно, став ще потужнішим поштовхом не просто до симпатій, співпереживання та до того, що, взагалі, може дійсно є пошуком якогось втраченого такого, що ніколи не існував, власного світу й співпереживання. Драматичні події в Україні, поза сумнівом, змушують повертатися до того, що є культурно-цивілізаційним пластом в людському житті, який, по суті, оформляє й визначає дуже багато чого, зокрема й політичну позицію.

...Я для себе обрала позицію, згідно з якою в мене немає сумнівів у тому, що Росія продовжує вести війну з Україною. Власне, український проект мені як російському лібералові набагато ближчий, ніж спроба Росії зберегти себе в XVI столітті. Я також розумію те, що нинішнє так зване мінське перемир'я, заяви, скажімо, і президента Порошенка, і Євросоюзу, і президента Путіна, загалом, є таким собі тактичним компромісом, який не розв'язує жодної проблеми для України й не розв'язує проблеми для Росії. Це та ситуація, коли ми увійшли в історичну паузу, де всі основні актори, по суті, вимушені грати в гру «вдаватимемо». Тому що цілі України як держави й цілі російської системи різні. А цілі Євросоюзу – це уникнути нормативної оцінки, нормативного підходу до України. По суті, Україна висвітила драму Заходу, не лише драму Росії. Україна висвітила те, що після падіння Радянського Союзу, світ – Європа й Захід – вступили в епоху відмови від принципів. І ось цей так званий Мінський протокол є переконливим підтвердженням відсутності принципів, вододілів, ідеологічної чіткості, нормативних цінностей, а також відсутності межі між війною й миром. **ВИ ВИЯВИЛИСЯ НАБАГАТО БІЛЬШИМИ ЄВРОПЕЙЦЯМИ, НІЖ ЄВРОПЕЙЦІ.** – Багато експертів стверджують, що завдяки останнім подіям в Україні нарешті почалося будівництво нової нації. І це відбувається на тлі того, що в Росії не знають, до якої нації належать вони. А що ви думаєте із цього приводу? – Я перебуваю, вочевидь, у процесі пізнання української історії й того болісного процесу, в якому ви перебуваєте. Ви, власне, зараз будujete й націю, й нову українську державу, й ця війна стала дуже потужним поштовхом для вашого національного об'єднання, для формування України як європейської нації. Ви виявилися набагато більшими європейцями,

ніж європейці. Тому що ви почали вимагати застосування до України європейських стандартів, коли Європа й Захід відмовляються від цих стандартів. У той же час якщо ми візьмемо Росію, то, по суті, російська система, російська матриця або російське самодержавство в XXI столітті намагається повернутися в XVI століття, намагається затягнути історичну паузу й закріпитися остаточно в цій історичній паузі, забивши вікна, й завадити приєднанню Росії до сучасного світу. Ні російський політичний клас, ні російські ліберали, включаючи маргінальну меншість, до якої належу я, не знають, як вирватися з пастки Росії як імперії. А вона все ще є імперією, нехай і без деяких своїх шматків тіла. Ми не знаємо, чи зможе ця напівзруйнована, підвішена, заморожена імперія або напівімперія перейти до національної держави Росія. ...Років 8-10 тому Дмитро Фурман, один з перших ліберальних інтелектуалів, першим поставив це питання, сказавши, що це буде головна проблема для Росії. І дійсно, це так. І якщо Росія наважиться перейти до національної держави, то як її зробити демократичною. Чи ми повинні пройти через шлях громадянської нації, але ми так далеко від неї відкотилися.

ПРО КРІПАЦТВО Й ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ХОДОРКОВСЬКОГО ПРО 1917 РІК

– **І більше того, з'явилися тенденції до того, щоб у Росії повернути кріпацтво...** – Миколо, ви абсолютно праві. Валерій Зоркін з його ностальгічним гаслом про те, що кріпацтво є російською скріпою, сколихнув наше мертве інтелектуальне середовище. Не бажаючи бути зовсім парадоксальною, я ж вважаю, що дуже добре, що це зробив Зоркін як голова Російського конституційного суду і як головний хранитель російської конституційності, в якій, власне, є європейські принципи та ідея правової держави. Дуже добре, що він заявив про кріпацтво як ідеал – як принцип устрою російської держави. Тому що теоретично Валерій Зоркін продемонстрував стан російського політичного класу, який, виявляється, дрімучіший, архаїчніший, з набагато страшнішим оскалом, ніж російський політичний клас XIX століття, значна частина якого соромилася кріпацтва, коли воно ще існувало. По суті, він відкотив нас у набагато ранішу історію, і своєю заявою продемонстрував, що сьогоднішній політичний клас за своєю ментальністю абсолютно не здатен жити не лише в нормальній цивілізованій країні, управляти нею. Він не здатен жити в мирному часі. Відкотившись у війну, по суті справи, російська політична еліта (не говоритимемо про Путіна – він символ системи і персоніфікатор російського політичного класу) сказала, що вони в мирі жити не можуть. Зробивши Росію країною війни, російська еліта сигналізує про те, що російський політичний режим вступив у стадію агонії. До таких заходів, як війна й агресія, руйнування всіх міжнародних правил гри, еліта прибігає у відчаї, коли не може вижити інакше. – **До речі, колишній глава ЮКОС Михайло Ходорковський нещодавно заявив, що за Путіна наближається криза, схожа на події 1917 року. Що ви думаєте з приводу такої оцінки?** – Я тепер починаю набагато скромніше ставитися до нашої можливості передбачати події. А всілякі історичні аналогії, швидше, корисні для того, щоб побачити унікальність моменту. Вони навряд чи працюють. 1917 року частина російської політичної еліти була готова до змін, але не готове було суспільство. А 2014 року 37% російського суспільства – ті люди, які говорять, що інтереси індивіда важливіші, ніж інтереси держави, свідчить про те, що, принаймні, ця чимала частина російського суспільства готова жити в правовій державі. А чимала частина інших, які формально нібито підтримують Путіна, (я не вірю в ці 83%) проти корупції. Отже, лише приблизно 30% є прибічниками ось цієї патерналістської дрімучої держави. Ось це різниця між 1917 і 2014 роками. Усе ж це інша Росія. Можливо, Ходорковський правий у іншому. 1917 рік – це рік революції. А останні 3-5 років світ, здається, нам показує, що модель трансформації змін, популярна минулих років сорок (а це була модель «змін зверху» – за допомогою представників реформаторського крила правлячої еліти, а також під впливом опозиції) навряд чи працюватиме. Адже в багатьох країнах починаються рухи революційного типу. Це й Туреччина, зараз – Гонконг, а 2011–2012 рік – це Росія. Тому не виключено, що Ходорковський правий у тому, що в XXI столітті світ вступає в епоху революцій, коли правлячі еліти не можуть почати зміни зверху.

«САНКЦІЇ СВДЧАТЬ ТАКОЖ ПРО НЕЗДАТНІСТЬ ЗАХОДУ ДО СТРАТЕГІЧНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ» – Ви вже говорили про те, що Європа не готова чітко дати назву тому, що відбувається на Донбасі. А чи можна розраховувати, що санкції, які ЄС і США все-таки ввели проти Росії, вплинуть на російську еліту? – Є різні думки про значущість санкцій. Можна пригадати десятирічний досвід використання санкцій, починаючи з південноафриканського апартеїду й закінчуючи санкціями щодо Ірану. Санкції ніколи не міняли

ества режиму, не міняли системи держави, проти якої були спрямовані. Санкції дуже рідко змушували державу міняти зовнішню політику. Тому я думаю, що на поведінку Путіна санкції вирішальним чином вплинути не можуть. Можливо, санкції змушують російський політичний режим міняти форми, методи й шляхи своєї поведінки. Але вони не можуть змусити російський політичний режим, що вступив у парадигму військово-патріотичної мобілізації, відмовитися від неї. Можливо, російський політичний режим вирішить боротися за Україну або де-стабілізувати її через підкуп української еліти, через Мінський протокол, відмовившись від відвертої агресії. І це швидше за все. Але докорінно змінити політику Кремля санкції не можуть. Санкції – це тактичні дії. Але без них не можна. Адже можлива агресивність системи, що починає агонізувати, була б більшою.

«У МЕНЕ ЗАВЖДИ БУЛО ПРАГНЕННЯ РОЗШИРИТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР». – *Що вас мотивувало стати тим, ким ви є на даний момент? – Не знаю, як на це відповісти. Я скромна людина. – Але щось рухало все-таки вами. Я маю на увазі, величезне бажання вступити до московського вишу, а потім академічна кар'єра, пов'язана з питаннями зовнішньої політики...* – Якщо відверто, я як багато людей мого часу була радянським Растін'ямом, яких було безліч. І не лише у Львові, людиною, яка хотіла з провінції вибратися до метрополії і чимось себе виявити, чогось досягти. Типове провінційне прагнення. Зараз з позиції мого віку, я шкодую, що я не залишилася у Львові. У Москві, зрештою, як виявилось, я належу до втраченого покоління. Ось зараз 2014 року я можу абсолютно точно й з сумом констатувати, що я належу до покоління, яке було поширене в російській історії, яке мало шанс, можливо, якщо не щось змінити, то на щось вплинути. І ми втратили цей шанс, я маю на увазі початок 1990-х років, коли власне ми мали можливість хай не через інтернет, якого не існувало, але через масу існуючих газет, які читали, за якими стояли в черзі сотні і тисячі людей, вплинути. Ми мали в руках радіо і телебачення і ми могли, принаймні, спробувати створити проект для Росії. Або ж спробувати зробити те, що українці зробили 2004 року. Ми втратили цей шанс, тому ми маємо повне право на роль (сміється) зараз або ліберального гетто, або втраченого покоління. У нас власне одна роль і величезна відповідальність – тримати нішу, яка весь час звужується. Єдина радість, що в Росії все ж є 37%, які вважають, що все ж права особи важливіші, ніж права цієї держави. А в цілому, я думаю, що, незважаючи на всі невдачі, за які я відповідальна особисто, разом з колективною відповідальністю нашого ліберального гетто, мені просто пощастило в тому, що у мене завжди було прагнення розширити життєвий простір. Я вважаю, що найбільшим моїм успіхом в розширенні життєвого простору було абсолютно випадкове потрапляння до Інституту Богомолова, це ще за радянських часів і можливість займатися Польщею. Я американіст за освітою, але Америка, як виявилось, незабаром стала для мене абсолютно нецікавою, тому що в Радянському Союзі займатися Америкою означало займатися антиамериканською пропагандою. А ось виявилось, що в Інституті Богомолова – і це цілком унікально як на ті часи – можна було займатися живими країнами і брати участь в якихось абсолютно вражаючих живих процесах. Я швидко перекваліфікувалася на фахівця з Польщі. Вивчила польську мову, було легко, оскільки була зі Львова. І провела практично кращі часи своєї молодості в Польщі. Під час Солідарності була на Гданській верфі, відвідувала школи, які вів у ті часи кардинал Войтила. Це було для радянської людини, дійсно певним вікном у світ. Якоюсь мірою вплив польських інтелектуалів і моїх друзів: Броніслава Гереміка, Адама Міхніка, а також цілого ряду інших людей допоміг закріпити таку якість, як постійне прагнення до розширення інтелектуального простору, навіть тоді, коли життєвий простір скорочується. А те, що я тепер розширюю інтелектуальний простір останніх років 18 за рахунок роботи в цілковито дивовижному інституті Карнегі – це дозволяє помістити Росію у світовий контекст.

Зараз я переходжу до Інституту Брукінза, відомого своїми традиціями, вільним інтелектуальним життям, одночасно я продовжую бути дослідником в Інституті економіки Російської академії наук, вісім років я працюю в Королівському інституті міжнародних відносин. Все це дозволяє мені подивитися світ, і як світ дивиться на Росію. Останній рік, оскільки російської політики не існує, і хай це звучить дуже схематично, я займаюся українським чинником. Мені не зрозуміло багато чого, що відбувається в Україні, але я намагаюся усвідомити, якою мірою Україна дозволила світу вийти з історичної паузи. Бо Україна сколихнула багато чого. Україна зробила прорив в інтелектуальному паралічі пасивності європейського політичного поля, змусила думати про нові правила гри, про те, що не працює. По суті справи, я в цьо-

му впевнена, але мені потрібно ще довести, те, що зробили українці і те, в якій ситуації Україна опинилася через безхребетність Заходу, змушує нас переглядати, змінювати дуже багато уявлень про пострадянський період для всього світу. Або іншими словами – про період після завершення холодної війни. Ці два десятиліття Захід, по суті справи, провів в туні, пропустив. Зараз виникає цілком нова політична реальність і Україна провісник цієї реальності, коли старі правила, принципи, інститути не працюють. Якоюсь мірою українська революція 2013–2014 років може за своїми геополітичними цивілізаційними наслідками мати набагато більше значення, ніж свого часу падіння Радянського Союзу 1991 року, яке створило багато ілюзій. Ось Україна їх руйнує сьогодні. Як відбувається процес руйнування ілюзій – це теж складне інтелектуальне завдання. Сумно, що стільки людей платить за це» [23].

«До кінця 2017 року Росія не устоїться в її нинішніх кордонах. Головне завдання українських еліт – вберегти країну і провести між рифами, коли імперія валитиметься. Щоб її уламки не розчавили нас», – вважає письменниця Оксана Забужко. Її прогнози та осмислення головних подій року можна прочитати у номері журналу "Країна" за 25 грудня 2014 р.

"Рік війни, з Майданом включно, показав, що українці в екстремальній ситуації можуть самі дати собі раду, "по горизонталі" – при абсолютно дисфункційній державі. Але в цей же час ми цю державу годуємо і утримуємо. Раніше країною правило ЦК КПРС, а тепер – податкова. А прозорості бюджету як не було, так і немає. І доки цього немає – доки держава перед нами не звітуватиме за витрачені кошти за принципом "гроші на стіл", – доти всі балачки про реформи балачками й лишатимуться. Це ж треба – створюють черговий бюрократичний центр для боротьби з корупцією. Той самий совок, де на всі питання була одна відповідь – "обрати комісію і доручити скласти план роботи". Нам зараз треба жити в режимі 3D і на кількох доріжках одночасно вирішувати проблеми. Але все-таки не будемо робити собі ілюзії: ці 23 роки нас мали навчити, що доки поруч оця ФСБ-ина імперія, життя нам не буде", – впевнена Оксана Забужко. **"Ця імперія стояла і стоїть на брехні.** А будь-яка брехня токсична. Там все фейк, страшна, монструозна п'єса, синтез Луб'янки й Голлівуду. Про це дуже гарно написав Пітер Померанцев, зараз у США вийшла його книжка. Розділ із неї "Трещини в кремлевській матриці" ще перед війною з'явився в інтернеті. Померанцев 8 років пропрацював журналістом у Москві й був свідком цієї театралізації політичного життя в Росії. Потьомкінське село – величезне, страшне, криваве, з інтернетом і телебаченням. І вся ця війна є театралізованим дійством. Найогидніше в цьому – що люди не знають, чому вірити: що правда, що фейк, що інсценізація, а що реальність? І вони самі стали жертвами цих своїх пропагандистських мемів: хохли такі дурні, вони не вміють воювати, у них нема армії. "Мы войдём и все девки наши". І всі нам назустріч бігтимуть із хлібом і салом. Завважте: вони цьому справді вірили. Однозначно, сценарій ми їм зламали. Ми дуже виграли на цьому, що вони нас погано знають. Однозначно, сценарій ми їм зламали" – вважає письменниця Оксана Забужко

"Станом на грудень 2017-го, за три роки, імперія не устоїться, бо вичерпала свої ресурси. Через що вона й почала цю гарячу війну. Це ресурсна імперія, а у XXI столітті такі не мають шансів вижити. Плюс міняється ціла концепція енергоносіїв: нафти по 100 доларів за барель уже не буде ніколи. Відбувається переформатування мапи світу. Я більш ніж впевнена, що й ЄС в нинішньому його вигляді не встоїть. Просто бачу, як вичітковується на перспективу Балтійсько-Чорноморський пояс. Подивіться, як підтягуються зараз союзники України – Скандинавія, країни Балтії, Польща, Румунія, – всупереч логіці економічного співробітництва з Росією. Станом на 2020 рік мапа Європи виглядатиме інакше, ніж зараз. Уже видно ці лінії розколу. Німеччина, наприклад, має куди більше внутрішніх проблем, ніж нам здається. Свій поділ вона ще далеко не "зализала". Все це – розплати за "старі" історичні хвороби. А в них же тільки 12 років нацизму було! На їхніх проблемах якраз і грає ця "бензоколонка, керована ФСБ". Оце вони вміють – давити на проблеми у кожній країні з "індивідуальним підходом". На запитання, чи довго лишилося Путінській імперії, Оксана Забужко відповідає, що ні. Пояснює: "Ми, українці, вже зірвали чеку" [25].

Кореспонденти «Газети по-українськи» (ГПУ) зустрілися наприкінці грудня 2014 р. із політологом 35-річним – Тарасом Загороднім (150 людей пройшли навчальний тренінг Тараса Загороднього з підготовки політиків. Навчання триває один день. Коштує 1 тис. грн. Співпрацював із Блоком Юлії Тимошенко Тарас Загородній народився в Кишиневі, столиці Молдови. Батько – викладач економіки в університеті. Мати – бухгалтер. Живуть зараз у Миколаєві. Вивчився на економіста та юриста. Працював у банку. Потім пішов у журналістику. Був політичним консультантом, працював із нині покійним мером Кременчука на Полтавщині Оле-

гом Бабаєвим, Блоком Юлії Тимошенко, деякими членами Партії регіонів. У листопаді 2014 р. видав книгу "Технології лідерства та харизми". Захоплюється сквошем – грою з м'ячем та ракеткою у спортзалі. Дружина Ольга – політолог. Виховують сина 7-річного Артура) : **«Чому обвалився курс гривні?»** – На це є об'єктивні причини: падіння економіки, недовіра інвесторів до країни. Під час війни ніхто сюди вкладатися не буде. Відтік капіталу величезний. За офіційними даними, за рік вивели два мільярди доларів, за неофіційними – сім. Є суб'єктивний фактор – змова між державою та олігархами-експортерами. Коли гривня почала знецінюватися, дуже скоротився імпорт. Люди стали значно менше купувати зарубіжних товарів. Експортери в цій ситуації виграють. Якщо раніше за кожну продану одиницю з долара отримували вісім гривень, то зараз – 16. При цьому витрати всередині країни і зарплати залишилися ті самі. Реальний курс гривні має бути не більше 14 за долар. Треба зважати й на рефінансування банків. Ці кошти йдуть не в реальну економіку. За них скуповують долари, щоб вивести за кордон. Відповідно знижуються золотовалютні резерви Нацбанку. Такий "междусобойчик". Хтось за це отримує відкати 20–30 відсотків. А нам розказують про боротьбу з корупцією. Треба повернутися хоча б до часів президентства Кучми, коли крали на рівні 10-15 відсотків. – **Що для цього треба зробити?** – Не імітувати реформи. Запрошуємо хороших закордонних міністрів. А що в нас у середній ланці? Там нічого не змінилося. Хіба людина працюватиме чесно в міністерстві за 2,5 або 4 тисячі гривень? Сидить із надією на відкати. Без реформування державного апарату зі скороченням штату й збільшенням зарплати нічого не буде. Одночасно треба саджати. – **Антикорупційне бюро здатне дати правильний імпульс?** – Ні. Бо система залишилася старою. Жодних змін не відбулося. Прийшла та сама пострадянська еліта. Програма уряду – грамотна імітація. Знають психологію міжнародних чиновників. Їм байдуже, як у нас скорочуватимуть витрати. Є два шляхи. Перший – побороти корупцію. Другий – за рахунок людей, скоротивши соціальні витрати. Наша влада вибрала другий варіант, простіший. – **Як побороти хабарництво?** – Чесні судді, прокурори мають дорого коштувати країні. Можна дати зарплату 5 тисяч доларів і сказати: або працюєш за ці гроші, або сядеш на 15 років... – **Економіка почне зростати 2016 року, як обіцяє Яценюк?** – Ні. Зростання можна досягти через нарощування експорту і внутрішнього попиту. Друге ми повністю вбиваємо, бо людям не буде за що купувати. Експорт також не зростатиме. Заводи в нас застарілі, інвестори не вкладатимуть кошти в непрозору економіку, де неможливо захистити власність. Тому наприкінці 2015 року знову підемо до Міжнародного валютного фонду просити кредити. Українці терпітимуть брак коштів, якщо держава боротиметься з корупцією, прокурори не красти-муть, міліція не вбиватиме людей. А якщо проблеми країни вирішуватимуть за рахунок громадян, то вже через чотири місяці матимемо соціальний вибух. Він не буде у вигляді Майдану. Десятки тисяч українців пройшли через АТО. Мільйони людей жертвували гроші на боротьбу з ворогом. Кілька тисяч загинули на фронті. Люди налаштовані дедалі радикальніше. Тому все може закінчитися судами Лінча. Прокуратура досі не порушила справи проти чиновників режиму Януковича, які зараз під санкціями Євросоюзу. Це означає, що санкції з них скоро знімуть. Якщо немає справ – значить вони не винні. Українці цього не подарують. Злість накопичуватиметься. Суспільство стало зрілішим за еліту, яка не розуміє, що під гаслами війни та Майдану не можна красти в таких розмірах. – **Чому не посадили злочинців з попередньої влади?** – Не хочуть сваритися. Не мають політичної волі. – **А на що є політична воля у владі?** – На запровадження реформ за рахунок людей. Все інше змінювати не хочуть. Яценюк поїхав до Брюсселя й каже: "Терміново дайте грошей". Але просто так їх не дадуть. Щоб далі розкрадали? – **Міжнародні інституції погодяться, щоб реформи проводили за рахунок народу?** – Так. За нас заступаються не тому, що ми такі гарні та патріоти. Так склалася ситуація, що 300 років було вигідно шматувати Україну. А тепер треба, щоб вона залишалася єдиною країною, яка охоронятиме східні кордони. Хіба не знали, що Путін робитиме з Кримом? Знали. Орієнтувалися на свої цілі. Перша – нафто-газовий ринок. Зараз американцям цікаво зайти на найдорожчий ринок газу, європейський. Для цього треба посунути російський "Газпром". Донбас повернемо до кінця 2015 року. З Кримом помучимся років два-три. – **Що буде з Росією?** – Може розпастися на кілька країн. Може бути концесія (договір про передачу природних багатств, підприємств у тимчасову експлуатацію іншим державам. – "ГПУ"). Китай до цього близький. Нафта компанії "Роснафта" вже йому продана наперед. Захід дуже прагматичний. Хочуть мати гарантії, що більше не трапиться ситуації, коли один президент збожеволіє й почне кричати, що натисне на кнопку. Бо це жодна держава не погрожувала ядерною зброєю тільки через те, що комусь щось не подобається. Всі сировинні ресурси мають перейти під

контроль Заходу. У Путіна не буде вибору. Рубль знецінився відносно долара навіть більше, ніж гривня. У нього зараз немає дна. Невідомо, де він зупиниться – на позначці 100 рублів за доллар чи 230. – **А з гривнею що буде далі?** – Нас рятує те, що маємо достатньо харчів власного виробництва. Росія ж не здатна забезпечити себе продовольством. У більшості українців є родичі в селі, є городи, дачі. Виживемо. А в Росії соціальний вибух – питання часу. Він почнеться, коли падатиме вертикаль влади. Росія ніколи не жила без царя. Путін так само думає щодо нас. Не врахував ментальність українців. Вважав, що без центральної влади – коли з країни втекли Янукович і його найближче оточення – вона розвалиться. Але ми відсутність центральної влади не сприймаємо як трагедію. Москва підготувала багато професійних революціонерів для Донбасу. Тепер вони шукатимуть собі роботу й розхитуватимуть ситуацію в Росії. Очолять соціальний протест. – **Якою буде Україна за рік?** – В уряді з'явилися іноземці. Це значить, що за нас взяли всерйоз. Заходу потрібна країна, яка захищатиме східні рубежі. Виявилось, що українці – єдина нація, яка не побоялася воювати проти страшних росіян. Для американців не вперше робити нормальну країну. Подібне було з Німеччиною, де впровадили план Маршалла після Другої світової війни. Також – з Японією. Нормально заживемо років за п'ять. На реформи є від року до двох. Якщо Порошенко хоча б суддівську систему зробить незалежною і чесною – тільки за це йому можна буде ставити пам'ятник. Бо далі все піде одне за одним» [24].

«Сенат США одобрив «Ukraine Freedom Support Act of 2014», согласно которому мы должны получить статус союзника США вне НАТО. Ну и там еще много всего интересного в этом Акте, об этом и без меня полный интернет радостных воплей сегодня состоялся. Но что это такое на самом деле, и как это понимать? Лично я предпочитаю это понимать, как просто еще один шаг в диалоге «слышь, ты чо», который РФ ведет с США по инициативе Путина. Вообще, на самом деле, Российская Федерация, версии 2008, например, года – довольно неплохая страна, чего уж там. Куча проблем, несвободная экономика, точечные репрессии и отсутствие субъектности титульной нации – это, конечно, проблемы, но они вполне решаемы, потому что, по большому счету, порождены личностью главы государства, и, теоретически они могут быть решены в течение года при наличии на то политической воли. Однако, Путина, как лидера РФ, интересовало не то, что у него несвободная экономика и закон Димы Яковлева. Его интересовало то, что РФ не является мировой державой, и её за таковую никто не держит.

В мире вообще всего три мировых державы на данный момент: США, Великобритания и Китай. Все остальные – региональные с разными перспективами. И Германия, и РФ – региональные. При этом, ни Германию, ни РФ такой статус не устраивает, и они с этой ситуацией борются. Меркель для этого постепенно захватывает контроль над Евросоюзом. Что для этого делает Путин? Путин для этого бычит. Ну, окей. Каждый выбирает для себя. В 21-м веке делать, как Меркель, – можно и приветствуется, а делать, как Путин, – порицается. Поэтому место региональной державы Путину указывают мгновенно, и в каждом эпизоде эпопеи именно на это и упирают. Большая Восьмерка – все, вы там больше не нужны. Традиционные опоздания – все, вас больше не ждут. Брисбен – вам тут не рады, езжайте домой. Вы не просто не мировая держава, более того, вас в мире никто не слушает, вами больше никто не интересуется. Чем на это может ответить РФ? У РФ всего два аргумента – энергоносители и армия. От энергоносителей её благополучно избавили сходу. Мы предсказывали такую ситуацию еще в апреле, когда Обама полетел в Эр-Рияд. Прошло полгода, и прогноз сбился: бычить энергоносителями больше не получается. Бычить армией тоже не получается. Потому что армию РФ и ополченцев тут постепенно закапываем мы. Причем, тестовые партии мы закапываем так спокойно, что вводит к нам полноценные контингенты уже как-то страшно. Ну, то есть, действительно, каким развитием военного сценария может грозить Путин? Что введет армию РФ и захватит Мариуполь? Ну, окей, захватывай. Что введет армию РФ и захватит Киев? Ну, окей, захватывай.

Украина, кто еще не понял, вообще с недавнего времени не совсем страна. Мы – плацдарм. И с этой точки зрения вполне можно в тактической перспективе сдать Мариуполь или Донецкий аэропорт, или даже Киев, если в стратегической перспективе это приведет к достижению конечной цели – победе над РФ и уничтожением путинского режима. Сейчас сдавать аэропорт неактуально, а актуально держать, потому что аэропорт – это наш Верден, при нулевой стратегической ценности он перемалывает боевиков и уничтожает их боевой дух и их самих. Давным-давно, еще весной, профессор Соловей сказал, что дело в том, что

в Кремле бытует мнение, что они имеют на Западе самое разрозненное и слабое правительство за все последнее время. И поэтому Кремль считает возможным воспользоваться слабостью противника для того, чтобы на Украине нанести удар по их авторитету и выйти в мировые лидеры. Поэтому Путин все это время действительно воевал не с Украиной и не с Порошенко, а с Обамой на территории Украины. Ну что ж. Мечты сбылись. США однозначно показывает, что Украина – 51-й штат США, и на её территории идет война Запада с РФ. Поэтому нам можно поставлять нелетальное оружие, тренировать наших сержантов в НАТО, наша разведка получает информацию от американской, а принятый в Сенате вчера документ позволяет в любой момент расширить сотрудничество и до поставок летального вооружения.

Кроме того, для эффективного менеджмента своего нового штата, США направили к нам собственных консультантов и активно интересуется, куда здесь можно инвестировать средства, чтобы контролировать Украину еще эффективнее. Это не афишируется, но вместо стратегии «давайте дадим этим милым индейцам кредиты, которые они разворуют», США перешла к стратегии «давайте войдем в долю, станем инвесторами и возьмем рычаги управления на себя». Не скажу, что бы я мог сходу придумать, что возразить на такую стратегию. Если бы США инвестировали в Детройт столько, сколько они уже инвестировали в Украину, там бы не Эминем читал про печальных негров, а Хосе Каррерас в новом оперном театре пел бы про печальных паяцев, а вокруг сверкала бы огнями новая столица инновационных технологий. Но США инвестирует не в Детройт, а в Украину. Потому что плацдарм – Украина. И менеджеры тут поэтому будут федеральные. А наши местные менеджеры, в том числе и Порошенко с Яценюком – они уже на вторых ролях ребята на самом деле. И для того, чтобы они в какой-нибудь неудачный момент не решили вдруг сдаться и слиться, снизу их подпирает депутатская группа Самообороны Майдана, Парубий, Семенченко и прочие агрессивные ребята, которые не позволяют Порошенко вести политику примирения и сдачи Путину.

Поэтому не надо беспокоиться. Надо просто понять свое место во Вселенной, это полезно, когда ясность. У нас – передовая, а мы на ней солдаты. На передовой не положено раскармливать солдат, солдаты должны быть голодными, чтобы у них не было перитонита при ранении. На передовой не должны быть самые современные технологии, только самое крепкое и надежное, и дешевое, чтобы его было не жалко, если придется потерять в бою. На передовой не должно быть комфортно, чтобы солдат не разленился. Солдат должен быть как бультерьер – злой, собранный и готовый вцепиться в глотку врагу. И под солдатами имеется в виду не конкретный солдат, который сейчас на передовой. В роли этих солдат выступаем все мы. Что на это может ответить Путин? Уже ничего. Армия и нефть уже не сыграли. Что остается? Ничего не остается. Именно поэтому и проводятся в Москве учения военных медиков по действиям в очаге радиационного заражения, а депутатов учат прятаться в убежище. Что это за угрозы? Это попытки спрятаться за последним, ультимативным аргументом: «Держите меня семеро, я такой debil, что весь мир в труху, в радиоактивный пепел». Проблема этого аргумента в том, что о нем нельзя предупреждать. Нельзя одновременно играть и ядерный удар, и ядерную угрозу, только что-то одно. Потому что если ты играешь ядерную угрозу, то все подготовятся к ядерному удару просто на всякий случай. Хотел бы бить – уже бы бил. А так просто хотел угрожать. Ну, поугрожал. Молодец. А дальше чего?

Что это все означает в ближайшем будущем для РФ? Что не будет скоро никакого Путина, ахахахаха. Кто будет? А неважно, кто будет. Может, будет либерал, и РФ начнет смену курса к сотрудничеству со всем миром. Это менее вероятный сценарий. Может, будет debil вроде Рогозина, только не Рогозин, и РФ продолжит курс на изоляцию и оукливание. Это более вероятный сценарий. Однозначно можно сказать только одно. Грозить планетарной безопасностью РФ больше не будет. Не тот век на дворе. Что это все означает в ближайшем будущем для Украины? Да то же самое, что мы говорили еще 14 марта 2014 года, обсуждая арест Фирташа. Ошиблись только в фамилии Президента, думали, что это будет Кличко, а не Порошенко, как более управляемый. Всем интересующимся будущим Украины рекомендуется прочитать историю Южной Кореи под американским протекторатом. В свое время Южная Корея уже побывала штатом США. В итоге она получила генерал-губернатора, который дергал местное правительство за ниточки. Она получила людоедские реформы и полное перепрофилирование экономики. Она получила страшные 10 лет, в ходе которых люди, не умевшие приспособиться к новой жизни, умирали от голода. И в итоге она получила конкурентную экономику и стала вполне процветающим государством на зависть

соседям с уровнем жизни, до которого современной Украине и РФ – дальше, чем до неба. Я не спешу радоваться такому сценарию. Потому что для того, чтобы смягчить давление бесчеловечных реформ равнодушных американских технократов, Украине требуется солидарное местное правительство, способное генерировать и продавливать более гуманные альтернативы. А в условиях, когда местное правительство показывает свою склоность, эгоизм и безответственность, реформы будут проводиться по самому жесткому и эффективному сценарию, без внимания к тому, сколько людей вынесет из экономической модели на виражах. Что ж. Мы сами этого хотели. Хорошие новости: светлое будущее неизбежно. Плохие новости: доживут до него не все» [26].

«Арест Фирташа – это событие не столько экономической, сколько политической сферы. Бизнес Фирташа всегда строился на его тесных контактах с властной верхушкой. Григорий Сковорода уже писал во многом верную статью о том, как строилось благосостояние олигарха. Однако благосостояние и контроль над газовыми хранилищами – это не все, за что мы ценим Дмитрия Фирташа. Дело скорее в другом. Определяющим мотивом ареста Фирташа мог стать торг вокруг Виталия Кличко. Многим ясно, что Кличко – один из наиболее проходных кандидатов на пост Президента Украины. В то же время, Кличко изначально был креатурой клана Фирташа-Левочкина, причем Левочкин до лета 2012 года поддерживал Кличко почти в открытую (пока это не пришло в противоречие с его обязательствами перед Януковичем, и ему не пришлось на словах «откреститься» от боксера-политика). Контроль Левочкина-Фирташа над Кличко мог строиться как на убойном компромате, так и на силовом аргументе, так и на договорных соображениях и расстановке в структурах «УДАРа» своих людей. В то же время, Фирташ всегда был близок к Путину и его экономической империи «Газпром». Левочкин же обладает обширными контактами и средствами влияния на ситуацию в любом регионе Украины – в силу своего положения на посту главы Администрации Президента при Януковиче, а также недюжинного интеллекта. Это сочетание очень взрывоопасно и чревато внезапными приездами неопознанных вежливых танков в ряд юго-восточных областей Украины – под аплодисменты местных элит, с которыми «договорились» Фирташ и Левочкин, и с полным переходом «УДАРа» Кличко под контроль альтернативных Киеву сил (пусть даже без самого Кличко). Думается, переход в стан Путина беглого заместителя Левочкина – господина Портнова, который был нанят лично Януковичем и на всем протяжении работы в АП «рыл» под своего начальника Левочкина – был воспринят в заокеанских штабах как угроза, и правильные выводы из этого были сделаны. На этом фоне арест Фирташа означает освобождение Кличко от прежних обязательств и переход «УДАРа» из статуса «карманной партии Фирташа» под контроль ФБР.

Почему это вдруг стало настолько актуально именно сейчас? Есть косвенные доказательства того, что Фирташ оставался запасным или действующим агентом влияния Москвы в украинских событиях. В частности, за все время кризиса Москва не воспользовалась ультимативным аргументом против Фирташа, который представляет собой долг Ostchem Газпрому на 882 миллиона долларов. Вероятно, Фирташ сумел на тот момент объяснить свое неучастие в сопротивлении Майдану тем, что это безнадежное дело и надо ждать нового удобного момента. Таким моментом мог стать Второй Майдан (а если считать с 2004 года – то и третий), к которому в последнее время призывают некоторые люди, близкие к Левочкину. Это повлекло бы за собой крушение новой власти и новый виток деградации системы украинской власти – с почти гарантированной потерей Юго-Востока. Нужно ли это США? Ответ очевиден. Но есть и еще одно, не менее важное, соображение. Говоря об Украине, ни в чем нельзя быть уверенным, но в кругах украинских элит бытует мнение, что для Украины готовится «план Маршалла». В день ареста Фирташа Европарламент одобрил выделение Украине финансовой помощи в объеме 11 миллиардов евро. Косвенно о планах вливаний в украинскую экономику может говорить и уже забытый, но по-прежнему актуальный выкуп США 20% долговых обязательств Украины. Превратить страну в цивилизованную и богатую ФРГ рядом с отсталой и бедной ГДР (в роли которой выступит как минимум Крым, как максимум – Россия) – цель и идеологически, и стратегически верная по ряду соображений. В рамках этой цели есть только одно, но очень важное препятствие: сколько ни выдели Украине средств, все они будут разворованы.

Причем разговариваться западные субвенции будут при очень активном непосредственном участии украинского олигархата. Следует помнить, что украинский олигарх – это глава группировки, нацеленной в основном на перестройку государства в интересах получения

прибыли. Это бизнесмен-переросток, который подчиняет государство интересам не политическим, а экономическим, притом лично своим. Особенно ярко этот принцип проявляется в деятельности Игоря Коломойского, который, благодаря политической активности, подмял под себя более 100 предприятий, из которых множество довел до банкротства и распила станков. Имея в стране 5 действующих олигархов, можно не сомневаться: они успешно освоят и 11 миллиардов, и 111. На этом новый «план Маршалла» и закончится. Помешать распилу будет очень трудно, потому что украинские олигархи обладают частными армиями, ручными политиками, собственными партиями и сотнями тысяч работников (то есть, топливом социального взрыва). Следовательно, для успешного воплощения плана Маршалла надо избавиться от олигархов. Это и было сделано. Покончив с Фирташем, США одним мощным ударом превратили всех украинских олигархов в просто крупных бизнесменов. Разница состоит в том, что олигарх управляет политическими процессами в стране, а крупный бизнесмен такими возможностями не обладает, и от политики отстранен (незримой рукой подлинной Власти). При этом независимость необходима для статуса украинского олигарха как воздуха. И строится она на уверенности: в случае чего я, гражданин одной из европейских стран, всегда останусь в недосыгаемости для карающей руки властей. Любых властей. В интересах такого расклада и Пинчук, и Фирташ, и многие другие пытались выстроить отношения с Западом таким образом, чтобы считаться не «азиатскими ворами», а «просвещенными европейскими бизнесменами из азиатской страны»: вкладывали в картинные галереи, платили стипендии умным студентам, содержали социальные проекты и футбольные клубы. В Европе это ценили и даже любезно здоровались с украинскими олигархами. До поры до времени.

Сейчас с концепцией «я отсижусь в Европе» всем украинским олигархам надлежит попрощаться. Хотя арестован только один Фирташ, дрожат в первобытном ужасе уже и Пинчук, и Ахметов, и Коломойский (хотя он вместо Европы делал ставку на еврейское международное лобби, что несколько надежнее), и «кандидаты в олигархи» помельче, вроде Порошенко. Украина ЗА 1 ДЕНЬ с помощью США прошла тот путь, на который даже Путину, при полной поддержке общественного мнения и силовиков, понадобилось долгих 4 года. Олигархов в стране больше нет. Прямо сейчас, или спустя несколько дней, в кабинеты к нескольким неприлично богатым украинцам зайдут люди из ФБР и объяснят, на каких принципах будет строиться сотрудничество с украинской властью. И сейчас, и при следующем Президенте Виталии Кличко (или Яценюке, который такой же американский мальчик, как и Кличко). Воровать и лоббировать будет уже нельзя, потому что деньги американских и европейских налогоплательщиков нельзя воровать. А украинские деньги кончились. Кончилась и старая олигархическая Украина. Чего стоит ожидать от ближайших дней? Вероятно, новых арестов украинских олигархов уже не будет: они люди неглупые, и отлично все поняли. Вероятно, победу на выборах одержит Кличко, а в Кабмине окажется Яценюк. Юлия Тимошенко никакой роли в управлении страной играть уже не будет. На политическую арену выйдут люди с минимальным бэкграундом, но относительно чистой репутацией. За их спинами страной будут управлять кураторы и инструкторы от Госдепа, под чутким руководством которых из Украины вылепят то, что должны вылепить: форпост цивилизации Запада в русском мире. Богатую Южную Корею, чье процветание будет омрачать только один фактор: постоянно нацеленный на нее ядерный арсенал крупнейшей военной державы мира, подобный ружью в первом акте хорошей пьесы» [27].

«15 декабря 2014 г. на сайте российского государственного «Газпромбанка» (ОАО ГПБ) появилось следующее сообщение: «В связи с неспособностью «Остхем Холдинг Лтд» исполнить обязательства перед ГПБ (ОАО) по кредитному договору на сумму \$842,5 млн банк вынужден объявить кредит и начисленные по нему проценты срочными к погашению. В случае непогашения кредита и начисленных по нему процентов 30 декабря 2014 г., как это предусмотрено кредитным соглашением с учетом ранее предоставленного банком согласия на пролонгацию кредита до конца 2014 г., действуя в соответствии с имеющимися обеспечительными договорами, банк предъявит требование о погашении кредита к поручителям по кредитному соглашению – четырем заводам по производству минеральных удобрений, входящим в «Группу Остхем», и обратит взыскание на предоставленное заводами обеспечение – залог 5,679 млрд куб. м газа в подземных газовых хранилищах на Украине». При этом надо понимать, что судебное разбирательство против Фирташа вряд ли продлится долго. Безусловно, для галочки юристы Фирташа попытаются показать, что они с чем-то воюют, но, скорее всего, это будет только видимость. Ведь в последние годы только ленивый не писал, что

Фирташ скупал азотні заводи виключительно під росіських. При цьому можна не сумніватися, що телеканал «Інтер» стане щодня розповідати, як Фирташ героїчно протистоїть Газпромбанку, і на цьому буде будуватися система відбілювання головного газового олігарха.

Ітак, в перших числах січня 2015 г. росіяни почнуть судові процеси, які теоретично закінчатся в початку весни. Далі почнеться судовий позов проти держави Україна (точніше, проти господарюючого суб'єкта, якому на той момент будуть належати газові сховища). І можна не сумніватися, що пікові проблеми, благодаря «чесності» наших судей, у нас почнуться ближче до кінця літа – початку осені. Вже 5,6 млрд кубометрів газу для нас практично нерозв'язна проблема, якщо ситуація буде розвиватися по тому сценарію, по якому вона розвивається зараз. Паралельно приблизно в це ж час виникне ряд проблем з досрочним погашенням боргів і у інших компаній, які працювали з російськими банками. Собственно, всі ці дії мають дві цілі. Перша, стратегічна, – вдушення України. Друга, внутрішньоросійська, – треба когось обвинувачувати в економічних неурядицях, а потім нагнати ситуацію з несплатежеспособністю України, яку росіяни годували стільки років. А тепер головне, що повинні робити ми? По-перше, треба шукати правильні юридичні схеми, які дозволять максимально затягнути судовий процес (процеси). Собственно, при Міністерстві повинен бути створений спеціальний департамент, який забезпечить захист держави в російській юридичній війні. Уже зараз треба об цьому думати, тому що росіяни, судячи по всьому, почали підготовку до цієї війни. По-друге, силовики повинні нарешті довести до логічного завершення хоча б одне справу по вкраденню майна, що стане сигналом для тих, хто продовжує грати в подвійні ігри з росіянами. При цьому державною інформаційною машиною необхідно чітко пояснити суспільству, що це означає для всіх інших. По-третє, наші великі плюс – послаблення росіян санкціями. У нас є всі можливості для того, щоб цю війну виграти. Головне – політична воля. І нарешті. Після падіння режиму Януковича минуло дев'ять місяців. Але за цей час чому-то не вдалося замінити менеджмент на державному хімічному гіганті «Сумохімпромі». І цей менеджмент чому-то вважається близьким до Фирташа» [28].

Додаток до розділу 5

Станіслав Кульчицький: «Приріст населення України за століття був поглинутий втратами» [7]

Історик Станіслав Кульчицький розповів журналу «Український Тиждень» про те, чому в українців після Першої світової війни не було шансів зберегти свою щойно створену державу і чому не вдалося стати гравцями світової поствоєнної політики. А також про те, хто насправді профінансував більшовицький переворот у Російській імперії і які плоди Великої війни ми й досі пожинаємо через століття після її початку. **У. Т.: Перша глобальна війна вплинула якщо не прямо, то опосередковано на все, що відтоді траплялося з людством. Як змінилися за 100 років дві основні характеристики України – величина її території і кількість населення? – У 1914 році на політичній мапі Європи такої країни, як Україна, не існувало. Були українські землі у складі двох імперій: Російської та Австро-Угорської. На підставі переписів, проведених на рубежі XIX і XX століть, демографи визначили той ареал, на якому українці переважали сукупну чисельність усіх інших національностей, а потім загальну чисельність населення в його межах. Виявилося, що етнографічна Україна містилася на території 739 тис. км², а її населення становило понад 46 млн осіб (зокрема, українців – 32,7 млн, росіян – 5,4 млн, євреїв – 3,8 млн, поляків – більш як 2 млн, німців – 871 тис.). Якби етнографічна Україна існувала як держава, то була б однією з найбільших у Європі. Вона мала істотно більшу територію, ніж тогочасна Німеччина (541 тис. км²) і навіть Австро-Угорщина (673 тис. км² включно з українськими землями в її складі). Перша світова війна послужила безпосередньою причиною розпаду Російської та Австро-Угорської імперій. На карті Європи з'явилися дві українські держави – Українська Народна Республіка і Західноукраїнська Народна Республіка, які в січні 1919 року задекларували об'єднання в єдину соборну Україну. Їм обом не судилося вижити в ті часи, але на мапі Європи все ж таки з'явилася радянська Україна. Внаслідок рі-**

ишень Тегеранської конференції очільників держав антигітлерівської коаліції (а не в результаті реалізації пакту Молотова – Ріббентропа, як прийнято думати) західноукраїнські землі на законних підставах увійшли до складу радянської України, а Польща одержала територіальну компенсацію за рахунок переможеної Німеччини. - **У. Т.: Наскільки відрізнялися територія і населення етнографічної України початку XX століття від сучасних параметрів Української держави?** – Ми втратили південні райони Курської та Воронежської областей, Східний Донбас із Приазов'ям (Таганрог), Кубань і західні райони Ставропілля, так зване Закерзоння (Посяння, Підляшшя, Холмищина, Лемківщина) – загалом 135 тис. км². Але найбільочішою виявилася загибель людей у результаті репресій комуністичного режиму, що постав у Росії після революційних подій, зумовлених передусім впливом Першої світової війни. Були колосальні втрати від обох світових воєн, було і є тривале зниження народжуваності, проте ці чинники властиві й іншим країнам Європи. Однак Україна перебувала в епіцентрі комуністичних репресій, які мали різні форми – від депортацій до геноциду 1932–1933 років. Унаслідок дії всіх чинників населення на початок 2014-го зменшилося до 45,4 млн осіб проти більш як 46 млн на початку XX століття. Його сукупний природний приріст за століття був поглинутий втратами. За цей час територія Великої Британії не змінилася, а її населення зросло із 47 млн до 62 млн осіб, тобто в 1,3 раза. Територія Німеччини зменшилася на 72 тис. км² після Першої і на 112 тис. км² після Другої світових воєн, але її населення збільшилося з 56 млн до 82 млн осіб, тобто майже в півтора раза. - **У. Т.: Чому Україна не була запрошена на Паризьку мирну конференцію, яка виробила й затвердила в 1919–1920 роках мирні договори з Німеччиною, Австрією, Угорщиною, Болгарією і Туреччиною?** – Тому що УНР вийшла з війни, коли підписала 9 лютого 1918 року в Брест-Литовську мирний договір із державами німецького блоку - перший сепаратний мирний договір у цій війні. - **У. Т.: УНР виникла в листопаді 1917 року. Тоді національні окраїни колишньої Російської імперії стали трансформуватися в незалежні демократичні держави. Чи можна вважати, що УНР була окупована Росією, коли до влади в Петрограді прийшли більшовики?** – Передусім більшовики окупували Росію. Уряд Владіміра Леніна взяв на себе місію відновлення імперії. Але радянська імперія мала зовсім інший політичний фундамент, ніж традиційна імперія Романових. У червні цього року мені випало взяти участь у міжнародній конференції у Варшаві, присвяченій передумовам Великої війни 1914–1918 років. Виступив із доповіддю про те, як вождь більшовиків розробляв план повалення царизму і встановлення диктатури власної партії в ситуації Великої війни. Остання назрівала впродовж тривалого часу. У 1879-му був укладений австро-німецький договір, спрямований проти Франції та Росії, а в 1904-му виник наступальний союз Англії й Франції (Антанта), до якого в 1907-му приєдналася Росія. Отже, передбачити зіткнення обох коаліцій було не так важко. Ленін відштовхувався від появи в російській революції 1905–1907 років рад як органів самоуправління страйкуючого пролетаріату. Він задумав витіснити зводти представників інших партій, зробивши клоном власної партії, інституційно відділити ради від неї хоча б наявністю в них безпартійних депутатів – так званих співчуваючих, а потім перетворити на органи влади. У квітні 1917-го вождь більшовиків повернувся з еміграції до революційного Петрограда з гаслом «вся влада – радам!» Після жовтневого перевороту постала держава, у якій влада належала радам (згадаймо звичне словосполучення «радянська влада»). У вигляді рад більшовики здійснювали управлінську владу. У вигляді політичної партії вони являли собою інструмент диктатури вождів і навіть не були присутні в перших радянських конституціях. Однією з важливих функцій компартійних комітетів був добір кандидатів у ради з числа більшовиків і «співчуваючих», а також проведення виборів до радянських органів влади. Якими «вільними» були ці вибори, досі пам'ятають мільйони людей.

Без викладеного вище стверднати або заперечити відповідь на запитання про окупаційний характер радянської влади в Україні була б непереконливою. Але тепер можна відповісти на це кількома реченнями. Подвійна природа влади, яку назвали радянською, давала можливість будувати комуністичну імперію у вигляді спочатку конституційно незалежних радянських республік, а з 1923 року – у вигляді «Союзу нерушимих республік свободних» (з офіційного гімну СРСР). «Непорушність» забезпечувалася по компартійній лінії. Будована на засадах «демократичного централізму», Комуністична партія Радянського Союзу перетворювала «вільні республіки» на монолітну державну структуру. Здійснюючи в країні, надзвичайно багатій на людські й природні ресурси, політичну та економічну диктатуру, вожді КППС трансформували її в одну з двох наддержав. Армія УНР не мала жодних шансів успішно протистояти Червоній армії. Власне, перша здебільшого просто «перетекла» в другу. Адже в ході жовтневого перевороту Ленін проголосив декрети про мир і землю, а в наступні місяці вони були реалізовані. Це вже потім більшовики розпалили своїми соціально-економічними перетвореннями громадянську війну й стали колективізувати селянські господарства. Робітничий клас в Україні

був переважно російський, а українські селяни й солдати так само були уражені вірусом комунізму, як і російські. Кремль підсунув українцям замість знищеної УНР незалежну радянську республіку. Окупаційний присмак такого «підсовування» був цілком нівельований українізацією. Не «петлорівською» українізацією, як уточнив Іосіф Сталін у 1932 році, а більшовицькою. На шию українського народу був накинута зашморга, але росіяни в Україні та поза її межами мали такий самий. І співали в унісон: «Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек». У. Т.: **Успіх більшовиків у російській революції на Заході пов'язують із грошима, які вони одержували від кайзера Вільгельма II. Це факт чи історичний міф, спрямований на компрометацію ленінської партії?** – Це факт, але не розумію, чому він мусить компрометувати вождів більшовиків. Лев Троцький у спогадах дуже нервово доводив абсурдність теми про німецьке золото. Більшість сучасних російських істориків мудро мовчать, і лише одиниці (наприклад, Станіслав Тютюкін) ідуть слідами Троцького, наражаючись на презирливі посмішки західних учених. Підсумкові дані про німецьке золото опублікував один із керівників Соціал-демократичної партії Німеччини Едуард Бернштейн у вранішньому випуску партійної газети «Форвертс» від 14 січня 1921 року. Він повідомив, що в 1917–1918-му більшовики одержали для захоплення й утримання влади з німецького воєнного фонду понад 50 млн золотих марок, що еквівалентно більш ніж 9 т золота. Кайзерівський уряд співпрацював із більшовиками в затаненні та заплутуванні процедур передачі грошей і не вимагав від них нічого конкретного. Наприклад, відомостей шпигунського характеру. Метою кайзера була підривна діяльність у країні, з якою Німеччина воювала, і вона успішно реалізувалася. Після Другої світової війни архіви Міністерства закордонних справ Німеччини стали доступні, й це дало можливість підтвердити, що більшовики отримували німецькі дотації. Статс-секретар (фактичний міністр закордонних справ) Ріхард фон Кюльман заявляв: «Тільки одержуючи від нас істотну постійну допомогу (за різними статтями й через різні джерела), більшовики спромоглися створити свій головний орган – газету «Правда» – і провадити через нього енергійну пропаганду, а значить, розширити первинно вузьку соціальну базу своєї партії». Суперник Леніна Александр Керенський у серпні 1920-го заявив у Парижі з приводу німецького золота: «Роль Леніна як людини, пов'язаної в липні й жовтні 1917 року (в дужках додаю, що в цих місяцях більшовики зробили спочатку провальну, а потім успішну спробу захопити владу) з німцями, їхніми планами і грошима, не підлягає будь-якому сумніву. Але я повинен також визнати, що він не агент у «вульгарному» розумінні. Він мав свою мету, заперечуючи одночасно будь-яке значення моралі в питанні про засоби, які ведуть його до цієї мети». Вреши-реши золото Вільгельма II відгукнулося йому в листопаді 1918-го, коли був змушений тікати з Берліна. Соціальна революція, яку він розпалював у Росії руками Леніна, наздогнала його в Німеччині.

Література до підрозділу 5

1. Пастухов В. Украина – это Польша XXI века [Електронний ресурс] / В. Пастухов. – Режим доступа: <http://polit.ru/article/2014/04/14/ukraine/>.
2. Антон Геращенко. Вторжение регулярной российской армии Путина в Украину – свершившийся факт! [Електронний ресурс] / Антон Геращенко. – Режим доступа: http://censor.net.ua/news/299970/v_dnr_utverjdayut_chno_zn_nih_voyuet_4_tysyachi_rossiyan_est_i_nyneshnie_voennye_kotorye_vmesto_otpuska/sortby/tree/order/desc/page/1#comments.
3. Уколов В. Чому влада має називати війну скромно – АТО? [Електронний ресурс] / В. Уколов. – Режим доступа: http://censor.net.ua/resonance/300339/chomu_vlada_ma_nazivati_vyinu_skromno_ato.
4. Шибалов Є. Пролонгація війни [Електронний ресурс] / Є. Шибалов. – Режим доступа: <http://gazeta.dt.ua/internal/prolongaciya-viyni-.html>.
5. Ворс С. 1914–2014. Український рахунок / С. Ворс // Тиждень. – 2014. – №31. – С. 14-16.
6. Польские интеллектуалы призвали ЕС не повторять ошибки 1939 года и остановить агрессию Путина [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://censor.net.ua/news/300477/polskie_intellektualy_prizvali_es_ne_povtoryat_oshibki_1939_goda_i_ostanovit_agressiyu_putina.
7. Малко Р. Станіслав Кульчицький: «Приріст населення України за століття був поглинутий втратами» / Р. Малко // Тиждень. – 2014. – № 31. – С. 16-17.
8. Адам Михник: "Путин хочет восстановить советскую империю. Украине нужно помочь любыми возможными способами" [Електронний ресурс]. – Режим доступа:

http://censor.net.ua/news/300748/adam_mihnik_putin_hochet_vosstanovit_sovetskuyu_imperiyu_ukraine_nujno_pomoch_lyubymy_vozmojnymi_sposobami.

9. Коморовский предупредил Запад об имперских амбициях Путина и сравнил его с Гитлером [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://censor.net.ua/news/300654/komorovskiye_predupredil_zapad_ob_imperskih_ambitsiyah_putina_i_sravnil_ego_s_gitlerom#_blank.

10. Грабовський С. Друга світова війна і нинішня Україна: до болю знайомі сюжети [Електронний ресурс] / С. Грабовський. – Режим доступа: <http://uainfo.org/blognews/385839-druga-svtova-vyna-ninshnya-ukrayina-do-bolyu-znayom-syuzheti.html>.

11. Соколов Б. Почему Путин ввел регулярную армию на Донбасс? [Электронный ресурс] / Б. Соколов. – Режим доступа: <http://uainfo.org/blognews/385683-pochemu-putin-vvel-regulyarnuyu-armiyu-na-donbass.html>.

12. Грабовський С. Вітчизняну війну закінчено, забудьте, на черзі – капітуляція України? [Електронний ресурс] / С. Грабовський. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/uk/blog/politika/vitchiznyanu-viynu-zakincheno-zabudte-na-cherzi-kapitulyaciya-ukrayini>.

13. Яковина И. Для прекращения огня силам АТО придется оставить весь Донбасс – Фельгенгауэр [Электронный ресурс] / И. Яковина. – Режим доступа: <http://nvua.net/publications/Dlya-prekrashcheniya-ognya-silam-ATO-pridetsya-ostavit-ves-Donbass-Felgengauer--10305.html>.

14. "Нафига вам ваша Хохляндия, надо идти в Россию": учителя Славянска пропагандировали детям присоединение к России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ipress.ua/ru/video/nafyga_vam_vasha_hohlyandyua_nado_ydy_v_rossyyu_uchytelya_slavyanska_propagandyrovaly_detyam_prysoedyneniye_k_rossyyu_81539.html.

15. Семь причин почему России нужна война // Деловая столица. – 2014. – №36. – С. 4.

16. Шуклинов П. План мира и план войны. О чем договариваются Порошенко и Путин [Электронный ресурс] / П. Шуклинов. – Режим доступа: http://news.liga.net/articles/politics/3230034-plan_mira_i_plan_voyny_o_chem_dogovarivayutsya_poroshenko_i_putin.htm.

17. Березовец Т. Уклониться от полномасштабной войны с Россией не получится [Электронный ресурс] / Т. Березовец. – Режим доступа: <http://uainfo.org/blognews/397585-uklonitsya-ot-polnomasshtabnoy-voyny-s-rossiye-ne-poluchitsya.html>.

18. Лосев І. Ми чекаємо змін... Чому в Україні інформаційні терористи абсолютно безсоромно називають себе «журналістами»? / І. Лосев // День. – 2014. – 20-21-червня. – С. 19.

19. Михайленко М., "Хвиля". Почему Украина рискует повторить сербский сценарий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://censor.net.ua/resonance/303861/semeyinye_perejidayut_lyustratsiyu_v_zlachnom_meste.

20. Рар А. Куда пойдет Путин? Россия между Китаем и Европой (Почему Западу нужна Россия. Экспертный анализ) / А. Рар. – М.: «Олма Медиа Групп», 2012. – 352 с.

21. Бабакова Е. Переметнется ли Польша на сторону Кремля [Электронный ресурс] / Е. Бабакова. – Режим доступа: <http://uainfo.org/blognews/408773-peremetnetsya-li-polsha-na-storonu-kremlya.html>.

22. «Як Україна змінила світ ?» Російський політолог Лілія Шевцова – про перекинуту шахівницю, протиріччя санкцій та ключові цілі Кремля в Україні // Львівська пошта. – 2014. – 25 листоп. – С. 5-6.

23. Сірук М. Лілія ШЕВЦОВА: українська революція 2013-2014 років за своїми геополітичними і цивілізаційними наслідками може мати набагато більше значення, ніж крах Радянського Союзу 1991 року / М. Сірук // День. – 2014. – 6 жовтня. – С. 3.

24. Смола О. "Треба повернутися хоча б до часів Кучми, коли крали 10–15 відсотків" – експерт [Электронный ресурс] / О. Смола, О. Москалюк. – Режим доступа: gazeta.ua/articles/politics-newspaper/_treba-povernutisya-hocha-b-do-chasiv-kuchmi-koli-krali-1015-vidsotkiv-ekspert/600184.

25. До кінця 2017-го Росія розпадеться. Українці вже зірвали чеку, – Забужко [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://gazeta.ua/articles/culture/_do-kincyua-2017go-rosiya-rozpadetsya-ukrayinci-vzhe-zirvali-cheku-zabuzhko/600702.

26. Нойнец А. 51-й штат [Электронный ресурс] / А. Нойнец. – Режим доступа: petrimazepa.com/bez-rubriki/state.html.

27. Нойнец А. Прощайте, олигархи: в Украину приходят США [Электронный ресурс] / А. Нойнец. – Режим доступа: petrimazepa.com/politics/no-more-wiseguys.html.

28. Путин придумал новую схему удушения Украины // Власть денег. – 2014. – №49-52. – С.1.

29. Буранок С. Аншлюс, Мюнхен, Польша... Пресса США и угроза войны 1938-1939 годов / С. Буранок // Россия XXI. – 2014. – №5. – С. 142-159.
30. Мальков В.Л. «Только лично и конфиденциально»: американские дипломаты об истоках и тайных пружинах мировой катастрофы 1938-1939 годов / В.Л. Мальков // Россия XXI. – 2013. – №3. – С. 148-177.
31. Мальков В.Л. Советско-американские отношения 1934-1939 годов: новые документы / В.Л. Мальков // Новая и новейшая история. – 2005. – №6. – С. 114-129.
32. Печатнов В.О. «...Великий кризис вот-вот начнется»: из донесений американской военной разведки в 1935-1941 гг. / В.О. Печатнов, И.Э. Магадеев // Вестник МГИМО-Университета. – 2011. – №3. – С. 145-159.
33. Мягков М.Ю. От Мюнхенского соглашения до советско-германского пакта 1939 г.: предыстория Второй мировой войны / М.Ю. Мягков // Преподавание истории в школе. – 2009. – №7. – С. 3-9.
34. Peace and War: United States Foreign Policy 1931-1941. – Wash., 1983. – 646 p.
35. Foreign Relations of the United States. // Diplomatic Papers. – 1937. General. – Vol. 1. – Wash., 1954. – P. 140-145.
36. Марушкин Б.И. Американская политика «невмешательства» и японская агрессия в Китае (1937-1939 гг.) / Б.И. Марушкин. – М.: Политиздат, 1957. – 268 с.
37. Welles S. Seven Decisions that Shaped History. – N.Y., 1950. – 248 p.
38. Milwaukee Journal. – 1938. – March 12. – P. 1, 2.
39. Herald-Journal. – 1938. – March 12. – P.1.
40. Los Angeles Times. – 1938. – March 12. – P.1.
41. Washington Times-Herald. – 1938. – March 12. – P.1.
42. Pittsburgh Post-Gazette. – 1938. – March 12. – P.1.
43. New York Times. – 1938. – March 13. – P.31; 2.
44. The Franklin Delano Roosevelt Library. Hyde Park. German Diplomatic Files. Box 31.
45. Milwaukee Journal. – 1938. – September 23. – P. 1, 2.
46. New York Times. – 1938. – September 24. – P.3; September 23. – P. 1.
47. Pittsburgh Press. – 1938. – September 23. – P.3.
48. Milwaukee Journal. – 1938. – September 23. – P.2.
49. Chicago Daily Tribune. – 1938. – September 24. – P. 1,2.
50. Wall Street Journal. – 1938. – September 25. – P. 1.
51. Washington Times-Herald. – 1938. – September 24. – P.1.
52. Herald-Journal. – 1938. – September 30. – P.1.
53. New York Times. – 1938. September 30. – P.1.
54. Lewiston Daily Sun. – 1938. September 30. – P.1.
55. Charleston Gazette. – 1938. – September 30. – P.1.
56. Год кризиса, 1938-1939. – М.: Наука, 1990. – Т.1. – 346 с.
57. Ickes H.L. The Secret diary of Harold L. Ickes. – Vol.1-3. – N.Y., 1954. – Vol.2. – P.274.
58. Мальков В.Л. Россия и США в XX веке / В.Л. Мальков. – М: Инфра-М, 2009. – 426 с.
59. New York Times. – 1939. – September 1. – P. 1.
60. Milwaukee Journal. – 1939. – September 1. – P.1.
61. Christian Science Monitor. – 1939. – September 1. – P.1.
62. Chicago Daily Tribune. – 1939. – September 1. – P.1.
63. New York Herald Tribune. – 1939. – September 1. – P.1.
64. Washington Post. – 1939. – September 1. – P.1.
65. Milwaukee Journal. – 1939. – September 1. – P.1.
66. Pittsburgh Press. – 1939. – September 1. – P.1, 10.
67. Печатнов В.О. История внешней политики США / В.О. Печатнов, А.С. Манькин. – М.: Наука, 2012. – 412 с.
68. Reading Eagle. – 1939. – September 3. – P.1.
69. Brennecke J. The Hunters and the Hunted. Annapolis, 2003. P. 15-16.
70. Washington Reporter. – 1939. – September 4. – P.1.
71. Los Angeles Times. – 1939. – September 4. – P. 1.
72. New York Times. – 1939. – September 4. – P. 1.
73. Boston Daily Globe. – 1939. – September 4. – P.1.
74. Evening Independent. – 1939. – September 4. – P. 1.

75. Мальков В.Л. Путь к имперству: Америка в первой половине XX века / В.Л. Мальков. – М: Бек, 2004. – 512 с.
76. Мельтюхов М.И. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918-1939 гг. / М.И. Мельтюхов. – М.: Наука, 2001. – 468 с.
77. Chicago Daily Tribune. – 1939. – September 18. – P.1;
78. Deseret News. – 1939. – September 17. – P.1.
79. San Francisco Chronicle. – 1939. – September 18. – P.I, 3. "
80. New York Times. – 1939. – September 18. – P.1.
81. Tuscaloosa News. – 1939. – September 17. – P.1. Мельтюхов М.И. Указ. соч. С.355.
82. Youngstown Telegram. – 1939. – September 17. – P. 11.
83. San Francisco Chronicle. – 1939. – September 18. – P.1.
84. Wall Street Journal. – 1939. – September 18. – P.1.
85. Washington Times-Herald. – 1939. – September 18. – P.1.
86. DeseretNews. – 1939. – September 27. – P.1.
87. St. Petersburg Times. – 1940. – October 5. – P. 1.
88. Miami News. – 1940. – October 5. – P. 12.
89. Spartanburg Herald-Journal. – 1940. – June 22. – P. 1-2.
90. Морисон С.Э. Восходящее солнце над Тихим океаном: 1941 – апрель 1942 / С.Э. Морисон; пер. с англ. – М; СПб.: Питер, 2002. – 386 с.
91. Lawrence D. Diary of a Washington Correspondent / D. Lawrence. – N.Y., 1942. – 248 p.
92. Baldwin H. United we Stand: Defense of the Western Hemisphere / H. Baldwin. – N. Y., 1941. – 298 p.
93. Стеттиниус Э. Ленд-лиз – оружие победы / Э. Стеттиниус. – М.: Республика, 2000. – 312 с.
94. Addresses and Messages of Franklin D. Roosevelt. – Washington, 1942. – 428 p.
95. Юнгблюд В.Т. От Лиги Наций к «системе всеобщей безопасности»: идеи организации мирового сообщества в воззрениях Ф.Д.Рузвельта, 1918-1941 годы / В.Т. Юнгблюд // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2007. – №3. – С. 63-78.
96. Жители Донецка: "Остановку обстреляли сепары. В городе стреляют только орки", – СМИ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://censor.net.ua/news/321082/jiteli_donetska_ostanovku_obstrelyali_separy_v_gorode_strelyayut_tolko_orki_smi.
97. Солдатенко В.Ф. Упущенный шанс достижения мирного соглашения между УНР и РСФСР в начале 1919 года / В.Ф. Солдатенко // Российская история. – 2010. – № 6. – С. 138.

Розділ 6. ЗБІЛЬШЕННЯ КРЕАТИВНОГО СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ ЯК ПЕРЕДУМОВА НЕОІНДУСТРІАЛЬНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Буває, що ідеї надихаються самими собою.

*У сучасному світі нам потрібно багато інженерів,
але не світ сучасних інженерів.*

Уїнстон Черчіль

В Україні накопичилося дуже багато соціальних проблем, які свідчать про низький рівень соціального розвитку. В розвинених країнах рівень соціального розвитку характеризується поняттям середній клас, чисельність якого складає біля 70%. Саме він визначає політичний та соціальний курс держави. За думкою філософа Аристотеля «держава, що складається з середніх верств людей, матиме найкращий державний лад» [1]. Середній клас відіграє провідну роль у забезпеченні стабільності та демократичності держави в соціальній, економічній і психологічній сферах. З економічного погляду сильний середній клас – це стабільна і прогнозована база оподаткування, стабільний споживач із високою купівельною спроможністю; соціальний вимір середнього класу – це розвантаження держави в частині виконання соціальних функцій, адже він зазвичай здатний самостійно оплачувати надані йому медичні, освітні та інші послуги, не потребує соціальних субсидій, пільг тощо. Врешті, потенційно середній клас за певних умов може бути дуже стійкою соціальною базою влади.

Особливостями сучасного середнього класу, які виділяють його серед інших соціальних класів, є високий освітній і професійний рівень, володіння матеріальною і інтелектуальною власністю, високий рівень доходів і стандартів споживання, велика економічна та соціальна активність, висока соціальна мобільність. Середній клас виконує в сучасному суспільстві декілька важливих функцій: 1) економічний базис – він є виробником основної частини суспільних благ і найбільшим платником податків, головним інвестором і споживачем, що створює сукупний попит; 2) соціальний стабілізатор – він прагне підтримувати існуючий державний порядок, оскільки при ньому йому вдалося зайняти гідне положення в суспільстві; 3) суспільний регулювальник – він відчуває всі проблеми суспільства і своєю активністю здійснює політичне та соціальне саморегулювання в країні; 4) культурний модератор – він є охоронцем і провідником в товаристві культурних цінностей, традицій, правил поведінки, норм і законів [1].

«Сьогодні Сполученими Штатами реально володіє та домінує в них ієрархія з 60 найбагатших родин, які підпирають не більше ніж 90 менш багатих родин... Ці родини – живий центр сучасної промислової олігархії, яка панує в США, обережно функціонуючи в межах де-юре демократичної форми урядування, за яким стоїть де-факто уряд, абсолютистський та плутократичний за своїми характеристиками», – писав свого часу у своїй виданій 1937 року праці «60 родин Америки» Фердинанд Лундберг, ніби змальовуючи сьогодишню ситуацію в Україні [Цит. по: 5]. Америка кінця XIX – початку XX століття надзвичайно стрімко розвивалася, поступово наближаючись до ролі світового лідера, проте її політична система була корумпованою. Утім, коли Лундберг працював наприкінці 1930-х над своєю книжкою, час плутократії добігав у Сполучених Штатах свого кінця. Новий курс легендарного президента Франкліна Делано Рузвельта істотно обмежив вплив великого бізнесу на державу. Проте боротьбу за чистий уряд американський середній клас розпочав ще наприкінці XIX століття, започаткувавши прогресивний рух.

Рух за прогресивні реформи в США підтримували викладачі, лікарі, юристи, пастори, фермери, дрібні та середні підприємці – усі ті категорії населення, які були соціально активними та вимагали очищення системи урядування від корупції. Вони прагнули відновити «традиційні принципи» американського політичного життя, яке взяли під свій контроль всемогутні трести й почали загрожувати інтересам середнього класу. Прогресисти також домагалися реформ (а саме застосування наукових методів) в освіті, медицині, теології та багатьох інших галузях, однак нас цікавлять передусім їхні політичні та економічні вимоги.

Головного ворога прогресивний рух вбачав у так званих політичних машинах, які панували у всій країні, однак найбільшу силу здобули у великих містах: Нью-Йорку, Філадельфії,

Чикаго, Бостоні тощо. Машина мала чітку ієрархічну структуру, на верхівці якої стояв бос, котрому були віддані місцеві лідери бізнесу, обрані посадовці та призначені чиновники. Вони забезпечували високу явку виборців, які неодмінно віддавали голоси за політичну силу боса. Партія-переможець, своєю чергою, віддячувала прихильникам посадами, державними контрактами та іншими привілеями. Коло замикалося.

Найвідомішою політичною машиною вважають «Таммані-хол» – нью-йоркську організацію Демократичної партії, яка контролювала висування кандидатів та патронаж на Мангеттені з 1854 по 1934 рік. Зокрема, сприяла включенню в політичне життя Америки мігрантів, які були дисциплінованими виборцями. Утім, політичні машини потребували мінімальної переваги, щоб здобувати перемогу для своїх босів, тож скористалися ними переважно вихідці з Ірландії. Пізнішим іммігрантам (зокрема, й українцям) сподіватися на якісь вигоди від співпраці з ними вже не випадало.

Спочатку прогресисти вимагали звільнення корумпованих політиків, у чому їм допомагали макрейкери (з англійської – ті, які розгрибають бруд) – журналісти, які у своїх розслідуваннях викривали політичну корупцію. Проте невдовзі стало зрозуміло, що зміни окремих особистостей мало: щоб обійти босів, треба переінакшити систему. Експериментальним майданчиком прогресистів став штат Орегон, де 1902 року дали громадянам можливість затверджувати закони та зміни до Конституції штату на референдумах, 1908-го – право відкликати обраних посадовців. Там уперше запровадили загальнонародні вибори сенаторів (до цього їх обирали законодавчі органи штати) та праймеріз (внутрішньопартійні вибори, які дозволяють рядовим членам партії визначати кандидатів у президенти).

Новачії швидко охопили всю країну, а всенародне обрання сенаторів було навіть закріплене в Конституції поправкою 17 (1913 рік). Прогресисти також домоглися поширення виборчого права на жінок (поправка 19, 1920 рік). Утім, не всі реформи були вдалим: того самого 1920-го поправкою 18 було запроваджено сухий закон (заборону виготовляти, продавати та транспортувати алкоголь). Його підтримало чимало прогресистів, які вважали салуни (шинки) одним з елементів політичної машини. Сухий закон, однак, виявився неефективним – алкоголь виготовляли підпільно або доставляли контрабандно, тож 1930 року поправку 18 було скасовано.

Американський середній клас, який сформувався якраз наприкінці XIX століття, ставився підозріло як до бізнес-еліти, так і до радикальних робітничих та селянських рухів. Тому прогресисти вимагали від держави регулювання ринків, яке б гарантувало конкуренцію та вільне підприємництво. У 1887 році Конгрес ухвалив закон, який регулював залізничний транспорт, а в 1890-му – антитрастовий закон, проте довгий час вони практично не виконувалися. Реальні прогресивні реформи в економіці розпочав президент-демократ Вудро Вільсон, який 1913-го домігся запровадження невеликого прибуткового податку (поправка 16) і створив Федеральну резервну систему (державно-приватне партнерство, що виконує роль центрбанку США).

На початку 1920-х, однак, потенціал прогресистів вичерпався, а Сполучені Штати все ще залишалися країною кричущої соціальної нерівності. Там не було системи соціального забезпечення, яка вже діяла в багатьох європейських державах, а республіканська адміністрація опиралася закликam збільшити оподаткування задля фінансування соціальних програм, обстоюючи політику невтручання в економічні процеси. Усе змінила Велика депресія з 1929 по 1933 рік: безробіття зросло з 4 до 25%, а промислове виробництво зменшилося на третину, ціни знизилися на 20%. Попри надлишок продуктів, траплялися випадки голодної смерті. Країну треба було рятувати, і 1933-го, щойно вступивши на посаду, президент-демократ Франклін Делано Рузвельт оголосив політику Нового курсу.

Він негайно вніс до Конгресу й дістав схвалення близько 70 законопроектів, спрямованих на порятунок банківської системи та оздоровлення реального сектору економіки. Зокрема, кількість банків було зменшено на 4 тис., працевлаштовано на державних проектах чимало безробітних, почав працювати соціальний захист. Президент відверто експериментував, намагаючись знайти ліки для економіки. І хоча деякі з його ініціатив виявилися невдалим, загалом реформи Нового курсу продемонстрували, що держава здатна знаходити вихід із кризових ситуацій. Федеральний уряд став арбітром у суперечках різних суспільних класів та груп.

Наприкінці 1930-х американський бізнес був уже не всемогутнім – йому доводилося конкурувати за вплив із потужним робітничим рухом, фермерами, споживачами, яких тепер захищали численні урядові інституції. Чимало експертів ставлять під питання заслуги Рузвельта

та – американська економіка справді остаточно відновилася під час Другої світової війни, проте саме його Новому курсу США завдячують економічним бумом 1950-х років, який привів до підвищення рівня життя як середнього класу, так і бідніших прошарків населення. Він же надихнув у 1960-х президента Ліндона Джонсона на проведення соціальних реформ, спрямованих на побудову Великого суспільства, в якому не буде бідних.

Серйозні зрушення в соціальній структурі, викликані реформуванням політичної й економічної сфер, обумовлюють макросоціальний характер змін, що відбуваються в сучасному пострадянському суспільстві. Ці зрушення пов'язані як із трансформацією владних еліт так і зі зміною статусних позицій основних професійних груп, тобто масових середніх верств населення, що утворюють кістяк суспільства. Перехід до ринкових відносин, як було показано вище, викликав появу і різні тлумачення поняття «підприємництво». В даний час у країні вже є широкий прошарок підприємців, серед яких і дрібні вуличні торговці, «основний» їх капітал – ручний візок для перевезення вантажу, і власники великих підприємств із багатомільярдами оборотами.

Сполучення свободи особистості з дією ринкових механізмів і конкуренції забезпечує найбільшу інтенсивність пошукової активності в суспільстві, ефективність розподілу ресурсів і реалізацію здібностей індивіда. Незважаючи на те, що функція підприємництва в принципі розпоширена серед усіх індивідів, усе-таки можна виділити особливий клас осіб, готових опробувати нові можливості. Частка їх у різних спільнотах приблизно однакова. Нарікання на «відсутність духу підприємництва» є не природженою властивістю, а наслідком обмежень, що накладаються існуючими звичаями й інститутами.

Людвіг Ерхард, «батько німецького економічного дива», писав: «Я не можу собі уявити середні класи населення інакше, – і тільки на цій основі я визнаю їх, – верству населення, що містить у собі чи прагне об'єднати людей, які з почуття власної відповідальності й на основі власної трудової діяльності хочуть забезпечити своє існування. Якості, що повинні складати для середніх класів вищу цінність: почуття особистої відповідальності за свою долю, незалежне існування, рішучість забезпечити собі існування власною трудовою діяльністю і бажання самоствердження у вільному суспільстві, у вільному світі. Усі наші спроби обмежити цю свободу, підірвати цю мужню рішучість до існування, занизити цінність індивідуальності й самостійності трудової діяльності, не послужить опорою середній верстві, а виявляться ударом по ній... Якщо саме в цій верстві нашого народу буде загублена рішимість до самоствердження на основі власної сили, на основі власної трудової діяльності, то від цієї середньої верстви дійсно не залишиться нічого, крім групи людей, які вимагають захисту, щоб мати можливість жити трохи краще, ніж інші. Але це призведе до втрати етичної цінності середньої верстви» [Цит. по 7, с. 16].

Як показує аналіз, економіці ні однієї з розвинених, і тих, що розвиваються країн, по суті, не вдається уникнути керівництва з боку держави, що має більш-менш обмежувальний характер. На думку Ж. Блардона [7, с. 16], у сучасному світі країни зі змішаною економікою мають більш-менш «капіталістичний» характер залежно від того значення, яке вони у своїй економічній політиці надають наступним п'яти параметрам та їх сполученням: 1) Свобода діючих осіб і почуття відповідальності за ухвалені рішення, яке вони відчують; 2) об'єднання зусиль усіх діючих осіб і їхня участь у процесі ухвалення рішень; 3) юридичний статус власності; 4) прагнення до максимального здобуття прибутку; 5) прагнення до досягнення максимального соціально-економічного прогресу (підвищення реальної продуктивності і реального доходу на душу населення). Аналізуючи можливі варіанти сполучень цих параметрів можна припустити, що в найближчому майбутньому економіка нашої країни може перейти до економіки, яка буде «капіталістичною» лише незначною мірою, або зовсім що не буде такою. Це залежатиме від розстановки щодо стосовно перерахованих вище параметрів з урахуванням національних традицій і політичного вибору. Лише розстановка пріоритетів у порядку 1, 3 (з пануванням приватної власності на засоби виробництва), 4 – означала б, що вибір зроблений на користь відверто «капіталістичної» моделі. Розстановка пріоритетів у послідовності 1, 2, 5, 3, 4 – навпроти, говорила б про прагнення всіх діючих осіб в ухваленні рішень (1,2), перевагу соціально-економічного прогресу (5) над прагненням до максимального прибутку (4), можливу розмаїтість організаційно-правових форм підприємництва (3). У разі такого вибору «капіталістична» модель набула б менш вираженого характеру чи зникла б зовсім, поступившись логіці соціально-економічного прогресу і прагненню підприємства і до здобуття нормального прибутку.

Процес становлення підприємництва в умовах переходу до ринку неминуче буде супроводжуватися відмовою від сформованих у масовій свідомості десятиріччями стереотипів і довгим болісним процесом освоєння нових цінностей. Серед останніх, немаловажним є той факт, що найкращу політичну й економічну організацію суспільства формують середні верстви. Відповідно і держави тим краще управляються, чим більшу частку в них становлять представники середнього класу. Таким чином, найбільш зацікавленими в стабільності суспільства є, так звані «середні верстви», питома вага представників яких у соціальній структурі суспільства і забезпечує цю стабільність.

Суспільству ще потрібно усвідомити, що будь-яка влада розкладає, але абсолютна влада розкладає абсолютно. Тому, влада повинна бути максимально розосереджена, а також мають бути вжиті заходи проти її концентрації понад розумні межі. Мале підприємництво, якщо воно підтримується в здоровому стані, створює сприятливі умови для поділу влади, перешкоджаючи, з одного боку, її концентрації, а з іншого – сприяючи побудові сильного середнього класу. Як показує світовий досвід, саме малі підприємства в умовах ринку допомагають вирішити проблеми забезпечення раціональної зайнятості й середнього рівня доходів. Потрібно також усвідомити, що справжнім двигуном економіки в умовах ринку виступає підприємництво. Чим воно активніше, чим більше здатних і вмілих людей залучено до підприємницької діяльності, тим краще використовуються всі суспільні ресурси, тим активніше господарський розвиток.

В останні декілька років соціальна структура виявилася одним з центральних об'єктів уваги дослідників, які прагнуть описати і проаналізувати окремі групи, їх місце і роль як елементів соціальної структури нашого суспільства. Серед них можна виділити також нетрадиційні для радянської соціології об'єкти дослідження, наприклад, «партократія», «номенклатура», «етакратія», групи, пов'язані з «мафією» і «тіньовою економікою», «маргінали», «середні верстви». Немаловажний аспект у трактуванні радянської соціальної структури, що має відношення до параметрів добробуту населення і на якій варто докладніше зупинитися, – це місце і роль номенклатури в суспільстві. В епоху «гласності» склалося ставлення до номенклатури як до класу – колективного визискувача і критика зосереджувалася на системі матеріальних привілеїв політбюрократії. Реальна сила і способи панування радянської номенклатури разом з тим, були пов'язані не стільки зі значним (за часткою в створюваному національному багатстві) перерозподілом матеріальних благ на свою користь, скільки з архаїчною структурою політичної стратифікації радянського суспільства: наявністю одного «пануючого класу», гаранта відтворення соціально-економічного укладу, що задавав соціальні норми і контролював їх виконання. Цей клас (стан) був протиставлений більшості населення, яка не мала демократичних інститутів для визначення кола осіб, які б володіли правом нормотворчості.

Тільки сам політично панівний клас корпоративно і монопольно мав це право поряд із правом формулювання цілей суспільного розвитку. Номенклатура в ролі гаранта соціального порядку була водночас час соціально-політичним інститутом, який значною мірою, що контролював через механізм вертикальної мобільності розподіл за соціальними статусами. У радянському суспільстві саме в політичній сфері зберігалася соціальна нерівність, що проте була обмежена в можливостях передачі владних привілеїв наступним поколінням – дітям і онукам. Це – один бік питання.

Інший, на який почали більше звертати увагу лише останнім часом, безпосередньо пов'язаний з інституціональною роллю номенклатури як регулятора вертикальної мобільності й виявляється в тому, що саме всередині номенклатури розпочалися руйнування старих норм відносин і консолідування соціальних сил, не зацікавлених у збереженні сформованого соціально-економічного укладу. Так, гарантії особистого імунітету, що з'явилися в 50-х роках ХХ ст. з ліквідацією практики політичного терору, і посилення позицій технократії привели до переорієнтації внутрішньономенклатурної конкуренції з боротьби за «політичні ресурси» на боротьбу за реальні економічні ресурси. З цього часу зміцнюються через канали вертикальної мобільності групи («за інтересами»), а також формуються нові корпоративні ціннісно-естетичні регулятори, орієнтовані на узгодження інтересів і підтримку горизонтальних відносин між різними номенклатурними групами.

Протиріччя між усвідомлюваними інтересами окремих корпоративних груп і неможливістю реалізувати ці інтереси в рамках номенклатури як соціально-політичного інституту, спочатку зорієнтованого на підтримку соціального порядку в системі соціалізму, багато в чому і стало «локомотивом» перебудови. Таким чином, матеріальний стан радянської номенклатури,

реальні і мнимі привілеї, особливо за нинішніх гротескних форм демонстративної нерівності, вже не здаються більшості населення настільки значимими. На перший план виступають інші аспекти цього феномена. З одного боку, патерналістська спадщина «правлячого класу» у сфері соціальних регуляторів і механізмів суспільної інтеграції, домінування традиціоналістських суспільних структур, не пов'язаних нормами правових відносин, з іншого – роль номенклатури як організованого (зі своїми правилами гри) соціального прошарку, який дотепер має значні політичні й бюрократичні ресурси і є однією з домінуючих силових груп у боротьбі за ресурси економічні. Масові процеси пересування в різних напрямках соціальними сходами, що протікають, згідно з істотно іншими, ніж раніше, закономірностями, є сьогодні на зовнішньому, подійно-побутовому рівні чинником таким же очевидним, як і неприхована боротьба владних еліт.

В офіційній ідеології, що домінувала довгі роки, представлення про монолітну єдність двокласового (з одним прошарком) радянського суспільства точно був відбитий реальний аспект стратифікації, пов'язаний з інтегративними властивостями соціальної структури держав реального соціалізму. Це були дійсно міцні за структурним оформленням соціально-економічні утворення, що характеризувалися реально існуючою єдністю, в якій виражалось суспільне схвалення встановленого порядку.

Позначилися спроби перегляду критеріїв структуроутворення, формування неупередженого ставлення до теорії стратифікації. Сформована в країні соціальна структура характеризується «жорсткістю», несприйнятливістю до змін. Настільки необхідну їй сьогодні гнучкість і динамічність можуть надати тільки проміжні «середні верстви» чи «середній клас» як постійне джерело економічної активності.

Середні, проміжні, верстви – неодмінний елемент соціальної структури будь-якого демократичного суспільства. Однак, їхня чисельність і здатність виконувати роль каталізатора розвитку суспільства залежать від різних соціально-економічних, політичних і соціально-психологічних умов.

Терміни «середні верстви» і «середній клас» далеко не новинка і позначають устояні поняття. Одне з останніх радянських довідкових видань із соціології наводить наступне визначення: «Середні верстви – сукупність соціально неоднорідних верств і груп у класово-антогоністичному суспільстві, що займають проміжне положення між основними класами». Те саме джерело вважає неправомірним називати середні верстви «середнім класом», оскільки вони «не володіють типотворюючими ознаками класу» [7, с. 17].

Водночас численні зарубіжні прихильники теорії «нового середнього класу», «єдиного середнього класу» вважають уживання цього терміна цілком правомірним, вкладаючи в поняття «клас» зміст, відмінний від традиційного для сучасного марксизму. Існує великий розкид в уявленнях про критерії приналежності людей до «середнього класу» і, отже, про його склад і чисельність. Одні надають перевагу визначенню соціальної приналежності на основі доходу, майнового стану, професії чи роду занять, освіти. Інші виходять із принципу самоідентифікації індивіда, тобто відносять до «середнього класу» тих, хто сам себе зараховує до цієї групи, незалежно від соціально-економічних показників, які визначають його соціальний стан.

Використовуючи поняття «середній клас» дослідники виділяють у його складі старі й нові середні верстви. Існування перших пов'язане значною мірою з дрібнотоварним укладом. До цієї категорії звичайно відносять ремісників, дрібних підприємців, торговців, осіб вільних професій. Питома вага цих груп у країнах Заходу має явну тенденцію до зменшення, особливо там, де велика частка зайнятих у держсекторі економіки (в країнах Північної Європи, наприклад) і становить 6-10%. Водночас відзначається наявність серйозного протидіючого чинника – росту «тіньової економіки», що базується в основному на дрібнотоварному укладі.

Слід зазначити, єдність, що мала місце раніше в радянському суспільстві, проте, не означала аморфності його соціальної структури, що, видимо, не без впливу соціальних чинників, позначених Питурином Сорокіним як «сили стратифікації», містила в собі свій «верх» і «низ», а також широкі середні верстви (що склалися з кваліфікованих професіоналів), орієнтовані на зростання своїх позицій і такі, які мали доступ до каналів вертикальної мобільності.

Швидкий соціальний зліт «людей знання» після Другої світової війни послужив основою реструктурування середнього класу, що існував раніше, виникнення в індустріально розвинених країнах «нового середнього класу», чий ресурс впливу були пов'язані насамперед з високим рівнем освіти, а не з власністю як такою. «Новий середній клас» став основним потенціалом постіндустріального розвитку Заходу. Нові середні верстви являють собою швидко

зростаючу частину «середнього класу». Сюди входять керівники нижчого і середнього рангу, основна частина працюючої за наймом інтелігенції, дрібні й середні службовці. Зростання чисельності цієї частини «середнього класу» обумовлена розгортанням НТР, ускладненням організаційної структури управління на всіх рівнях народного господарства, розширенням сфери послуг.

Відповідно до зарубіжної економічної літератури, світ знає дві моделі соціальної структури, заснованої на принципах «вільного господарювання». Модель демократичного ринкового суспільства підтримуваного могутньою соціальною групою, що називається «середнім класом», до якого зараховується в деяких країнах до 80% громадян. Схема розподілу соціальних верств у розвиненому демократичному суспільстві західного типу геометрично нагадує за формою овал із розширеною центральною частиною і відносно невисокими полюсами вищого класу і класу найбідніших верств і соціально слабких груп. Суспільство подібного типу в процесі своєї еволюції виробило механізми досягнення суспільного компромісу за допомогою демократичних інститутів.

Схема соціальної структури слабо розвиненого суспільства, що спирається на ринкову філософію, має інший вид і нагадує гостроверхий трикутник з виїнятими сторонами, що має широку, могутню основу. У схемі відбита ключова проблема суспільства даного типу: труднощі в створенні будь-якого стабільного механізму вироблення суспільної згоди. Середній клас там занадто слабкий, щоб нав'язувати всій структурі своє розуміння категорії консенсусу, на той час як найбідніші верстви, хоча і численні, але не освічені, не в змозі сформувати (за винятком революційних ситуацій) достатню політичну силу, здатну спрямувати очікувані перетворення. Тому, якщо в рамках розвиненого демократичного суспільства право на заняття високих державних посад і, отже, на здійснення влади, надається на підставі довіри суспільства, отриманої на виборах, то в слабкорозвиненому суспільстві джерелом влади стає майновий стан і можливості використання, що впливають з нього, приватних фінансових засобів для політичних цілей.

Слабкість середнього класу призводить до виникнення перешкод для демократичних процесів. Вироблення суспільного консенсусу, прийнятного і для багатих, впливових верств, і для бідних мас міста і села, стає майже неможливим. Із цієї об'єктивної неможливості народжується чи тенденція до виникнення диктатури типу, що прагне в першу чергу реалізувати інтереси вищих верств, чи тенденція революційної диктатури, що спирається на «силу збройних мас» і прагне до однобічного, і водночас мнимого задоволення інтересів найбідніших верств.

Послідовна реалізація схеми соціалістичного суспільства приводить до формування іншої, порівняно з попередніми, соціальної ієрархії. Як відомо, верхньою шабليною соціальних сходів, що існувала до початку ліберальних змін, була номенклатура – ієрархія партійної та господарської бюрократії, що управляла державною власністю і контролювала розподіл створюваного фонду життєвих засобів. Для іншої частини сходів був створений своєрідний «табель про ранги», що поширювався на всю сферу економіки. З одного боку, він включав ієрархію галузей господарювання (ступінь народногосподарської значимості), з іншого – ієрархію соціально-професійних груп.

Зв'язок між результативністю праці і добробутом населення великою мірою опосередкований цією системою адміністративно-статусного розподілу, якому в офіційній ідеології була надана форма соціально справедливого розподілу за працею. Тому схема розшарування соціалістичного суспільства нагадує сильно сплюснений трикутник з дуже широкою основою, велику частину площі якого займає верства «робітників», «трудящих», а вершину – «люди влади». Варто визнати, що при всіх витратах в області цивільних прав і політичних свобод соціальний світ у радянській системі був достатньо міцним і тривалим. Подібний лад був також важливим елементом післявоєнної системи глобального світового порядку, що проіснував без гарячих конфліктів понад сорок років, аж до кінця 80-х років.

Ситуація в даний час така, що середнього класу в сучасному постсоціалістичному суспільстві, де-юре, практично не існує. Є. Турунцев [Цит. по 7, с. 18], характеризуючи соціально-економічну основу стратифікації радянського суспільства як державний соціалізм, виділяє два моменти. По-перше, наголошує на ступені складності переходу від некласової до класової структури. При цьому значення мають не стільки ті чи інші назви радянських стратифікаційних груп – стани чи класи (клани, касти), – скільки питання: чи може радянська «кланова, кастова, станова» структура достатньо легко стати класовою, чи являє собою процес зміни типу

суспільної інтеграції, цей перехід стане не тільки одним із глибинних, але й, імовірно, найхворобливішим з усього комплексу інтеграційних процесів. По-друге, підкреслює, що соціалізм і капіталізм являють собою лише форми, що різняться за своєю ефективністю, в них протікає багатоплановий процес соціально-історичної модернізації в напрямку переходу від аграрного суспільства до індустріального і далі до тієї стадії, що може бути схарактеризована як інформаційне постіндустріальне суспільство. У моделі, що наближалася до теоретичної (в СРСР, Чехословаччині, Румунії, Болгарії), «середній клас» становив верству порядку 1-2% населення. У країнах «що запізнювалися» на шляху до комунізму (Польща, Угорщина), ця верства була трохи ширше, що, до речі, і забезпечує відносно легше повернення цих країн до моделі суспільства демократичного типу.

У цьому відношенні виправданим є проведення розмежування процесів модернізації і трансформації: перший характеризується як рух у «постіндустріальне суспільство», другий – як суто «капіталістична революція», що переборює архаїчність соціально-економічних і політичних форм громадської організації. Це означає, що й оцінка сучасних спроб зміни парадигми господарювання («впровадження» капіталізму) повинна враховувати не тільки їхню спрямованість на усунення «феодальних підвалів», але й вплив на загальні перспективи руху в постіндустріальну фазу.

«Чи існує «середній клас», старі і нові середні верстви в нашому суспільстві?», «Чи виникне середня верства в пострадянському суспільстві?», «Чому в СРСР не було середнього класу?» – ці питання стали вже загальним місцем у дискусіях про соціальну структуру. Публікації, в яких у тому чи іншому контексті розглядається питання про «середній клас», середні верстви в СНД, містять полярні судження.

Академік Т. Заславська розглядає цю структуру в такий спосіб: а) номенклатура; б) порівняно невеликий середній клас, що включає «директорський корпус» і наближених до номенклатури інтелігентів; в) нижчий клас, що поєднує основну масу найманих робітників; г) соціальне «дно», десоціалізовані елементи. При цьому відзначається «нерозвиненість, якщо не відсутність середньої верстви». Радянське суспільство визначається як суспільство нижчого класу [Цит. по 7, с. 18]. За такого підходу основою соціального діагнозу можуть служити уявлення про капіталістичний характер радянського суспільства і як наслідок можливість порівняння абсолютних рівнів добробуту в колишньому СРСР і на Заході. Більш низький рівень добробуту в СРСР, насамперед за рахунок істотно менших розмірів власності, що є в розпорядженні, робить за цією логікою радянську людину людиною нижчого класу.

Деякі автори роблять висновок про те, що в даній соціально-економічній системі поява середнього класу в принципі неможлива. Однак допускається, що джерелом формування «середнього класу» може стати сімейний бізнес, який розвивається, у сільському господарстві і сфері послуг. Відзначимо, що цей резерв поповнення старих середніх верств, які, втім, для наших умов є теж «новими», якщо врахувати їхню фактичну легалізацію лише в останні роки.

Однак за великим рахунком уявляється спірною і можливість прямого зіставлення середніх верств настільки різних за своїми політичними та економічними основами суспільств – радянського суспільства і промислово розвинених демократій Заходу, і в цілому спосіб зіставлення, при якому за основу береться абсолютний, а не відносний рівень добробуту населення. Адже й у високорозвинених країнах рівні життя значно різняться.

У літературі підкреслюється, що рівень добробуту багато в чому визначається цілями розвитку, на які орієнтується країна. Наприклад, у нових індустріальних країнах орієнтація на створення висококонкурентної економіки на певних етапах достатньо сильно стримувала зростання народного добробуту. Однак, якщо суспільство здебільшого розділяє таку орієнтацію, то стримування, що проводиться владними елітами сприймається як явище нормальне й не загрожує існуванню середнього класу.

Інші дослідники, навпроти, називають нові середні верстви «хребтом» нашого суспільства, підкреслюючи, що ці верстви являють собою конгломерат соціальних груп з різними інтересами і культурою. Деякі автори, відзначаючи, що радянське суспільство було архаїчним з погляду розподілу за політичними ролями, але профіль економічного розшарування в міру індустріалізації країни ставав дуже схожим на профіль, що спостерігався в інших індустріальних країнах, тобто характеризувався вираженою середньою верствою. Оскільки саме поняття середній клас з'явилося для позначення значної частини соціального сектора, що виявився непідвладним відкритому Марксом закону зубожіння («пролетаризації») тих, хто не володіє капіталізованою приватною власністю, то і середня верства в СРСР також задовольняла цій вимо-

зі – ніяких помітних тенденцій до її пролетаризації не було. Навпроти, вона характеризувалася такими двома важливими ознаками – високим освітньо-кваліфікаційним рівнем і орієнтацією на соціальне зростання.

Якщо врахувати, що з другої половини XX ст. у соціально-економічному житті все більше посилюється роль знання, володіння яким стає такою важливою статусною характеристикою, як і владні повноваження, добробут чи професійний престиж, радянське суспільство відкривало великі можливості для збільшення соціальних ресурсів усіх верств населення.

За своїми професійно-трудовими позиціями і освітнім рівнем радянська середня верства не поступалась на початку 90-х років XX ст. західному «новому середньому класу», і вона також була основним джерелом зростання постіндустріального потенціалу розвитку країни. Дослідження добробуту населення, проведені в ряді країн колишнього соціалістичного табору в середині 80-х років, зафіксували характерну для всіх промислово розвинених країн залежність між високим рівнем освіти і професійним статусом з одного боку, і високими доходами – з іншого. Номенклатура контролювала в основному ті галузі освіти, які мали безпосередній вихід на політичну арену (сюди можуть бути віднесені різні «ідеологічні науки» і сфера міжнародних відносин), технічна освіта була загальнодоступною. При цьому кваліфіковані фахівці і робітники активно використовували можливості вертикальної мобільності, що існували не тільки в професійній, але й у політичній сфері. Так, за період з кінця 50-х і до кінця 60-х років, тобто до того часу, коли був різко скорочений прийом до партії представників інтелігенції, її частка в КПРС зросла майже вдвічі й наблизилася до 50%. Причому, це було характерно не тільки для СРСР, але й для інших країн соціалізму – в Югославії в той же період частка інтелігенції в партії становила близько 70%. Підкоряючись пропонованим правилам гри й загалом приймаючи їх, кваліфіковані фахівці і робітники мали достатньо можливостей, щоб потрапити в номенклатурну еліту. Результатом цієї мобільності й було зміцнення позицій технократії. Разом з тим інтелігенція, не зв'язана як номенклатура корпоративною відповідальністю за непорухливість «суспільних інтересів», користувалася значною свободою самовираження, в тому числі й можливістю помірної критики цих «інтересів», якщо вона не приходила до прямого конфлікту з установленим соціальним порядком, не піддавала його сумніву. Середня верства опинилася в достатньо вигідному положенні: патерналістські норми господарського життя всім забезпечували високий рівень соціального захисту, при цьому, з одного боку, з нього рекрутувалися нові члени політично пануючої еліти, з іншого – за бажанням його представники могли дозволити собі й культурну дистанційованість від політичного режиму.

У способі життя представників «радянської середньої верстви» були типові для західного середнього класу буржуазні елементи. Це з очевидністю виявлялося в «приватизації стилю життя», – все більшій розбіжності реальних устремлінь, пов'язаних з орієнтацією на матеріальне благополуччя, і суспільно проklamованих ідеалів. Англійський політолог Річард Саква відзначав, що для населення в СРСР «комунізм усе більше ставав стилем життя, ніж привабливою метою, і чим менше він був метою, тим привабливішим ставав як стиль життя; відносно дешеве житло, плата за електроенергію і транспорт, майже безкоштовні внутрішні телефонні розмови, великі субсидії на дитячі дошкільні установи, стабільна ірраціональність економічної системи, упорядковане соціальне і культурне життя – все це створювало конгеніальне середовище для громадян пізнього комунізму, якщо вони, звичайно, в публічних місцях тримали рот на замку... Комуністичний режим породив своєрідний парадокс: мільйони людей були буржуа за своєю культурою й устремлінням, але були включені в соціально-економічну систему, що заперечувала ці устремління» [Цит. по 7, с. 19]. Таким чином, якщо виходити з відносного рівня добробуту й «життєвих шансів» на просування соціальними сходами (щоправда, більше в професійній сфері, ніж у політичній), те можна говорити про існування досить чітко вираженого середнього стану радянського суспільства, що займав в багатьох відносинах гідні західного «нового середнього класу» позиції, маючи можливість перекладати при цьому свою частку індивідуальної соціальної відповідальності на знеособлену державу. У кінцевому рахунку розмірений соціальний патерналізм виявився незбалансованим за ресурсами і тривалий «спокій» середнього стану зіштовхнувся з неефективністю економіки, що характеризувалася з початку 70-х років XX ст. стійкою тенденцією до стагнації.

«Радянська середня верства» у цілому виявилася тією силою, що підтримала початок реформ, крім того вона продукувала основних ініціаторів цих реформ. Інтелігенція в «перебудові» більше орієнтувалася на загальгуманістичні ідеали перетворень, ніж усвідомлювала і задовольняла власні економічні інтереси в системі ринкових відносин і реальної класової кон-

курентції. Подібні не завжди адекватні масові уявлення середньої верстви про цілі й засоби перетворень стали самі собою не найбільш сприятливим контекстом для проведення ліберальних реформ.

Проблема створення «нового українського середнього класу» не може вирішуватися без врахування того, що вже існувала значна верства, яка утворилася в радянський період. Мова повинна йти не про створення «нового середнього класу», а створення таких умов реформування суспільства і переходу до ринку, за яких могла б відбутися соціально-економічна еволюція, що робить велику частину наявної середньої верстви, основою нового середнього класу, включену в ту соціальну ієрархію, що буде базуватися на новому економічному і політичному фундаменті.

Серед основних причин, які стримують розвиток малого підприємництва як основи формування середнього класу називаються: суперечливість і неповнота діючих нормативно-правових актів; надмірна зарегульованість економічних процесів; неупорядкованість відносин власності і корпоративних прав; відсутність системи фінансування і кредитування; невизначеність податкового законодавства відносно малого бізнесу і громізка система оподатковування; нерозвиненість ринкової інфраструктури на державному, регіональному і місцевому рівнях; ускладнені процедури реєстрації і надмірне ліцензування видів підприємницької діяльності; відсутність внутрішньої мотивації для інвестицій і впровадження нових технологій; обтяжена система обліку й звітності; брак професійних знань і досвіду заняття малим бізнесом. Здійснення сучасного менеджменту, організації виробництва і збуту продукції (робіт, послуг).

За оцінками вітчизняних і зарубіжних експертів близько 50% працездатного населення України тією чи іншою мірою задіяні в малому бізнесі й одержують «тіньові доходи» – готівка, з якої не сплачуються податки і збори. Так, за результатами соціологічного обстеження суб'єктів малого підприємництва ряду міст України (Макіївки, Миколаєва, Кіровограда, Чернігова, Рівного), проведеного Міжнародною фінансовою корпорацією (МФК) у рамках проекту «Регуляторна реформа в Україні» основними перешкодами становлення малого бізнесу були – високі податкові ставки (97% з 400 опитаних керівників малих підприємств), велика кількість різних податків (86%), часті зміни податкової звітності (77%), нестабільне законодавство (78%), неплатежі клієнтів (58%), труднощі з одержанням кредитів (52%) [Цит. по 7, с. 19].

У ході проведеного за участю автора Інститутом економіки промисловості НАН України соціологічного опитування понад ста малих підприємств і підприємців Донецької області в частині визначення найважливіших проблем розвитку цього сектора економіки висловили наступні думки: найважливішими проблемами для України, вирішення яких відкладати вже не можна, респонденти вважають: високі ставки оподатковування – 43,3%; кризу платежів – 40%; корупцію державних чиновників – 36,7%; дестабілізацію економіки – 30%; недосконалість господарського законодавства – 30%; нерозвиненість ринкової інфраструктури – 13,3%; нерозвиненість інвестиційної діяльності – 13,3%.

У країнах колишнього СРСР, за даними літератури, компанії витрачають на хабарі понад 5% свого річного доходу. Це майже вдвічі більше, ніж у державах Центральної і Східної Європи, де цей показник становить 3,3%. Ці дані наводяться в спільному огляді Всесвітнього банку і Європейського банку реконструкції і розвитку, зробленому на підставі опитування 3 тис. компаній країн колишнього «східного табору». У документі відзначається, що хабарництво і корупція повсюдно поширені в цих державах, зокрема, тому, що компанії продовжують спиратися у своїй діяльності на прямі зв'язки з офіційними урядовими особами. За результатами дослідження, розміри хабарів коливаються від 2% річного доходу компанії в Хорватії до 8% – у Грузії. У Росії 29,2% опитаних компаній підтвердили, що давали хабара офіційним особам, в Угорщині і Польщі ці показники склали 31,3 і 32,7% відповідно. Найбільший відсоток хабарництва спостерігається серед фірм невеликого розміру. В огляді підкреслюється, що в Центральній Європі угоди між компаніями й урядовими органами не припинили свого існування, а «скоріше набули іншої форми». Тепер, на думку європейців, уряду колишніх комуністичних країн через систему прямих чи непрямих субсидій, включаючи списання боргів і забезпечення пільг при оподатковуванні, продовжують вибирати: кому з компаній допомагати, а кому – ні. Як ж причини найбільшою мірою перешкоджали розвитку виробничих і невиробничих малих підприємств? Результати дослідження ІЕП НАН України показали, що майже 50% респондентів зазначають на негативний вплив взаємних неплатежів підприємства; 48% – високі податки; 40% – корумпованість представників офіційних органів влади, їхній зв'язок із кримінальними елементами; 36,7% – розрив економічних зв'язків із країнами СНД; 20% - труднощі прохо-

дження безготівкових платежів; 16,7% – високі відсотки за банківські кредити; 16,7% – зовнішньоторговельні й митні правила та ін.

На думку підприємців, чинники, які становлять найбільшу перешкоду для розвитку бізнесу, можна поділити на три групи: 1) ті, які виходять від законодавчої і виконавчої влади: порядок реєстрації, сваволя контролюючих інстанцій, оподаткування; 2) ринкові умови: відсутність грошових і оборотних коштів, неплатежі; в) внутрішні: відсутність знань і досвіду управління бізнесом. При цьому відсутність знань і досвіду, а також тверді ринкові умови сприймаються підприємцями як менш значимі проблеми, ніж питання оподаткування і законодавства. З погляду малого бізнесу в Україні ключ до майбутнього зростання малих підприємств – у руках уряду, законодавців і регіональних адміністрацій. Тому підприємствам більш необхідна свобода, ніж матеріальна підтримка.

Для того щоб зрушити справу з місця, недостатньо тільки усвідомлення її важливості. Необхідне створення відповідних сприятливих умов, і в першу чергу це стосується удосконалення нормативної бази. Респонденти (переважна більшість), у проведеному нами дослідженні, вважають, що закони України перешкоджають нормальній господарській діяльності і сприяють «вимиванню» малого бізнесу в «тінь» з легальної економіки – 63,3%. Лише 16,7% що відповіли вважають, що законодавство скоріше сприяє, чим не сприяє господарській діяльності; не впливає на господарську діяльність – 6,7%; утруднилися відповісти – 13,3%. Як бачимо, у нормальній ситуації співвідношення повинне бути як мінімум протилежним. Саме недосконалість законодавчої бази, зокрема твердий податковий режим, спричинили спад у розвитку малого бізнесу і відхід його в «тіньову економіку». Учасники соціологічного опитування з великим побоюванням, але все-таки відповіли на запитання: чи доводиться Вам приховувати свою діяльність або її частину від офіційних органів чи розраховуватися з клієнтами і постачальниками, міняючи банки: рідко – 62%; ніколи – 17,2%; як правило – 10,3%; важко відповісти – 6,9%. Була зазначена і величина частки бізнесу, яку респонденти переховують «у тіні»: до 10 – 31% тих, хто відповідав; 11-25 – 6,9%; 26-50 – 10,3%; понад 75 – 6,9%; інше – 3,4%; не змогли відповісти – 31 %.

Узагальнення наданої підприємцями інформації свідчить про те, що в даний час «у тіні» знаходиться навіть більша частина підприємницької діяльності, ніж у попередні роки, значно збільшилася частка підприємців, що приховують понад 70% своєї діяльності, а в цілому частка неофіційної економіки, за висновками МФК становить 70% офіційного валового внутрішнього продукту (ВВП) України. Крім того, відповідно до інформації опитаних, у середньому половина всього торговельного обороту також не враховується, а отже, і не оподатковується.

Соціологічні дослідження також показують, що велика частина як непрацюючого населення, так і працюючого не за основним місцем роботи займається дрібною торгівлею поза ринками. Причому ця частина населення також не враховується офіційною статистикою, як правило, не платить податків, не дотримується санітарних норм і правил, частково сприяє незаконному ввозу і реалізації контрабандних товарів. Це потребує від держави визначення чіткого ставлення до цієї категорії шляхом створення організаційно-економічних умов легалізації всіх видів підприємницької діяльності.

У сучасному українському суспільстві повинно утвердитися розуміння того, що підприємництво як діяльність не збігається з банальним прагненням до збагачення, подібно тому, як людина у всьому різноманітті її проявів не збігається з «економічною людиною», орієнтованою тільки на власний егоїстичний інтерес. Тому одним з найважливіших завдань, що стоять сьогодні перед державою і суспільством в Україні є модернізація образу підприємця й у теоретичному мисленні, і, як наслідок, у повсякденному творенні; руйнування сформованих раніше ідеологічних стереотипів, і, в остаточному підсумку – трансформація «образу ворога» не тільки в соціально допустиму і морально виправдану фігуру, але й у необхідний елемент ринкових відносин, що виступає каталізатором розумної господарської енергії. Підприємець – відправна точка кожної «інноваційної хвилі», що змінює матеріальний базис і сам вигляд суспільства.

Становлення підприємництва в Україні, і в першу чергу на рівні малих підприємницьких структур, повинно допомогти виконанню складного і важливого соціально-політичного завдання – формування середнього класу, який є основою стабільності в країнах з демократичним устроєм.

Поки ж українське підприємництво є тією сферою діяльності, куди йдуть різні люди, навіть ті, які зовсім не схильні до неї: з цікавості, під впливом моди, і, природно, вони прагнуть

до збагачення. Подальша диференціація неминуче виявить тих, хто прийшов на ринок працювати всерйоз і надовго.

Американський соціолог Р. Флоріда в своїй книзі «Креативний клас: люди, які міняють майбутнє» [2] розглядає феномен формування "нового суспільного класу", головною відмінною рисою якого є "креативна діяльність, - будь то у сфері бізнесу, освіти, охорони здоров'я, права або в якій-небудь іншій. Особливості креативного класу визначені творчою функцією його членів. Оскільки креативність - це рушійна сила економічного розвитку, відзначає автор, креативний клас до теперішнього часу зайняв в суспільстві домінуюче положення. Лише дослідивши його зростання і характерні цінності, можна зрозуміти природу масштабних змін, що відбуваються в суспільстві, і раціонально планувати майбутнє.

У передмові до російського видання книги автор відзначає значення глобальної креативної економіки для Росії, оскільки «конкурентна боротьба за кращих фахівців, останні інновації та темпи економічного зростання йде вже не лише між Сіетлом і Бостоном, але і між Сіднеєм і Бангалором, Санкт-Петербургом і Сан-Франциско» [2, с. 9]. Аби добитися реального успіху, подібно до інших промислово розвинених країн, необхідно навчитися використовувати глобальні потоки талантів, залучати кваліфікованих професіоналів з-за кордону і утримувати місцеві таланти від спокуси знайти собі більш відповідний креативний клімат. Досвід низки країн світу показав як треба створювати сприятливі умови для креативності в діловому і суспільному житті. «...Легкою цю дорогу не назвеш, але жодної іншої альтернативи немає» [2, с. 11].

Людська креативність, відзначає автор, грає ключову роль в економіці та суспільстві, є рушійною силою суспільних змін. Вона перетворилася на основне джерело конкурентної переваги. У будь-якій галузі виробництва перемагає зрештою той, хто володіє творчим потенціалом. Це справедливо для будь-якої історичної епохи, але усвідомлення цього факту прийшло лише в останні десятиліття. Креативність має багато вимірів і виявляється в багаточисельних взаємодоповнюючих формах, це масштабна та безперервна практика, що не обмежується технічними винаходами або створенням нових фірм. Технічна і економічна креативність підживлюється взаємодією з культурною креативністю та художньою творчістю. Креативність виходить від людей, вона виступає як найбільш коштовний нематеріальний актив, не будучи при цьому власне товаром. Людину можна найняти або звільнити, але її творчі здібності не можна купити та продати або включити та вимкнути за бажанням, і це визначає зародження нових порядків на підприємствах і в офісах. Для розвитку різних форм креативності необхідне сприятливе соціально-економічне середовище.

Легендарних стратегів завжди порівнювали з геніальними шахістами, які уміють продумувати гру на декілька ходів вперед. Тепер усе змінилося. Історично склалося, що за таким же принципом можна було успішно вести бізнес. Поля були позначені чіткими межами різних сфер промисловості, терміни - звітними періодами, а гравці були загальновідомі. Розумне планування і ефективне виконання дозволяло добитися успіху в бізнесі. Але стратегія - більше не шахова партія. Дошки як такої більше немає, як і чітко позначених полів. Погрози і можливості можуть виникати звідусіль. Тому тепер стратегія з продуманого ряду кроків перетворилася на поглиблення і розширення зв'язків.

Першою людиною, що серйозно замислилася про те, на яких принципах насправді функціонує бізнес, був американський економіст Рональд Коуз. У своїй видатній роботі "Природа фірми" він прослідкував, як компанії отримують конкурентну перевагу, скорочуючи транзакційні витрати. Він вважав, що фірми можуть рости до тих пір, поки організаційні витрати не почнуть перевищувати транзакційні вигоди. Це була революційна ідея, завдяки якій Коуз отримав Нобелівську премію. Проте, керівникам від неї було мало толку, поки Майкл Портер не закодував її принципи у свою концепцію "ланцюжка цінностей" в 80-х роках XX ст. Зараз ми живемо не в століття стабільності, а в століття змін. Розпланувати усе заздалегідь більше не вийде - ми можемо хіба що прагнути бути готовими до будь-яких змін. Ідеї Портера стали базовим шаблоном для керівників, які хотіли зробити свої фірми конкурентоздатними. Розширюючи масштаби, вони створювали все більше і більше ефективностей уздовж усього ланцюжка цінностей - завдяки поліпшенню виробництва або угодам з постачальниками і споживачами. Із зростанням фірми витрати все більше знижувалися. По суті, конкурентоспроможність - це сума ефективностей, які виникають при розширенні компанії. Виявилось, що чим більше - тим краще. Світ, побудований на принципах Коуза і Портера, був відносно стабільним. Транзакційні витрати були як бур'яни, з якими керівники рано чи пізно розправлялися.

Як тільки основні конкуренти визначалися, стратегія перетворювалася на використання своїх переваг проти слабкостей супротивника.

Але сьогодні ми живемо у світі, де ці правила більше не діють. Відповідно, потрібні рішучі зміни в стратегії і плануванні. Ми живемо не в століття стабільності, а в століття змін. Розпланувати усе заздалегідь більше не вийде - ми можемо хіба що прагнути бути готовими до будь-яких змін. Для цього треба вже не вчитися планувати, а просто постійно вчитися. «Коли Джеф Безос заснував Amazon, його метою було скласти конкуренцію традиційним компаніям Barnes & Noble. Але зараз Amazon - щось більше, ніж просто ритейлер. Компанія пропонує хмарні комп'ютерні послуги іншим підприємствам і навіть розробляє серіали. Вона безпосередньо конкурує з такими гігантами, як Microsoft, Wal - Mart і Netflix. Але Amazon - це не конгломерат, а швидше платформа. Онлайн-магазин Amazon працює на тій же хмарній архітектурі, яку компанія пропонує своїм клієнтам. Таким чином, розширюючи свої зв'язки і спектр послуг, що робляться, Amazon одночасно дістає нові можливості для розвитку. Це принцип екосистеми» [4].

У нинішньому світі будь-яка людина може прокинутися уранці з геніальною ідеєю, розробити товар онлайн, зібрати гроші на його виробництво, прорекламувати його, організувати доставку за допомогою хмарних сервісів - і усе це не відриваючись від сніданку. Коли Коуз писав свою знамениту роботу в 1937, транзакційні витрати були куди тяжчим тягарем. Сьогодні ж найбільш важливі корпоративні ресурси не прив'язані до фізичного носія, не зношуються з часом, а поширювати їх стало набагато простіше. Світ змінився, і стратегія повинна мінятися разом з ним. У своїй чудовій книзі "Кінець конкурентної переваги" доцент Колумбійської школи бізнесу Ріта МакГрат доводить, що старі конкурентні переваги віджили своє, і для досягнення успіху необхідно отримати перехідні конкурентні переваги. Вона вважає, що компаніям треба не обмежуватися певним набором характеристик, а постійно розширюватися і розвиватися. Приміром, Amazon, Walmart і Apple вдається не лише зберігати, але і постійно збільшувати свої переваги і, відповідно, завжди бути на крок попереду конкурентів.

Річ у тому, що конкурентна перевага перестала бути сумою усіх ефективностей і стало сумою усіх зв'язків, які має компанія. Тому стратегічною метою успішної компанії повинні стати поглиблення і розширення інформаційних мереж, зв'язків з партнерами і споживачами. Бренди у сучасному світі стали не просто цінними активами, а ще і платформами для співпраці. Стратегія успіху змінилася. «Тепер лідер - це не той, хто забрався на вершину гори, а той, хто знаходиться в центрі круга. Для досягнення успіху лідерам вже недостатньо планувати і керувати діями підлеглих; вони повинні уміти надихати і заражати своїми ідеями. У мережевому світі кращий спосіб стати ключовим гравцем - це стати незамінним партнером» [4].

Економічна потреба в креативності відбивається у формуванні нового, креативного класу. Згідно оцінці Р. Флоріди, в США до цього класу належать близько 38 млн. чоловік, або 30% всіх працюючих американців. Ядро креативного класу складають люди, зайняті в науковій і технічній сфері, освіті, мистецтві, чия економічна функція полягає в створенні нових ідей, нових технологій і нового креативного змісту. Окрім ядра, креативний клас включає також велику групу креативних фахівців, що працюють в бізнесі та фінансах, праві, охороні здоров'я та суміжних областях діяльності. Ці люди займаються вирішенням складних завдань, для чого потрібна значна незалежність мислення і високий рівень освіти та людського капіталу. Всі вони «розділяють загальний творчий етос (тобто характерні загальні етичні риси, ціннісні установки та культурні орієнтації), для якого важливі креативність, індивідуальні особливості і особисті заслуги» [2, с. 23]. Розглядаючи сутність креативності, автор зокрема підкреслює, що вона включає здібність до синтезу, тобто створення нових і придатних для використання комбінацій, упевненість в собі, здатність йти на ризик.

Хоча креативність прийнято вважати індивідуальним феноменом, вона неминуче набуває рис соціального процесу. Креативність досягає розквіту в специфічному соціальному середовищі, досить стабільному, але і стимулюючому творчість у всіх її формах. «Потік креативності» не поновлюється автоматично, він вимагає постійної уваги і інвестицій в економічні та соціальні форми, що підтримують творчий імпульс. Не лише науково-дослідна лабораторія, але й промислове підприємство може бути ареною творчої діяльності. Уявлення про те, що на промисловому підприємстві є місце лише для монотонної фізичної праці, ніколи не відповідало дійсності. Робітники завжди використовували свої інтелектуальні та творчі здібності. У наш час все більше цінуються саме вони, наприклад, їх ідеї щодо підвищення якості продукції

або раціоналізації процесів виробництва. Безліч професій придбали новий креативний компонент.

Сучасна економіка, по суті є креативною економікою, її головна рушійна сила – креативність, тобто створення практичних нових форм, при цьому знання і інформація є знаряддями та робочим матеріалом креативності, а її продукт – інновація в будь-якій формі. Бурхливе зростання творчої активності спостерігалось в минулому столітті, особливо в його другій половині, але зараз ця діяльність переходить з периферії в центр всієї економічної інфраструктури. Наприклад, наукова та художня практика утворили окремі індустрії, а в результаті їх поєднання виникли абсолютно нові галузі. Успіхи економіки все більше залежать від спільного розвитку інновацій в області технологій і креативної за змістом активності. Розглядаючи феномен креативної економіки в США, Р.Флоріда виділяє наступні її кількісні параметри: 1) систематичне інвестування в креативність і формі витрат на НДДКР; починаючи з 1950-х років, інвестиції в НДДКР виросли з 5 млрд. дол. до 250 млрд. дол., що складає більше 800% з врахуванням інфляції; 2) стабільне зростання практичної віддачі від досліджень протягом останнього століття, особливо в другій його половині; 3) кількість патентів, що кожного року видаються в США, з 1900 по 1950 р. майже подвоїлися з 25 тис. до 43 тис., а потім більш ніж потроїлося, склавши 150 тис. в 1999 г.; 4) істотне збільшення кількості професіоналів, зайнятих креативною технічною роботою (інженери, учені), - з 42 тис. в 1900 р. до 625 тис. в 1950 р. і 5 млн. в 1999 г.; в 1900 р. на кожних 100 тис. чоловік в США доводилося 55 учених і інженерів, в 1950 р. - 400, в 1980 р. більше 1 тис. і в 1999 р. більше 1800 [41, с. 60]; 5) різке збільшення числа людей, що працюють в області культури і художньої творчості, за останніх 100 років.

Річний дохід креативних галузей економіки в 1999 р. оцінюється в 2,24 трлн. дол. Креативна економіка США лідирує в світі з великим відривом, її дохід перевищує 40% від загальної суми доходів, причому в світових витратах на НДДКР доля США також склала більше 40% [2, с. 61]. На думку автора, саме перевага в креативних областях, більшою мірою, чим зростання продуктивності, пов'язане з новими методами та технологіями, стало основною причиною посилення позицій США в міжнародній економічній конкуренції починаючи з 1980-х років. Креативну економіку підтримує цілий комплекс нових організацій і форм, створених виключно для цієї мети. Спільно вони утворюють «соціальну структуру креативності», куди входять: 1) нові системи креативності в області технологій і підприємництва та способи їх фінансування (інвестиції в НДДКР, венчурний капітал); 2) нові, ефективніші моделі виробництва товарів і послуг (креативне підприємство, модульне виробництво); 3) загальні соціальні, культурні та географічні умови, сприятливі для креативності будь-якого роду.

Досліджуючи умови життя та діяльності креативного класу, географію креативності, її роль в економіці, автор доходить висновку про те, що «секрет економічного зростання полягає в здатності не лише залучити креативний клас, але й скористатися відповідною перевагою для досягнення економічних результатів у формі нових ідей, нового технологічного бізнесу та регіонального зростання» [2, с. 270]. Аби виміряти ці параметри, пропонується комплексний показник, що відображає сукупні наслідки концентрації креативного класу в регіоні і інноваційних економічних результатів його діяльності і який можна використовувати як барометр довгострокового економічного потенціалу регіону. Такий «індекс креативності» об'єднує в собі чотири чинники: 1) доля креативного класу в зайнятому населенні; 2) інноваційність, виражена в кількості патентів на душу населення; 3) високотехнологічні галузі за відповідними показниками; 4) різноманітність, відвертість по відношенню до нових людей і ідей.

В США, згідно з результатами отриманим автором, національним лідером в області креативності є район затоки Сан-Франциско, що включає Силіконову долину і інші креативні центри. До інших провідних центрів відносяться розвинені регіони східного побережжя (Бостон, Нью-Йорк, Вашингтон), а також новіші центри (Остін, Сіетл тощо). Крупні регіони володіють очевидною перевагою в породженні та залученні креативності. Проте креативність процвітає не лише у великих містах, вона не обмежується загальноновизнаними центрами високих технологій та культури. Такий аналіз, за думкою автора, необхідний для розуміння процесів і чинників, з яких складається креативна географія країни. Поява яскравих центрів креативності робить рішучий вплив на зростання інновацій і високих технологій, а також на потенціал довгострокового економічного підйому.

Ці висновки служать основою для теорії креативного капіталу, основна теза якої полягає в тому, що економічне зростання регіону забезпечується креативними людьми, які віддають перевагу місцям, що відрізняються різноманітністю, толерантністю та відвертістю новим іде-

ям. Різноманітність означає залучення різних категорій креативних людей з різними навиками і ідеями, і чим воно більше, тим більше вірогідність нових комбінацій. Більш значна й більше різноманітна концентрація креативного капіталу наводить до вищих показників в області інновацій, створення високотехнологічних підприємств, нових робочих місць і економічного зростання. «Низькі входні бар'єри» важливі не лише для фірм, але і для людей у вигляді можливості швидко приєднуватися до різних економічних і соціальних структур. Згідно теорії креативного капіталу регіональне зростання є результатом наявності трьох «Т» економічного розвитку - технології, таланту та толерантності - і для заохочення інновацій та зростання регіон повинен володіти всіма трьома компонентами.

Розглядаючи питання про створення достовірно креативного суспільства і стимулювання його розвитку, автор підкреслює, що «кінець кінцем людський клімат... важливіше, ніж діловий клімат. Це означає підтримку креативності у всіх її різновидах і проявах, а також створення такого суспільства, яке було б привабливим для креативних осіб, а не лише для високотехнологічних компаній» [2, с. 310]. «Ключ до успіху лежить в забезпеченні людського клімату світового класу» [2, с. 321]. У креативній економіці величезна перевага регіону дає присутність крупного науково-дослідного центру.

Університет є ключовим інститутом креативної економіки, але його внесок у економічний розвиток не прямолінійний. Його роль є багатобічною, вона не обмежується створенням проєктів, що мають комерційний потенціал. Університет повинен грати три взаємозв'язані ролі в області трьох «Т» креативного капіталу: технології, виступаючи як центри передових досліджень; таланту, притягуючи талановитих людей, ведучих дослідників і вчених і генеруючи створення науково-практичних підприємств; толерантності, сприяючи створенню прогресивного і відкритого людського клімату. Але університети представляють лише частину необхідної соціальної інфраструктури. Довколишнє співтовариство повинне володіти здатністю засвоювати і використовувати інновації, що генеруються університетом, а також забезпечувати зручності і якість життя для представників креативного класу.

Члени креативного класу повинні усвідомити, що їх економічна функція робить їх природними суспільними лідерами ХХІ ст. Тому «традиційні форми організованої політики» є пережитками минулих епох. Аби добитися ефективності, креативному класу доведеться винайти нові форми колективної дії, цивільної активності, відповідні новому часу. Належить вирішити три фундаментальні питання: 1) залучення інвестицій в креативність для забезпечення довгострокового економічного зростання; 2) подолання класового розділення, що ослабляє суспільство та загрозливого економічному добробуту; 3) вироблення нових суспільних зв'язків, створення для цього нових механізмів, що діють в епоху різноманітності та високої мобільності. «Застава конкурентоспроможності на довгостроковій основі полягає як в збільшенні креативної складової виробничих галузей, так і в продовженні переходу до креативних сфер з їх вищими показниками доданої вартості» [2, с. 345].

Необхідно, підкреслює автор, перенаправити і державні, і приватні кошти на інвестиції в креативний капітал. Це має на увазі як підвищення фінансування досліджень і розробок і поліпшення сфери освіти, так і зростання інвестицій «в багатовимірні і всілякі прояви креативності: мистецтва, музику, культуру, дизайн і інші області... Це також означає інвестування у відповідну інфраструктуру і співтовариства, які залучають креативних людей зі всього світу та стимулюють креативність в широкому сенсі слова» [41, с. 347].

Відсутність простого та розширеного відтворення просторового багатства обумовлена високим рівнем бідності міського населення. Існує два підходи, що пояснюють наявність в державі бідності, – кейнсіанський і інституційний. Перший причинами бідності називає низькі доходи внаслідок неефективності виробництва. Другий – вважає низькі доходи наслідком нерозвиненості системи освіти та професійної підготовки. Два різні погляди на проблему мають один спосіб рішення – розвиток середнього класу. До середнього класу як правило відноситься соціальна група людей, що мають високий рівень освіти та кваліфікації, що дозволяє їм отримувати стійкий дохід, достатній для задоволення широкого кола матеріальних і соціальних потреб. Високий рівень знань і кваліфікації стає основою для генерації інновацій, сприяння розвитку виробництва та підвищення його ефективності; забезпечує відтворення висококваліфікованих кадрів; підтримує соціальну та економічну стабільність суспільства.

Цікаво, що коли створення Української держави було лише в проєктах, то в суспільній думці багато уваги приділялося пошуку середнього класу як соціальної опори нової країни. Наприклад, у роботах Липинського його прообразом виступала «провідна верства» «братів-

хліборобів». Утім, якщо хтось думає, що середній клас – лише добрий інструмент у руках держави, він дуже помиляється. Особливо коли йдеться про Україну. В останнє десятиріччя ми стали свідками самоідентифікації та усвідомлення середнім класом своїх політичних інтересів. Помаранчева революція продемонструвала, на що він здатний. Це і ті люди, які з власної ініціативи носили бутерброди протестувальникам, і ті успішні й добре вдягнуті кияни, які здіймали хвилю протесту в перші три дні після фальсифікації виборів 2004 року. Якщо «булижник» був зброєю пролетаріату, то інтернет став знаряддям боротьби середнього класу. Не дивно, що вже Помаранчеву революцію називали революцією користувачів мережі. Революції в Африці нарекли бунтом користувачів Facebook. Всесвітня павутина на сьогодні стала унікальним майданчиком комунікації, який дає змогу не лише обговорювати певні політичні проекти, а й вести повноцінну організаційну роботу.

Напевне, визначення середнього класу, його класифікація є одним із найдискутованіших питань у середовищі соціологів, політологів, управлінців. Очевидно, що основна ідентифікаційна ознака цього соціального прошарку впливає з буквального тлумачення: це клас між найнижчою бідною соціальною верствою та фінансовою, управлінською елітою. Традиційно виокремлюють кілька критеріїв, за якими визначають середній клас: 1) матеріальне становище; 2) освітньо-професійний рівень; 3) соціальний статус; 4) відповідна самоідентифікація особи. Найскладніше встановити матеріальний та фінансовий мінімум зарахування до середнього класу. Залежно від країни ці показники дуже різняться. Проте вважається, що критерієм віднесення за матеріальним та фінансовим становищем може бути наявність нерухомості, заощаджень, автомобіля, стабільного прибутку, що дає змогу забезпечувати належні витрати на харчування, побутову техніку, відпочинок, розваги тощо. У соціальному розрізі середній клас відповідно до згаданого вище критерію становлять представники малого бізнесу, добре оплачуваний менеджмент, кваліфіковані працівники приватного і державного секторів.

Іншою ознакою є наявність відповідного освітньо-професійного рівня. Звичайно, цей критерій треба враховувати комплексно – вища освіта не може бути єдиним мірилом під час зарахування до середнього класу. Разом із тим вважається, що її наявність майже у 2,5 рази знижує ризик переходу особи в категорію бідних людей і більш ніж у 1,5 рази підвищує перспективу отримання середніх доходів. Має значення і соціальний статус. Так, керівник підприємства, посадова особа органу влади навіть за невисоких доходів не можуть бути зараховані до категорії бідних людей. Хоча, поза сумнівом, є специфічно українські статусні особливості. Приміром, у більшості розвинених країн медичних працівників, педагогів, представників місцевого самоврядування автоматично відносять до середнього класу, зважаючи на освіту, статус і матеріальне забезпечення. Тоді як в Україні соціальний статус та освіта медпрацівника чи освітянина зі \$100–150 заробітної плати суттєво знижують шанси опинитися поміж середнього класу.

Найвищий його відсоток можна зафіксувати, виходячи із самоідентифікації особи. Як свідчать соціологи, у нашій країні впродовж останніх 10 років стабільно асоціюють себе із середнім класом близько 45–50% людей. Між тим у 2001-му, як ми вже зазначали, у Посланні президента за сукупністю критеріїв його частка становила 12%, Центр Разумкова у передкризовий період зараховував до нього близько 17% українців, у післякризовий – ті самі 12% [6]. Проте, формальний підхід до визначення середнього класу має серйозну ваду, адже дозволяє зарахувати туди тих, хто не має до нього стосунку. Наприклад, «обслуговуючий персонал» олігархів, який має досить високий дохід, але надто залежний від милості господарів і не має бажання змінити олігархічну систему. Для політичних цілей середній клас – це значною мірою явище психологічне, ознакою якого є не лише соціальне, матеріальне становище, а й очікування входження. Як сказали б Ільф і Петров, у середнього класу сьогодні «іскання». Цей клас в Україні сформувався за 20 років з тих, хто на власний ризик вів свою справу чи займався професійною діяльністю, і лише нещодавно кількість таких людей переросла в якість. пошук політичної самоідентифікації цих людей пов'язаний із такими ідеологемами-цінностями: 1) професіоналізація управління. Середній клас моделює ефективне керівництво за зразком ефективного менеджменту: компетентність, усунення корупції і суб'єктивізму під час ухвалення рішень. У зв'язку з цим у його середовищі поширена теза про прихід до влади нового покоління управлінців, менеджменту 30–40-річних; 2) послаблення податкового тиску на бізнес, спрощення процедур започаткування і ведення бізнесу; 3) дистанціювання від ідеологічних конфліктів через створення лояльних до держави політико-ідеологічних паліативів; 4) проєвропейська орієнтація; 5) неприйняття жодних форм сваволі влади і насильства над особистістю.

Політики, які прагнуть представляти інтереси середнього класу, мають чітко усвідомлювати ще одну його особливість: критичне мислення і налаштованість на прагматичний аналіз обіцянок та дій. Це думаючий, інтелектуальний виборець, здатний аналізувати і робити висновки. Тому слід розуміти, що йдеться про дуже електорально примхливу виборчу категорію, яка потребує професіоналізму, цікавих ідей, сильних програм. Робота із середнім класом без права на помилку. Це підтверджують приклади Віктора Ющенка, Арсенія Яценюка і Сергія Тігіпка. На них середній клас покладав надії – і розчарувався.

Відтак можемо констатувати: в Україні не лише є середній клас, він уже став класом політичним. І готовий підтримати – інтелектом, ресурсами, прямою дією – політиків чи акції, у щирість та потрібність яких вірить. Однак для такої підтримки висувуються дуже високі вимоги щодо наповнення політичних пропозицій реальним змістом.

В соціальній ієрархії середній клас є прошарком між незначною групою багатих і бідним населенням. Дана соціальна група в економічно розвинених країнах займає значну частку в структурі суспільства. У зв'язку з цим, державна та регіональна (муніципальна) політика провідних економічних держав направлена на відтворення середнього класу як опори соціально-економічного розвитку. Визначення питомої ваги середнього класу в суспільстві є актуальним і найбільш дискусійним питанням. Різні автори пропонують різні підходи у вирішенні цієї проблеми. Проте, якщо ключовою характеристикою цієї групи служить рівень доходу, то методологічно вірним буде визначення середнього класу за рівнем доходу.

Можливо необхідно ввести деякі методологічні обмеження (припущення): представник середнього класу – це економічно активний суб'єкт, який має відповідний дохід і кваліфікацію, а також бере активну безпосередню участь в економічному житті міста. Таким чином ми виключимо непрацездатних за віком: дітей і пенсіонерів. Батьки першої соціальної групи отримують виплати при народженні та допомогу по догляду за дитиною, які можуть спотворювати результати. Друга група не є економічно активною групою.

В даний час існує багато класифікацій розмірів доходу на душу, за яким визначається відношення людини до середнього класу. Одні фахівці відштовхуються від показника мінімального денного доходу в 2 дол. США як межі бідності. Тому всіх, хто має дохід вище даного показника, за виключення 5% найбагатших, пропонують вважати середнім класом.

Другі пропонують вважати середнім класом будь-яку людину чий душевий місячний дохід більш, ніж в півтора рази перевищує реальний прожитковий мінімум. В даному випадку проблема полягає у визначенні який прожитковий мінімум вважати реальним: офіційно розрахований державою або який-небудь інший. Тут встає проблема суб'єктивності в калькуляції набору продуктів і послуг, що визначають реальний прожитковий мінімум.

Треті передбачають, що представник середнього класу це людина, яка не просто забезпечена необхідним доходом на рівні одного або півтора прожиткового мінімуму, а людина, що може собі дозволити купити дорогу річ, поїхати на курорт, придбати предмети комфорту тощо. Вони пропонують встановити нижню планку від 10 дол. США в день.

Існують інші точки зору щодо матеріальної межі середнього класу. За даними Світового банку – це рівень доходу людини 3,5 тис. доларів в місяць, а російськими даними – це дохід людини 10 тис. доларів на рік. Відомий політолог з університету Чикаго А. Пшеворський встановив закономірність – необхідною умовою настання демократії є 13-15 тис. доларів ВВП на людину на рік [1].

Найбільш поширеним і більш офіційним прийнято вважати розміри, що визначаються в Доповіді про людський розвиток, яка щорічно випускається ПРООН з 1990 року як інтелектуальний незалежний і емпірично обґрунтований аналіз основних питань, тенденцій і політики в області розвитку. В доповіді 2013 р. до середнього класу відносять людей, які заробляють або витрачають від 10 до 100 дол. США на одного чоловіка у день (у дол. США 2005 р. по ПКС) [17, с. 14]. Дана градація має ряд переваг: компромісна, охоплюючи основні діапазони, пропонувані іншими дослідниками; універсальна, оскільки вказаний грошовий діапазон можна застосовувати як до доходів, так і до витрат людини.

У часовий відрізок, що розглядається, входять 2000, 2005, 2008 і 2010 роки. За даними Національного банку України на 31 грудня кожного з них курс долара складав: 2000 р. – 5,43 грн/дол. США; 2005 р. – 5,05 грн/дол. США; 2008 р. – 7,7 грн/дол. США; 2010 р. – 7,96 грн/дол. США. Таким чином абсолютні значення нижньої та верхньої межі доходу, яка характеризує відношення людини до середнього класу, виглядають таким чином: 2000 р. – 1653-16529 грн; 2005 – 1537-15372 грн; 2008 – 2344-23439 грн; 2010 – 2423-24230 грн. В Укра-

їні прожитковий мінімум в досліджуваних роках склав: 2000 р. – 270,1 грн; 2005 р. – 423,0 грн; 2008 р. – 626,0 грн; 2010 р. – 875,0 грн[3]. Таким чином, запропоновані діапазони доходу середнього класу в Україні виглядають таким чином:

2000 р. – 6,1-61,2 прожиткових мінімумів;

2005 р. – 3,6-36,3 прожиткових мінімумів;

2008 р. – 3,7-37,3 прожиткових мінімумів;

2010 р. – 2,8-27,7 прожиткових мінімумів.

Вихідні показники та розрахунок діапазону доходу середнього класу в Україні наведено в табл. 6.1.

Таблиця 6.1

Зведена таблиця показників

Найменування показника	2000	2005	2008	2010
Курс грн/дол. США	5,43	5,05	7,7	7,96
Абсолютні значення нижнього і верхнього кордонів доходу середнього класу, грн	1653 – 16529	1537 – 15372	2344 – 23439	2423 – 24230
Прожитковий мінімум, грн	270,1	423,0	626,0	875,0
Діапазон доходу середнього класу в прожиткових мініму-мах, раз	6,1 – 61,2	3,6 – 36,3	3,7 – 37,3	2,8 – 27,7

Література до розділу 6

1. Полудённый Ю. Почему в Украине жить не хорошо. Об экономике, культуре, нации... [Электронный ресурс] / Ю. Полудённый. – Режим доступа: <http://www.ostro.org/general/society/articles/423193/>.

2. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Р. Флорида. – М.: Классика-XXI, 2011. – 410 с.

3. Прожитковий мінімум в Україні до 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://index.minfin.com.ua/index/wage/>.

4. Сател Г. Почему мир перестал быть шахматной доской ... [Электронный ресурс] / Г. Сател. – Режим доступа: <http://nvua.net/opinion/satell/pochemu-mir-perestal-byt-shahmatnoy-doskoy-27687.html>.

5. Губенко Д. Ціна прогресу / Д. Губенко // Український тиждень. – 2011. – С. 12-13.

6. Дуда А. Потреба самовираження / А. Дуда // Український тиждень.-2011. – С. 14-15.

7. Малий бізнес та після кризовий економічний розвиток України: моногр./ М.Ю. Ануфрієв, О.І. Благшодарний, В.І. Ляшенкота ін.; НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2010. – 246 с.

ВИСНОВКИ.

Напрями активізації процесів неоіндустріальної модернізації регіонів

Написання книги – ціла пригода. Спочатку – це іграшка, потім забава. Потім книга стає коханкою, а ще пізніше – хазяїном і, нарешті, – тираном. На останньому ж етапі, коли ви вже готові були примиритися зі своїм рабським положенням, ви вбиваєте цього монстра і кидаєте його тіло читачам.

Уїнстон Черчіль

Проведена кількісна оцінка рівня постіндустріальної стадії та інтегрованої модернізації для ряду промислових міст та регіонів показала, що їх розвиток пригальмовується. Головна причина цього – відсутність чіткої стратегії розвитку соціально-економічної системи міст. Розрізнені елементи стратегічного управління в основному акцентовані на традиційні галузі індустріалізації міст з метою вирішити гострі соціальні проблеми: створення робочих місць, підвищення рівня оплати праці, підтримка соціальної інфраструктури тощо. Проте період індустріалізації міста вже пройшли, тому культивування даної стадії модернізації, яке досі продовжується, стає серйозною перешкодою розвитку постіндустріалізації та нової індустріалізації (неоіндустріалізації), що яскраво засвідчили відповідні інтегральні індекси постіндустріальної і інтегрованої модернізації.

Зняття виявлених обмежень в системі статистичного обліку, вдосконалення в нових умовах методики кількісної оцінки постіндустріальної і інтегрованої модернізації та практичне її застосування дозволить сформувати якісні стратегії постіндустріального розвитку міст. З допомогою цієї методики можливо визначити сектори та сфери стратегічно важливі для міст з позиції постіндустріального розвитку та збільшення долі кваліфікованої праці і середнього класу, обґрунтувати важливість і види наукоємних виробництв на території міста. Дуже важливо, що індикатори даної методики дозволяють проводити моніторинг розвитку середнього класу, оскільки дана соціальна група через свою освіту та кваліфікацію є головним представником постіндустріального суспільства.

Нинішні досягнення міст, які за результатами розрахунків увійшли до груп лідерів і переслідувачів, в основному зобов'язані минулим стратегіям і залишкам радянського науково-технічного потенціалу. Ці міста ще зберегли актуальний інноваційний заділ, накопичений пізньою радянською наукою. Цей заділ разом із залученням зарубіжних винаходів і ноу-хау в умовах транснаціоналізації економіки регіонів може стати «локомотивом» постіндустріальної модернізації соціально-економічної системи міста та створення спіралей зростання. Малий і середній бізнес міста, упроваджуючи останні досягнення радянської системи та використовуючи лише необхідні і не обов'язково самі передові зарубіжні винаходи, сформує мережевий механізм, за допомогою якого будуть створені наукоємні та конкурентноздатні галузі, що відповідають принципам постіндустріальної модернізації. Якщо ж він не впорається самостійно з цим завданням, то в стратегіях розвитку міста влада повинна віддавати пріоритет створенню представниками вітчизняного підприємництва спільних підприємств з іноземним бізнесом для виробництва продукції та послуг, а не сліпому запозиченню фінансових коштів для вирішення миттєвих соціо-еко-екологічних проблем.

Основою неоіндустріальної модернізації мають бути нано-, біо- і інформаційні технології та виробничо-інноваційні мережі. У даному контексті важно розуміти, що постіндустріалізація не означає поголовне перетворення соціально-економічної системи міста на «суспільство послуг». Такий підхід для старопромислових регіонів фактично ототожнює постіндустріалізацію та деіндустріалізацію, оскільки передбачає збереження існуючої застарілої структури виробництва з одночасним збільшенням долі сфери послуг. Підтримка даного економічного устрою, який підживлюється запозиченням іноземного капіталу та застарілих технологій, стримує розвиток інноваційного потенціалу, збільшує об'єми побутових і промислових відходів, трудомісткість виробництва та здешевлює робочу силу. При цьому сектор послуг можливо зросте, але це зростання буде забезпечено за рахунок збільшення надомних працівників (простіше кажучи – прислуги) і послуг, заснованих на ручній праці (перукарні, аптеки, точки роздрібного продажу споживчих товарів і громадського харчування тощо), що суперечить основам постіндустріальної модернізації.

Міста промислових регіонів країни в цілому і Донбасу, зокрема, повинні будувати стратегію розвитку на основі моделі неоіндустріалізації, яка передбачає розвиток сфери високотехнологічної індустрії, автоматизації і комп'ютеризації продуктивних сил, заміні фізичної праці розумовим, що кардинальним чином змінює характер праці та структуру трудового балансу міста. Розвитку підлягають галузі та сектори економіки, що використовують досягнення фун-

даментальної та прикладної науки, інженерної і конструкторської думки для збільшення долі автоматизації, комп'ютеризації та машинізації робочих місць, фізичної і розумової праці. Міста, розвиваючи свій неоіндустріальний базис, повинні орієнтуватися на виробництво продуктів і послуг, що збільшують соціальний капітал: у складі робочої сили повинні зростати питома вага людей з вищою та професійно-технічною освітою, кількість висококваліфікованих фахівців, праця яких носить творчий, винахідницький і науковий характер.

Для міст і регіонів украї важливий перехід до планованого розвитку на основі реалізації чітких і системних довго- і середньострокових стратегій, орієнтованих на навчання впродовж всього життя. Зростання цієї соціальної складової громади міста обумовлює збільшення рівня оплати та продуктивності праці, максимізував рівень зайнятості. Багатство міста безпосередньо залежить від рівня ефективної зайнятості в ньому та продуктивності праці його працівників. Дорога та продуктивна робоча сила, що має високий рівень освіти і кваліфікації, – це основа формування середнього класу, головного «драйверу» прискорення процесів пост- і неоіндустріальної модернізації всіх сфер соціально-економічної системи міста.

Додатковим джерелом ефективної постіндустріальної модернізації міст повинен стати синергетичний ефект їх об'єднання в агломерацію. Для посилення агломераційного ефекту модернізації міст необхідно створити максимально комфортне і конкурентноздатне бізнес-середовище; активно розвивати високоефективні види господарської діяльності, науково-дослідну і освітню сферу, промислову та соціальну інфраструктуру. Одним з варіантів такого розвитку може стати проект відродження спеціальних стимулюючих режимів пост- і неоіндустріальної модернізації індустріальних міст старопромислових регіонів країни.

На базі проведеного дослідження ми можемо сформулювати деякі рекомендації, які доцільно розділити на дві категорії:

1. *Заходи, що сприяють розвитку доцентрових сил в регіоні.* До них слід віднести: заходи, направлені на зниження транспортних витрат (інфраструктурні, інституційні; зниження торгівельних бар'єрів, налагодження міжрегіональних партнерських зв'язків тощо); створення умов для розвитку повного виробничого циклу на території регіону за наявності природних ресурсів;

в разі прикордонного положення регіону (або наявності крупних транспортних вузлів) використання даної конкурентної переваги для залучення економічної активності в регіон;

сприяння розвитку взаємозв'язаних видів промислового виробництва в регіоні (навіть для компаній, що конкурують між собою), створення сприятливих інституційних і інфраструктурних умов для виникнення в регіоні кластерів;

повсюдне стимулювання інноваційної та науково-дослідної діяльності в регіоні як найбільш важливого чинника зростання концентрації економічної активності.

2. *Заходи, що пом'якшують та відсовують дію відцентрових сил.*

З метою запобігання процесу розсіювання економічної активності з регіону необхідно регулярно проводити моніторинг ряду показників порівняно з аналогічними показниками сусідніх регіонів:

зростання вартості життя;

зростання вартості ведення бізнесу;

зростання вартості нерухомості та земельних ресурсів в регіоні.

Необхідно контролювати елементи «перенасиченості» регіону: екологічний стан, щільність автомобільного руху, пропозиція послуг соціального характеру тощо. Важно розуміти, що процес концентрації схильний мати місце в регіонах з великим ринком, отже, різниця у вартості промислового виробництва повинна коректуватися не лише на величину транспортних витрат, але і на ємність ринку.

Українська специфіка полягає також в серйозних структурних деформаціях промисловості, передусім, в співвідношенні між високотехнологічними і матеріально-сировинними галузями. Це істотним чином позначається не лише на загальній ефективності промисловості, але і на позиціях України в системі міжнародного розподілу праці.

На світовому ринку високотехнологічної продукції частка України не перевищує 0,1%, що в сотні разів нижче в порівнянні з Китаєм (35%), Німеччиною (13,7%), США (12,6%), Сінгапуром (11%), Японією (10,5%) і навіть з РФ (0,4%). Як свідчить світовий досвід, подібні глибокі структурні диспропорції можна здолати при активній політиці держави, що формує такі стимулюючі регуляторні режими, які в принципі відсутні в традиційній ринковій структурі.

Одним з найбільш вузьких місць на шляху розвитку національної економіки є неадекватність інституціонального середовища, що визначає набір тих можливостей, які приносять найбільшу вигоду в умовах цієї країни, що історично склалися. Це середовище може заохочувати навички і знання, які слід розвивати для отримання вигод від перерозподілу доходів (витягання ренти), або ті навички і знання, які потрібно для інноваційного розвитку виробництва.

Наукове видання

Ляшенко Вячеслав Іванович

Котов Євген Валерійович

УКРАЇНА ХХІ:

НЕОІНДУСТРІАЛЬНА ДЕРЖАВА АБО «КРАХ ПРОЕКТУ»?

Монографія

Оригінал-макет підготовлено у відділі КІНД ІЕП НАН України

Підп. до друку 05.01.2015. Формат 60х84/8. Папір друк. № 3.

Ум. друк. арк. 22,8. Обл.-вид. арк. 24,5. Тираж 350 прим. Замовлення № 1355.

Друк різнографічний. ІЕП НАН України.

01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.